

ETHNIC WOMEN'S ACCESS TO JUSTICE
IN THE PLURAL LEGAL SYSTEM IN THAILAND

HMONG WOMEN AND
MALAY-MUSLIM WOMEN

การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะ
ของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย:

ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

สุชาดา ทวีสิทธิ์

ETHNIC WOMEN'S ACCESS TO JUSTICE
IN THE PLURAL LEGAL SYSTEM IN THAILAND

**HMONG WOMEN AND
MALAY-MUSLIM WOMEN**

การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะ
ของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย:

ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

ศุชาดา ทวีสิทธิ์

การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะ
ของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย:
ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

Ethnic Women's Access to Justice in the Plural Legal System in Thailand
Hmong Women and Malay-Muslim Women

สุชาดา ทวีสิทธิ์

ผู้ทรงคุณวุฒิ: รองศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

สุชาดา ทวีสิทธิ์

การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย:

ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม = Ethnic Women's Access to Justice

in the Plural Legal System in Thailand: Hmong Women and Malay-Muslim Women/

-พิมพ์ครั้งที่ 1. -นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2562

(เอกสารทางวิชาการ / สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ; หมายเลข 484)

ISBN: 978-616-443-294-9

182 หน้า

1. กลุ่มชาติพันธุ์-ไทย. 2. พหุวัฒนธรรมนิยม. 3. สตรี -- ไทย (ภาคเหนือ). 4. สตรี -- ไทย (ภาคใต้).
5. ม้ง -- ไทย (ภาคเหนือ). 6. มุสลิม -- ไทย (ภาคใต้). 7. สตรี -- สถานภาพทางกฎหมาย.
8. สตรีกับกฎหมาย. 9. สิทธิสตรี. 10. สตรี -- กฎหมายและระเบียบข้อบังคับ.
11. ความยุติธรรมทางสังคม. 12. เพศภาวะและเพศวิถี.

I. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. II. ชื่อเรื่อง: Ethnic Women's Access to Justice in the Plural Legal System in Thailand: Hmong Women and Malay-Muslim Women. III. ชื่อชุด

HQ1236.5.T5 ส759 2562

ISBN: 978-616-443-294-9

พิมพ์ครั้งที่ 1: เมษายน 2562 จำนวน 100 เล่ม

©สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

จัดพิมพ์โดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170

เว็บไซต์ <http://www.ipsr.mahidol.ac.th>

พิมพ์ที่: บริษัท โรงพิมพ์ เด็อนตุลา จำกัด 39/205-206 หมู่ 9 ถนนวิภาวดี-รังสิต แขวงสีกัน

เขตดอนเมือง กทม. 10210

โทรศัพท์ 02-996-7392-4 โทรสาร 02-996-7395

ราคา 200 บาท

องค์กรที่สนับสนุน

คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ (พ.ศ. 2554-2558)

คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ เป็นองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มีวิสัยทัศน์ คือ ขจัดปัญหาความไม่เท่าเทียม และนำมาซึ่งความยุติธรรมแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า มีภารกิจหลักในการวิจัย และทบทวนระบบกฎหมายของประเทศไทยทั้งระบบ เพื่อให้มีความสอดคล้องตามหลักการสิทธิมนุษยชนสากล โดยทำความเข้าใจในการปรับปรุงกฎหมายเสนอไปยังคณะรัฐมนตรีและสมาชิกวุฒิสภา ตลอดจนดำเนินการให้ทุกภาคส่วน รวมทั้งภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาปรับปรุงกฎหมาย คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ พ.ศ. 2554-2558 มีศาสตราจารย์พิเศษ คณิศ วน นคร เป็นประธาน

คณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนามาตรฐานกฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ

เป็นคณะกรรมการชุดย่อย ของคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ มี รองศาสตราจารย์ วิชา สมสวัสดิ์ ซึ่งเป็นกรรมการในคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ (พ.ศ. 2554-2558) เป็นประธาน ภารกิจหลักของคณะกรรมการย่อยชุดนี้ ประกอบด้วย การพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ ศึกษาทบทวน วิจัย และวิเคราะห์กฎหมาย รวมทั้งกระบวนการยุติธรรมที่ยังเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความเท่าเทียมทางเพศ และไม่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล เช่น หลักการสิทธิมนุษยชน และอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติ และการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กหญิงในทุกรูปแบบ (CEDAW) นำข้อมูลและรายงานผลการศึกษาวิจัยมาจัดทำข้อเสนอแนะสำหรับปรับปรุงกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมด้านความเท่าเทียมทางเพศ เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย (พ.ศ. 2554-2558)

องค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ (UN Women)

เป็นองค์กรหนึ่งของสหประชาชาติ ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อเร่งรัดการสร้างความก้าวหน้าในงานพัฒนาผู้หญิงและเด็กหญิงทั่วโลก ตลอดจนมีบทบาทสร้างเสริมความเท่าเทียมทางเพศและพัฒนาพลังอำนาจของผู้หญิงและเด็กหญิงให้เข้มแข็ง องค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติสนับสนุนให้ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติไปกำหนดเป้าหมายของประเทศในด้านการบรรลุสู่ความเท่าเทียมทางเพศในสังคมให้สอดคล้องกับมาตรฐานและหลักการสากล โดยร่วมมือและสนับสนุนรัฐบาล รวมทั้งภาคประชาสังคมในประเทศสมาชิกสหประชาชาติเพื่อออกแบบมาตรฐานด้านความเท่าเทียมทางเพศ และออกแบบนโยบาย โครงการ รวมทั้งบริการต่าง ๆ ที่จะต้องนำมาตรฐานด้านความเท่าเทียมทางเพศไปสู่การปฏิบัติ นอกจากนี้ องค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติยังมุ่งสนับสนุนผู้หญิงให้เข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคมอย่างเสมอภาคในทุกมิติของชีวิต

ปัจจุบันองค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติให้ความสำคัญกับงานพัฒนาผู้หญิงใน 5 ด้านด้วยกัน ได้แก่ เพิ่มภาวะการนำและการมีส่วนร่วมของผู้หญิง ยุติการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงทุกรูปแบบ ให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างสันติภาพและความมั่นคง เพิ่มพลังอำนาจทางเศรษฐกิจให้ผู้หญิง และส่งเสริมรัฐบาลของประเทศให้ความสำคัญต่อการสร้างความเท่าเทียมทางเพศผ่านการจัดทำแผนพัฒนาประเทศควบคู่กับการทำแผนงบประมาณที่คำนึงถึงความแตกต่างทางเพศ (gender budgeting) นอกจากนี้ องค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ ยังมีบทบาทในการประสานงานและส่งเสริมระบบและโครงสร้างบริหารงานภายในของสหประชาชาติ ให้มีความเท่าเทียมทางเพศอีกด้วย

คำนำหนังสือ

จาก ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุชาดา ทวีสิทธิ์ ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยา และนักวิชาการด้านสตรีศึกษา ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ได้เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ขึ้นจากประสบการณ์การได้ทำงานบริการวิชาการแก่สังคม ในฐานะกรรมการชุดคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย พ.ศ. 2554 ถึง พ.ศ. 2558 ซึ่งทำให้อาจารย์มีโอกาสดำเนินงานวิจัยเรื่อง “การเข้าถึงความยุติธรรม ในระบบกฎหมายพหุลักษณะของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย: ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม” ซึ่งโครงการวิจัยเรื่องดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาสถานการณ์ ประสบการณ์ กลไกและกระบวนการยุติธรรม ตลอดจนเงื่อนไขสนับสนุน และที่เป็นปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทยทั้งสองกลุ่ม ได้แก่ ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

โครงการวิจัยดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากโปรแกรมภูมิภาคด้านการปรับปรุงด้านสิทธิมนุษยชนของสตรีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (CEDAW SEAP) ที่มีองค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ สำนักงานภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก รับผิดชอบบริหารจัดการ และให้คำปรึกษา ดิฉันในฐานะของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล รู้สึกภาคภูมิใจ และดีใจที่นักวิชาการของสถาบันได้มีโอกาสดำเนินงานอันสำคัญนี้ และได้ถ่ายทอดข้อมูล และข้อค้นพบจากโครงการวิจัยนี้ออกมาเป็นหนังสือเล่มนี้ ซึ่งหนังสือนี้จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อการค้นคว้า ทำความเข้าใจ และสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายให้แก่หน่วยงาน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงการดำเนินงาน เพื่อส่งเสริมให้ผู้หญิงชนชาติพันธุ์ในประเทศไทยได้เข้าถึงความยุติธรรมในกรณีที่ประสบกับปัญหาถูกทำความรุนแรงในบริบทเรื่องครอบครัว การแต่งงาน การหย่า หรือความรุนแรงทางเพศได้

รองศาสตราจารย์ ดร. รศรินทร์ เกรย์

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

คำนิยมจากพุทธทศคุณวุฒิ

รองศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล

หนังสือเล่มนี้นับเป็นหนังสือวิชาการเล่มแรกๆ ในบ้านเรา ที่เขียนถึงการเข้าถึงความยุติธรรมของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย โดยใช้มุมมองของสตรีนิยม (feminism) ที่ชี้ให้เห็นชัดเจนถึงความอยุติธรรมทางเพศ (gender injustice) ที่มีรากเหง้ามาจากอคติที่ฝังลึกในวัฒนธรรมจารีตที่เลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง ที่กลายเป็นบทก่ำกับชีวิตผู้หญิงตั้งแต่เกิด แต่งงาน ท้อง เป็นหม้าย หย่า และตาย ทั้งหมดนี้หนังสือเล่มนี้ เรียกว่า วิถีจารีตประเพณีที่เป็นอันตราย (harmful traditional practices) เนื้อหาโดยรวมของหนังสือ จะให้ภาพจารีตที่สร้างอันตรายต่อชีวิตผู้หญิง และในหลายสถานการณ์ก็ทำลายชีวิตผู้หญิงทั้งเป็นและหรือถึงแก่ชีวิต กล่าวโดยรวมแล้วหนังสือนี้จึงเป็นหนังสือที่มีคุณค่าทั้งทางวิชาการและการพัฒนาผู้หญิง สามารถใช้เป็นแหล่งอ้างอิงของเจ้าพนักงานของรัฐ ผู้นำชุมชนชาติพันธุ์ นักวิจัย นักวิชาการ และประชาชนทั่วไปที่สนใจเรื่องราวการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

เมื่อพิจารณาเนื้อหาในหนังสือที่มีรวม 5 บทพบว่ามีการเรียงร้อยอยู่ด้วยกันเป็นอย่างดี แต่ละบทความน่าสนใจในตัวเองในหลายประเด็น บทที่ 1 เป็นการเรียงร้อยให้เห็นถึงวิธีการได้มาซึ่งวัตถุดิบข้อมูลสำหรับการเขียนหนังสือเล่มนี้ ซึ่งวิธีที่น่าสนใจที่ผู้เขียนนำมาใช้คือ กระบวนการ CO-FPAR หรือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง ซึ่งอาจารย์สุชาดา มีความถนัด และมีประสบการณ์นำไปใช้ทำงานเสริมสร้างพลังอำนาจผู้หญิงมาในหลายกลุ่มประชากร และหลายประเด็นมาแล้วเป็นอย่างดี บทที่ 2 ประกอบด้วยข้อมูลรายละเอียดเรื่องกรอบกฎหมาย และนโยบายของประเทศไทย ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง ซึ่งเป็นการฉายให้เห็นภาพใหญ่ของระบบยุติธรรมของประเทศ ในบทที่ 3 และบทที่ 4 ได้คลี่ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมา โดยทำให้เห็นภูมิทัศน์ของระบบยุติธรรมทั้งระบบจารีตประเพณี และระบบยุติธรรมทางการ ที่ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ซึ่งประสบปัญหาความขัดแย้งเรื่องครอบครัว การแต่งงาน การหย่า หรือความรุนแรงทางเพศ อาจเข้าไปพัวพันไว้ค่อนข้างละเอียด ซึ่งทำให้ผู้อ่านเห็นภาพว่าถ้าหากผู้หญิงทั้งสองกลุ่มนี้ประสบปัญหาเหล่านี้ และต้องการเข้าพึ่งระบบยุติธรรม จะมีระบบยุติธรรมรูปแบบใดบ้างรองรับพวกเธออยู่บ้าง และพวกเธอต้องพบเจอกับอะไรบ้างในการเข้าไปใช้กลไกยุติธรรมนั้น

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ คือ ผู้เขียนทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจอย่างกระจ่างชัดว่าระบบและกลไกยุติธรรมที่มีอยู่ ช่วยผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มให้ได้เข้าถึงความยุติธรรมหรือไม่ และอย่างไร โดยผู้เขียนได้บรรยายให้เห็นภาพอย่างเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม

(4) การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพลักษณ์ของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย:
ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

รวมทั้งจารีตประเพณีของผู้หญิงทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ไว้เป็นอย่างดี จนถึงบทสุดท้ายของหนังสือที่ประกอบไปด้วยข้อเสนอแนะที่หนักแน่น เพื่อเป็นแนวทางต่อผู้สนใจจากทุกวงการได้คิดทบทวน และคิดต่อยอดเพื่อพัฒนาระบบและกลไกยุติธรรมของชุมชน และของทางการ ให้มีความเป็นมิตร ละเอียดย่อน คำนึงถึงความแตกต่างด้านเพศภาวะ และด้านชาติพันธุ์ของผู้หญิงที่มาพึ่งระบบยุติธรรม

รองศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล

คำขอบคุณจากผู้เขียน

หนังสือเล่มนี้เกิดจากคุณูปการของบุคคลหลายคนจากหลายองค์กร ผู้เขียนขอขอบคุณที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ วิระดา สมสวัสดิ์ ประธานคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ และกรรมการปฏิรูปกฎหมายแห่งชาติ (พ.ศ. 2554-2558) รองศาสตราจารย์ ดร. ภาวดี ทองอุไทย กรรมการในคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ และ คุณแอนน์ อายริกน็อกซ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิมนุษยชน ขององค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ (UN WOMEN) สำนักงานภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก ที่ให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่งต่อการดำเนินโครงการวิจัยที่ทำให้หนังสือเล่มนี้ได้ก่อกำเนิดขึ้นมา ผู้เขียนขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล ที่รับเป็นผู้ทรงคุณวุฒิอ่านให้ความเห็นที่เป็นประโยชน์สำหรับการพัฒนาปรับปรุงหนังสือเล่มนี้ก่อนพิมพ์ออกมาเผยแพร่

ขอขอบคุณผู้ร่วมให้ข้อมูลหลักทุกท่านทั้งหญิงและชาย ได้แก่ ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม และผู้หญิงม้ง ทั้งที่เป็นผู้หญิงแกนนำ และผู้หญิงที่ประสบกับปัญหาความรุนแรงในครอบครัว และ/หรือความรุนแรงทางเพศ ตลอดจนผู้นำชุมชน และชาวบ้านในพื้นที่วิจัย ในฐานะที่เป็นเจ้าของประสบการณ์ที่ให้ข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์รูปแบบต่าง ๆ และร่วมเรียนรู้ไปกับผู้เขียนในกระบวนการ CO-FPAR ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่ชุมชนม้ง ได้แก่ รัตนา ด้วยดี รัตมี ทอศิริชูชัย และ แฉ่งน้อย แซ่เซ่ง ตลอดจนผู้ช่วยนักวิจัยในชุมชนมาเลย์-มุสลิม ได้แก่ รินา ต๊ะดี นัยนา สุภาพิง และ ละม้าย มานะการ บุคคลเหล่านี้ ล้วนมีคุณูปการต่อการผลิตหนังสือเล่มนี้ เช่น ช่วยรวบรวมข้อมูล ประสานงานกับผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ ร่วมวางแผน และร่วมดำเนินกิจกรรม CO-FPAR ในพื้นที่

สุดท้ายนี้ผู้เขียนขอขอบคุณ องค์กรที่มีส่วนสนับสนุนโครงการวิจัยเรื่อง “การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย: ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม” ได้แก่ องค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ (UN WOMEN) ภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณสุพัตรา ภูธนานุสรณ์ ซึ่งเป็นผู้ประสานงาน UN WOMEN ในประเทศไทย คณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย พ.ศ. 2554-พ.ศ. 2558 แผนงานพัฒนาสุขภาวะผู้หญิงและความเป็นธรรมทางเพศ สมาคมเพศวิถีศึกษา และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ผู้เขียนขอขอบคุณองค์กรภาคประชาสังคม ได้แก่ เครือข่ายผู้หญิงม้งแห่งประเทศไทย

และ มูลนิธิธีรนาถ กาญจนอักษร ที่เชิญผู้เขียนเป็นที่ปรึกษาวิชาการ ช่วยออกแบบ และ นำกระบวนการ CO-FPAR ไปปฏิบัติการในชุมชนชาติพันธุ์ ตลอดจนร่วมเดินทางไปบนเส้นทาง การหนุนเสริมกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง และมาเลย์-มุสลิม ให้ลุกขึ้นมาเห็นปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรม ของผู้หญิงในชุมชนชาติพันธุ์ของตนเอง และร่วมด้วยช่วยกันลุกขึ้นมามีจัดการกับปัญหาดังกล่าวนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุธาดา ทวีสิทธิ์

30 กันยายน 2561

รายการคำย่อภาษาอังกฤษ

CAT	Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (อนุสัญญาต่อต้านการทรมานและการปฏิบัติหรือการลงโทษอื่นที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือที่ย่ำยีศักดิ์ศรี)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (อนุสัญญายุติการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ)
CEDAW-OP	Optional Protocol to Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญายุติการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทุกรูปแบบ)
CO-PAR	Community Organizing-Participatory Action Research (การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง)
CO-FPAR	Community Organizing -Feminist Participatory Action Research (การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง)
CRC	Convention on the Rights of the Child (อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก)
CRC-OPAC	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict (พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาสิทธิเด็กเรื่องความเกี่ยวพันของเด็กในสถานการณ์ ความขัดแย้งที่ใช้กำลังอาวุธ)
CRC-OPIC	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure (พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาสิทธิเด็กเรื่องกระบวนการสื่อสารกับเด็ก)
CRC-OPSC	Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography (พิธีสารเลือกรับของอนุสัญญาสิทธิเด็กเรื่องการขายเด็ก การค้าประเวณีเด็ก และสื่อโป๊ที่เกี่ยวข้องกับเด็ก)

CRPD	Convention on the Rights of Persons with Disabilities (อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิของผู้พิการ)
FGDs	Focus Group Discussions (การจัดสนทนากลุ่ม)
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม)
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights (กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง)
ICERD	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (กติการะหว่างประเทศว่าด้วยการยุติการเลือกปฏิบัติด้านเชื้อชาติทุกรูปแบบ)
NHRCT	National Human Rights Commission of Thailand (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ)
OSCC	One Stop Crisis Centers (ศูนย์พึ่งได้)
PAR	Participatory Action Research (การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม)
UNDP	United Nations Development Program (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ)
UN Women	United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (สำนักงานสหประชาชาติเพื่อความเท่าเทียมทางเพศและให้อำนาจสตรี)
VAW	Violence against Women (การทำความรุนแรงต่อผู้หญิง)
VDPA	Vienna Declaration and Program of Action (ปฏิญญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา)

นิยามศัพท์เฉพาะ

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง (CO-PAR/Community Organizing Participatory Action Research): แนวทางการพัฒนาสังคมแนวทางหนึ่ง ที่มุ่งเปลี่ยนแปลงชุมชนและประชาชนที่ไม่กระตือรือร้น ไม่มีปากไม่มีเสียง และมีความเป็นปัจเจกชนสูง ให้เป็นชุมชนและประชาชนที่มีความกระตือรือร้น มีส่วนร่วม และมีสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม เป็นแนวทางการพัฒนาสังคมที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ซึ่งเน้นให้มีการรวมตัวของคนในชุมชน หรือองค์กร เพื่อร่วมกันทำวิจัยและทำงานพัฒนาไปด้วยกัน เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน หรือแก้ไขปัญหของชุมชน/องค์กรด้วยตัวเอง อย่างเป็นระบบ โดยอาจมีหรือไม่มีนักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกเข้าร่วมก็ได้

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง (CO-FPAR/Community Organizing-Feminist Participatory Action Research): เป็นแนวทางหนึ่งของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง แต่มีการนำแนวคิดที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพศ หรือมุมมองแบบสตรีนิยมเข้ามาบูรณาการด้วย เพื่อฟื้นฟูอำนาจและศักยภาพของผู้หญิงที่ประสบปัญหาความอยุติธรรม การเลือกปฏิบัติ การทำความรุนแรง ตลอดจนการมีอคติบนฐานของความแตกต่างทางเพศ ทั้งนี้เพื่อเปลี่ยนแปลงมุมมองของคน รวมทั้งระบบและกลไกต่าง ๆ ภายในชุมชนและ/หรือองค์กรให้มีความเข้าใจ ละเอียดย่อย และตอบสนองต่อประสบการณ์และปัญหาของผู้หญิงอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างเสริมสุขภาวะของผู้หญิง และของสมาชิกทุกเพศของชุมชนและสังคม

การนับถือผีบรรพบุรุษ (ancestral worship): ลัทธินับถือสิ่งเหนือธรรมชาติรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเชื่อในอิทธิพลของผีบรรพบุรุษ การนับถือผีบรรพบุรุษเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกด้านศาสนาของคนชาติพันธุ์ม้ง ที่มีความเชื่อว่าบรรพบุรุษม้งที่เสียชีวิตไปแล้ว จะยังมีดวงวิญญาณคอยปกป้องรักษา รวมทั้งให้คุณหรือให้โทษแก่ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ ลัทธิดังกล่าวมีผลอย่างมากต่อวิถีชีวิต พิธีกรรม และการปฏิบัติตามขนบจารีตของคนม้ง คนม้งส่วนใหญ่เกรงกลัวที่จะถูกผีบรรพบุรุษให้โทษ ดังนั้น จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาผีบรรพบุรุษ ตลอดจนการขอขมาผีบรรพบุรุษ เมื่อมีการละเมิดธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ของชุมชน หรือที่เรียกกันว่า “การผัดผี” ทั้งนี้เพื่อให้ชีวิตอยู่ดีมีสุข

กฎหมายอิสลาม (Shari’ah Law): กฎหรือหลักการที่บันทึกไว้ในกุรอาน ซึ่งเป็นคัมภีร์คำสอนของศาสนาอิสลาม มุสลิมทุกคนถือว่าหลักการหรือกฎของอิสลาม มีสถานะเป็นกฎหมายที่มุสลิมทุกคนต้องถือปฏิบัติ

จั่ว (Ntxuav): ภาษาของคนชาติพันธุ์ม้ง แปลว่า “ล้าง” หรือ “ทำความสะอาด” สิ่งสกปรก จั่ว ถูกนำมาใช้เป็นพิธีกรรมหนึ่งของคนม้ง มักจัดขึ้นเมื่อผู้หญิงม้งหรือผู้ชายม้งที่ได้มีความสัมพันธ์ทางเพศกันแล้ว แต่ถูกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งปฏิเสธไม่แต่งงานด้วย ถือเป็นพิธีกรรมเพื่อล้างความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายคู่ นั้น ซึ่งหมายรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างตระกูลทั้งสองฝ่ายด้วย โดยทั่วไปแล้วฝ่ายที่บอกเลิกหรือปฏิเสธการแต่งงานต้องเป็นฝ่ายที่ต้องจ่ายสินไหมหรือค่าเสียหาย รวมทั้งรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรม “จั่ว”

ดาโต๊ะยุติธรรม (Dato' Yuttitham): ผู้พิพากษาหลักอิสลาม ได้รับการแต่งตั้งจากกระทรวงยุติธรรมให้ไปประจำในศาลยุติธรรมระดับจังหวัด ในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย เพื่อทำหน้าที่ร่วมพิพากษาคดีทางแพ่งเกี่ยวกับกรณีการพิพาททางกฎหมายระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ในเรื่องครอบครัว มรดก และการแต่งงาน

พิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษของครอบครัว (Family Spirit Worship Ritual): เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อแสดงความเคารพดวงวิญญาณของบรรพบุรุษเพื่อให้วิญญาณบรรพบุรุษปกป้องรักษาและอำนวยความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งมีศรีสุขให้ลูกหลานรุ่นปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง เฉพาะผู้นำครอบครัวซึ่งเป็นเพศชายเท่านั้นที่ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมนี้ได้ สมาชิกของครอบครัวทุกคนต้องเข้าร่วมพิธีกรรม แต่ห้ามลูกสาวที่แต่งงานออกไปแล้ว ลูกสาวที่เป็นหม้าย หรือลูกสาวที่ย่าร้างเข้าร่วมพิธีกรรมนี้โดยเด็ดขาด เนื่องจากลูกสาวที่แต่งงานออกไปแล้วไม่ได้ถูกนับรวมว่าเป็นสมาชิกของตระกูล/ครอบครัวเดิมอีกต่อไป

ระบบยุติธรรมของรัฐ (State Justice System): องค์กร/กลไกยุติธรรมทั้งหมดที่มีรัฐเป็นผู้จัดให้มีขึ้น และบริหารจัดการ ควบคุม กำกับดูแล เพียงผู้เดียวผ่านระบบราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งประกอบด้วย ตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา และยังมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ของรัฐ อาทิ หน่วยงานนักสังคมสงเคราะห์ พยาบาล เป็นต้น ระบบยุติธรรมของรัฐทำหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้นใช้ในสังคม

ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี (Customary Justice System): เป็นระบบยุติธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่สืบทอดกันมายาวนาน โดยรัฐส่วนกลางไม่ได้เข้าไปบริหารจัดการ หมายรวมถึงระบบยุติธรรมตามหลักศาสนา ระบบยุติธรรมตามประเพณีปฏิบัติส่วนใหญ่มักจะมีที่มาจากแหล่งอำนาจที่มีความชอบธรรมด้านสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ตั้งแต่อดีต ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีใช้และบังคับใช้ชุดบรรทัดฐานทางสังคม รวมทั้งกฎจารีตต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมให้การยอมรับร่วมกัน

ระบบศาลยุติธรรมลูกผสม (Hybrid Court): ระบบศาลยุติธรรมของไทยที่ใช้เฉพาะในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีการแต่งตั้งผู้พิพากษาหรือที่เรียกว่า ดาโต๊ะยุติธรรม ซึ่งสอบผ่านความรู้เกี่ยวกับหลักกฎหมายอิสลาม และผู้พิพากษาทั่วไปที่มีความรู้ในกฎหมายสมัยใหม่ มาทำงานร่วมกันในการพิพากษาคดีทางแพ่งของประชาชนที่เป็นมุสลิมในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ใช้เฉพาะกรณีการพิพากษาทางกฎหมาย ระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ในเรื่องครอบครัว มรดก และการแต่งงาน

สภาผู้อาวุโสของเผ่า (Clan Senior/Elder Council): คณะผู้นำในชุมชน หรือในหมู่บ้านของชาวม้ง ประกอบด้วยผู้แทนที่เป็นผู้อาวุโส หรือผู้สูงวัยมากที่สุด และเฉพาะที่เป็นเพศชายของตระกูลหรือของแซ่เท่านั้น จำนวนสมาชิกของสภาฯ ขึ้นอยู่กับจำนวนแซ่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน สภาผู้อาวุโสมีบทบาทในการตัดสินใจเรื่องสำคัญต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตระกูล

สุนนี (Sunni): หมายถึงนิกายหนึ่งของศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นนิกายที่คนมุสลิมเชื้อสายมาเลย์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือ

บทสรุปของหนังสือ

เนื้อหาในหนังสือเรียบเรียงจากข้อมูลและข้อค้นพบในงานวิจัยเรื่อง “การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมายพหุลักษณะของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย: ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม” ที่ได้รับการสนับสนุนทุนจาก โปรแกรมภูมิภาคด้านการปรับปรุงสิทธิมนุษยชนของสตรี ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (CEDAW SEAP) ภายใต้โครงการเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ สำนักงานภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ทำงานภายใต้โปรแกรมนี้นี้ ซึ่งผู้เขียนทำงานวิจัยชิ้นนี้ให้กับคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย (พ.ศ. 2554-2558) เนื่องจากในขณะนั้นทำหน้าที่เป็นกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ ภายใต้คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายดังกล่าว

โครงการวิจัยได้ศึกษาใน 2 ชุมชนชาติพันธุ์ คือ ชุมชนชาวม้ง และชุมชนมาเลย์-มุสลิม มีเป้าหมายเพื่อสำรวจสถานการณ์การเข้าถึงความยุติธรรมในระบบกฎหมาย/ยุติธรรมพหุลักษณะ เหตุผลในการเลือกศึกษาชุมชนชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม คือ ชุมชนชาติพันธุ์ในประเทศไทยทั้งสองชุมชนนี้ยังมีลักษณะเป็นสังคมแบบปิดตายสูง และยังคงใช้กลไกและกระบวนการยุติธรรมแนวจารีตดั้งเดิมของชุมชนเป็นหลัก ในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องงาน การหย่าร้าง การทำความรุนแรงต่อภรรยา และการทำความรุนแรงทางเพศอยู่บ่อยครั้ง การเก็บข้อมูลดำเนินงานระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2556 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2558

วัตถุประสงค์ของการวิจัยดังกล่าว คือ 1) เพื่อสำรวจกลไกยุติธรรมเชิงจารีตประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน ตลอดจนลักษณะและเงื่อนไขของการใช้กลไกเหล่านั้น 2) เพื่อศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความยุติธรรมของผู้หญิงม้งและผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม รวมทั้งวิธีการที่ผู้หญิงแสวงหาความยุติธรรมเมื่อต้องเผชิญปัญหาที่เชื่อมโยงกับการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง เช่น การถูกทำร้ายรุนแรงผ่านความเชื่อและการปฏิบัติในวัฒนธรรม ความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ การบังคับแต่งงาน การหย่า และการแบ่งมรดก 3) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างระบบยุติธรรมของรัฐ และระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง และ 4) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นอุปสรรคและปัจจัยที่สนับสนุนการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มดังกล่าว

การวิจัยรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับผู้หญิงที่เป็นเจ้าของประสบการณ์ แกนนำผู้หญิง ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ผู้นำพิธีกรรม รวมทั้งใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบ

มีส่วนร่วม โดยนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยมเพื่อชุมชนจัดการตนเอง (CO-FPAR) มาใช้ กระบวนการของ CO-FPAR ได้สร้างพื้นที่ให้ผู้หญิงในชุมชน มาบอกเล่าเรื่องราวความทุกข์ ความสุข และความกังวลใจ เกี่ยวกับการเข้าถึงความเป็นธรรม ในขณะเดียวกันได้เชื้อเชิญผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ชาย ให้เข้ามาร่วมทำความเข้าใจสถานการณ์ รวมทั้งเงื่อนไขเชิงวัฒนธรรม ที่ทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึงความยุติธรรม ทำให้ทุกฝ่ายในชุมชนเข้าใจปัญหานี้คมชัดขึ้น ที่สำคัญกว่านั้น คือ CO-FPAR ช่วยเพิ่มอำนาจและศักยภาพของผู้หญิงและผู้นำชาย ให้เป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน นอกจากนี้ กระบวนการประชุมแบบ CO-FPAR ได้ช่วยดึงข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาการเข้าถึงระบบยุติธรรม ตลอดจนเงื่อนไขที่เชื่อมโยงกับทางเลือกต่าง ๆ ของผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม ในการเข้าสู่ระบบยุติธรรมที่มีอยู่ ตลอดจนเหตุผลของการเข้าไปใช้แต่ละทางเลือก และปัญหาอุปสรรคที่พวกเขาเผชิญ

ผู้หญิงทั้งสองชาติพันธุ์ในประเทศไทย ที่ประสบปัญหาถูกทำความรุนแรง และถูกเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศ เลือกใช้ระบบยุติธรรมแบบราชการน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากผู้หญิงชาติพันธุ์เหล่านั้นเข้าถึงระบบยุติธรรมของรัฐได้ยาก เพราะว่ามีค่าใช้จ่ายสูง มีขั้นตอนมาก ลำบาก ไม่มีคนให้คำแนะนำ หรือเป็นที่ปรึกษาในขั้นตอนต่าง ๆ มีสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ผู้หญิงชาติพันธุ์ไม่คุ้นเคย และมีปัญหาเรื่องการสื่อสาร กล่าวคือ ผู้หญิงชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ที่ประสบปัญหาความรุนแรง ต้องพึ่งกระบวนการยุติธรรมมักพูดภาษาไทยไม่ค่อยได้ ดังนั้น ระบบยุติธรรมที่ผู้หญิงทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์เลือกใช้จึงเป็นระบบยุติธรรมจารีตประเพณี เพราะอาศัยอยู่ในชุมชน และเข้าถึงได้สะดวกกว่ามาก

ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ มีความเชื่อมโยงและไม่สามารถแยกขาดออกจากบรรทัดฐาน ประเพณี ความเชื่อ และความศรัทธาในศาสนาของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสภาวะดังกล่าวนำไปสู่ สภาวะบังคับที่ทำให้ผู้หญิงต้องเลือกใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี โดยมีข้อสังเกตว่าถึงแม้พบว่าผู้หญิงทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ มีอิสระพอสมควรที่จะเลือกใช้ระบบยุติธรรมภายนอกชุมชน หรือระบบยุติธรรมของรัฐ แต่พวกเขาก็มักเลือกเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในระบบยุติธรรมจารีตประเพณีเสียส่วนมาก และงานวิจัยยังพบว่า ระบบยุติธรรมแบบจารีตประเพณี มีการปฏิบัติกันอยู่ในรูปแบบคณะกรรมการระดับหมู่บ้าน ระดับจังหวัด ไปจนถึงถูกบูรณาการเข้าไปในระดับศาลยุติธรรมของรัฐ

ในกรณีของชุมชนมาเลย์-มุสลิมของชายแดนภาคใต้ พบว่า ระบบยุติธรรมตามจารีตอิสลามได้ถูกรัฐบูรณาการเข้ากับระบบศาลยุติธรรม จนเกิดระบบศาลยุติธรรมพิเศษที่มีลักษณะผสม (hybrid court) ขึ้นมา โดยกำหนดให้มีผู้พิพากษาที่เป็นมุสลิม ซึ่งมีองค์ความรู้เชี่ยวชาญ

กฎหมายอิสลาม เรียกว่า ดาโต๊ะยุติธรรม เป็นองค์ประกอบสำคัญของคณะผู้พิพากษาเพิ่มด้วย 1 คน แต่ลักษณะศาลลูกผสมดังกล่าวมีอำนาจหน้าที่เฉพาะในพื้นที่ และลักษณะคดีเฉพาะเท่านั้น กล่าวคือ ดำเนินการเฉพาะในศาลยุติธรรมระดับจังหวัดในแผนกคดีแพ่ง เฉพาะกรณีคดีเกี่ยวกับครอบครัว มรดก และการแต่งงาน (เช่น การฟ้องเรื่องสิทธิการหย่า การฟ้องเรื่องสิทธิในการปกครองบุตร การฟ้องเรื่องสิทธิในมรดก เป็นต้น) ของประชาชนที่เป็นมุสลิมที่อาศัยอยู่ใน 4 จังหวัดชายแดนใต้ คือ ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูล

ในชุมชนมุสลิมชายแดนใต้ ประเทศไทยได้บูรณาการระบบยุติธรรมตามจารีตอิสลาม เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองส่วนท้องถิ่นอีกด้วย โดยมีพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540 รองรับ พระราชบัญญัติฉบับนี้ให้อำนาจและบทบาทด้านการอำนวยความสะดวก คือ การพิจารณาตัดสินประนีประนอมกรณีพิพาทระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามด้วยกัน แก่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด¹ และคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด² ส่วนมากจะเป็นการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทเกี่ยวกับครอบครัว สิทธิมรดก การแต่งงาน ความรุนแรงในครอบครัว และการหย่าร้าง เป็นหลัก

ในชุมชนชาติพันธุ์ม้ง พบว่ามีลักษณะแตกต่างไปจากชุมชนมุสลิม กล่าวคือ ถึงแม้ว่าระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของชุมชนม้ง คือ สภาผู้อาวุโส ยังคงดำรงอยู่ในทุกหมู่บ้าน และยังคงทำบทบาทอำนวยความสะดวก ตัดสินกรณีพิพาทรวมทั้งยุติกรณีพิพาทต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนม้งมาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่ได้ถูกรวมเข้ามาเป็นระบบยุติธรรมหนึ่งของรัฐไทย ดูได้จากการที่รัฐไม่มีกฎหมายรับรองสถานะของสภาผู้อาวุโสดังกล่าว สภาผู้อาวุโสในชุมชนม้งมีบทบาทอย่างมากในการประนีประนอมเพื่อยุติกรณีทะเลาะเบาะแว้ง หรือกรณีพิพาทที่เป็นปัญหาครอบครัว การทำความรุนแรงในครอบครัว และการหย่าร้าง เป็นต้น

ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่มีอยู่ในชุมชนทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าว มักไม่ได้ดำเนินการประนีประนอม หรือยุติข้อพิพาทเฉพาะกรณีการพิพาททางแพ่ง เช่น เรื่อง การแบ่งมรดก การได้สิทธิในการปกครองบุตร หรือเรื่องการหย่าร้าง เท่านั้น แต่บ่อยครั้งที่เข้าไปมีบทบาทประนีประนอม

¹ มาตรา 26 (3) บัญญัติให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ในการประนีประนอม หรือชี้ขาดคำร้องทุกข์ของสัปบุรุษประจำมัสยิด (หมายถึงประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามซึ่งอาศัยอยู่และไปประกอบศาสนกิจในมัสยิดที่คณะกรรมการประจำมัสยิดนั้น ๆ รับผิดชอบดูแลอยู่) ซึ่งเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด

² มาตรา 35 (7) บัญญัติให้คณะกรรมการประจำมัสยิดมีอำนาจหน้าที่ในการประนีประนอมข้อพิพาทระหว่างสัปบุรุษประจำมัสยิดเมื่อได้รับการร้องขอ

หรือยุติข้อพิพาทในกรณีพิพาททางอาญาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของการทุบตีทำร้ายภรรยา รวมทั้งกรณีการข่มขืนผู้หญิงหรือเด็กหญิงด้วย งานวิจัยยังพบว่า การตัดสินหรือการใช้วิธีประนีประนอมในกรณีพิพาทลักษณะนี้ของระบบยุติธรรมจารีตประเพณี มักไม่สอดคล้องกับหลักนิติธรรมสากล และหลักนิติธรรมของระบบยุติธรรมที่เป็นทางการ ผู้หญิงมักตกเป็นผู้เสียหายหรือผู้เสียหายจากกระบวนการยุติธรรมจารีตประเพณี แต่รัฐไม่เข้าไปแทรกแซง โดยอ้างเหตุผลว่า เป็นเรื่องของการให้สิทธิและเสรีภาพแก่กลุ่มชาติพันธุ์ ที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ซึ่งงานวิจัยนี้ได้แย้งว่าทัศนคติดังกล่าวของภาครัฐคือทัศนคติที่เป็นปัญหา เพราะว่าไปสนับสนุนการกระทำที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย

ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของทั้งชุมชนม้งและชุมชนมุสลิม เข้าลักษณะระบบยุติธรรมที่ผู้ชายเป็นใหญ่หรือผู้ชายเป็นศูนย์กลาง มีองค์ประกอบคณะกรรมการและผู้ที่มีอำนาจในการพิจารณากรณีพิพาท รวมทั้งการยุติข้อพิพาทเป็นผู้ชายทั้งหมด ซึ่งในทางข้อเท็จจริงพบว่าคำตัดสินจากระบบยุติธรรมลักษณะดังกล่าว ไม่มีความละเอียดอ่อนต่อประสบการณ์และความทุกข์ของผู้หญิง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นระบบยุติธรรมที่มีแนวโน้มเมื่อคิดต่อผู้หญิงค่อนข้างสูง อีกประเด็นหนึ่ง คือ เป็นระบบยุติธรรมที่มักออกคำตัดสินมาโดยไม่มีสภาพบังคับ หรือสภาพบังคับอ่อนแอ เพราะว่าเมื่อผู้กระทำความผิดละเมิดหรือไม่ปฏิบัติตามคำตัดสินของคณะกรรมการก็ไม่มีมาตรการแก้ไขใด ๆ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ยืนยันว่า ถึงแม้ว่าระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่พบในชุมชนชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม จะอ่อนประสิทธิภาพในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้แก่ผู้หญิง แต่ระบบยุติธรรมดังกล่าวก็มักเป็นระบบยุติธรรมระบบแรก และระบบเดียวที่ผู้หญิงชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงได้ง่ายที่สุดอยู่นั่นเอง เมื่อเปรียบเทียบกับระบบยุติธรรมที่จัดการโดยรัฐ

ดังนั้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นความยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงในเรื่องการทำร้ายกันในครอบครัว การละเมิดทางเพศ การหย่าร้าง สิทธิในสินสมรส และสิทธิในการได้รับเงินเยียวยาจากรัฐสำหรับครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้ งานวิจัยนี้จึงมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ตัดสินใจในระดับนโยบาย ที่ต้องทำงานร่วมกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาตัวแบบระบบยุติธรรมที่คำนึงถึงประสบการณ์ ความกังวล และความต้องการของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยด้วย โดยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังนี้

1. ส่งเสริมให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์มีความตระหนักในเรื่องสิทธิของตนเองที่จะเข้าถึงความยุติธรรม ตลอดจนสิทธิที่จะได้รับการเยียวยาจากระบบยุติธรรมที่มีอยู่
2. ให้ความรู้และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ และขั้นตอนต่าง ๆ ของระบบยุติธรรมภาครัฐ โดยสื่อสารเป็นภาษาเฉพาะของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ได้เข้าถึงระบบยุติธรรมของภาครัฐมากขึ้น
3. รัฐสนับสนุนงบประมาณสำหรับภาคประชาสังคม หรือ เอ็นจีโอ ในการจัดตั้งศูนย์ให้คำแนะนำและรับปรึกษาเกี่ยวกับขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ แก่ผู้หญิงชาติพันธุ์ที่ต้องการพึ่งระบบยุติธรรมของรัฐ โดยควรจัดตั้งศูนย์ดังกล่าวในทุกตำบลที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่จำนวนมาก และไม่คิดค่าบริการใด ๆ จากผู้มาใช้บริการ ผู้ปฏิบัติงานในศูนย์สามารถสื่อสารภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ได้โดยอาจฝึกฝนอาสาสมัครที่เป็นคนในชุมชนเองขึ้นมาก็ได้ แต่ควรผ่านการอบรมในหลักสูตรเกี่ยวกับความละเอียดอ่อนต่อเพศภาวะที่แตกต่างกันของผู้มารับบริการ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้หญิงชาติพันธุ์ที่ประสบปัญหาถูกระทำความรุนแรงและต้องการใช้ระบบยุติธรรมของภาครัฐ สามารถมารับบริการคำแนะนำจากศูนย์นี้ได้
4. ส่งเสริมให้มีผู้หญิงเข้าไปเป็นกรรมการในระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เนื่องจากเป็นที่ประจักษ์ในหลายประเทศแล้วว่า การไม่มีผู้หญิงเข้าไปเป็นตัวแทนในองค์คณะของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีเลย ทำให้ผู้หญิงไม่มีความมั่นใจ หรือรู้สึกอับอายที่จะบอกเล่าเรื่องราวและข้อเท็จจริงทั้งหมดที่เกิดขึ้น และผู้หญิงยังรู้สึกไม่มีความปลอดภัยหากเข้าไปใช้ระบบยุติธรรมดังกล่าว นอกจากนั้นการมีอคติต่อผู้หญิงซึ่งฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิมย่อมทำให้ผู้ชายที่เป็นผู้พิจารณาตัดสินคดีส่วนใหญ่ยังคงอ้างอิงจารีตประเพณี หรือตีความหลักการต่าง ๆ ภายใตกรอบอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ซึ่งทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับการเยียวยาที่เหมาะสม ดังนั้น การส่งเสริมให้มีตัวแทนที่เป็นเพศหญิงร่วมเป็นองค์คณะในระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ย่อมส่งเสริมให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงระบบยุติธรรมและความยุติธรรมที่ดีขึ้น
5. ส่งเสริมการอบรมเพื่อสร้างจิตสำนึกของผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา และบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมของรัฐทุกระดับเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ อาทิ สร้างความเข้าใจเรื่องความเท่าเทียมทางเพศตามพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 การเคารพสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีของสตรี รู้เท่าทันอคติทางเพศและการไม่ใช้ทัศนคติแบบเหมารวม เมื่อต้องอำนวยความยุติธรรมในกรณีที่ผู้หญิงเป็นผู้เสียหาย เป็นต้น

6. กำหนดมาตรการที่ชัดเจนและมีสภาพบังคับทางกฎหมาย เพื่อห้ามไม่ให้ชุมชนชาติพันธุ์ใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีดำเนินการพิจารณาตัดสินกรณีพิพาททางอาญา ในกรณีการทำความรุนแรงในครอบครัว การละเมิดทางเพศ และการข่มขืน ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการปฏิบัติและการเยียวยาที่ไม่เป็นธรรมและละเมิดต่อสิทธิของผู้หญิงที่เป็นผู้เสียหาย
7. กำหนดขอบเขตอำนาจและหน้าที่ของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ให้ชัดเจน ว่าสามารถดำเนินการในกรณีพิพาทอะไรได้บ้าง และควรทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ว่า กระบวนการยุติธรรมจารีตประเพณีที่นำมาใช้ในชุมชน ในกรณีของการหย่าร้าง จะต้องไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง
8. รัฐเพิ่มจำนวนบุคลากรเพศหญิงในระบบงานยุติธรรมให้เพียงพอ และได้สัดส่วนกับสถานการณ์ปัญหาทางกฎหมายที่เกิดขึ้นกับผู้หญิง อาทิ พนักงานสอบสวน อัยการ ผู้พิพากษา ทนายความอาสาฯ ตัวแทนของผู้เสียหาย เจ้าหน้าที่ด้านการแพทย์ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น
9. สนับสนุนให้ผู้หญิงที่เป็นผู้เสียหายและได้รับผลกระทบจากการทำความรุนแรงในครอบครัว หรือการละเมิดทางเพศ หรือผู้หญิงที่ประสบปัญหาเรื่องการหย่าร้าง หรือถูกทำความรุนแรงรูปแบบอื่น ๆ ได้เข้าถึงการให้คำแนะนำด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ตลอดจนการช่วยเหลือเบื้องต้นต่าง ๆ ทั้งด้านจิตใจ สังคมและเศรษฐกิจ
10. รัฐให้การรับรองทางกฎหมายแก่รูปแบบการแต่งงานในระบบจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกับการแต่งงานตามระบบกฎหมายสมัยใหม่ ถึงแม้จะไม่มีผลการจดทะเบียนสมรสเป็นหลักฐานก็ตาม ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถใช้สิทธิตามกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิต่อไปได้ เช่น สิทธิการหย่าร้าง สิทธิในสินสมรส สิทธิในมรดก เป็นต้น
11. ในกรณีของชุมชนมุสลิม รัฐควรสนับสนุนให้จัดทำมาตรฐานการตีความตัวบทในกฎหมายอิสลาม ตลอดจนมาตรฐานของกระบวนการต่าง ๆ ที่ใช้ในระบบยุติธรรมจารีตประเพณีมุสลิม โดยให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้หญิงมุสลิมในส่วนมาตรฐานการตีความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิผู้หญิงด้วย

12. เพิ่มจำนวนสถานบริการบ้านพักชั่วคราว และศูนย์พึ่งได้ (OSCC) สำหรับผู้หญิงที่ประสบปัญหาถูกทำความรุนแรงในครอบครัวในพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่จำนวนมาก ทั้งนี้ศูนย์บริการเหล่านั้นต้องจัดบริการที่คำนึงถึงลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีที่เป็นผู้หญิงมุสลิมควรมีพื้นที่ให้ละหมาด และจัดอาหารฮาลาล เป็นต้น
13. ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับกระบวนการของศาลยุติธรรม ในกรณีเกี่ยวกับคดีแพ่งระหว่างประชาชนมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ 4 จังหวัด ที่ผ่านการพิพากษาในศาลชั้นต้นที่มีดาโต๊ะยุติธรรมร่วมพิจารณาคดีด้วย ให้สามารถยื่นอุทธรณ์คำพิพากษาของศาลชั้นต้นได้ ถ้าหากศาลเห็นว่าการพยานหลักฐานใหม่ที่น่าเชื่อถือ

BOOK SUMMARY

This book presents the findings of the UN Women funded research entitled “Ethnic Women’s Access to Justice: Cases of Malay Muslim Women and Hmong Women in Thailand” through the Regional Program on Improving Women’s Human Rights in Southeast Asia (CEDAW SEAP). The research was carried out by a researcher working under the Gender Equality Sub-Committee of the Law Reform Commission of Thailand (LRCT). The research was conducted in two ethnic communities including Hmong and Malay Muslim in order to explore ethnic women’s access to justice in the plural legal system. Both Hmong and Malay-Muslim communities have been chosen because of their strong patriarchal culture emphasizing a customary justice mechanism and procedure to resolve personal disputes relating to marriage, divorce, wife abuse and sexual violence.

The research was carried out between May 2013 and March 2015 in two locations including Chiang Mai and Pattani. These provinces include a number of Hmong and Malay-Muslim villages respectively. The primary objectives of the research were a) to map out mechanisms and practices of the customary justice systems which exist in Malay-Muslim and Hmong communities; b) to examine how Malay-Muslim and Hmong women perceive injustice and seek justice in relation to violence against women including cultural violence, domestic violence, sexual abuse, forced marriage, divorce and inheritance; c) to analyze the relationship between state and non-state justice systems with respect to violence for women; and d) to identify barriers and key enablers of women’s access to justice.

The CO-FPAR process was used for research in the study areas. Data collection methods included desk review, focus group discussions, formal and informal in-depth interviews with key informants, and participant observation in workshops. The CO-FPAR method helps to ensure that women who are involved in the process can articulate their experiences and concerns about their ability to access justice. It also empowers women to take action to better their access to justice. The CO-FPAR

approach also helps to generate extensive data for analysis, so that the research can make a contribution to the development and implementation of legislation, as well as serving as a reference for the State, justice actors, Hmong communities and Malay-Muslim communities to rework their justice services to meet women's needs.

This research found that Malay-Muslim and Hmong women are unlikely to experience access to justice through the state justice systems. A modern/state justice system to larger extent is out of reach for Hmong and Malay Muslim women due to several barriers. These barriers include high cost, bureaucratic procedures, time consuming tasks, an absence of legal representatives to guide the women through the procedures, an unfamiliar environment, and language barriers. A majority of women who are victims of violence against women therefore seek justice for themselves from the customary justice system available in their communities.

The research illustrates that the customary justice systems are associated closely with social norms, customs and religious faith. This association creates a cultural restriction that usually compels women to use the customary justice system. The research showed that even though the ethnic women of the study are relatively free to choose between the modern justice system and the customary justice system, when they seek justice their primary choice tends to be the traditional justice system. The research also found that the customary justice system that is made available to ethnic women involves different levels including village mediations and the state court.

In the Malay Muslim community, the Islamic traditional justice system has been incorporated into the state justice system at the provincial level creating a hybrid form of the court which a Shari'ah judge called Dato'Yuttitham is incorporated into a state judge panel. This Islamic hybrid court has a limit to its jurisdiction. It is granted authority to operate only in four southernmost provinces, namely Yala, Narathiwat, Pattani and Satun. The hybrid court also is only allowed to handle family disputes including disputes over property, child custody rights when couples divorce and inheritances. Moreover, there is a state law that

grants jurisdiction to religious organizations including the Village Mosque Committees and the Provincial Islamic Committees to mediate grievances concerning marriage dissolution and inheritance of the Malay-Muslim people.

Unlike the Malay-Muslim case, the Hmong traditional justice mechanism is not officially recognized by the state. In the Hmong villages, a customary justice system continues to serve the Hmong villagers. The village's senior/elder council makes a final decision about the disputes brought to the Council. Disputes relating to marriage, domestic violence, and divorce are regularly mediated by this council. The research has also found that the customary justice systems in these two ethnic communities often handled criminal cases related to wife abuse and sexual abuse of women and girls. Although the customary justice is not always in line with the general principles of the Rule of Law, the state authorities are likely to tolerate it because this is a way to give ethnic groups freedom to continue their own cultural traditions. This research points out that this argument is problematic because it helps to sustain the violation of women's human rights.

This research also discovers that in both Malay-Muslim and Hmong cases, the traditional justice systems remain male dominated and are prone to gender biases and gender blinds. Furthermore, their final rulings given to women who have suffered domestic violence or sexual abuse have weak enforcement. The research also found out that despite their shortcomings, traditional justice systems are the only resort of Hmong and Malay Muslim women.

In order to improve ethnic women's access to justice in the contexts of violence against women including domestic violence, sexual abuse, marriage dissolution, rights to marital property, and rights to government compensation due to ongoing violence in the Deep South, this research group recommends that decision-makers and key stakeholders work together to create justice models responding to ethnic women's concerns and needs.

1. Raise awareness among ethnic women of their rights to seek justice and legal remedies from the state justice systems;
2. Information regarding the formal justice systems and processes should be available and accessible for women in their own languages;
3. A legal consultation unit and lawyers should be made available at the sub-district level free of charge to guide women through the state justice system and procedures;
4. Representation of women in the customary justice system in both formalized and not formalized ways is necessary to make vulnerable women feel safe and confident in sharing their personal problems and in seeking solutions. Representation of women in the system will allow judiciary panels or mediation panels to better respond to women's needs for justice;
5. Raise awareness among male community leaders, male religious leaders and the officials of the formal justice system of women's rights and gender equality. This is needed to prevent biased attitudes, to make them aware of stereotypes used against women when they handle cases, and other gender related matters.
6. Prohibit the traditional justice system from handling cases related to domestic violence and sexual abuse in order to prevent inappropriate resolutions that may violate women's human rights. Measures to prevent violations of the prohibitions against domestic violence and sexual abuse should be formulated and strongly enforced;
7. Develop clear and consistent criteria for cases to be resolved with mediation. The use of a mediation approach in the customary justice system, especially in cases related to marriage dissolution, should not override women's human rights;

8. There should be more women appointed as officials in the State formal justice system, such as in the police (especially more female investigators of cases of violence), among prosecutors, judges, lawyers representing victims/survivors, health providers (those who provide psychological counseling and medical assistance), and other services (shelters);
9. Provide financial support to local NGOs in order for them to provide legal consultation to women;
10. Support ethnic women who are survivors of domestic violence, sexual abuse, a difficult marriage or other types of violence to gain access to local NGOs providing legal consultation and social support;
11. The State should recognize the customary marriages of ethnic populations as official marriages in order for women to claim their rights in the event of domestic violence and property disputes following the termination of a marriage;
12. The State should support efforts to standardize interpretation of the Shari'ah rules and its procedural code and give opportunities for Muslim women to voice their concerns about the interpretation;
13. Providing culturally sensitive and appropriate services at OSCC and at other centers for ethnic women who are survivors of domestic or sexual violence;
14. Amend the related law to allow civil cases going through the hybrid Shari'ah Court founded in the four southernmost provinces to have the right to appeal the case if there is strong evidence against the decision of the hybrid court.

สารบัญ

องค์กรที่สนับสนุน	(1)
คำนำหนังสือจากผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม	(3)
คำนิยมจากผู้ทรงคุณวุฒิ	(4)
คำขอบคุณจากผู้เขียน	(6)
รายการคำย่อภาษาอังกฤษ	(8)
นิยามศัพท์เฉพาะ	(10)
บทสรุปหนังสือ	(13)
Book Summary	(20)

บทที่ 1: บทนำ	1
----------------------	----------

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	1
กรอบมโนทัศน์/แนวคิดที่นำมาใช้	7
วัตถุประสงค์การวิจัยและคำถามการวิจัย	12
ขอบเขตและข้อจำกัดของการวิจัย	13
การรักษาความลับของผู้ร่วมวิจัย	14
พื้นที่วิจัยและช่วงเวลาวิจัย	15
วิธีการวิจัย	16
วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจทานความตรงของข้อมูล	23

บทที่ 2: การส่งเสริมการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในประเทศไทย	24
--	-----------

มาตรฐานสากลด้านสิทธิผู้หญิงที่ประเทศไทยให้สัตยาบรรณ	26
กรอบกฎหมายและนโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงของประเทศไทย	32
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความเสมอภาคระหว่างเพศ	33
นโยบายและยุทธศาสตร์ระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง	47
กลไกยุติธรรมภาครัฐ	51
ช่องว่างและข้อท้าทายในโครงสร้างและระบบยุติธรรมสำหรับผู้หญิง	57

บทที่ 3: การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	61
บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทย	62
บริบทของหมู่บ้านที่ทำวิจัย	62
บริบททางวัฒนธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	64
จารีตประเพณีม้งที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง	67
อะไรยุติธรรม และอะไรไม่ยุติธรรม ในความเข้าใจของผู้หญิงม้ง	75
การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง: กรณีศึกษา	78
ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมที่มีอยู่ในบริบทของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	84
บทที่ 4: การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	90
บริบททางวัฒนธรรมของชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้	90
บริบทของหมู่บ้านที่ทำวิจัย	90
บริบททางวัฒนธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	91
การแต่งงาน การหย่า สิทธิปกครองบุตรธิดา และสินสมรส	95
อะไรยุติธรรม และอะไรไม่ยุติธรรม ในความเข้าใจของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	98
การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์มาเลย์-มุสลิม: กรณีศึกษา	101
ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมที่มีอยู่ในบริบทของผู้หญิงชาติพันธุ์มาเลย์-มุสลิม	109
บทที่ 5: การวิเคราะห์สรุป และข้อเสนอแนะ	117
การสรุปวิเคราะห์	117
การขัดกัน/เชื่อมโยงกันของระบบยุติธรรมพหุลักษณะในชุมชนชาติพันธุ์	119
กรณีผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	119
กรณีผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	121
เงื่อนไขของการเข้าถึงความยุติธรรม	123
กรณีผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	125
กรณีผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	127
ข้อเสนอแนะจากข้อค้นพบของการวิจัย	130

บรรณานุกรม	133
ดัชนีค้นคำ	139
ภาคผนวก	
ภาคผนวก 1 เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัยในคน	144
ภาคผนวก 2 แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก	145
ภาคผนวก 3 แนวการสนทนากลุ่มด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการ	149
สารบัญแผนภูมิ	
รูปที่ 1 ภาพรวมกลไกยุติธรรมของทางราชการที่รองรับ	
ปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง	56
รูปที่ 2 ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมในบริบทของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	89
รูปที่ 3 ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมในบริบทของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	116

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

การเข้าถึงความยุติธรรม ในที่นี้หมายถึง “การที่บุคคลมีความสามารถในการแสวงหาและได้รับการเยียวยา อย่างสอดคล้องกับมาตรฐานสิทธิมนุษยชนสากลจากสถาบันยุติธรรมที่มีอยู่ในสังคมหรือชุมชนที่บุคคลนั้นใช้ชีวิตอยู่” (UNDP, 2005: 5) ซึ่งจากนิยามนี้เท่ากับว่า การเข้าถึงความยุติธรรมเป็นรากฐานสำคัญประการหนึ่งของหลักการสิทธิมนุษยชนด้วย ขั้นตอน 5 ขั้นตอนที่จะช่วยบุคคลเพิ่มขีดความสามารถในการเข้าถึงความยุติธรรม (UNDP, 2005: 5) ได้แก่

ขั้นตอนแรก บุคคลจำเป็นต้องมีความตระหนักในสิทธิของตนก่อน ในขณะเดียวกันก็ต้องมีข้อมูลว่าจะไปหาใครให้ช่วยเหลือแนะนำให้เข้าถึงความยุติธรรมหรือการเยียวยา

ขั้นตอนที่สอง บุคคลจำเป็นต้องยื่นเรื่องร้องเรียนต่อศาลหรือระบบยุติธรรมที่มีอยู่เพื่อเป็นการเรียกร้องสิทธิที่จะได้รับความยุติธรรมและการเยียวยาที่เหมาะสม

ขั้นตอนที่สาม บุคคลต้องได้รับความช่วยเหลือและคำแนะนำปรึกษาด้านกฎหมายจากผู้เชี่ยวชาญ ถ้าหากใช้ระบบยุติธรรมสมัยใหม่ ผู้ให้คำปรึกษาอาจ ได้แก่ อัยการ และทนายความ แต่ถ้าหากเป็นระบบยุติธรรมจารีตประเพณี บุคคลที่ให้คำปรึกษาอาจเป็น ผู้นำศาสนา หรือผู้อาวุโสที่ถือว่าเป็นผู้รู้จารีตประเพณีของชุมชน เป็นต้น

ขั้นตอนที่สี่ บุคคลรับฟังคำตัดสินจากองค์กรคณะผู้พิพากษา หรือองค์กรคณะผู้พิจารณาเรื่องร้องเรียนดังกล่าว โดยคณะผู้พิพากษาจะตัดสินโดยกล่าวถึงวิธีการให้ความยุติธรรมและวิธีการเยียวยาที่บุคคลนั้นควรได้รับ

ขั้นตอนที่ห้า ซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้าย บุคคลควรได้รับวิธีการเยียวยา/ความยุติธรรมที่บุคคลรู้สึกพึงพอใจ ไม่ว่าจะเป็นวิธีการประนีประนอม การชดเชยค่าเสียหาย หรือการพิพากษาลงโทษต่อผู้ที่กระทำให้เสียหายหรือผู้กระทำความผิด

มีหลักฐานยืนยันว่า ประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาจำนวนมาก ไม่มีความรู้ความเข้าใจ และขาดข้อมูลที่เพียงพอเกี่ยวกับกฎหมายและระบบยุติธรรมที่มีอยู่ จึงทำให้ประชาชนเหล่านั้นขาดความตระหนักในสิทธิพลเมืองของตน หรือมีความตระหนักในสิทธิของตนต่ำ นอกจากนั้นยังพบอีกว่า ประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาที่มีความสามารถในการเข้าถึงความยุติธรรมอย่างจำกัดจำเขี่ย เนื่องจากระบบยุติธรรมที่มีอยู่มีลักษณะเป็นระบบราชการค่อนข้างสูง มีค่าใช้จ่ายสูง

และการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรมต้องใช้เวลานาน ความยากจน ความกลัว และความรู้สึกไม่เชื่อมั่นในระบบยุติธรรมที่มีอยู่ หรือความรู้สึกที่ว่า “ไม่มีประโยชน์ที่จะไปฟ้องร้องเป็นคดีความกับใคร” ยังคงเป็นเหตุผลสำคัญเสมอที่ทำให้ประชาชนเข้าไม่ถึงความยุติธรรม (Women and Children Legal Research Foundation, 2008)

พบว่าสถานการณ์การเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมีให้เห็นทั่วไป ซึ่งสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือจากความรู้ และความยากจนแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับอคติในวัฒนธรรมที่สนับสนุนการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงชัดเจน โดยอคติเหล่านั้นฝังลึกอยู่ในความเชื่อและจารีตดั้งเดิมที่มักไปปรากฏอยู่ในตัวบทกฎหมาย รวมทั้งกระบวนการยุติธรรม สำหรับสถานการณ์ปัญหาด้านความยุติธรรมที่ผู้หญิงในประเทศกำลังพัฒนามักประสบคล้าย ๆ กัน อาทิ ความไม่เท่าเทียมด้านสิทธิในการรับมรดก สิทธิการแต่งงานและการหย่า กระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของการทำความรุนแรงในครอบครัว และการถูกล่วงละเมิดทางเพศ เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันนี้เราได้ยินข่าว เหตุการณ์เกี่ยวกับผู้หญิงในหลายประเทศทั่วโลกที่กำลังประสบกับปัญหาถูกกระทำความรุนแรงในหลากหลายรูปแบบ แต่ผู้หญิงเหล่านั้นจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงความยุติธรรมและการเยียวยาได้ เนื่องจากสิทธิและเสรีภาพของผู้หญิงเหล่านั้นยังคงถูกจำกัดด้วยวัฒนธรรม บรรทัดฐาน ประเพณี กฎหมายที่เลือกปฏิบัติ และระบบยุติธรรมแบบชายเป็นใหญ่ (patriarchal justice systems)

ในหลาย ๆ สถานการณ์ พบว่าการเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิง มีสาเหตุมาจากการเผชิญกับอุปสรรคเชิงโครงสร้างหรืออุปสรรคเชิงสถาบัน เพราะวาระและสถาบันยุติธรรมหลัก ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคม ล้วนเป็นพื้นที่ที่ผู้ชายมีอิทธิพลผูกขาดเสียส่วนใหญ่และในทุกระดับ เช่น องค์กรตำรวจ อัยการ ศาล ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ และผู้นำตามประเพณี เป็นต้น สภาพแวดล้อมทางสังคมของระบบยุติธรรมในลักษณะนี้ ทำให้ผู้หญิงที่เผชิญปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเกี่ยวกับการถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัว และการถูกล่วงละเมิดทางเพศ ไม่มีความมั่นใจหรือไม่กล้าที่จะเข้าไปยื่นเรื่องร้องเรียน หรือแจ้งความเพื่อแสวงหาความยุติธรรมจากระบบยุติธรรมที่มีอยู่ และพบบ่อยครั้งว่า ข้อเท็จจริงจากปากคำของผู้หญิงถูกตัดสินว่าไม่มีน้ำหนักเท่าเทียมกับข้อเท็จจริงจากปากคำของผู้ชาย

นอกจากนั้น ความกลัวและความอับอาย การประทับตราบาป รวมทั้งคำสั่งสอนที่ครอบงำผู้หญิงให้ต้องรักษาเกียรติยศชื่อเสียงของครอบครัว ด้วยวาทกรรมเก่า ๆ ที่ว่า “ความในอายน่านอก ความนอกอายน่านำเข้า” มีผลอย่างมากต่อการ “หยุด” ผู้หญิงไม่ให้แสวงหาความยุติธรรมให้ตัวเอง ในขณะเดียวกัน ความยากจนก็ยังคงเป็นอุปสรรคใหญ่ขัดขวางไม่ให้ผู้หญิงเข้าถึง

กระบวนการเยียวยาในระบบยุติธรรมที่มีอยู่ ดังนั้น ในกรณีของพลเมืองเพศหญิง การเข้าถึงความยุติธรรม จึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อนมากทีเดียว ไม่ใช่แค่การมีความสามารถในการยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อศาล หรือยื่นต่อระบบยุติธรรมที่ดำรงอยู่ในชุมชน เพื่อให้ระบบยุติธรรมเหล่านั้นพิจารณาและตัดสินพิพากษาเท่านั้น และไม่ใช่แค่เรื่องของการทำให้ผู้หญิงทราบว่าตนเองมีสิทธิที่จะขอรับความช่วยเหลือทางกฎหมาย กรณียากจนไม่มีเงินจ้างทนายความ (UN WOMEN, 2014) แต่การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงจำเป็นต้องจะต้องเกี่ยวข้องกับการยอมรับเสียก่อนว่าผู้หญิงมีสิทธิที่จะใช้สิทธิเพื่อแสวงหาและได้รับการเยียวยา จากกระบวนการยุติธรรมที่รับประกันได้ว่าผู้หญิงจะได้รับความยุติธรรมอย่างเท่าเทียมที่แท้จริง (substantive gender equality)

มีงานศึกษาวิจัยที่พบว่า ผู้หญิงในประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาทั้งหลาย มักพึ่งพิงระบบยุติธรรมจารีตประเพณีเป็นหลัก เนื่องจากเป็นระบบยุติธรรมที่ผู้หญิงเข้าถึงได้ง่ายกว่าระบบยุติธรรมสมัยใหม่หรือแบบตะวันตก (Jackson-Han, 2012) ในบางประเทศพบว่าร้อยละ 80 ของคดีความที่เกี่ยวกับเรื่องครอบครัว อาทิ การแต่งงาน การหย่าร้าง การได้สิทธิปกครองบุตร สิทธิในการได้รับมรดก รวมทั้งสิทธิที่จะได้รับค่าเลี้ยงดู ถูกตัดสินภายใต้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี (Jackson-Han, 2012) ดังนั้น ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีจึงส่งผลกระทบอย่างมากต่อการอยู่ดีมีสุขของผู้หญิงในประเทศเหล่านั้น

กระนั้นกลับพบว่าในหลายประเทศไม่ได้มีหลักประกันว่าผู้หญิงจะได้รับความยุติธรรมที่แท้จริงจากระบบยุติธรรมรูปแบบนี้ และสถานการณ์จะเลวร้ายมากถ้าระบบนี้ถูกรอบงำด้วยอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (Jackson-Han, 2012) อีกทั้งพบว่าระบบยุติธรรมจารีตประเพณีในสังคมแบบชายเป็นใหญ่ มักมีแนวโน้มมุ่งพิทักษ์ปกป้องชนบทรรมนิยมประเพณี ในขณะที่ละเลยที่จะให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง บ่อยครั้งที่สิทธิผู้หญิงไม่ได้ถูกหยิบยกมาพิจารณา เนื่องจากสมาชิกในสังคม มักคิดและตัดสินว่าการรักษาจารีตประเพณีต้องมาก่อนสิทธิของผู้หญิง ซึ่งความคิดแบบนี้ละเลยข้อเท็จจริงที่ว่า ชนบจารีตและประเพณีนั้นต้องมีการเปลี่ยนแปลง และต้องปรับตัวไปตามภาวะการณ์ของสังคม ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้คนในสังคมมีสุขภาวะ ดังนั้น ชนบจารีตต้องไม่มาเป็นข้อจำกัดหรืออุปสรรคที่จะเข้าถึงความสุขของสมาชิกในสังคม แต่มั่นน่าประหลาดใจแท้ๆ ที่สังคมแบบชายเป็นใหญ่มีความพยายามซ้ำซากที่จะตอกตรึงชนบจารีตประเพณีไว้อย่างตายตัว ไม่ให้เปลี่ยนแปลงไปตามโลก ซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมและประสบการณ์ชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เราจึงยังพบเห็นทั้งกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมที่ปฏิบัติต่อผู้หญิงอย่างไม่เป็นธรรมอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่เชื่อมโยงกับการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง

สหประชาชาติ ให้การยอมรับชัดเจนว่า การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงเป็นเงื่อนไขจำเป็นที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของผู้หญิงและการเกิดความเท่าเทียมทางเพศในสังคม อนุสัญญาว่าด้วยการยุติการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงทุกรูปแบบ (CEDAW) ก็ได้ให้หลักการเบื้องต้นเพื่อให้สังคมตระหนักถึงความเท่าเทียมระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งรัฐต้องทำให้มั่นใจได้ว่า ผู้หญิงสามารถเข้าถึงและมีโอกาสที่เท่าเทียมในด้านสังคมและการเมือง เพราะว่าการเข้าถึงระบบยุติธรรมของผู้หญิงเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญยิ่งในระบบคุ้มครองและบังคับใช้กติกาสีทิมมนุษยชนสากล CEDAW กล่าวถึงความจำเป็นที่รัฐจะต้องปรับปรุงกฎหมาย และระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่จะต้องไม่มีลักษณะการเลือกปฏิบัติ

ในขณะเดียวกันต้องส่งเสริมผู้หญิงให้มีสิทธิเท่าเทียมผู้ชายในด้านโอกาสในสังคมและการมีส่วนร่วมในด้านต่าง ๆ อนุสัญญา CEDAW ให้การรับรองหลักการเรื่องความเสมอภาคโดยระบุไว้ในหลักการข้อที่ 3 ให้รัฐที่เป็นสมาชิกสหประชาชาติ กำหนดมาตรการที่เหมาะสมรวมทั้งมีระบบกฎหมายที่ส่งเสริมโอกาสและความก้าวหน้าของผู้หญิง เพื่อเป็นหลักประกันว่าผู้หญิงจะมีสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่เท่าเทียมกับผู้ชาย และในหลักการข้อที่ 2 (f) อนุสัญญา CEDAW ได้กำหนดข้อผูกพันที่รัฐสมาชิกจะต้องรับไปปฏิบัติ กล่าวคือ รัฐต้องไม่สนับสนุนให้มีกฎหมายที่เลือกปฏิบัติบนฐาน เพศภาวะ ชาติพันธุ์ ชนชั้น ศาสนา สัญชาติ และเพศวิถี ซึ่งมีผลทำให้เกิดความล่าช้าในการได้รับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน และการเข้าถึงความยุติธรรม ประเด็นที่สำคัญมากคือ อนุสัญญาดังกล่าว แนะนำให้รัฐสมาชิกสหประชาชาติกำหนดมาตรการที่เหมาะสม เพื่อปรับปรุงหรือยกเลิกกฎหมาย ระเบียบ และการปฏิบัติด้านวัฒนธรรมที่เลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง (OHCHR, 2017)

ประเทศสมาชิกสหประชาชาติที่ให้การรับรองอนุสัญญานี้ มีพันธกิจผูกพันตามกฎหมายที่จะต้องปฏิบัติตามอนุสัญญา CEDAW ซึ่งนับเป็นกฎหมายนานาชาติ โดยต้องกำหนดหลักนิติธรรม ที่คำนึงถึงสิทธิสตรี ความเท่าเทียมทางเพศ และทำให้ระบบยุติธรรมของประเทศมีความละเอียดอ่อนต่อประสบการณ์ของผู้หญิง (UN Women, n.d.) ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีรัฐบาลได้ให้การรับรองอนุสัญญาดังกล่าว ดังนั้น ประเทศไทยจึงมีภารกิจตามอนุสัญญานี้ที่จะต้องดำเนินการในทางปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และจัดการกับปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงทุกรูปแบบ ทั้งรูปแบบความรุนแรงที่มีบุคคล เอกชน หรือที่รัฐเป็นผู้กระทำ

แม้ว่าในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมให้คำนึงถึงความเสมอภาคทางเพศไปแล้วบางส่วน กระนั้นในข้อเท็จจริงยังพบว่าผู้หญิงในสังคมไทยอีกหลายกลุ่ม ยังไม่ได้รับประโยชน์จากความก้าวหน้าทางกฎหมายและระบบยุติธรรมเท่าที่ควรจะได้รับ ซึ่งขัดแย้งกับหลักการในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ที่บัญญัติว่าคนทุกเพศ

มีสิทธิเท่าเทียมกันในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม กล่าวคือปัญหาการเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศยังคงมีอยู่ในกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ซึ่งปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการบังคับใช้กฎหมายยังอ่อนแอ และกระบวนการยุติธรรมยังไม่มีผลตอบสนองต่อประสบการณ์ของผู้หญิง อีกสถานการณ์หนึ่งที่พบคือ การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงต่างกลุ่มต่างสถานภาพ ต่างระดับการศึกษา ต่างฐานะเศรษฐกิจ ต่างชาติพันธุ์ ต่างศาสนา ในประเทศไทยยังเชื่อมโยงกับปัจจัยหลายด้านที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งมีข้อค้นพบจากงานวิจัยมายืนยันว่า ผู้หญิงและเด็กหญิงจำนวนมาก ที่เป็นกลุ่มด้อยโอกาสหรือกลุ่มชายขอบในสังคมไทย อาทิ ผู้หญิงในค่ายผู้ลี้ภัย ผู้หญิงแรงงานข้ามชาติ ผู้หญิงชาติพันธุ์ ผู้หญิงไร้สัญชาติ พนักงานขายบริการทางเพศ ผู้หญิงเชื้อมาเลย์-มุสลิม กำลังประสบปัญหาและอุปสรรคหลายเรื่องที่ทำให้เข้าไม่ถึงความยุติธรรม (International Commission of Jurists, 2012)

พบว่า การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ ในประเทศไทย ยังคงถูกทำให้เป็นเรื่องเล็กที่ไม่สำคัญอะไรนัก ในขณะที่ผู้หญิงชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม ต้องประสบกับปัญหาการใช้สองมาตรฐาน หรือประสบกับเหตุการณ์การถูกเลือกปฏิบัติ เมื่อต้องเข้าไปพึ่งระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ที่ยังมีอคติทางเพศ และการเลือกปฏิบัติทางเพศฝังลึกอยู่มาก ตัวอย่างเช่น การตัดสินคดีความขัดแย้ง รวมทั้งความรุนแรงในครอบครัว และการทำความรุนแรงทางเพศ มักถูกมอบให้อยู่ภายใต้การดูแลจัดการของระบบยุติธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่มีองค์คณะเป็นผู้ชายทั้งหมด ซึ่งมักไม่มีมิติความเท่าเทียมทางเพศอยู่ในการปฏิบัติงาน ถึงกระนั้น กลับพบว่า แม้ในปัจจุบันก็ยังไม่มีความพยายามอย่างจริงจังจากฝ่ายใด ที่จะปรับปรุงแก้ไขให้สถานการณ์การเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ ดีขึ้น รัฐบาลไทยทุกยุคทุกสมัยยังคงวางเฉยไม่ทุกข์ร้อนกับความอยุติธรรมที่ระบบจารีตประเพณีแบบชายเป็นใหญ่หยิบยื่นให้กับสมาชิกเพศหญิงของกลุ่มชาติพันธุ์ตน ผ่านการใช้ระบบยุติธรรมดั้งเดิมของชุมชน

ในส่วนของผู้หญิงไทยทั่ว ๆ ไป ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อย เมื่อประสบปัญหาทางกฎหมาย ก็จะมีระบบยุติธรรมทางการของรัฐซึ่งเป็นระบบยุติธรรมตามรูปแบบของตะวันตกรองรับ โดยระบบยุติธรรมลักษณะนี้ยึดหลักการตามกฎหมายวิธีพิจารณาความ¹ (procedural laws) อย่างไรก็ดีตาม นับได้ว่าระบบยุติธรรมของประเทศไทยมีลักษณะของความเป็นระบบยุติธรรมพหุลักษณะ หรือระบบยุติธรรมแบบลูกผสมในระดับหนึ่ง (plural or hybrid system) เนื่องจากรัฐยอมรับการนำกฎหมายเฉพาะมาใช้ในชุมชนเฉพาะบางชุมชนด้วย ในกรณีประเทศไทยคือ การยอมรับให้ใช้กฎหมาย

¹ หมายถึง เป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการปฏิบัติของคู่ความ เจ้าพนักงานศาล ในการที่จะดำเนินการเพื่อพิจารณาให้ลงรู้ว่า ผู้ใดกระทำการอันสมควรต้องรับผิดชอบหรือรับโทษตามกฎหมายที่บัญญัติขึ้น หรือเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการกำหนดวิธีพิจารณาคดี เพื่อนำกฎหมายที่บัญญัติไว้มาบังคับใช้

อิสลาม (Shari'ah) ว่าด้วยเรื่องครอบครัว การหย่าร้าง และการแต่งงานใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ แทนการใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 เรื่องครอบครัว และการสมรส

ตลอดจนการยอมรับให้มีมติเตชะยุติธรรม (ผู้รู้หลักกฎหมายอิสลาม) ขึ้นบัลลังก์พิจารณาคดีเกี่ยวกับครอบครัวของพี่น้องมุสลิมร่วมกับผู้พิพากษาศาลยุติธรรม อีกทั้งยังให้อำนาจแก่คณะกรรมการอิสลามจังหวัด ตลอดจนคณะกรรมการประจำมัสยิดในการพิจารณาประนีประนอมกรณีพิพาทเรื่องครอบครัว การแต่งงาน การหย่าร้าง และการจัดการมรดกของผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ความดูแลของคณะกรรมการมัสยิดอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันรัฐไทยก็ไม่ได้เข้าแทรกแซงระบบยุติธรรมจารีตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สูงในภาคเหนือของประเทศ ตัวอย่างเช่น ชุมชนของคนชาติพันธุ์ม้งยังคงใช้ระบบยุติธรรมแบบดั้งเดิมในการจัดการกับปัญหาขัดแย้งกัน ในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาในครอบครัว การจัดการมรดก การแต่งงาน และการหย่า เป็นต้น

แม้ว่าสถานการณ์การใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณียังปรากฏชัดเจนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งทำให้รัฐและบุคลากรของรัฐมีความรู้และความเข้าใจถึง ข้อจำกัด จุดอ่อน รวมทั้งจุดแข็งของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ น้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐแทบไม่มีความรู้เลยเกี่ยวกับผลกระทบทางลบของระบบยุติธรรมลักษณะนี้ที่มีต่อผู้หญิงชาติพันธุ์ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว เพื่อจะได้ทราบว่าผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยมีประสบการณ์แบบไหนและอย่างไร กับระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ยังคงใช้กันอย่างกว้างขวางอยู่ในชุมชนชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจกับคำถามวิจัยต่อไปนี้ 1) มีสถานการณ์หรือเงื่อนไขอะไรบ้างที่ชุมชนชาติพันธุ์เลือกใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี 2) กลไกและกระบวนการที่ใช้ในกระบวนการยุติธรรมจารีตประเพณีมีอะไรบ้าง 3) ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ใช้อยู่มีผลดีหรือผลเสียหยาต่อผู้หญิงหรือไม่และอย่างไร ดังนั้น การวิจัยนี้จึงต้องการศึกษา ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี เฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในบริบทของปัญหาความรุนแรงในครอบครัว การล่วงละเมิดทางเพศ สิทธิการหย่า การจัดการมรดกเป็นสำคัญ โดยมีสมมุติฐานว่า ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ยังปฏิบัติกันอยู่ ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย อาจจะเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงชาติพันธุ์ที่เป็นผู้เสียหายจากการถูกทำ ความรุนแรงบนฐานของความแตกต่างทางเพศ เข้าไม่ถึงความยุติธรรม มากกว่าที่จะช่วยให้ผู้หญิงได้รับความเป็นธรรม และการเยียวยาที่เหมาะสม

ผู้วิจัยเลือกศึกษาระบบและกลไกยุติธรรมจารีตประเพณี ใน 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชน มาเลย์-มุสลิม และชุมชนชาติพันธุ์ม้ง เหตุผลที่เลือกศึกษาทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์นี้ เนื่องจากมีข้อมูล จากองค์กรผู้หญิงที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มนี้ว่า ผู้หญิงประสบปัญหาหรือ มีข้อจำกัดในการเข้าถึงความยุติธรรม และปัญหาเหล่านั้นยังไม่ค่อยได้รับความสนใจจากภาครัฐ ซึ่งผู้วิจัยคาดหวังว่าผลจากการวิจัยนี้จะนำไปใช้เป็นข้อมูลสำคัญในการทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ต่อภาครัฐ และต่อชุมชน เพื่อจะได้นำไปสู่การปรับปรุงโอกาสในการเข้าถึงความยุติธรรมของ ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยให้ดีขึ้นต่อไป

กรอบมโนทัศน์/แนวคิดที่นำมาใช้

ในการทำความเข้าใจกับระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ผู้เขียนได้นำแนวคิด หรือ มโนทัศน์สำคัญ ๆ ได้แก่ มโนทัศน์วิถีจารีตประเพณีที่เป็นอันตราย เลนส์เพศภาวะ การทำความเข้าใจบนฐานเพศ และ ระบบยุติธรรม มาใช้เป็นฐานคิดในการ วิเคราะห์ แนวคิดเหล่านี้มีความสอดคล้องและความเหมาะสม ต่อการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เรื่อง การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของหนังสือ รายละเอียด พอสังเขปของแต่ละแนวคิดดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

1. วิถีจารีตประเพณีที่เป็นอันตราย (harmful traditional practices)

เมื่อใดก็ตามที่เราสนทนากันถึงเรื่องวัฒนธรรม (cultures) เรามักมีความเข้าใจ ร่วมกันว่าเรากำลังพูดถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันมายาวนานจนเป็นจารีตประเพณี หรือ เป็นเรื่อง เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม (customary belief) บรรทัดฐานของสังคม (social norms) และหมายรวมถึงเรื่องศิลปะ ทัศนคติ รวมทั้งคุณลักษณะเฉพาะของคนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ละกลุ่มศาสนา หรือเป็นคุณลักษณะเฉพาะของกลุ่มสังคมนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของบรรทัดฐานของ สังคม หมายถึง ความคิดและความเชื่อของคนในแต่ละกลุ่ม (ชาติพันธุ์ หรือศาสนา ฯลฯ) ที่คอย กำกับและควบคุมพฤติกรรม ตลอดจนวิธีการแสดงออกของสมาชิกในกลุ่มให้สอดคล้องกับความคิด และความเชื่อที่คนส่วนใหญ่ในกลุ่มให้การยอมรับ และปฏิบัติตาม ๆ กันมา ถ้าหากว่าสมาชิกกลุ่ม ไม่ว่าจะ เป็นใครก็ตาม ไม่ยินยอมปฏิบัติตามบรรทัดฐานดังกล่าว ก็จะถูกลงโทษ เช่น ถูกขับเป็ ออกจากกลุ่ม หรือถูกตำหนิตืดเย็น ถูกประณาม หรือลงโทษด้วยวิธีการรุนแรงในรูปแบบใดรูปแบบ หนึ่งได้ สังคมมักไม่เขียนบรรทัดฐานไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะสืบทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่ง ด้วยวิธีการอบรมสั่งสอน บอกเล่า หรือปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่าง แต่ก็พบว่าบรรทัดฐานบางเรื่อง ของกลุ่มชน ถูกบันทึกและนำมาใช้ในรูปแบบของกฎหมายลายลักษณ์อักษร หรือ คัมภีร์คำสอนในศาสนา

เราต้องเข้าใจว่าวัฒนธรรมและบรรทัดฐานของสังคมนั้น มีทั้งแบบแผนที่เป็นบวกและที่เป็นลบ ในส่วนที่เป็นบวกก็สร้างคุณประโยชน์ต่อสมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน วัฒนธรรมเชิงบวกย่อมไม่สร้างผลกระทบทางลบให้สมาชิกในสังคม โดยไม่ทำให้เกิดความทุกข์ทรมาน ไม่ว่าด้านร่างกายหรือจิตใจแก่สมาชิก หรือไม่ทำให้สมาชิกต้องตกอยู่ในอันตรายจากการปฏิบัติตามวัฒนธรรม จารีตประเพณี และบรรทัดฐานดังกล่าว แต่เราก็พบว่าหลายสังคมไม่ได้สร้างแค่วัฒนธรรม บรรทัดฐาน หรือจารีตประเพณี ที่เป็นคุณเพียงอย่างเดียว แต่ยังปรากฏมีจารีตประเพณี และบรรทัดฐานสังคมที่เป็นอันตราย หรือเป็นโทษต่อสมาชิกบางกลุ่มในชุมชนวัฒนธรรมนั้น ๆ อยู่ด้วย หรือไม่ก็อาจเป็นคุณประโยชน์ในประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งเท่านั้น แต่เมื่อเวลาผ่านไป กลับกลายเป็นโทษมากมายต่อสมาชิกบางกลุ่มก็ว่าได้ ความเป็นโทษของจารีตประเพณีอาจเนื่องมาจากการแบ่งแยก กีดกัน เลือกปฏิบัติ หรือกระทำการอันใดอันหนึ่ง โดยใช้สถานภาพทางสังคมของผู้ถูกกระทำ เช่น ชนชั้น วรรณะ เพศสรีระ เพศภาวะ เพศวิถี อายุ ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น เป็นเกณฑ์ ตลอดจนมีการสร้างกฎ กติกา จารีตประเพณี ต่าง ๆ แบบสองมาตรฐานเพื่อปฏิบัติ และตัดสินต่อเรื่องเดียวกันให้แตกต่างกันไม่เท่ากัน

วิธีจารีตประเพณีที่เป็นอันตรายในที่นี้จึงหมายถึง แบบแผนปฏิบัติทางวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งที่เลือกปฏิบัติ ทำอันตราย หรือสร้างความทุกข์ให้กับคนบางกลุ่มในสังคม โดยคนในสังคมส่วนใหญ่ให้การยอมรับ และไม่ตั้งคำถามใด ๆ กับจารีตประเพณีเหล่านั้น การปฏิบัติทางจารีตประเพณีบางอย่างอาจเป็นอันตรายต่อผู้ชาย บางอย่างเป็นอันตรายต่อผู้หญิง และบางอย่างเป็นอันตรายทั้งต่อผู้หญิงและต่อผู้ชาย อย่างไรก็ตาม มีข้อมูลเชิงประจักษ์จากทั่วโลกยืนยันว่า จารีตประเพณีที่เป็นอันตรายต่อผู้หญิงมักพบมากในสังคมที่ยึดถืออุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวบ่มเพาะความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ มีการใช้บรรทัดฐาน และค่านิยมที่ให้คุณค่าแก่ผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชาย ตลอดจนไม่สนใจเรื่องความเสมอภาคระหว่างเพศ วิธีวัฒนธรรมบางอย่างที่ปฏิบัติกันอยู่ในสังคมแบบนี้ จึงมักไปละเมิดต่อสิทธิมนุษยชน ตลอดจนเป็นอันตรายต่อผู้หญิง และเด็กหญิง มากกว่าเป็นอันตรายต่อผู้ชาย

วิธีวัฒนธรรมที่เป็นอันตรายต่อผู้หญิงและเด็กหญิง ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กหญิง (violence against women) และยังเป็นเรื่องของการละเมิดสิทธิมนุษยชนรูปแบบซึ่งถูกกล่าวถึงไว้ใน CEDAW อีกด้วย อาทิ การทำโทษหรือการฆ่าผู้หญิงที่ถูกข่มขืนเพื่อรักษาเกียรติยศของพ่อ (honor killing) การตัดอวัยวะเพศเด็กผู้หญิง (female genital cutting) การให้เด็กผู้หญิงแต่งงาน (child marriage) เป็นต้น (OHCHR, 1995) อย่างไรก็ตาม ยังมีวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมอีกหลากหลายแบบในใบโลกนี้ ซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้หญิงและเด็กหญิง แต่ยังไม่ค่อยมีการณรงค์ให้ยุติกันอย่างเข้มแข็งเท่ารูปแบบที่ได้ยกตัวอย่างมา เช่น

การทำแท้งตัวอ่อนเพศหญิง (sex selective abortion) การฆ่าทิ้งทารกเพศหญิง (female infanticide) รวมทั้งการละเมิดสิทธิมนุษยชนผู้หญิงผ่านระบบยุติธรรมจารีตประเพณี เป็นต้น

2. เลนส์เพศภาวะ (gender lens)

เพศภาวะ (gender) หมายถึง ประเภทของคนที่ถูกสังคมจัดแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ ผู้หญิง กับผู้ชาย คนสองกลุ่มนี้มีความแตกต่างหรือมีลักษณะตรงกันข้ามกัน และมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยผู้ชายมักมีอำนาจมากกว่า หลายทศวรรษมาแล้วที่นักคิดสตรีนิยมได้ชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงและผู้ชายมีความแตกต่างกันในหลายมิติ และความแตกต่างเหล่านั้นก็ถูกผลิตและต่อยอดโดยสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เช่น สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันการทหาร สถาบันการแพทย์ สถาบันการศึกษา และสถาบันยุติธรรม เป็นต้น นักสตรีนิยมวิเคราะห์ว่า ความทุกข์ของผู้หญิงในสังคมมักเป็นผลจากการเลือกปฏิบัติ การมองผู้หญิงในลักษณะเหมารวม และการแบ่งปันอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ชายและผู้หญิง งานวิจัยนี้จึงนำมโนทัศน์หรือเลนส์เพศภาวะมาใช้เป็นมโนทัศน์หลักเพื่อสำรวจประสบการณ์การแสวงหาความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และชาติพันธุ์มาเลย์-มุสลิม โดยผู้วิจัยเชื่อว่าผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม ประสบกับภาวะด้อยโอกาส และมีอำนาจน้อยในหลายสถานการณ์เนื่องจากสาเหตุที่ว่าพวกเธอเป็นผู้หญิง และผู้วิจัยยังเชื่ออีกว่าในหลาย ๆ สถานการณ์ที่เดียวที่พบว่าสถาบันศาสนา การเมือง จารีตประเพณี ตลอดจนกฎหมาย และระบบเศรษฐกิจ ได้จัดตั้งไม่ให้ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรม

ประเด็นปัญหาความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ หรือการปฏิบัติต่อผู้หญิงและผู้ชายอย่างไม่เสมอภาคกัน อยู่ในความสนใจของขบวนการสตรีนิยมในยุคปัจจุบัน โดยเห็นว่าผู้หญิงและเด็กหญิงยังไม่ได้ได้รับความยุติธรรมในหลายบริบท ดังนั้น ขบวนการสตรีนิยมจึงทำการเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนให้ยุติการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กทุกรูปแบบ และสิ่งที่ขบวนการสตรีนิยมห่วงใยมากเรื่องหนึ่งคือ การที่ผู้หญิงต้องตกอยู่ในสถานภาพที่เป็นรองซ้ำซ้อน (double subordination) อันเป็นผลมาจากภูมิหลังทางวัฒนธรรม และทำให้ผู้หญิงประสบกับความยุติธรรมต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ การทำความเข้าใจกับคำถามที่ว่า ความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ และการสร้างบทบาททางเพศที่ตายตัวอย่างเหมารวม (sex role stereotyping) ส่งผลอย่างไรต่อการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เกิดขึ้นในระบบยุติธรรมและกระบวนการยุติธรรมย่อมมีความสำคัญต่อการกำหนดข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อนำไปปรับปรุงระบบและกระบวนการดังกล่าวให้ละเอียดอ่อนต่อผู้หญิง

3. ความรุนแรงบนฐานเพศ (gender-based violence)

ความรุนแรงบนฐานเพศ (gender-based violence) ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ความรุนแรงที่กระทำต่อสตรีและเด็กหญิงด้วยเหตุที่เป็นเพศหญิงและการทำความรุนแรงด้วยสาเหตุจากความเป็นเพศหญิงส่งผลกระทบต่อผู้ถูกกระทำอย่างรุนแรง ความรุนแรงบนฐานเพศหรือด้วยเหตุแห่งเพศพบเห็นได้เสมอ การทำความรุนแรงต่อสตรีและเด็กในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ การล่วงละเมิดทางเพศ การทำร้ายร่างกายและจิตใจ รวมทั้งการทำความรุนแรงทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบความรุนแรงเหล่านี้อาจเกิดขึ้นภายในบ้านหรือในพื้นที่สาธารณะก็ได้ ความรุนแรงต่อสตรีและเด็กหญิงที่เกิดขึ้นในบริบทของบ้านหรือครอบครัว อาทิ การทุบตี ฆาตรกรรม สามีข่มขืนภรรยา สามีฆ่าภรรยา พ่อหรือญาติข่มขืนลูกสาว/หลานสาว การบังคับแต่งงาน เป็นต้น ส่วนตัวอย่างที่เกิดขึ้นนอกบริบทครอบครัว ได้แก่ การถูกข่มขืนโดยคนแปลกหน้า การทำอนาจาร การคุกคามทางเพศ เป็นต้น

นอกจากนี้การทำความรุนแรงต่อสตรีและเด็กยังหมายถึงรวมถึงการเลือกปฏิบัติ (discriminatory practices) ต่อสตรีและเด็กหญิงในสถานการณ์หรือในบริบทที่แตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างเช่น การเลือกปฏิบัติในเรื่องการศึกษา การจ้างงาน การเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง การเลือกปฏิบัติในระบบยุติธรรมและกฎหมาย รวมทั้งการเลือกปฏิบัติในเรื่องครอบครัว ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องสินสมรส การจัดสรรมรดก และสิทธิในการดูแลปกครองบุตร² ซึ่งสหประชาชาติได้ให้ความสำคัญกับเรื่องการทำ ความรุนแรงบนฐานเพศอย่างมาก โดยถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการละเมิดสิทธิมนุษยชนและกำหนดไว้ในปฏิญญาเวียนนา (Vienna Declaration and Program of Action) ซึ่งเป็นปฏิญญาและแผนปฏิบัติการด้านสิทธิมนุษยชนแผนแรกของโลก ซึ่งประเทศสมาชิกสหประชาชาติให้การรับรองไว้ในการประชุมระดับโลกเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2536

4. ระบบยุติธรรม (justice system)

ระบบยุติธรรม หมายถึง ระบบและกลไกย่อยต่าง ๆ ที่มีบทบาทในการนำหลักนิติธรรม (rule of laws) หรือจารีตประเพณีมาปฏิบัติ ตลอดจนกำกับดูแลกระบวนการยุติธรรมให้สามารถอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนที่ยื่นเรื่องร้องเรียนหรือยื่นฟ้องต่อระบบยุติธรรมเพื่อต้องการยุติความขัดแย้ง หรือเพื่อให้ได้รับการเยียวยา โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ได้ให้

² ดูเพิ่มเติมใน Declaration of the Elimination of Violence against Women and Girls provides a concise definition of violence against women.

ความหมายในทศน์นี้ไว้ดังนี้ “ระบบยุติธรรมมีหน้าที่และบทบาทรับรู้หรือยอมรับสิทธิของประชาชน ในการที่จะได้รับการเยียวยาเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างสองฝ่าย” (UNDP, 2005: 4) พบว่าระบบยุติธรรมที่มีอยู่ในสังคมนั้นมีหลายประเภท ซึ่งอาจจะจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มหลัก กลุ่มแรก เป็นระบบยุติธรรมรูปแบบทางการที่ดำเนินการโดยรัฐ (formal/state justice system) หรือ อาจเป็นระบบที่รัฐให้การรับรองอย่างเป็นทางการ ลักษณะเด่นของกลุ่มนี้คือ การรับเอา ระบบกฎหมายและระบบยุติธรรมของโลกตะวันตกมาใช้เป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้มีคนเรียกระบบ ยุติธรรมลักษณะนี้อีกอย่างว่าระบบยุติธรรมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามในประเทศมุสลิมส่วนใหญ่ ระบบกฎหมายและระบบยุติธรรมที่ผูกขาดความเป็นทางการ คือ ระบบกฎหมายและระบบยุติธรรม จาริตตามหลักอิสลาม ที่รัฐให้การรับรองกฎหมายอิสลาม (ชารีอะห์) และให้ผู้นำศาสนาในระดับต่าง ๆ มีบทบาทและอำนาจหน้าที่ในการยุติความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างประชาชน และอำนวย ความยุติธรรมให้แก่ประชาชนภายในประเทศ

ระบบยุติธรรมกลุ่มที่สอง คือ ระบบยุติธรรมไม่เป็นทางการ หรือ ระบบยุติธรรมที่รัฐ ไม่ได้ดำเนินการเอง (informal/non-state justice system) หมายถึง ระบบและกลไกยุติธรรม ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งที่รัฐเข้าไปดำเนินการให้มีขึ้น แต่เป็นระบบยุติธรรมดั้งเดิมตามจารีตประเพณี ของชุมชนชาติพันธุ์กลุ่มน้อยที่มีอยู่ภายในประเทศ มีชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ โดยผู้ที่มีอำนาจ ชอบธรรมในการทำหน้าที่อำนวยความยุติธรรมภายใต้ระบบยุติธรรมดังกล่าว ได้แก่ ผู้นำ กลุ่ม/เผ่า ผู้นำศาสนา โดยมีการดำเนินงานภายใต้ระบบศาลดั้งเดิมของชุมชนหรือโดยการประชุม ชาวบ้าน นอกจากนั้นระบบและกลไกยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการยังหมายถึง คณะกรรมการ ปกครองหรือคณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน รวมทั้งภาคประชาสังคมที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง หรือทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่ประชาชนที่ประสบปัญหาขัดแย้งกัน หรือเมื่อเกิดการละเมิดสิทธิกัน (UNDP, UNICEF & UN Women, 2013)

หลักการสิทธิมนุษยชนสากลกำหนดให้ รัฐมีภาระผูกพันที่จะต้องเคารพสิทธิมนุษยชน ตลอดจนมีหน้าที่คุ้มครองและอำนวยความยุติธรรมให้เกิดแก่พลเมืองในประเทศของตน โดยไม่ เลือกปฏิบัติบนฐานความแตกต่างด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เพศ เพศภาวะ และ/หรือ บนฐานความแตกต่างด้านอื่น อย่างไรก็ตาม หลักการสิทธิมนุษยชนสากล ไม่ได้กำหนดว่ารัฐ สามารถดำเนินการให้เกิดความยุติธรรมแก่พลเมืองภายใต้ระบบยุติธรรมทางการที่รัฐเป็น ผู้ดำเนินงานเท่านั้น แต่สามารถอำนวยความยุติธรรมแก่พลเมืองภายในรัฐ โดยผ่านระบบยุติธรรม ทางเลือกอื่นที่ไม่เป็นทางการก็ได้ ตราบเท่าที่ระบบยุติธรรมทางเลือกนั้นสอดคล้องกับมาตรฐาน สากลด้านสิทธิมนุษยชน พบว่าในหลายกรณีทีเดียวที่ระบบยุติธรรมที่รัฐไม่ได้ดำเนินการเอง เป็นระบบกลไกที่มีประสิทธิภาพสูงในการอำนวยความยุติธรรม อีกทั้งยังสอดคล้องเป็นอย่างดีกับ

หลักการสิทธิมนุษยชน เนื่องจากเป็นระบบที่ช่วยให้ประชาชนได้เข้าถึงระบบยุติธรรมได้ง่าย เพราะอาศัยอยู่ใกล้ชิด และให้บริการเป็นมิตรแก่ประชาชน เนื่องจากเข้าใจวัฒนธรรมเฉพาะของประชาชนในพื้นที่มากกว่า ในขณะที่การเข้าถึงระบบยุติธรรมทางการของรัฐเป็นเรื่องที่ไกลตัวประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกล (UNDP, UNICEF & UN Women, 2013)

ปัจจุบันพบว่ามีรัฐสมัยใหม่จำนวนหนึ่งยอมรับให้มีระบบยุติธรรมจารีตดั้งเดิมอยู่ร่วมในลักษณะคู่ขนานไปกับระบบยุติธรรมสมัยใหม่ที่รัฐดำเนินการ ในขณะที่รัฐอีกจำนวนหนึ่งพยายามที่จะบูรณาการระบบยุติธรรมจารีตดั้งเดิมบางระบบเข้ามาอยู่ในระบบยุติธรรมสมัยใหม่ของรัฐ ซึ่งอาจจะทั้งหมดหรือบางส่วนก็ได้ และยังพบว่ามีหลายประเทศที่เดียวที่รัฐสมัยใหม่พยายามเข้าไปกำกับดูแลและจำกัดบทบาท รวมทั้งอำนาจของระบบยุติธรรมจารีตดั้งเดิม เช่น การอนุญาตให้ใช้ได้เฉพาะบางกฎหมาย หรือเฉพาะกระบวนการยุติธรรมบางขั้นตอน และอนุญาตให้นำมาใช้ได้เฉพาะในเขตพื้นที่เฉพาะหรือเขตพื้นที่พิเศษเท่านั้น ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นลักษณะโดดเด่นของประเทศที่มีการใช้ระบบกฎหมายและระบบยุติธรรมพหุลักษณะ (plural justice system) นั่นเอง ซึ่งระบบยุติธรรมพหุลักษณะในความหมายทั่วไปมักหมายถึง สังคมหรือรัฐที่มีการใช้ระบบยุติธรรมสองระบบหรือมากกว่าสองระบบขนานกันไปหรือผสมผสานกัน (UNDP, UNICEF & UN Women, 2013) อย่างไรก็ตาม ระบบยุติธรรมพหุลักษณะอาจเป็นปัญหาท้าทายต่อการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง เนื่องจากมักพบว่าระบบยุติธรรมพหุลักษณะสนับสนุนความไม่เท่าเทียมกันในสังคมไม่ว่าจะเป็นความไม่เท่าเทียมบนฐานวัยวุฒิ เพศภาวะ และชนชั้น (UNDP, UNICEF & UN Women, 2013)

วัตถุประสงค์การวิจัยและคำถามการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. สำรวจและทำความเข้าใจกลไกและวิธีการของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ยังคงมีอยู่ในชุมชนมาเลย์-มุสลิม และชุมชนชาติพันธุ์ม้ง
2. ศึกษาการให้ความหมายและการรับรู้เกี่ยวกับเรื่อง “ความยุติธรรม” และ “ความยุติธรรม” ตลอดจนการแสวงหาความยุติธรรม ของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม และผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง ในบริบทของปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง เช่น ความรุนแรงที่เกิดจากจารีตประเพณีโดยตรง ความรุนแรงในครอบครัว การล่วงละเมิดทางเพศ การบังคับให้แต่งงาน การหย่าร้าง และสิทธิในมรดก

3. ศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างระบบยุติธรรมที่ดำเนินการโดยรัฐ ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี และระบบยุติธรรมอื่นที่มีอยู่ในกรณีของการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง
4. ศึกษาปัญหาอุปสรรค และปัจจัยหนุนเสริมในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์

การวิจัยนี้มีคำถามการวิจัย ดังนี้

1. โครงสร้างและกลไกของระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ในชุมชนมาเลย์-มุสลิม และชุมชนชาติพันธุ์ม้ง มีองค์ประกอบอะไรบ้าง
2. เมื่อประสบกับปัญหาถูกทำความรุนแรง อาทิ ความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ เข้าไม่ถึงสิทธิในมรดก และสิทธิการหย่าร้าง ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม และผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง แสวงหาความยุติธรรม และการเยียวยาอย่างไร
3. ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม และผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง มีประสบการณ์กับระบบความยุติธรรมจารีตประเพณีอย่างไร
4. ระบบความยุติธรรมจารีตประเพณีของชุมชนมาเลย์-มุสลิม และชุมชนชาติพันธุ์ม้ง เพิ่มโอกาสหรือเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงอย่างไร

ขอบเขตและข้อจำกัดของการวิจัย

งานวิจัยนี้อยู่ภายใต้โครงการวิจัยเพื่อปรับปรุงสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงระยะที่ 2 (CEDAW Phase II) ที่รับผิดชอบโดยองค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ สำนักงานภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิก ซึ่งมุ่งส่งเสริมให้ผู้หญิงในกลุ่มประเทศอาเซียน 8 ประเทศ สามารถเข้าถึงความยุติธรรมที่มียุติธรรมจากประเทศไทยได้เข้าร่วมโครงการดังกล่าว โดยการสนับสนุนขององค์การเพื่อสตรีแห่งสหประชาชาติ สำนักงานประเทศไทย และได้เลือกศึกษาวิจัยการเข้าถึงความยุติธรรมของกลุ่มประชากรที่เป็นผู้หญิงชาติพันธุ์ในประเทศไทย 2 กลุ่มเท่านั้น คือ ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม และผู้หญิงม้ง โดยให้ความสำคัญกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงทั้งสองกลุ่มดังกล่าวในบริบทของการถูกระทำความรุนแรงบนฐานเพศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การถูกสามีทำร้าย ปัญหาการแต่งงานและสิทธิการหย่าร้าง รวมทั้งการถูกทำร้ายทางเพศ

การวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพหลากหลายวิธี เพื่อเข้าถึงข้อมูลและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม หนึ่งในวิธีการที่ใช้คือ การนำวิธีวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยม หรือ CO-FPAR มาใช้ เพื่อสนับสนุนให้ชุมชนสามารถจัดการกับปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงอย่างจริงจังเข้มแข็ง ในชุมชนชาติพันธุ์ม้ง ผู้วิจัยได้ร่วมงานกับแผนงานส่งเสริมสุขภาวะผู้หญิงและความเป็นธรรมทางเพศ ส่วนในชุมชนมาเลย์-มุสลิม ดำเนินงานร่วมกับโครงการการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ซึ่งทั้งสองโครงการได้รับการสนับสนุนจากสำนัก 9 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานในชุมชนมาเลย์-มุสลิม ต้องประสบปัญหาความล่าช้า เนื่องจากมีเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้นเป็นระยะ ทำให้ไม่สามารถดำเนินกระบวนการ CO-FPAR ไปจนถึงระยะปฏิบัติการ (action phase) จึงทำให้ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในชุมชนยังค่อนข้างจำกัด

การรักษาความลับของข้อมูลวิจัย

การวิจัยนี้ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ จากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เลขที่ COA. No. 2013/1-1-49 เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2556 และทุกขั้นตอนของการวิจัย ตั้งแต่การออกแบบคำถาม วิธีการสัมภาษณ์ การวิเคราะห์และการเขียนรายงาน นักวิจัยหลัก และผู้ช่วยนักวิจัยได้ดำเนินการตามข้อแนะนำด้านจริยธรรมการวิจัยขององค์การอนามัยโลก ว่าด้วยการวิจัยในประเด็นการทำ ความรุนแรงต่อผู้หญิง (World Health Organization, 2007) อย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพื่อให้ กระบวนการวิจัยละเอียดอ่อนต่อผู้หญิงที่เคยประสบกับปัญหาการถูกทำ ความรุนแรง ผู้ช่วยนักวิจัยได้รับการอบรมให้มีทักษะในการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับการอบรมให้มีทักษะที่มีความละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ในการพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง ประสบการณ์การถูกทำ ความรุนแรงที่ผ่านมาของผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้รับการกำชับให้รักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล เลือกลสถานที่สัมภาษณ์ที่ปลอดภัยและไม่มีบุคคลที่สามอยู่ด้วย โดยผู้ให้สัมภาษณ์เป็นผู้เลือกสถานที่ที่จะมาให้สัมภาษณ์ นักวิจัยมีทักษะในการแนะนำตนเอง มีมนุษยสัมพันธ์ และเข้าใจ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเป็นอย่างดี สามารถนำไปอธิบายแก่ผู้ให้สัมภาษณ์ได้อย่างชัดเจน

นักวิจัยหลักและผู้ช่วยนักวิจัยประกอบด้วยผู้หญิงทั้งหมด ที่ผ่านการฝึกทักษะการจัดการด้านอารมณ์และภาวะเครียดของผู้ให้สัมภาษณ์ และของตนเองได้ ในกรณีของการเก็บข้อมูลในชุมชนชาติพันธุ์ม้ง มีผู้ช่วยนักวิจัยผู้หญิง 1 คน ที่เป็นคนชาติพันธุ์ม้ง ซึ่งสามารถสื่อสารด้วยภาษาม้งได้ดี อย่างไรก็ตามผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมดในโครงการวิจัยนี้สามารถพูดและฟังภาษาไทยได้ดีมาก จึงไม่มีปัญหาเรื่องการสื่อสาร การสัมภาษณ์ระดับลึก และการทำสนทนากลุ่มทุกครั้ง ได้ทำ กระบวนการขอความยินยอมจากผู้เข้าร่วมการวิจัยทุกครั้ง โดยผู้วิจัยได้อ่านรายละเอียดที่ระบุไว้

ในแบบฟอร์มให้ความยินยอมแก่ผู้ให้สัมภาษณ์ฟังทุกข้อ และย้ำว่าถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์ไม่พร้อมหรือไม่สบายใจที่จะตอบคำถามบางคำถาม หรือไม่ต้องการให้ข้อมูลต่อไปจนจบการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสามารถหยุดการให้สัมภาษณ์ได้ทันที นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังแจ้งว่าการเก็บรักษาข้อมูลไว้รวมทั้งการนำข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์ไปใช้เขียนรายงานการวิจัย ผู้วิจัยไม่ได้รับชื่อผู้ให้ข้อมูล และรายละเอียดที่จะทำให้ผู้อื่นสามารถสืบย้อนกลับไปได้หาผู้ให้ข้อมูล และจะมีการเก็บรักษาข้อมูลทั้งหมดเป็นความลับ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักบางคนตกลงให้การยินยอมด้วยวาจา และบางคนขอให้การยินยอมโดยลงลายมือชื่อในแบบฟอร์มที่ผู้วิจัยเตรียมไว้

พื้นที่วิจัยและช่วงเวลาวิจัย

การวิจัยนี้เก็บข้อมูลภาคสนามระหว่าง เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2557 สิ้นสุดในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2558 ศึกษาในชุมชนม้ง 2 หมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดหนึ่งทางภาคเหนือ เป็นพื้นที่ซึ่งผู้เขียนมีความคุ้นเคยอยู่ก่อนแล้ว เพราะได้เคยนำกระบวนการจัดการชุมชน (Community Organizing) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยม (Feminist Participatory Action Research) ไปดำเนินงาน โดยขณะนั้นได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ให้ลงไปทำงานในพื้นที่นี้ สำหรับในชุมชนมาเลย์-มุสลิม เลือกเก็บข้อมูลใน 2 หมู่บ้าน ของจังหวัดหนึ่งในชายแดนใต้ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีคนไทยเชื้อสายมลายู นับถือศาสนาอิสลาม ที่เรียกว่า มาเลย์-มุสลิม อาศัยอยู่มากกว่าร้อยละเก้าสิบ

เหตุผลที่เลือกศึกษาในสองกลุ่มชาติพันธุ์นี้ เพราะว่าข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มาจากการทบทวนงานศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ยืนยันว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ในทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์นี้ ยังพึ่งระบบยุติธรรมจารีตประเพณีมากกว่าระบบยุติธรรมของรัฐเพื่อยุติปัญหาหรือกรณีพิพาทในครอบครัวที่เกิดขึ้น โดยที่ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ใช้กันอยู่ในชุมชนชาติพันธุ์ดังกล่าว ยังคงอ้างอิงอยู่กับความเชื่อ และการตีความตามหลักการบางอย่างที่มีการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในหลายเรื่อง ซึ่งส่งผลต่อการเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิงที่เป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์นี้ สำหรับการเข้าถึงพื้นที่วิจัยและผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้อาศัยเครือข่ายภาคประชาสังคม 2 องค์กร คือ เครือข่ายผู้หญิงม้ง และมูลนิธิธีรนาถ กาญจนอักษร ซึ่งทั้งสององค์กรทำงานส่งเสริมการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในพื้นที่อยู่ก่อนแล้ว ทำให้ผู้วิจัยไม่ประสบปัญหาในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลในพื้นที่แต่อย่างใด

วิธีการวิจัย

1. วิธีการให้ได้มาซึ่งข้อมูล (data generating)

ผู้เขียนได้นำแนวคิดสตรีนิยม (Feminist perspective) มาผสมผสานกับกลยุทธ์การจัดการชุมชน (Community Organizing Strategy) และวิธีการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อนำไปประยุกต์ทำงานในชุมชนชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม ที่พบว่ามีความต้องการแก้ปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงดำรงอยู่ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนขอเรียกวิธีการวิจัยแบบนี้ว่า CO-FPAR ผู้เขียนเห็นว่า CO-FPAR เป็นเครื่องมือที่ทรงพลัง เพราะสามารถทำให้สถานการณ์การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มในพื้นที่วิจัย คือ ผู้หญิงม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น กล่าวคือ จากเดิมที่ยอมรับสถานะความเป็นรองของตน มีความเชื่อฝังหัวว่าตนเองอ่อนแอ และไม่ควรมียุติธรรมต่าง ๆ เท้าเทียมกับผู้ชาย กลายเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้ในสิทธิของตน เกิดความกระตือรือร้นที่จะทำให้ตนเองและผู้หญิงคนอื่นเข้าถึงความยุติธรรม รวมทั้งเข้าถึงโอกาสทางสังคมอื่น ๆ ด้วย

ผลจากที่ผู้วิจัยได้นำ CO-FPAR ไปทดลองใช้ในหมู่บ้านชาติพันธุ์ พบว่า ผู้หญิงได้ลุกขึ้นมาต่อรองกับอำนาจของวัฒนธรรม คือ กฎจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาติพันธุ์ และกล้าต่อรองกับผู้นำผู้ชายที่ทำหน้าที่คุมกฎจารีตประเพณีที่เคร่งครัดจนกระทั่งเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรมเมื่อประสบปัญหาด้านคดีความ ผู้เขียนยังพบอีกว่า CO-FPAR ได้ช่วยทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ซึ่งเป็นสังคมที่ยึดชายเป็นใหญ่ ที่สมาชิกไม่เคยตั้งคำถามกับวิถีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนที่สร้างความทุกข์ให้กับสมาชิกที่เป็นผู้หญิงได้หันหน้ามาตั้งคำถามและพูดคุยสื่อสารปัญหาเหล่านั้นภายในชุมชนมากขึ้น ทำให้ผู้นำชุมชนและสมาชิกเกิดความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจ เอาใจใส่กับผู้หญิงที่ประสบปัญหา และมีความเต็มใจให้ความร่วมมือที่จะแก้ไขปรับปรุงสถานการณ์ของผู้หญิงเหล่านั้นให้ดีขึ้น

นอกจากนั้น กระบวนการจัดอบรมปรับฐานคิดเรื่องเพศภาวะ เรื่องสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคทางเพศ ความละเอียดอ่อนต่อความแตกต่างทางเพศ และความเปราะบางของผู้หญิงต่อการถูกทำร้ายรุนแรง ให้แก่กลุ่มแกนนำชุมชน และแกนนำผู้หญิง โดยทีมนักวิชาการจากภายนอก ทำให้ชุมชนได้ช่วยคิดค้นวิธีแก้ปัญหาที่ปฏิบัติได้จริง (actions) และเห็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่นำ CO-FPAR ไปใช้ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่ทำวิจัย ได้แก่ ในหมู่บ้านชาวม้งการทำพิธีกรรมรับลูกสาวที่หย่าสามี หรือที่เป็นหม้ายกลับเข้าสู่ตระกูลเดิมของพ่อแม่ ทั้งนี้เพื่อลบล้างความเชื่อที่ว่าลูกสาวออกเรือนไปแล้วไม่ใช่สมาชิกของครอบครัวอีกต่อไป และความเชื่อที่ว่าผู้หญิงที่หย่าจากสามีเป็นตัวอัปมงคล ซึ่งความเชื่อดังกล่าวทำให้ผู้หญิงม้งไม่กล้าหย่าสามี และถูกปฏิเสธจากญาติพี่น้อง

ส่วนในหมู่บ้านมาเลย์-มุสลิม ได้มีการจัดตั้งสภาสตรีขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อให้คำปรึกษาและการสนับสนุน แก่ผู้หญิงที่ประสบปัญหาชีวิตครอบครัว ถูกทำความรุนแรง และผู้หญิงที่ต้องการหย่าจากสามี

กระบวนการของ CO-FPAR ได้ช่วยเชื่อมโยงทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้มาทำงานร่วมกัน คนละไม้คนละมือ โดยมีผู้หญิงในชุมชนที่ประสบปัญหาโดยตรง แกนนำชาวบ้าน แกนนำผู้หญิง ผู้นำชุมชน รวมทั้งนักพัฒนาชุมชน และนักวิชาการที่อยู่ภายนอกชุมชน ทุกฝ่ายต่างนำศักยภาพของตนมาร่วมกันทำงาน สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ กระบวนการ CO-FPAR เป็นกระบวนการแก้ไขปัญห และกระบวนการพัฒนา ที่มีผู้หญิงและแกนนำชุมชนเป็นตัวเอกหรือเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ นักวิชาการ และนักพัฒนาจากภายนอกชุมชน ทำบทบาทการหนุนเสริมด้านวิชาการ ช่วยฝึกอบรม และให้คำแนะนำชุดองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ยังขาดให้แก่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการค้นหา สาเหตุปัญหาในเชิงลึกได้เอง จัดการข้อมูลได้ สื่อสารข้อมูลและข้อค้นพบต่อสาธารณะได้ อีกทั้งมี ทักษะในการนำข้อมูล และข้อค้นพบมาวางแผนแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน มีการจัดลำดับ ความสำคัญของปัญหาที่จะต้องแก้ไขก่อนหลังร่วมกัน และนำแผนงานที่กำหนดขึ้นไปปฏิบัติการ อย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้กระบวนการสานพลังกับประชาชนฐานรากในชุมชน ที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ในปัญหา ให้เข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญห จนเกิดกระบวนการเรียนรู้ การเติบโต และการแก้ไขปัญห ที่ต่อเนื่องยั่งยืนของชุมชน

CO-FPAR เป็นวิธีวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) ที่ให้ความสำคัญกับ การกระตุ้นให้ชุมชนได้มาร่วมกันพูดคุยสื่อสารให้ข้อมูลกันและกันเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาที่ตนเอง พบเจอ ผ่านกระบวนการปรึกษาหารือร่วม กระบวนการปลูกจิตสำนึก และกระบวนการสร้าง การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (participation) การเกิดทีมวิจัยชุมชน และกระบวนการทำวิจัย โดยคนในชุมชนเองช่วยเปิดพื้นที่และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้สื่อสารเรื่องราวความทุกข์ของตนเอง กับสมาชิกและผู้นำชุมชน การนำกระบวนการ CO-FPAR มาใช้ ช่วยทำให้ผู้วิจัยมีข้อมูล สำคัญ ๆ และเพียงพอสำหรับนำมาวิเคราะห์สภาพปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง กลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษา ซึ่งเป็นที่มาของการเขียนหนังสือเล่มนี้

โดยทั่วไปแล้ว CO-FPAR มีระยะของการทำงานอยู่ 2 ระยะหลัก ๆ คือ ระยะการทำวิจัย โดยชุมชน (research phase) และระยะที่ชุมชนปฏิบัติการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (action phase) ระยะการทำวิจัย เป็นการศึกษาสถานการณ์ รวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ทำความเข้าใจกับ สถานการณ์ปัญหาของผู้หญิงในชุมชน ส่วนระยะปฏิบัติการเชิงรูปธรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง เริ่มต้นด้วยการนำเอาข้อมูลและข้อค้นพบจากการวิจัยมาใช้ประโยชน์ในการวางแผน ออกแบบวิธี การแก้ปัญหา และนำไปปฏิบัติการให้เป็นรูปธรรม เพื่อจัดการกับปัญหา ดังนั้นกระบวนการ CO-FPAR จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยแปลงปัญหาสู่การการหาทางออก ที่ทุกฝ่ายได้ร่วมอยู่ในการ

ทำงาน และมีการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ รวมทั้งชุดความรู้ต่าง ๆ ผ่านการประชุม การสนทนา
ปรึกษาหารือกัน มีการทบทวนและสะท้อนคิดอย่างสร้างสรรค์ร่วมกัน ผลลัพธ์สุดท้ายของกระบวนการ
คือ ทุกคนที่เกี่ยวข้องได้รับการเสริมพลังอำนาจให้เข้มแข็ง มีความมั่นใจในศักยภาพของตนเอง
มากขึ้น และสามารถผลักดันให้สถานการณ์ที่เป็นปัญหา รวมทั้งผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหา
โดยตรงได้รับการดูแลเอาใจใส่จากชุมชน

ขั้นตอนและกระบวนการของ CO-FPAR มีความยืดหยุ่นสูง มีการปรับเปลี่ยนได้ตาม
ความเหมาะสมกับบริบททางสังคมของพื้นที่หรือองค์กรที่นำไปใช้ สำหรับที่นำมาประยุกต์ใน
โครงการวิจัยนี้ มีขั้นตอนการทำงานที่แบ่งออกได้เป็น 4 ขั้นตอนย่อย ๆ ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1: ก่อนการทำวิจัยชุมชน (pre-research phase) เป็นระยะที่นักวิชาการ/
นักพัฒนาในฐานะคนนอก ที่มีความตั้งใจจะนำ CO-FPAR ไปดำเนินการหาข้อมูลเบื้องต้น และ
ตรวจสอบสถานการณ์ความไม่เป็นธรรมทางเพศในชุมชนชาติพันธุ์ที่เป็นเป้าหมายการทำงาน
โดยประสานงานกับเอ็นจีโอ (NGOs) และนักพัฒนาที่ทำงานประเด็นผู้หญิงในทั้งสองพื้นที่ที่เลือก
ดำเนินโครงการวิจัย หลังจากนั้นนำข้อมูลที่มีอยู่ไปหารือกับผู้นำและแกนนำทั้งหญิงและชายของ
ชุมชนเพื่อชักชวนให้เข้าร่วมโครงการวิจัย โดยนักวิจัยอธิบายถึงที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการ
วิจัยอย่างชัดเจน จนกระทั่งผู้นำและแกนนำเห็นความสำคัญของโครงการ และต้องการเข้าร่วม
โครงการ หลังจากนั้นจึงจัดอบรมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้กับกลุ่มแกนนำและผู้นำชุมชน
เป็นช่วง ๆ ช่วงละ 2 วัน จนสามารถครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด ที่ต้องการให้แกนนำและผู้นำ
ชุมชนได้มีความรู้และเกิดความเข้าใจ เรื่องความแตกต่างระหว่างเพศ ความเสมอภาคทางเพศ
ความเป็นธรรมทางสังคม และระบบยุติธรรมที่มีอยู่ทั้งในระดับจังหวัด และในชุมชน

การอบรมนี้ยังมุ่งให้ความรู้เรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงไปพร้อมกับเชิญชวน
ให้ผู้เข้าร่วมอบรมร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในชุมชน
ของตนในระดับที่ลึกขึ้น โดยผ่านมโนทัศน์เรื่องเพศภาวะและความเป็นธรรมทางเพศ ทำให้
ผู้เข้าร่วมมองเห็นว่าผู้หญิงของชุมชนยังถูกเลือกปฏิบัติในหลายบริบท ซึ่งจุดมุ่งหมายหลักของ
การอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ ต้องการทำให้บุคคลสำคัญที่มีอำนาจตัดสินใจของชุมชน ผู้หญิง
ที่ประสบปัญหาเข้าถึงถึงความเป็นธรรมที่เข้าร่วมโครงการ และอาสาเป็นแกนนำ ตลอดจน
ประชาชนอีกจำนวนหนึ่งที่มีความสนใจเข้าร่วมการอบรม มีมุมมองเรื่องความเป็นธรรม
ทางเพศ และเกิดความเข้าใจถึงผลเสียของการดำรงอยู่ของความไม่เป็นธรรมทางเพศ ที่ส่ง
ผลกระทบต่อสมาชิกของชุมชนทั้งหญิงและชาย ต่อจากนั้นจึงให้ผู้เข้าร่วมอบรมทำความรู้จัก
กับแนวทางและกระบวนการพัฒนาชุมชนแบบ CO-FPAR ทั้งนี้ เพื่อกระตุ้นให้แกนนำและผู้นำ

ชุมชนเห็นภาพความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ถ้าหากนำกระบวนการ CO-FPAR มาใช้ในชุมชนของตน

ขั้นตอนที่ 2: การทำวิจัยโดยทีมวิจัยชุมชน (self-research phase) เป็นระยะที่นักพัฒนาหรือนักวิชาการ นำเทคนิคการวิจัยตนเองมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ เพื่อช่วยให้ชุมชนเกิดกระบวนการจัดการตัวเอง และเพื่อให้ชุมชนเข้าใจสภาพปัญหา และการแสวงหาแหล่งช่วยเหลือของผู้หญิงที่ถูกทำ ความรุนแรงบนฐานเพศชัดเจนขึ้น ระยะของการทำวิจัยตัวเอง ช่วยเปิดพื้นที่และโอกาสให้ผู้หญิงได้พูดถึงปัญหาความรุนแรงบนฐานเพศในชุมชน ผลกระทบที่เกิดขึ้น และได้พูดถึงความต้องการของตนเอง ในขณะเดียวกันทำให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันรับทราบประสบการณ์ความทุกข์ของผู้หญิง ตลอดจนทราบถึงรูปแบบต่าง ๆ ของการทำ ความรุนแรงบนฐานเพศซึ่งเกิดขึ้นภายใต้บริบทและเงื่อนไขวิถีปฏิบัติทางจารีตและขนบประเพณี ซึ่งเชื่อมโยงไปกับปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง นอกจากนี้ ระยะการวิจัยตัวเองของชุมชนยังเปิดพื้นที่และสร้างกระบวนการให้ชุมชนได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และวางแผน เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน อย่างเป็นขั้นเป็นตอน เพื่อที่จะรับผลดีที่เกิดขึ้นร่วมกัน

ซึ่งกิจกรรมที่เกิดขึ้นในระยะนี้ คือ การกระตุ้นหนุนเสริมให้แกนนำของชุมชนที่เริ่มมีความคิดจริงจัง และพร้อมที่จะเดินหน้าพัฒนาเรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในชุมชน ได้ช่วยกันระบุดังบุคคลที่จะมาร่วมเป็น ทีมนักวิจัยคนใน (community research team) หลังจากนั้นมอบหมายภารกิจการทำวิจัย โดยมีนักพัฒนาในพื้นที่และนักวิชาการหนุนเสริมความรู้ และทักษะการทำวิจัยอย่างง่ายให้กับทีมวิจัยคนใน เช่น จะตั้งโจทย์วิจัยอย่างไร จะเก็บข้อมูลเรื่องอะไรบ้าง เก็บจากใครบ้าง ใครจะเป็นคนเก็บข้อมูล จะใช้วิธีและเครื่องมืออะไรเก็บข้อมูลบ้าง จะวิเคราะห์ข้อมูลแบบไหน จะเอาข้อมูลมาใช้แก้ปัญหาอย่างไร จะนำข้อมูลที่ค้นพบจากการวิจัย ไปสู่การรับรู้ของคนทำงานในภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และสู่ชุมชนในวงกว้างได้อย่างไร และจะเชิญใครให้เข้ามารับฟังข้อค้นพบจากงานวิจัยบ้าง ทั้งนี้เพราะว่าการเผยแพร่ผลการวิจัย จะทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภายนอกชุมชน เกิดความตระหนักในปัญหาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง การทำเวทีเสนอผลการวิจัยย่อมช่วยปลุกกระแสความกระตือรือร้นที่จะทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมงาน หรือสนับสนุนการแก้ปัญหาไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง โดยปิดท้ายขั้นตอนนี้ด้วยการที่ชุมชนร่วมกันคิดค้นหาวิธี และกำหนดแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการปัญหา ที่มีหลายฝ่ายเสนอตัวให้ความร่วมมือ

ขั้นตอนที่ 3: ชุมชนลงมือปฏิบัติการแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรม (Action-based phase) เป็นระยะของการนำแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้แล้วในระยะการทำวิจัยตนเองมาลงมือทำจริงจัง กลุ่มบุคคลที่มาเป็นแกนหลักในการแก้ปัญหา เป็นตัวแทนหรือแกนนำที่ชุมชนรับรู้ คัดเลือก และเป็น

บุคคลที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน และเพื่อให้ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแก้ไขปัญหา มีความจำเป็นที่จะต้องจัดเวทีในชุมชนเพื่อปรึกษาหารือ และขอความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นระยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง ได้แก่ ตัวผู้หญิง ผู้นำในครอบครัวของผู้หญิง ผู้นำจาริตประเพณี ผู้นำศาสนา เจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาที่เป็นไปได้ที่ชุมชนคิดขึ้น ได้แก่ การปรับทัศนคติของผู้นำจาริตประเพณี ผู้นำศาสนา ครอบครัว และการทำกระบวนการเสริมพลังให้กับผู้หญิงทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับกลุ่ม เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 4: การติดตามและประเมินผลลัพธ์โดยทีมชุมชน (Participatory self-monitoring and evaluation phase) เนื่องจาก CO-FPAR เป็นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมที่มีลักษณะเป็นวงจร เริ่มตั้งแต่การวิจัยศึกษาปัญหาของตนเอง การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา การลงมือแก้ปัญหา และขั้นตอนการประเมินผลตนเอง ซึ่งขั้นตอนประเมินผลนี้มีความสำคัญ เพราะจะทำให้ทีมงานของชุมชนได้ทบทวนการทำงาน เพื่อให้ทราบชัดเจนว่ามีขั้นตอนไหนของการทำงานที่ยังมีอุปสรรค ซึ่งจะต้องปรึกษาหารือกันเพิ่มเติมเพื่อจัดการแก้ไขร่วมกัน และการประเมินผลขั้นสุดท้ายคือ การมีเวทีให้ทีมงานและชุมชนมาสรุปทบทวนร่วมกัน เพื่อทราบว่าวิธีการทำงานแก้ปัญหาแบบไหนบ้างที่ทำแล้วได้ผลที่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงที่เป็นบวกตามที่คาดหวังไว้ได้ โดยมีกลุ่มเป้าหมาย หรือผู้หญิงเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ และได้ทราบว่าวิธีการทำงานแบบไหนบ้างที่ไม่ได้ผล มีอุปสรรคอะไรที่เกิดขึ้นระหว่างทางการทำงาน มีวิธีการจัดการกับอุปสรรคอย่างไร ซึ่งข้อมูลจากการสรุปทบทวนจะเป็นประโยชน์สำหรับการทำงานแก้ไขปัญหาในด้านอื่น ๆ ของชุมชนต่อไป

2. วิธีการเก็บข้อมูล (data collecting)

การเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการทบทวนงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง และส่วนที่สองเป็นการลงเก็บข้อมูลในหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่วิจัย มีการใช้วิธีเก็บข้อมูลหลายวิธีด้วยกัน อาทิ การสนทนากลุ่มแบบมีแนวคำถาม การสนทนากลุ่มแบบไม่มีแนวคำถามกับชาวบ้านและผู้นำในชุมชน เทคนิคการเก็บข้อมูลผ่านการจัดกระบวนการ CO-FPAR ประกอบด้วยให้มีการสนทนากลุ่มย่อยในกิจกรรมประชุม และการอบรมแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ความรู้ในเรื่องมิติเพศภาวะ เพศวิถี สิทธิมนุษยชน สิทธิผู้หญิง ระบบยุติธรรม รวมทั้งการอบรมทักษะการทำวิจัยให้กับทีมงานของชุมชน โดยวิทยากรพาผู้เข้าร่วมกิจกรรมวิเคราะห์สถานการณ์ และพูดคุยประเด็นที่เป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับปัญหาและการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในหมู่บ้านของตน รวมทั้งใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชนและผู้รู้ที่มีบทบาทอยู่ในระบบยุติธรรมจาริตประเพณี และสัมภาษณ์เชิงลึกกรณีศึกษาผู้หญิงที่มีประสบการณ์เคยใช้ระบบยุติธรรมรูปแบบต่าง ๆ

นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลจากการเข้าไปร่วมประชุมสัมมนาในระดับชาติ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง ซึ่งคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศได้จัดขึ้น โดยนำข้อมูลบางส่วนที่ได้มาจากเวทีสัมมนาไปตรวจทานกับข้อมูลที่รวบรวมมาจากหมู่บ้าน สำหรับเนื้อหาในส่วนถัดไปเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการเก็บข้อมูลแต่ละวิธี ดังนี้

2.1) การวิจัยทบทวนเอกสาร

ให้ความสำคัญกับการทบทวนเอกสารกฎหมาย นโยบาย และมาตรการ กลไก และกระบวนการต่าง ๆ ของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับความก้าวหน้าในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง ทบทวนสถานการณ์ของผู้หญิงม้งและผู้หญิงมุสลิม ด้านความเท่าเทียมทางเพศและการเข้าถึงความยุติธรรม ทั้งนี้เพื่อทราบถึงความเข้มแข็ง และช่องว่างในนโยบาย กฎหมาย และกลไก การดำเนินงานเพื่ออำนวยความสะดวกที่มีผลต่อผู้หญิง

2.2) การสัมภาษณ์เชิงลึก

วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกนำมาใช้กับผู้หญิงที่ใช้เป็นกรณีศึกษา แบ่งเป็นผู้หญิงม้ง จำนวน 5 กรณีศึกษา และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม จำนวน 6 กรณีศึกษา โดยมีเกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษา คือ เป็นผู้หญิงที่มีเคยประสบปัญหาความรุนแรงบนฐานเพศ และมีประสบการณ์ในการใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี หรือ มีประสบการณ์ในการใช้ระบบยุติธรรมภาครัฐมาก่อน โดยนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยที่การทำสัมภาษณ์เชิงลึก มีความเข้าใจในประเด็นความละเอียดอ่อนทางเพศ และได้ผ่านการอบรมวิธีการสัมภาษณ์ผู้หญิงที่เคยผ่านประสบการณ์การถูกทำร้ายความรุนแรงบนฐานเพศแล้ว ในการสัมภาษณ์เชิงลึกทุกราย ผู้วิจัยขออนุญาตผู้เข้าร่วมวิจัยทุกรายเพื่อบันทึกเทป และได้ถอดเทปทั้งหมดเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์

2.3) การสนทนากลุ่ม

นอกเหนือจากการเก็บข้อมูลจากกรณีศึกษาด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแล้ว การวิจัยนี้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่มกับผู้นำชุมชน และการสนทนากลุ่มกับผู้หญิงที่เข้าร่วมเวทีประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory workshop) ในกระบวนการของ CO-FPAR ซึ่งเป็นการช่วยกระตุ้นการสนทนา และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์รวมทั้งความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง รวมทั้งเป็นการพูดคุยให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการและวิธีการอำนวยความสะดวกของระบบยุติธรรมทั้งของภาครัฐและของภาคชุมชนเอง นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมกระบวนการทั้งหญิงและชายทั้งที่เป็นแกนนำชุมชน ผู้นำทางศาสนาชาวบ้านทั่วไป ผู้หญิงที่ประสบปัญหา ได้มีโอกาสทบทวนและสะท้อนคิดเกี่ยวกับกฎจารีต และข้อปฏิบัติในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ตน ที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง

การเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการและการสนทนากลุ่มในกระบวนการ CO-FPAR ได้ดำเนินการในชุมชนม้งรวม 6 ครั้ง และในชุมชนมาเลย์-มุสลิม รวม 3 ครั้ง ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาและอุปสรรคในการเข้าถึงระบบยุติธรรมของผู้หญิง อีกทั้งยังได้ช่วยให้ผู้หญิงได้สื่อสารปัญหาความทุกข์ ที่เกิดจากการเลือกปฏิบัติทางเพศในระบบจารีตประเพณีกับผู้ชายในชุมชน ส่วนผู้ชายที่เข้าร่วมกระบวนการก็ได้รับรู้และเข้าใจข้อจำกัดของกระบวนการยุติธรรมจารีตประเพณีที่ส่งผลต่อผู้หญิงมากขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะชุมชน วิถีปฏิบัติและความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชนซึ่งเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง รวมทั้งเก็บข้อมูลเกี่ยวกับกลไกและกระบวนการของระบบยุติธรรมจารีตประเพณี จากผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา และผู้นำจิตวิญญาณในทั้งสองพื้นที่วิจัย ด้วยวิธีการสนทนากลุ่มเช่นกัน

2.4) เก็บข้อมูลจากเวทีประชุม/เสวนาระดับพื้นที่และระดับชาติ

ผู้วิจัยได้เข้าร่วมเวทีประชุมและสัมมนาระดับชาติ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัย ซึ่งจัดขึ้น 4 ครั้ง ทั้งจัดในพื้นที่และในกรุงเทพฯ โดยมีคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศเป็นผู้จัด เชิญผู้เข้าร่วม อาทิ ผู้หญิงทั้งสองชาติพันธุ์ที่ผ่านประสบการณ์ปัญหาถูกทำ ความรุนแรงบนฐานเพศ มาบอกเล่าปัญหาอุปสรรคที่ทำให้เข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรม นอกจากนี้ ยังมีตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ซึ่งทำงานช่วยเหลือผู้หญิงทางด้านกฎหมาย และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้หญิงที่ประสบปัญหาถูกทำ ความรุนแรงในเบื้องต้น ตัวแทนผู้นำชุมชน ตัวแทน ผู้นำกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ทนายความอาสาของมูลนิธิต่าง ๆ เจ้าหน้าที่ภาครัฐจากพื้นที่และส่วนกลาง ซึ่งประกอบด้วย อัยการ ผู้พิพากษา ดาโต๊ะยุติธรรม ตัวแทนคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการ และสื่อมวลชนเข้าร่วมอีกด้วย การเข้าร่วมเวทีประชุมและเวทีเสวนา ดังกล่าวมีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะทำให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากทุกภาคส่วนและทุกระดับ และทำให้สามารถตรวจสอบความตรงของข้อมูลที่รวบรวมมาจากพื้นที่อีกด้วย

3. เกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล

3.1) ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นกรณีศึกษา

การวิจัยนี้เลือกผู้หญิงที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 11 ราย โดยกำหนดเกณฑ์การเลือก ว่าผู้ให้ข้อมูลหลักในกรณีศึกษา ต้องเป็นบุคคลที่เคยประสบปัญหาถูกทำ ความรุนแรงบนฐานเพศ รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งมาก่อน รวมทั้งต้องมีประสบการณ์เข้าไปใช้ระบบยุติธรรมภาครัฐ หรือไม่กระบบยุติธรรมจารีตประเพณีมาก่อนอีกด้วย แต่กำหนดว่ากรณีศึกษาทั้ง 11 ราย ไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกอยู่ในชุมชนที่มีโครงการ CO-FPAR ดำเนินการอยู่ และนักวิจัยสามารถเข้าถึง กรณีศึกษาดังกล่าวได้ โดยประสานงานขอความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ ให้ช่วยค้นหาและชักชวนผู้หญิงที่เข้าเกณฑ์ข้างต้น เพื่อมาเข้าร่วมโครงการวิจัย ด้วยความสมัครใจ

3.2) ผู้ให้ข้อมูลในการสนทนากลุ่ม

สำหรับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มในกิจกรรมประชุม เสานา และอบรมเชิงปฏิบัติการต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในกระบวนการของ CO-FPAR คัดเลือกโดยใช้เกณฑ์ ต้องเป็นบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนที่ดำเนินโครงการ CO-FPAR ได้แก่ ชาวบ้าน แกนนำผู้หญิงและผู้ชาย ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนาในกรณีของชุมชนมาเลย์-มุสลิม ผู้นำแซ่และผู้นำจิตวิญญาณในกรณีของชุมชนม้ง ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ นอกจากนั้น การสนทนากลุ่มตามเวทีประชุมและเวทีงานเสนาในระดับพื้นที่และระดับชาติ การเชิญผู้เข้าร่วมกำหนดเกณฑ์ว่าต้องเป็นผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับ การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง หรือผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจที่จะปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติบางอย่างในชุมชนได้

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจทานความตรงของข้อมูล

ข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมด้วยวิธีการที่อธิบายไปก่อนหน้านี้แล้ว อีกทั้งนำมาจากบันทึกสนทนาของผู้วิจัยเองที่ทำบันทึกสนทนาทุกครั้งที่ทำกิจกรรมตามกระบวนการ CO-FPAR ในพื้นที่ทั้งสองชุมชน นอกจากนั้นได้นำข้อมูลบางส่วนที่ทีมวิจัยของชุมชนได้ออกแบบคำถามและเก็บรวบรวมเองเพื่อนำมาวิเคราะห์ด้วย การสนทนากลุ่มแบบทางการกับผู้นำชุมชนใช้วิธีการอัดเทปโดยขออนุญาตผู้เข้าร่วมก่อนทุกครั้ง ส่วนในการสนทนากลุ่มที่เกิดขึ้นในกระบวนการของ CO-FPAR เช่น การแบ่งกลุ่มระดมสมองเพื่อให้ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนในประเด็นเฉพาะต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยตั้งประเด็นให้พูดคุยกัน มีผู้จัดบันทึกในช่วงการนำเสนอรายงานจากกลุ่ม และมีการดึงข้อมูลจากแผ่นงาน (flipcharts) ของแต่ละกลุ่มมาใช้เป็นข้อมูลที่สำคัญสำหรับการวิเคราะห์ด้วยเช่นกัน

ผู้วิจัยอ่านข้อมูลและมีวิธีการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากหลายแหล่งอย่างระมัดระวังเพื่อให้แน่ใจว่าข้อมูลเหล่านั้นมีความตรงและความน่าเชื่อถือ ก่อนนำข้อมูลทั้งหมดมาทำการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา โดยจัดจำแนกข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยตารางเมทริกซ์ นำเนื้อหาของข้อมูลมาแบ่งเป็นประเด็นใหญ่และประเด็นย่อยลงตารางไว้ และให้รหัส ทั้งนี้เพื่อเตรียมดึงข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์ได้อย่างสะดวก ส่วนในขั้นตอนการเขียนวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้เชื่อมโยงประเด็นต่าง ๆ เข้าด้วยกัน จนทำให้เห็นแบบแผนของสถานการณ์และเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง ในทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์อย่างชัดเจน ในขั้นตอนวิเคราะห์ขั้นสุดท้าย ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยที่เป็นรายงานร่างแรกในที่ประชุมที่เชิญผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาสังคม ทั้งในพื้นที่และส่วนกลางมาเข้าร่วม ทั้งนี้ เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะและนำมาปรับปรุงรายงานวิจัยให้สมบูรณ์ และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 2

การส่งเสริมการเข้าถึงความยุติธรรมของพลเรือน ในประเทศไทย

ประเทศไทยมีประชากรประมาณ 68 ล้านคน มีสัดส่วนของประชากรเพศหญิงต่อประชากรเพศชายเกือบเท่าๆ กัน โดยมีประชากรเพศหญิงมากกว่าประชากรเพศชายเล็กน้อย อีกทั้งยังเป็นประเทศที่ประชาชนมีความแตกต่างทั้งด้านชาติพันธุ์ และด้านฐานะทางเศรษฐกิจมาก กล่าวคือ มีทั้งคนยากจน คนร่ำรวย คนต่างประเพณี ต่างวัฒนธรรมและต่างความเชื่อ การจัดอันดับระดับการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) เมื่อปี 2556 ประเทศไทยอยู่ในอันดับที่ 89 จากทั้งหมด 187 ประเทศทั่วโลก โดยมีคะแนนดัชนีการพัฒนามนุษย์ค่อนข้างสูง คือ 0.722 (UNDP, 2018) ในด้านเศรษฐกิจธนาคารโลกจัดให้ประเทศไทยอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีรายได้ปานกลาง แต่พบว่าประเทศไทยยังคงมีความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของประชากรสูงมากที่สุดในโลก คนที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจดีคือคนที่อยู่ในเมืองหลวงและในเขตเมืองใหญ่ของภาคต่าง ๆ ในขณะที่ประชากรส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในชนบทยังต้องต่อสู้กับความยากจน ในขณะเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง และชาติพันธุ์มาเลย์-มุสลิม ถูกทำให้เป็นประชากรชายขอบ เพราะไม่ถูกรวมอยู่ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ สภาวะการณดังกล่าว นำสังคมไทยมาสู่จุดที่มีการแยกขั้วกันทางการเมืองชัดเจน ซึ่งจัดการให้เกิดความสมานฉันท์ได้ยาก เว้นเสียแต่ในกรณีที่รัฐบาลจะสามารถจัดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างประชากรกลุ่มต่าง ๆ ลงได้เท่านั้น

อย่างไรก็ตามในมิติหญิงชาย พบว่าในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยมีความก้าวหน้าในเรื่องการพัฒนสตรีไทยอย่างน่าชื่นชมทีเดียว ช่องว่างระหว่างเพศและสิทธิสตรีได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นในหลายด้าน ซึ่งความก้าวหน้าดังกล่าวสะท้อนอยู่ในผลการจัดอันดับประเทศต่าง ๆ ในโลกด้วยดัชนีการพัฒนามิติเพศภาวะ (Gender-related Development Index) ในปี 2556 ประเทศไทยมีคะแนนการพัฒนามิติเพศภาวะสูงทีเดียว คือ 0.990 (Human Development Report, n.d.) ซึ่งเทียบเคียงได้กับประเทศที่พัฒนาแล้ว แต่ก็ยังพบว่าคะแนนดัชนีความไม่เท่าเทียมทางเพศของประเทศไทยก็ยังอยู่ไม่น่าพึงพอใจนักคือ 0.364 อยู่อันดับที่ 70 ของ 149 ประเทศ นอกจากนั้น ในปีเดียวกัน ประเทศไทยยังถูกจัดไว้ให้อยู่ในอันดับที่ 65 ของโลก ตามดัชนีวัดช่องว่างระหว่างเพศโลก (Global Gender Gap Index) ด้วยคะแนน 0.6929 (World Economic Forum, 2013) และจากผลการดำเนินงานในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยค่อนข้างประสบ

ความสำเร็จในการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างความเท่าเทียมระหว่างหญิงชายในการเข้าถึงการศึกษา การจ้างงาน และภาวะสุขภาพ โดยมีสัดส่วนของผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ที่ได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 35.7 แม้ว่าจะยังมีสัดส่วนต่ำกว่าผู้ชายก็ตาม มีผู้ชายร้อยละ 40.8 ได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษา สำหรับสัดส่วนการมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานก็พบว่าสูงขึ้นเช่นกัน กล่าวคือ มีผู้หญิงอยู่ในตลาดแรงงานร้อยละ 64.4 ส่วนผู้ชายที่อยู่ในตลาดแรงงานยังมีสัดส่วนที่สูงกว่าผู้หญิงมาก (ร้อยละ 80.8) และอัตราการตายของมารดาจากการคลอดและการตั้งครรภ์ลดลงมาอยู่ที่ 48.0

อย่างไรก็ตาม ยังมีประเด็นปัญหาของผู้หญิงอีกประเด็นหนึ่งซึ่งจำเป็นต้องดำเนินงานกันอย่างจริงจังมากขึ้นคือ การพัฒนาสิทธิการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงภายใต้โครงสร้างระบบยุติธรรมและกระบวนการยุติธรรมที่เป็นอยู่ ซึ่งที่ผ่านมาเรามักให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ น้อยมาก ที่ทำกันมาส่วนใหญ่มักไปเน้นการแก้ไขปรับปรุงตัวบทในกฎหมายที่เห็นว่ายังไม่มี ความเสมอภาคทางเพศ หรือ ไปผลักดันการบัญญัติกฎหมายฉบับใหม่ ทั้ง ๆ ที่ปัญหาที่ทำให้ผู้หญิง เข้าไม่ถึงความยุติธรรมไม่ได้เกี่ยวข้องอยู่เฉพาะแค่ตัวกฎหมายเท่านั้น แต่เชื่อมโยงอยู่กับโครงสร้าง กลไก วิธีการในกระบวนการยุติธรรม ทศนคติของผู้ปฏิบัติงานในกระบวนการยุติธรรม ตลอดจน ความเชื่อ และการยึดถือจารีตประเพณีดั้งเดิมที่เป็นอุปสรรค หรือขวางกั้นโอกาสการเข้าถึง ความยุติธรรมของผู้หญิง มีข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ยืนยันว่าผู้หญิงชาติพันธุ์หลายกลุ่มใน ประเทศไทย ยังคงดำรงชีวิตประจำวันอยู่ภายใต้การกดทับของวิถีจารีตประเพณี รวมทั้งระบบ ความเชื่อความศรัทธาซึ่งมักยกย่องความเป็นชาย พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มยังรักษาระบบ ยุติธรรมจารีตประเพณีไว้อย่างเคร่งครัด ซึ่งส่งต่อการเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์

ผู้หญิงที่ประสบปัญหาชีวิต ถูกผลักดันให้ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม ไม่ว่าจะเป็นในฐานะที่เป็นผู้เสียหาย ผู้ได้รับผลกระทบ โจทก์ จำเลย หรือเป็นพยานรู้เห็น ย่อมมี ประสบการณ์กับกระบวนการยุติธรรม ตลอดจนได้รับผลเสียหายที่แตกต่างไปจากผู้ชาย เนื่องจาก ผู้หญิงมีเงื่อนไขในวิถีชีวิตที่ไม่เหมือนกับผู้ชายเป็นพื้นฐานอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น การปฏิบัติต่อ ผู้หญิงหรือการอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้แก่ผู้หญิงตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสิ้นสุดของกระบวนการ จึงต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และลักษณะเฉพาะของผู้หญิงแต่ละกลุ่มด้วย อย่างไรก็ตามพบว่า การรับรู้และความตระหนักของสังคมเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคที่ทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึงความยุติธรรม ยังมีจำกัด ที่สำคัญมากอีกอย่าง คือ สังคมไทยและผู้ที่เกี่ยวข้องยังไม่ค่อยมีความเข้าใจถึง ความเชื่อมโยงระหว่างสิทธิการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม สิทธิผู้หญิง และความเสมอภาคทางเพศ มากนัก

เมื่อพูดถึงการพัฒนาสตรี และสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของผู้หญิง เราจำเป็นต้องกล่าวถึงหลักมาตรฐานสากล กรอบนโยบาย ระบบยุติธรรม กฎหมาย รวมทั้งรูปแบบและกระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ของประเทศไทย ที่ผ่านมามีประเทศไทยได้ยอมรับมาตรฐานสากล ปฏิญญา อนุสัญญา และกติกานานาชาติหลายฉบับ ซึ่งมีผลต่อการผลักดันการปรับปรุงกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมของประเทศ ให้คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างหญิงชาย และมีมิติความละเอียดอ่อนทางเพศ เนื้อหาในส่วนถัดจากนี้ไป เป็นผลของการศึกษาทบทวนมาตรฐานสากลที่รัฐบาลไทยทำสัปดาห์แล้ว รวมทั้งกรอบนโยบายเกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกยุติธรรมภาครัฐ กฎหมาย และกลไก ซึ่งเกี่ยวข้องกับสิทธิการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงโดยเฉพาะ

มาตรฐานสากลด้านสิทธิผู้หญิงที่ประเทศไทยให้สัตยาบัน

ในระยะสี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา สหประชาชาติได้ดำเนินการหลายอย่างที่จะส่งเสริมการพัฒนาผู้หญิง และการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง อาทิ การประกาศทศวรรษแห่งการพัฒนาสตรีโลก ระหว่าง พ.ศ. 2518-พ.ศ. 2528 (the UN Decade for women 1975-1985) ต่อมาในปี 2537 ได้ออกปฏิญญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา (the Vienna Declaration and Program of Action : VDP-1994), ปฏิญญาไคโร หรือปฏิญญาดำเนินการและการพัฒนา พ.ศ. 2537 (the ICPD Declaration 1994), ปฏิญญาและแผนปฏิบัติการปักกิ่ง พ.ศ. 2538 (the Beijing Declaration and Platform for Action 1995), เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ พ.ศ. 2543 (the Millennium Development Goals: MDGs-2000) และล่าสุดคือเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (the Sustainable Development Goals: SDGs-2016) นอกเหนือจากที่ประเทศไทยให้การสนับสนุนการดำเนินงานที่กล่าวมาทั้งหมดของสหประชาชาติแล้ว รัฐบาลไทยยังให้สัตยาบันต่อ ปฏิญญา กติกา ข้อตกลง อนุสัญญาสหประชาชาติ ที่มีความสำคัญต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงในทุกมิติ ซึ่งในที่นี้ขอหยิบยกมากล่าวเฉพาะเอกสารสำคัญที่เชื่อมโยงกับการสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรมทางด้านกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรม ดังต่อไปนี้

1) ปฏิญญาสิทธิมนุษยชนสากล (UDHR)

ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ประเทศไทยเป็นหนึ่งใน 48 ประเทศแรก ที่ลงคะแนนเสียงรับรองปฏิญญาสิทธิมนุษยชนสากล ปฏิญญาดังกล่าว เป็นกฎหมายสากลที่มุ่งส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประชาชนทั่วโลก เนื่องจากได้วางหลักการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของพลเมืองทุกคนไว้อย่างชัดเจน สำหรับหลักการสำคัญของปฏิญญานี้ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

เรื่องนี้ คือ หลักการที่ว่าด้วย สิทธิการเข้าถึงความยุติธรรมเป็นสิทธิพื้นฐานของบุคคลทุกคน ดังปรากฏในมาตรา 8 ดังนี้ “ทุกคนมีสิทธิพื้นฐานที่จะได้รับการเยียวยาที่มีประสิทธิภาพจากระบบ ยุติธรรมของรัฐ กรณีที่ถูกละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานที่กฎหมายสูงสุดของประเทศให้การคุ้มครองไว้” (Claiming Human Rights, 2010) โดยให้รัฐสนับสนุนให้บุคคลทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครอง อย่างเท่าเทียม และไม่ถูกเลือกปฏิบัติจากกฎหมายของประเทศ อันเปิดโอกาสให้บุคคลที่ถูก ละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐาน ได้รับการคุ้มครองจากรัฐธรรมนูญและกฎหมายของประเทศตน มีสิทธิ ที่จะเข้าถึงการเยียวยาจากศาลยุติธรรมของรัฐอย่างเสมอภาค ตลอดจนมีสิทธิที่จะได้รับการพิจารณา คดีที่เป็นธรรม และเปิดเผยจากศาลที่เป็นอิสระ และปราศจากอคติ

นอกจากนั้น ปฏิญญานับนี้ยังกำหนดว่าบุคคลในฐานะที่เป็นผู้ถูกกล่าวหาทางอาญา ย่อมมีสิทธิได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่ามีความผิดตามกฎหมาย การตัดสินว่าบุคคลมีความผิดทางอาญา จะกระทำได้อีกต่อเมื่อมีกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่กำหนดไว้ว่า การกระทำหรือการไม่กระทำนั้น ๆ เป็นความผิดทางอาญาหรือไม่ อีกทั้งศาลจะกำหนดโทษที่ หนักกว่าโทษที่ใช้บังคับอยู่ในขณะที่ได้กระทำความผิดไม่ได้ หลังจากนั้นสหประชาชาติได้ ประกาศ มาตรการ อนุสัญญา ข้อตกลงร่วม และมาตรฐานสากลอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับปฏิญญา สากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนอีกหลายเรื่องหลายฉบับ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าและความจำเป็น ของการมีตำรวจหญิง ดังนั้นผู้หญิงในฐานะที่เป็นมนุษย์จึงควรจะต้องได้รับการส่งเสริมและคุ้มครอง สิทธิที่จะเข้าถึงความยุติธรรมด้วย

กรอบปฏิญญาสิทธิมนุษยชนสากล ได้ใช้เครื่องมือหนึ่งที่สำคัญมาก คือ กระบวนการ Universal Periodic Review หรือ UPR เป็นเครื่องมือตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน ในประเทศสมาชิก ซึ่งกลไก UPR อยู่ภายใต้คณะมนตรีสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ (Human Rights Council หรือ HRC) กำหนดให้ประเทศสมาชิกสหประชาชาติทุกประเทศ จัดทำรายงาน ทบทวนสถานการณ์สิทธิมนุษยชนของประเทศ หรือเรียกย่อ ๆ ว่ารายงาน UPR เพื่อเสนอต่อ คณะมนตรีสิทธิมนุษยชนอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่มีข้อยกเว้น โดยการทบทวนดังกล่าวต้องทำใน ทุกกรอบ 4 ปีครั้ง และต้องทบทวนทุกด้านรวมทั้งด้านการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง ประเทศไทยได้เข้าร่วมกระบวนการดังกล่าวมาแล้ว 2 รอบ ครั้งแรกเมื่อปี 2554 ครั้งที่ 2 เมื่อปี 2559 โดยมีหน่วยงานภาครัฐคือกระทรวงการต่างประเทศ และกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวง ยุติธรรม เป็นเจ้าภาพหลักในการจัดทำรายงาน UPR ของประเทศไทย และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หลายหน่วยงานรวมทั้งภาควิชาการ และภาคประชาสังคมร่วมเป็นภาคีในการพิจารณาข้อมูล ด้านต่าง ๆ นับว่ารายงาน UPR เป็นรายงานภาพรวมสถานการณ์สิทธิมนุษยชนที่สำคัญของประเทศ ที่รวมสถานการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงอยู่ในนั้นด้วย (UN General Assembly, 2006)

2) กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (ICESCR)

สหประชาชาติให้สัตยาบรรณข้อตกลงระหว่างประเทศฉบับนี้เมื่อเดือนธันวาคม ปี 2509 แต่นำมาปฏิบัติจริงจึงเมื่อสิบปีถัดมา คือ ปี 2519 ข้อตกลงนี้กำหนดให้รัฐสมาชิกสหประชาชาติต้องให้การสนับสนุนและคุ้มครองสิทธิพลเมืองเพื่อให้พลเมืองทุกคนสามารถเข้าถึงสิทธิด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อย่างเสมอภาคเท่าเทียม โดยไม่มีข้อยกเว้นให้เกิดการเลือกปฏิบัติไม่ว่าด้วยเหตุผลใด รวมทั้งเหตุผลเรื่องเพศภาวะ ดังระบุไว้ชัดเจนในมาตรา 3 ว่า “รัฐภาคีที่ให้สัตยาบรรณข้อตกลงฉบับนี้ ต้องส่งเสริมให้ประชากรทั้งหญิงและชายเข้าถึงสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังที่ข้อตกลงนี้ได้กล่าวไว้ (UN General Assembly, 1976) ซึ่งปัจจุบันสิทธิด้านสังคมและวัฒนธรรม ถูกตีความหมายกว้าง ครอบคลุมถึงสิทธิเรื่องครอบครัว การหมั้น การแต่งงาน การหย่าร้าง และการใช้ คำนำหน้าชื่อและนามสกุลหลังการแต่งงานของผู้หญิงด้วย (OHCHR, 2018)

3) อนุสัญญายุติการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในทุกรูปแบบ (CEDAW)

สมัชชาสหประชาชาติรับรองอนุสัญญานี้เมื่อ พ.ศ. 2522 อนุสัญญานี้รู้จักกันในชื่อสั้นๆ ในหมู่นักเคลื่อนไหวสังคมด้านผู้หญิงว่า CEDAW ซึ่งมีแนวคิดเรื่อง “การเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง” อยู่ในมาตรา 1 โดยมีความหมายว่า เป็นการแบ่งแยก การกีดกัน หรือการมีข้อกำหนด เข้มงวดใด ๆ บนฐานของความแตกต่างทางเพศ เพื่อมุ่งให้เกิดความไม่เท่าเทียม หรือมีผลไป ล้มล้างคุณค่า ความสุข เสรีภาพ รวมทั้งสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง ที่ผู้หญิงควรมีและควรได้รับใน ทุกด้านอย่างเท่าเทียมกับผู้ชาย ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งสิทธิพลเมือง ในมาตรา 3 ของอนุสัญญาได้ระบุให้รัฐบาลของประเทศสมาชิกต้องกำหนดมาตรการที่สอดคล้อง กับ CEDAW เพื่อให้มั่นใจได้ว่าผู้หญิงได้รับการพัฒนา มีสิทธิและเสรีภาพ ตลอดจนเข้าถึง สิทธิมนุษยชนบนฐานที่เท่าเทียมกันกับผู้ชาย (OHCHR, 2017) CEDAW ระบุว่าหากมีสมาชิก ที่เป็นภาคีประเทศใดปล่อยปละละเลยให้การกระทำในทำนองดังกล่าวดำเนินต่อไปทั้งในทางตรง และทางอ้อม ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ให้ถือว่ารัฐบาลของประเทศนั้นกำลังละเมิด CEDAW ซึ่งเป็น กฎหมายสากลที่นานาประเทศให้การยอมรับ

ซึ่งนับว่า CEDAW ได้ยืนยันหลักการความเสมอภาคที่ระบุไว้ในข้อตกลงระหว่างประเทศ ว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมนั่นเอง อนุสัญญา CEDAW มีความสำคัญมากต่อการ ผลักดันเพื่อยกระดับสถานภาพทางสังคมของผู้หญิง และการสร้างความเท่าเทียมทางเพศในมิติ สำคัญ ๆ ของสังคมไทย ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากที่กลุ่มผู้หญิงไทยที่เริ่มเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิ ความเท่าเทียมทางเพศ สามารถผลักดันให้รัฐบาลไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการขจัด การทำความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กหญิงในทุกรูปแบบ ได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2528 มีผลให้รัฐบาลไทย

ต้องปฏิบัติตามมาตรฐานสากลในเรื่องความเสมอภาคทางเพศ และยังต้องเสนอรายงานความก้าวหน้ารวมทั้งอุปสรรคในการปฏิบัติตามอนุสัญญานี้ต่อคณะกรรมการ CEDAW ในทุก 5 ปี ทำให้การสร้างความเท่าเทียมทางเพศได้รับความสำคัญมากขึ้นในสังคมไทย

นอกจากนั้น รัฐบาลไทยยังได้รับรองเอกสารข้อตกลงสำคัญ ๆ ของสหประชาชาติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการนำ CEDAW ไปปฏิบัติให้เกิดผลจริงจัง เช่น การรับรองพิธีสารเลือกรับว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในทุกรูปแบบ (CEDAW's Optional Protocol) กล่าวคือ รัฐบาลไทยยินยอมให้พลเมืองไทยสามารถยื่นเรื่องร้องเรียนต่อคณะกรรมการ CEDAW ได้โดยตรง ถ้าหากไม่ได้รับความเป็นธรรมจากกระบวนการยุติธรรมของรัฐ เนื่องมาจากการเลือกปฏิบัติ ด้วยเหตุแห่งความแตกต่างทางเพศ อีกทั้งรัฐบาลไทยยังให้การรับรองยุทธศาสตร์และมาตรการล่าสุด เกี่ยวกับการยุติการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในด้านการป้องกันอาชญากรรม และกระบวนการยุติธรรมทางอาญา (Updated Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Women in the field of Crime Prevention and Criminal Justice) ซึ่งในยุทธศาสตร์นี้ สหประชาชาติเสนอแนะต่อรัฐบาลของประเทศสมาชิก ให้มีนโยบายส่งเสริมกระบวนการยุติธรรมที่มีความละเอียดอ่อนต่อผู้หญิงและเด็กหญิง โดยเฉพาะในกรณีคดีความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กหญิงทุกรูปแบบ โดยกระบวนการยุติธรรมต้องไม่ย่ำยีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง ต้องทำให้กระบวนการสอบสวนกระทบต่อชีวิตของผู้หญิงน้อยที่สุด ในขณะเดียวกันต้องรักษามาตรฐานของการเก็บพยานหลักฐานต่าง ๆ ด้วย ส่วนในการจับกุม การควบคุมตัว หรือการปล่อยตัวผู้กระทำความรุนแรง ต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้เสียหายที่เป็นผู้หญิงหรือเด็กหญิง รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องในครอบครัวและคนอื่น ๆ เป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการทำ ความรุนแรงซ้ำ และตำรวจต้องเข้าระงับเหตุอันเป็นการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงด้วยความฉับไว โดยใช้อำนาจในขอบเขตเท่าที่กฎหมายอนุญาตไว้เท่านั้น

4) ปฏิญญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา (VDPA)

การประชุมสมัชชาสหประชาชาติ ครั้งที่ 2 ที่กรุงเวียนนา เมื่อ พ.ศ. 2536 ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินสถานการณ์ความก้าวหน้าเรื่องการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนทั่วโลก ทำให้สมัชชาสหประชาชาติเห็นความสำคัญของสิทธิมนุษยชนผู้หญิงเป็นครั้งแรก เนื่องจากมีการหยิบยกปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมต่าง ๆ มาหารือในที่ประชุม ตัวแทนผู้หญิงจากหลายประเทศได้เรียกร้องให้ที่ประชุมยอมรับว่า ปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง และการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง เป็นปัญหาที่ละเมิดปฏิญญาสิทธิมนุษยชนสากล โดยใช้ให้ประเทศสมาชิกเห็นว่า สิทธิมนุษยชนของผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชนสากล ขอเรียกร้องดังกล่าว ได้ถูกเขียนไว้ในปฏิญญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา (UN General Assembly, 1993) ซึ่งต่อมา

ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำคัญของสหประชาชาติในการกำหนดให้เรื่องการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน โดยทั่วไป และการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนที่มีความเฉพาะสำหรับผู้หญิง กลายเป็นวาระสำคัญของรัฐบาลที่ให้สัตยาบรรณต่อ UDHR หมายความว่า การเกิด VDMA มีผลทำให้ประเด็นการป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง และการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงทุกรูปแบบ ได้ถูกรับรองจากรัฐบาลของประเทศที่ให้การรับรอง UDHR โดยอัตโนมัติ โดยรัฐบาลเหล่านั้นนอกจากต้องพิจารณากำหนดแผนปฏิบัติการแห่งชาติด้านส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของพลเมืองทุกกลุ่มแล้ว ยังต้องกำหนดนโยบายชัดเจนในการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง โดยต้องอิงกับหลักการที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน รวมทั้งหลักการในอนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ

นับว่าการรับรองปฏิญญาและแผนปฏิบัติการฉบับนี้ของรัฐบาลไทย เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญอย่างยิ่ง ที่ทำให้การผลักดันให้เกิดการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงในประเทศไทยมีความก้าวหน้าขึ้นเป็นอันมาก เพราะทำให้รัฐบาลไทยเกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้นว่า ปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง ซึ่งหมายรวมไปถึงการทำความรุนแรงในครอบครัว และอาชญากรรมที่เกิดบนฐานความไม่เท่าเทียมทางเพศ เป็นการกระทำที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนอีกรูปแบบหนึ่ง ภาครัฐจึงได้ร่วมมือกับองค์กรพัฒนาผู้หญิง ภาคประชาสังคม และภาควิชาการ อย่างเข้มแข็งขึ้น ทำการแก้ไขและปรับปรุงกฎหมายที่ล้าสมัย และที่ยังละเมิดสิทธิผู้หญิง รวมทั้งบัญญัติกฎหมายใหม่หลายฉบับ มีการกำหนดนโยบายที่ทันสมัยหลายเรื่อง ที่ยืนอยู่บนหลักการสิทธิมนุษยชนสากล และคำนึงถึงสิทธิและความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลดีต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง และการจัดปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงและเด็กหญิงทุกรูปแบบ

นับได้ว่า VDMA มีคุณูปการอย่างมากต่อการสร้างความก้าวหน้าด้านการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงในประเทศไทย ที่มี UN WOMEN ประเทศไทย องค์กรผู้หญิง และนักวิชาการผู้หญิง รวมตัวกันเป็นแนวร่วมหลักกับรัฐบาลไทยที่มาโดยระบอบประชาธิปไตย จนกระทั่งปัจจุบันประเทศไทยมีกฎหมายที่คำนึงถึงความแตกต่างทางเพศ และมีความละเอียดอ่อนต่อผู้หญิงหลายฉบับ เช่น การแก้ไขพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี เพื่อลดความเป็นอาชญากรรมของผู้หญิงที่ประกอบอาชีพขายบริการทางเพศ พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำ ความรุนแรงในครอบครัว พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ และล่าสุดการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ

5) แผนปฏิบัติการปักกิ่ง (the Beijing Platform for Action)

ใน พ.ศ. 2537 รัฐบาลไทยได้รับรองแผนปฏิบัติการปักกิ่ง (the Beijing Platform for Action) ซึ่งแผนดังกล่าวให้แนวทางปฏิบัติแก่ประเทศภาคีของ CEDAW ในการดำเนินงานเพื่อขจัดปัญหาอันเป็นที่มาของความเหลื่อมล้ำระหว่างเพศ และความรุนแรงต่อผู้หญิง แผนปฏิบัติการนี้ระบุปัญหาสำคัญ ๆ ของผู้หญิง ที่รัฐภาคีสหประชาชาติต้องดำเนินการแก้ไขไว้ 12 ประเด็น ได้แก่ ปัญหาความยากจน การเข้าถึงการศึกษาและการฝึกอบรม สุขภาพอนามัย ความรุนแรงต่อสตรี ความขัดแย้ง และสงครามที่ส่งผลกระทบต่อสตรี โอกาสทางเศรษฐกิจ การมีอำนาจและการตัดสินใจ การสร้างกลไกสถาบันที่ช่วยขับเคลื่อนความก้าวหน้าแก่ผู้หญิง การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง การนำเสนอภาพลักษณ์ของผู้หญิงโดยสื่อมวลชน การรับผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และการดูแลปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กผู้หญิง (United Nations, Department of Public Information, 2010) ซึ่งสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมเพื่อประเมินผลความก้าวหน้าของการนำแผนปฏิบัติการนี้ไปดำเนินงานเป็นระยะ

6) มาตรฐานและการปฏิบัติด้านสิทธิมนุษยชนฉบับขยายความสิทธิมนุษยชน สำหรับเจ้าหน้าที่ตำรวจ (Human Rights Standards and Practice for the Police: Expanded Pocket Book on Human Rights for the Police)

การปฏิบัติด้านสิทธิมนุษยชนในมาตรฐานฉบับนี้ เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของบุคคลที่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในระดับที่เป็นความรับผิดชอบหลักของเจ้าหน้าที่ตำรวจ ตั้งแต่ขั้นการสืบสวน การจับกุม การสอบสวน การคุมขัง และการใช้กำลังและอาวุธปืน โดยในการปฏิบัติหน้าที่ในขั้นตอนที่กล่าวมาทั้งหมด เจ้าหน้าที่ตำรวจจะต้องใช้มาตรฐานของการเคารพในสิทธิมนุษยชนของบุคคลอันเป็นมาตรฐานเดียวกัน วางอยู่บนฐานคิดที่ไม่ใช้ความรุนแรง อีกทั้งได้กำหนดมาตรการพิเศษให้เจ้าหน้าที่ตำรวจปฏิบัติต่อผู้หญิงทั่วไป หญิงมีครรภ์ เด็ก เยาวชน คนป่วย และคนชรา ในลักษณะที่แตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปได้ โดยไม่ถือว่าการใช้มาตรการพิเศษเหล่านั้นเป็นการเลือกปฏิบัติแต่อย่างใด ซึ่งในการปฏิบัติต่อผู้หญิง เจ้าหน้าที่ตำรวจต้องใช้ความความระมัดระวัง เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการสืบสวน การสอบสวน และการจับกุม เป็นการกระทำที่เกิดความรุนแรงต่อผู้หญิง และเจ้าหน้าที่ตำรวจต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็งในการป้องกันผู้หญิงไม่ให้ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงทุกรูปแบบ การตกเป็นเหยื่อซ้ำของผู้หญิงจะต้องไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุแห่งการละเว้นไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจ หรือ เกิดจากการบังคับใช้กฎหมายที่ไม่คำนึงถึงความแตกต่างในมิติเพศภาวะ (สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2556)

มาตรฐานนี้ให้ถือว่าการใช้ความรุนแรงต่อผู้หญิง รวมถึงความรุนแรงในครอบครัวเป็นอาชญากรรม และต้องได้รับการปฏิบัติในฐานะอาชญากรรม ส่วนผู้หญิงที่ถูกจับกุมหรือคุมขังต้องไม่ถูกเลือกปฏิบัติและต้องได้รับการคุ้มครองจากความรุนแรง หรือจากการถูกแสวงประโยชน์ในทุกรูปแบบ ผู้ต้องขังหญิงต้องได้รับการควบคุมดูแลและถูกตรวจค้นโดยเจ้าหน้าที่และพนักงานที่เป็นผู้หญิง ผู้ต้องขังหญิงจะต้องถูกคุมขังแยกต่างหากจากผู้ต้องขังชาย ผู้หญิงมีครรภ์และผู้หญิงที่มีลูกอ่อนต้องได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเป็นพิเศษในสถานคุมขัง สำนักงานตำรวจแห่งชาติของไทยจึงได้ริเริ่มให้ปรับปรุงกระบวนการดำเนินงานให้เป็นมิตรกับสตรีและเด็ก โดยมีการฝึกอบรมให้เจ้าหน้าที่ที่มีความเข้าใจถึงสิทธิมนุษยชน มิติหญิงชาย และลักษณะเฉพาะของผู้เสียหาย เพื่อให้บริการที่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งกระทรวงยุติธรรมได้มีการปรับปรุงประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. 2542 ในการสอบสวนผู้เสียหายที่เป็นสตรีและเด็กให้สอดคล้องกับมาตรฐานที่เป็นสากล ส่วนด้านของการดำเนินคดีค้ำมนุษย์ ได้มีการจัดตั้งกองบังคับการปราบปรามการกระทำความผิดเกี่ยวกับการค้ามนุษย์ เพื่อทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือผู้เสียหายจากกระบวนการค้ามนุษย์โดยตรง โดยเจ้าหน้าที่เหล่านั้นจะได้รับการฝึกอบรมในประเด็นมิติหญิงชายและสิทธิมนุษยชน

7) กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิด้านการเมือง (ICCPR)

สมัชชาสหประชาชาติให้การรับรองกติกานี้เมื่อปี 2509 แต่นำมาใช้จริงในปี 2519 ในมาตรา 14 ของกติกาดังกล่าวได้ระบุชัดเจนว่า รัฐสมาชิกมีข้อผูกพันที่จะคุ้มครองให้บุคคลได้รับความยุติธรรมจากกระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ ยกตัวอย่างเช่น กระบวนการพิจารณาของศาลยุติธรรมจะต้องกระทำโดยเปิดเผย ยกเว้นเฉพาะกรณีที่ต้องการปกป้องความเป็นส่วนตัว ความยุติธรรม และความมั่นคงของชาติ การพิพากษาเรื่องการหย่าร้างควรคำนึงถึงประโยชน์ของเด็ก (CCPRCENTRE, 2017) รัฐบาลไทยให้สัตยาบรรณข้อตกลงนี้เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2540 และเริ่มปฏิบัติตามอย่างจริงจังตั้งแต่ปี 2541 โดยให้มีการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น การแก้ไขประมวลกฎหมายว่าด้วยกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ให้สอดคล้องกับ ICCPR เพื่อให้ผู้หญิงมีสิทธิที่จะเข้าถึงความยุติธรรมที่เสมอภาคกับผู้ชาย

กรอบกฎหมายและนโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงของประเทศไทย

ผลการศึกษาทบทวนกรอบนโยบาย กฎหมาย และกลไกระดับชาติที่สนับสนุนเรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงที่เป็นปัจจุบันที่ประเทศไทยกำหนดขึ้นเอง พบว่าประเทศไทยมีกฎหมาย นโยบาย และกลไกยุติธรรมของรัฐที่สนับสนุนการเข้าถึงความยุติธรรม ดังนี้

1. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความเสมอภาคระหว่างเพศ

ตลอดช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเดิมหลายฉบับที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง อีกทั้งได้ตราพระราชบัญญัติขึ้นมาใหม่อีกจำนวนหนึ่งเพื่อส่งเสริมความเสมอภาคทางเพศ และทำให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาสามารถพึ่งพิงกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมได้ กล่าวได้ว่ากฎหมายไทยในปัจจุบันมีการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงมากขึ้น ซึ่งในบทนี้ขอกล่าวถึงกฎหมายเหล่านั้นโดยสังเขป ดังนี้

1.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560

รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2560 บัญญัติให้รัฐคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงไว้ในมาตรา 27 หมวดสิทธิเสรีภาพของปวงชนชาวไทย โดยบัญญัติให้บุคคลเสมอกันในกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน โดยชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน และห้ามการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล ไม่ว่าด้วยเหตุความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจ หรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง นอกจากนั้นได้บัญญัติในมาตรา 71 วรรค 4 ว่าด้วยการจัดสรรงบประมาณของรัฐ ที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพศ วัย ของคน ซึ่งเป็นโอกาสในการส่งเสริมขจัดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง ผ่านวิธีการจัดทำงบประมาณที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพศ อันจะนำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างเพศ และความก้าวหน้าด้านสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงในอนาคตได้หากนำมาปฏิบัติอย่างจริงจัง

1.2 พระราชบัญญัติส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558

ปัจจุบันประเทศไทยมีพระราชบัญญัติส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษามาตั้งแต่วันที่ 13 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2558 นับเป็นกฎหมายฉบับแรกของไทยที่นำหลักการของ CEDAW มาตรา 1 ว่าด้วยการยุติการเลือกปฏิบัติทางเพศมาใช้ กฎหมายฉบับนี้มุ่งส่งเสริมให้สังคมไทยได้เรียนรู้และเข้าใจเรื่องความเสมอภาคทางเพศอย่างแท้จริง ตลอดจนมุ่งให้ความคุ้มครองทางกฎหมายแก่บุคคลทุกเพศที่ประสบปัญหาได้รับความเสียหายจากการถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งเพศ โดยการเลือกปฏิบัตินั้นอาจเกิดขึ้นจากการกระทำโดยบุคคล หน่วยงาน หรือองค์กรภาครัฐ เอกชน หรือประชาสังคม บุคคลที่ถูกเลือกปฏิบัติด้วยเหตุแห่งเพศภาวะ (gender) หรือเพศกำเนิด (sex) สามารถเลือกใช้กฎหมายฉบับนี้ได้ เพื่อทำการฟ้องร้องต่อผู้กระทำโดยส่งคำร้องมากรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว หรือหน่วยงานของกระทรวงพัฒนาสังคมและการพัฒนามนุษย์ ที่ตั้งอยู่ในต่างจังหวัดและส่วนกลาง โดยจะมีคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (วลพ.) ซึ่งได้รับการสรรหามา

ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำหน้าที่วินิจฉัยชี้ขาด หาก วลพ. ตรวจสอบแล้วพบว่าบุคคลถูกเลือกปฏิบัติจริงก็จะได้รับการเยียวยา ส่วนผู้ที่ละเมิดพระราชบัญญัตินี้ อาจได้รับโทษปรับหรือจำคุกเป็นกรณีไป

1.3 ประมวลกฎหมายอาญาลักษณะความผิดเกี่ยวกับเรื่องเพศ

1.3.1 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 19) พ.ศ. 2550

อาชญากรรมการข่มขืนถูกกำหนดไว้ให้เป็นความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาของไทยมาก่อนปี 2550 แต่จากการผลักดันของขบวนการผู้หญิงในประเทศไทย ได้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 19) พ.ศ. 2550 ที่มีการแก้ไขลักษณะความผิดเรื่องเพศให้คำนึงถึงมิติความเท่าเทียมทางเพศ โดยมีการแก้ไขนิยามของการข่มขืนให้คุ้มครองผู้เสียหายที่ครอบคลุมผู้หญิง ผู้ชาย เพศหลากหลาย ทั้งที่แปลงเพศ และไม่ได้แปลงเพศ รวมทั้งครอบคลุมเด็กหญิง และเด็กชาย ตลอดจนเห็นถึงการมีอยู่ของพฤติกรรมที่เข้าข่ายการข่มขืนในหลายรูปแบบที่ไม่ใช่เฉพาะพฤติกรรมการใช้อวัยวะเพศกระทำกับอวัยวะเพศของอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แต่หมายรวมถึงเป็นการใช้อวัยวะอื่น และอุปกรณ์อื่นกระทำกับร่างกายที่ไม่ใช่เป็นอวัยวะเพศด้วย เช่น ช่องปากหรือทวารหนัก ส่วนบทลงโทษกำหนดให้ผู้กระทำมีโทษจำคุกตั้งแต่ 4 ปี ถึง 20 ปี และปรับตั้งแต่ 8,000 บาท ถึง 40,000 บาท อีกทั้งบัญญัติให้ผู้กระทำรับโทษจำคุกสูงขึ้นหากกระทำกับเด็กอายุยังไม่เกิน 13 ปี หรือ มีการใช้อาวุธ หรือ ร่วมกันกระทำการในลักษณะโทรมหญิงหรือชาย หรือ หากเป็นเหตุให้ผู้ถูกกระทำได้รับอันตรายสาหัส และ หากเป็นเหตุให้ผู้ถูกกระทำเสียชีวิต ผู้กระทำได้รับโทษประหารชีวิต หรือ จำคุกตลอดชีวิต

จะเห็นว่าประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 19) พ.ศ. 2550 มีแนวคิดที่ก้าวหน้าขึ้นในเรื่องมิติหญิงชาย กล่าวคือ ยอมรับว่าการมีเพศสัมพันธ์ระหว่างสามีและภริยาต้องมีความสมัครใจทั้งสองฝ่าย จึงให้การคุ้มครองฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ถูกข่มขืนในบริบทของการสมรสไว้ด้วย ซึ่งในกรณีที่เกิดขึ้นมักเป็นสามีข่มขืนภรรยา อย่างไรก็ตามในสภาพความเป็นจริงแม้พบว่ามีภรรยาที่ถูกสามีข่มขืนอยู่จริง แต่มีภรรยาเพียงไม่กี่รายที่กล้าฟ้องร้องต่อศาลเพื่อเอาผิดสามี ประกอบกับบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมมักไม่ใส่ใจกับคดีลักษณะนี้ โดยมองว่าเป็นปัญหายภายในครอบครัวที่สามารถไกล่เกลี่ยได้ ดังระบุไว้ในมาตรา 276 วรรคท้าย เกี่ยวกับเหตุผลโทษ และคุมประพฤติว่าถ้าการข่มขืนเกิดขึ้นระหว่างคู่สมรส และคู่สมรสนั้นยังประสงค์จะอยู่กินด้วยกันฉันท์สามีภริยา ศาลจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้เพียงใดก็ได้ หรือจะกำหนดเงื่อนไขเพื่อคุมความประพฤติแทนการลงโทษก็ได้ ในกรณีที่ศาลมีคำพิพากษาให้ลงโทษจำคุก และคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ประสงค์จะอยู่กินด้วยกันฉันท์สามีภริยาอีกต่อไป และประสงค์จะหย่าขาด ให้คู่สมรสฝ่ายนั้นแจ้งให้ศาลทราบ และให้ศาลแจ้งพนักงานอัยการให้ดำเนินการฟ้องหย่าให้

ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะมีกฎหมายอาญาที่มีอัตราโทษค่อนข้างรุนแรงเกี่ยวกับฐานความผิดข่มขืน แต่การบังคับใช้กฎหมายยังมีปัญหาอยู่มากทีเดียว ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ผู้กระทำการข่มขืนส่วนใหญ่เป็นคนที่รู้จัก เจ้าพนักงานขาดความละเอียดอ่อนต่อผู้เสียหาย จึงใช้กระบวนการสอบสวนที่ไม่เหมาะสม และผู้เสียหายเกิดความอับอาย หรือกลัวอิทธิพลของผู้กระทำจึงไม่กล้าแจ้งความ มีผลทำให้รายงานเกี่ยวกับสถิติคดีข่มขืนในประเทศไทยมีน้อยกว่าที่เกิดขึ้นจริง

ส่วนเรื่องการลงโทษทางเพศ ซึ่งหมายรวมทั้งการคุกคามทางเพศ (sexual harassment) เป็นพฤติกรรมที่มีความผิดตามมาตรา 278 กำหนดโทษจำคุกสูงสุด 10 ปี หรือปรับไม่เกิน 20,000 บาท หรืออาจให้รับโทษทั้งจำคุกและปรับ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังไม่มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการป้องกันการคุกคามทางเพศแยกออกมาเป็นกฎหมายเฉพาะ

1.3.2 พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 23)

พ.ศ. 2558

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 23) พ.ศ. 2558 ให้ความสำคัญกับการคุ้มครองเด็กในกรณีการข่มขืนกระทำชำเรา โดยในมาตรา 3 ได้ยกเลิกความในมาตรา 277 ของพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 19) พ.ศ. 2550 และบัญญัติใหม่ว่า “ผู้ใดกระทำความชำเราเด็กอายุยังไม่เกินสิบห้าปี โดยเด็กนั้นจะยินยอมหรือไม่ก็ตาม ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่สี่ปีถึงยี่สิบปี และปรับตั้งแต่แปดหมื่นบาทถึงสี่แสนบาท ถ้าเป็นการข่มขืนกระทำชำเราเด็กอายุยังไม่เกินสิบสามปี ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่เจ็ดปีถึงยี่สิบปี และปรับตั้งแต่หนึ่งแสนสี่หมื่นบาทถึงสี่แสนบาท หรือจำคุกตลอดชีวิต” และกำหนดว่าถ้าการกระทำนั้นเข้าลักษณะเป็นการโหมเด็กหญิงหรือเด็กชาย หรือกระทำโดยใช้อาวุธบังคับ ต้องระวางโทษจำคุกตลอดชีวิต

อีกทั้งบัญญัติให้ศาลพิจารณาให้มีการคุ้มครองสวัสดิภาพของเด็กทั้งสองฝ่ายตามกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองเด็ก หากเกิดกรณีที่ผู้กระทำความชำเราไม่เกิน 18 ปี และกระทำกับเด็กซึ่งมีอายุมากกว่า 13 ปี แต่ยังไม่เกิน 15 ปี ในกรณีที่เด็กผู้ถูกระทำยินยอม (เด็กมีความรักต่อกัน) โดยศาลที่มีอำนาจ คือ ศาลคดีเยาวชนและครอบครัว อาจจะอนุญาตให้ทั้งสองฝ่ายสมรสกันโดยกำหนดเงื่อนไขให้ต้องดำเนินการภายหลัง หรือศาลจะลงโทษผู้กระทำความผิดน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้เพียงใดก็ได้ โดยพิจารณาถึงอายุ ประวัติ ความประพฤติ สถิติปัญหา การศึกษาอบรม สุขภาพ ภาวะแห่งจิต นิสัย อาชีพ สิ่งแวดล้อมของเด็กผู้ถูกระทำความผิดและเด็กผู้ถูกระทำความผิด ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำความผิดกับเด็กผู้ถูกระทำความผิด หรือเหตุอื่น

อันควรเพื่อประโยชน์ของเด็กผู้ถูกระทำได้ด้วย” นอกจากนั้น พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 23) พ.ศ. 2558 กำหนดให้เพิ่มมาตรา 285/1 และ มาตรา 321/1 ในประมวลกฎหมายอาญา เพื่อไม่ให้ผู้กระทำความผิดอายุไม่เกิน 13 ปี อ้างเหตุผลว่ามีเพศสัมพันธ์กับเด็กไปเพราะไม่รู้อายุของเด็กเพื่อให้ตนเองพ้นจากความผิด

1.4 พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกระทำความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 12 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550 บัญญัติขึ้นภายใต้แนวคิดที่เห็นว่า ปัญหาการทำร้ายกันในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการทำร้ายกันระหว่างสามีและภรรยา หรือการทำร้ายเด็ก เป็นปัญหาที่มีความละเอียดอ่อนและซับซ้อน ซึ่งแตกต่างจากการทำร้ายร่างกายระหว่างบุคคลทั่วไป เพราะผู้ที่กระทำ ผู้ถูกระทำ และผู้ที่ได้รับผลกระทบเป็นบุคคลในครอบครัวมีความใกล้ชิดกัน จึงไม่เหมาะสมที่จะนำมาตรการทางอาญามาดำเนินการแก้ไขปัญหา เนื่องจากกฎหมายอาญามีเจตนารมณ์ที่จะลงโทษผู้กระทำผิด มากกว่าที่จะแก้ไขฟื้นฟูผู้กระทำความผิด หรือปกป้องคุ้มครองผู้ถูกระทำความรุนแรงในครอบครัว ประกอบกับในอดีตพบว่าบุคคลที่ถูกทำร้ายในครอบครัว เช่น ภรรยาที่ถูกสามีทำร้ายมักเผชิญกับปัญหาโดยลำพัง เนื่องจากทัศนคติสังคมที่มักเห็นกันว่า การทำความรุนแรงในครอบครัวเป็นปัญหาส่วนตัว คนนอกไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว

การตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้นมีผลทำให้พฤติกรรมการทุบตีภรรยาเป็นพฤติกรรมที่ผิดกฎหมาย มีบทกำหนดโทษ คือ ปรับตั้งแต่ 6,000 บาท หรือจำคุก 6 เดือน โทษที่กำหนดอาจดูไม่หนักหนานัก เนื่องจากกฎหมายนี้เน้นรักษาสถาบันครอบครัวไว้ จึงกำหนดคดีการทำ ความรุนแรงระหว่างสามีและภรรยาเป็นคดีที่สามารถยอมความได้ อย่างไรก็ตามถ้าหากเกิดกรณีที่มีการทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บรุนแรง ก็สามารถนำคดีขึ้นฟ้องร้องต่อศาลแผนกคดีอาญาปกติ และสามารถนำกฎหมายอาญามาลงโทษผู้กระทำผิด นอกจากนั้นกฎหมายนี้ยังคำนึงถึงการป้องกัน และคุ้มครองบุคคลเปราะบางที่จะถูกระทำความรุนแรงในครอบครัวกลุ่มอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ เด็กหญิง เด็กชาย รวมทั้งผู้สูงอายุ

ลักษณะเด่นของกฎหมายฉบับนี้ คือ มีหลายมาตราที่กำหนดให้มีการสนับสนุนการ บังคับใช้กฎหมายโดยให้เป็นบทบาทของหลายฝ่าย ทั้งพนักงานเจ้าหน้าที่ของรัฐในสหสาขาวิชาชีพ ภาคประชาชน และสื่อมวลชน เพื่อมีส่วนร่วมในการป้องกันและคุ้มครองผู้ถูกระทำความรุนแรงในครอบครัวอีกด้วย กล่าวคือ ในมาตรา 5 บัญญัติให้ประชาชน ผู้พบเห็นมีหน้าที่แจ้งเหตุ โดยกฎหมายกำหนดให้ผู้ถูกระทำ หรือผู้พบเห็น/ผู้ทราบเหตุว่ามีการกระทำความรุนแรง มีหน้าที่ต้องแจ้งพนักงานเจ้าหน้าที่ และผู้แจ้งจะได้รับความคุ้มครองและไม่ได้รับผิดทั้งทางแพ่ง

ทางอาญา และทางปกครอง ส่วนมาตรา 6 วรรค 2 กำหนดให้พนักงานเจ้าหน้าที่ มีอำนาจเข้าไปในสถานที่เกิดเหตุ เพื่อสอบถามข้อเท็จจริง และส่งผู้กระทำเข้ารับการรักษาหรือรับคำปรึกษาแนะนำ และร้องทุกข์เพื่อดำเนินคดีตาม ป.วิอาญา มาตรา 8 กำหนดให้การสอบปากคำผู้ถูกกระทำให้มีบุคคลตั้งน้อยเพื่อให้คำปรึกษา ประกอบด้วย จิตแพทย์ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ และบุคคลที่เด็กร้องขอ ยกเว้นในกรณีเร่งด่วน แต่พนักงานสอบสวนต้องบันทึกไว้ในสำนวนสอบสวน

เพื่อคุ้มครองทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในคดีความรุนแรงในครอบครัว พระราชบัญญัตินี้ ได้ระบุในมาตรา 9 ห้ามการนำเสนอข่าวความรุนแรงในครอบครัว เช่น ลงพิมพ์ โฆษณา หรือเผยแพร่ต่อสาธารณชนด้วยวิธีต่าง ๆ เมื่อมีการแจ้งความหรือมีการร้องทุกข์ตามกฎหมายแล้ว ห้ามมิให้มีการนำภาพ เรื่องราว หรือข้อมูลใด ๆ อันน่าจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทั้งผู้กระทำความรุนแรงในครอบครัว และผู้ถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัวในคดีเหล่านี้ ส่วนในด้านการบรรเทาทุกข์ และการพิจารณาลงโทษ ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 10 ให้ศาลมีอำนาจกำหนดมาตรการบรรเทาทุกข์ ผู้ถูกกระทำก่อนศาลพิพากษา โดยให้เข้ารับการตรวจรักษา หรือ ห้ามผู้กระทำความรุนแรงเข้าใกล้บุคคลในครอบครัว และกำหนดวิธีการเลี้ยงดูบุตร ส่วนมาตรา 12 ให้ศาลมีอำนาจกำหนดวิธีการลงโทษผู้กระทำ โดยมีคำพิพากษาให้บำบัด ฟื้นฟูรักษา คุมความประพฤติ ชดใช้เงิน ช่วยเหลือ บรรเทาทุกข์ ทำงานบริการสาธารณะ หรือทำทัณฑ์บน

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งของกฎหมายฉบับนี้ คือ การนำกระบวนการยุติธรรมแบบสมานฉันท์มาใช้ มีการพิจารณาคดีด้วยอนุญาโตตุลาการ หรือระบบการไกล่เกลี่ย เพื่อให้ยอมความกันของคู่กรณีมาใช้ โดยมาตรา 15 สนับสนุนให้บุคคลอันเป็นที่เคารพนับถือในครอบครัว และชุมชน เข้ามามีบทบาทในการไกล่เกลี่ยคู่ความ เพื่อความสงบสุขและการอยู่ร่วมกันในครอบครัว และมาตรา 16 ได้ระบุบุคคลที่ศาลอาจแต่งตั้ง ให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยคู่ความได้ ได้แก่ บิดา มารดา ญาติของคู่ความ ผู้ปกครอง นักสังคมสงเคราะห์ หน่วยงานสังคมสงเคราะห์ หรือบุคคลที่ศาลเห็นสมควร

พบว่าสภาพโดยรวมในการนำกฎหมายมาบังคับใช้ยังมีอุปสรรค เช่น บุคลากรในหน่วยงานที่รับผิดชอบพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัวโดยตรง ยังขาดความเข้าใจประเด็นความรุนแรงในครอบครัวอย่างแท้จริง การประสานนโยบายหรือแผนงานยังไม่เข้มแข็ง เพราะเหตุผลที่ว่าเจ้าหน้าที่และประชาชนยังขาดความรู้ในตัวกฎหมาย ตลอดจนการมีอยู่ของค่านิยมแบบดั้งเดิมของคนในสังคมไทย รวมทั้งของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมทุกระดับ ยังมองว่าความรุนแรงในครอบครัว เช่น สามีภรรยาทำร้ายร่างกายกันเป็นเรื่องส่วนตัว จึงมักนิ่งเฉยต่อปัญหาดังกล่าว โดยมักมีความเชื่อว่า “ผิวเมียทะเลาะกัน วันขึ้นโรงพักมาแจ้งความ

พรุ่งนี้ก็ดีขึ้น” เจ้าพนักงานในกระบวนการยุติธรรมมักมองเห็นว่าเป็นคดีเล็กน้อย จึงไม่เอาใจใส่ที่จะรับแจ้งความหรือพิจารณาคดีแบบไม่ใช้ความรอบคอบ และความละเอียดอ่อน ซึ่งที่ผ่านมาได้มีความพยายามขอแก้ไขกฎหมายฉบับนี้อีกหลายครั้ง เพราะเหตุแห่งความไม่เข้าใจ และการตีความกฎหมายที่สับสนของผู้ปฏิบัติงานหลายฝ่ายซึ่งยังมีอคติทางเพศ และขาดความละเอียดอ่อนต่อผลกระทบทางด้านจิตใจของผู้ถูกระทำความรุนแรงในครอบครัว

1.5 พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 และพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2551: เรื่องการล่วงเกินทางเพศ และการคุกคามทางเพศ

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีมาตราหนึ่งว่าด้วยการคุ้มครองผู้หญิงจากพฤติกรรม การล่วงเกินทางเพศ หรือคุกคามทางเพศ ซึ่งใช้บังคับกับหน่วยงานภาคเอกชน โดยมีที่มาจาก เกิดกรณีนายจ้างและผู้ได้รับมอบหมายจากนายจ้าง เช่น ผู้จัดการ หัวหน้างาน ผู้ควบคุมงาน ฯลฯ ซึ่งมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือลูกจ้าง ใช้อำนาจบังคับบัญชาแสวงหาความสุข หรือความพึงพอใจทางเพศจากผู้ใต้บังคับบัญชา ทำให้ลูกจ้างต้องถูกล่วงเกินทางเพศ เกิดความไม่สบายใจ อึดอัดใจ ซึ่งพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ได้บัญญัติห้ามพฤติกรรมดังกล่าวไว้ในมาตรา 16 โดยระบุ “ห้ามมิให้นายจ้าง ผู้ซึ่งเป็นหัวหน้างาน ผู้ควบคุมงานหรือผู้ตรวจงาน กระทำการล่วงเกินทางเพศต่อลูกจ้างหญิงหรือเด็ก”

แต่เนื่องจากบทบัญญัติดังกล่าวยังมีข้อจำกัด กล่าวคือ กำหนดขอบเขตของการคุ้มครองไว้ค่อนข้างแคบ โดยยังไม่ครอบคลุมพฤติกรรมที่เข้าข่ายการคุกคามทางเพศ (sexual harassment) ในลักษณะต่อไปนี้ เช่น การสร้างสภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศในการทำงานที่ไม่เป็นมิตร ก่อให้เกิดความอึดอัด ไม่สบายใจโดยมีพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องเพศ เช่น การติดภาพหญิงในสภาพโป๊เปลือยไว้ในสถานที่ทำงาน การเขียนข้อความในเรื่องเพศไว้ในที่ทำงาน การนำภาพลามกอนาจารไว้ที่หน้าจอคอมพิวเตอร์ การพูดคุยนินทาวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องเพศหรือสรีระร่างกายของลูกจ้างหญิง ฯลฯ อีกทั้งยังไม่คุ้มครองลูกจ้างทุกเพศและทุกวัย จึงให้มีการแก้ไขใหม่ดังปรากฏในพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2551 ซึ่งได้แก้ไขมาตรา 16 เป็นดังนี้ “ห้ามมิให้นายจ้าง หัวหน้างาน ผู้ควบคุมงาน หรือผู้ตรวจงานกระทำการล่วงเกินคุกคาม หรือก่อความเดือดร้อนรำคาญทางเพศต่อลูกจ้าง” การฝ่าฝืนของลูกจ้างถือเป็นกรณีร้ายแรง นายจ้างเลิกจ้างได้โดยไม่ต้องบอกกล่าวล่วงหน้า ไม่ต้องจ่ายค่าชดเชยและไม่ถือว่าเป็นการเลิกจ้างที่ไม่เป็นธรรม และผู้เสียหายสามารถแจ้งความเอาผิดผู้กระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 278 ได้ด้วย

1.6 พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551: เกี่ยวกับการล่วงละเมิดทางเพศ และคุกคามทางเพศ

พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการล่วงละเมิดหรือการคุกคามทางเพศในหน่วยงานราชการ โดยบัญญัติให้การกระทำความผิดดังกล่าวเข้าข่ายเป็นความผิดวินัยตามมาตรา 83 (8) โดยระบุว่า “ข้าราชการพลเรือนสามัญต้องไม่กระทำการอันเป็นการล่วงละเมิดหรือคุกคามทางเพศตามที่กำหนดในกฎ ก.พ.” ซึ่งสำนักงาน ก.พ. ได้ออก กฎ ก.พ. ว่าด้วยการกระทำความผิดอันเป็นการล่วงละเมิดหรือคุกคามทางเพศ พ.ศ. 2553 ขึ้นรองรับ ทั้งนี้กฎ ก.พ. ดังกล่าวได้กำหนดฐานความผิดและรูปแบบของการล่วงละเมิดหรือคุกคามทางเพศไว้ การที่จะถือว่าเป็นความผิดฐานล่วงละเมิดหรือคุกคามทางเพศ ตามมาตรา 83 (8) นั้น ต้องเป็นการกระทำต่อข้าราชการด้วยกัน หรือผู้ร่วมปฏิบัติราชการ กล่าวคือผู้ถูกระทำจะเป็นข้าราชการที่อยู่ในหน่วยงานเดียวกันหรือต่างหน่วยงานกับผู้กระทำผิดก็ได้ หรือแม้ไม่ใช่ข้าราชการ แต่เป็นบุคคลผู้ร่วมปฏิบัติงานกับผู้กระทำการอันเป็นการล่วงละเมิดหรือคุกคามทางเพศ เช่น ลูกจ้าง พนักงานราชการ ที่ปฏิบัติงานร่วมกัน และผู้เสียหายยังสามารถแจ้งความเอาผิดผู้กระทำตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 278 ได้อีกด้วยเช่นกัน

1.7 พระราชบัญญัติค่าตอบแทนผู้เสียหาย และค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายแก่จำเลยในคดีอาญา พ.ศ. 2544 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2559

เนื่องจากรัฐมีหน้าที่ดูแลและป้องกันมิให้ประชาชนถูกล่วงละเมิดในทางอาญา แต่หากมีเหตุเกิดขึ้น นอกจากรัฐมีหน้าที่ที่จะต้องติดตามจับกุมตัวผู้กระทำความผิดมาดำเนินคดีเพื่อลงโทษแล้ว บุคคลซึ่งได้รับความเสียหายถึงแก่ชีวิตร่างกายหรือจิตใจเนื่องจากการกระทำความผิดอาญาของผู้อื่นมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือที่จำเป็นและเหมาะสมจากรัฐอีกด้วย โดยพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้มีค่าตอบแทน ค่าทดแทน และค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการดำเนินคดีให้แก่ผู้เสียหาย ซึ่งพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้ผู้เสียหายในคดีอาญาที่มีสิทธิได้รับค่าตอบแทนผู้เสียหาย ได้แก่ ความผิดเกี่ยวกับเพศ (มาตรา 276 – มาตรา 287) ความผิดต่อชีวิต (มาตรา 288 – มาตรา 294) ความผิดต่อร่างกาย (มาตรา 295 – มาตรา 300) ความผิดฐานทำให้แท้งลูก (มาตรา 301 – มาตรา 305) และ ความผิดฐานทอดทิ้งเด็ก คนป่วยเจ็บหรือคนชรา (มาตรา 306 – มาตรา 308) นอกจากนั้น หากรัฐไปดำเนินคดีอาญาและลงโทษคุมขังประชาชน โดยที่เขามีได้เป็นผู้กระทำความผิดประชาชนผู้นั้นก็จะได้รับการชดเชยหรือเยียวยาจากรัฐตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ด้วย

1.8 พระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

ประเทศไทยได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เพื่อคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงไม่ว่าในฐานะผู้เสียหาย หรือผู้ต้องหา เมื่อจำเป็นต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมดังนี้

1.8.1 พระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 25) พ.ศ. 2550

ตามกฎหมายนี้ได้มีการปรับปรุงการปฏิบัติต่อหญิงมีครรภ์ซึ่งต้องโทษประหารชีวิต โดยให้ทุเลาการบังคับโทษไว้ และหากพ้นกำหนด 3 ปี หลังคลอดบุตร ถ้าเป็นโทษประหารชีวิตให้เปลี่ยนเป็นโทษจำคุกตลอดชีวิตเว้นแต่เมื่อบุตรถึงแก่ความตายก่อนพ้นกำหนดเวลาดังกล่าว และในระหว่าง 3 ปี นับแต่คลอดบุตร ให้หญิงนั้นเลี้ยงดูบุตรตามความเหมาะสมในสถานที่ที่สมควรแก่การเลี้ยงดูบุตรภายในเรือนจำ ในระหว่างทุเลาการบังคับอยู่นั้น ศาลจะมีคำสั่งให้บุคคลดังกล่าวอยู่ในความควบคุม ในสถานที่อื่นนอกเรือนจำ หรือสถานที่ที่กำหนดไว้ในหมายจำคุกก็ได้

1.8.2 พระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 28) พ.ศ. 2551

กฎหมายนี้เกี่ยวข้องกับการค้นตัวผู้หญิง กรณีถูกจับกุม กฎหมายเดิมกำหนดไว้ในมาตรา 85 วรรคสอง ว่าจะต้องใช้ผู้หญิงเป็นผู้ค้นตัว และในกรณีสืบพยานผู้เสียหายที่เป็นหญิง ตามมาตรา 179 บัญญัติว่าจะต้องสืบพยานเป็นการลับ คือไม่ให้มีผู้อื่นอยู่ด้วย ซึ่งพระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 28) พ.ศ. 2551 ได้เพิ่มเติมในกรณีความผิดเกี่ยวกับเพศ ดังนี้ ในชั้นสอบสวน พนักงานสอบสวนจะต้องเป็นพนักงานสอบสวนหญิง เว้นแต่หญิงที่เป็นผู้ให้ปากคำจะยินยอมสอบปากคำกับพนักงานสอบสวนชาย หรือมีความจำเป็น เช่น ไม่มีพนักงานสอบสวนหญิงในพื้นที่เลย โดยอาจมีผู้ที่ไว้ใจร่วมฟังด้วย

กฎหมายระบุว่า การสืบพยานที่เป็นผู้หญิง หรือเด็ก หากศาลได้พิเคราะห์ถึง เพศ อายุ ฐานะ สุขภาพกายและสุขภาพจิตของพยาน หรือความเกรงกลัวที่พยานมีต่อจำเลยแล้ว ศาลจะดำเนินการโดยใช้วิธีการอื่นแทนการสืบพยานแบบเผชิญหน้า เช่น อาจเป็นการสืบพยานที่ให้พยานและจำเลยอยู่คนละห้อง หรือใช้ฉากกั้น หรือ เบิกความผ่านนักจิตวิทยา หรือนักสังคมสงเคราะห์ก็ได้ หรือสืบพยานผ่านทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ วีดิวงจรมัด หรือ วิธีการอื่นตามที่กำหนดไว้ในข้อบังคับ ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ให้พยานเผชิญหน้ากับจำเลย นอกจากนั้นในคดีความผิดเกี่ยวกับเพศ ห้ามมิให้จำเลยนำสืบด้วยพยานหลักฐาน หรือถามค้านด้วยคำถามอันเกี่ยวกับพฤติกรรม

ทางเพศของผู้เสียหายกับผู้อื่นนอกจากจำเลย เว้นเสียแต่จะขออนุญาตต่อศาลก่อน และศาลได้อนุญาตตามคำขอแล้วเท่านั้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วศาลจะอนุญาตตามคำขอเฉพาะในกรณีที่ศาลพิจารณาแล้วเห็นว่า จะก่อให้เกิดความเป็นธรรมในการพิจารณาพิพากษาคดีเท่านั้น

1.9 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วย สิทธิสมรส เหตุผลฟ้องหย่า สิทธิการเป็นผู้ปกครองบุตร และการถอนหมั้น

ช่วงที่ผ่านมาประเทศไทยได้ปรับปรุงประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไปแล้วหลายมาตรา โดยเฉพาะที่ว่าด้วยการหมั้น สิทธิสมรส เหตุแห่งการฟ้องหย่า สิทธิในการปกครองบุตร และการถอนหมั้น ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เกิดความเสมอภาคกันระหว่างหญิงและชาย ซึ่งนับเป็นการอนุวัติกฎหมายให้ทันสมัยและสอดคล้องกับข้อเสนอแนะของคณะกรรมการจัดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงแห่งสหประชาชาติ (CEDAW) หลังจากการต่อสู้นรณรงค์มายาวนานของเครือข่ายผู้หญิงในประเทศไทย โดยพบว่าตั้งแต่ปี 2533 มาถึงปี 2550 และปัจจุบัน ได้มีการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หมวดการแต่งงาน และครอบครัวในหลายประเด็น ดังนี้

1.9.1 สิทธิเกี่ยวกับการหมั้น

พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 16) พ.ศ. 2550 ได้ยกเลิกมาตรา 1445 และมาตรา 1146 เดิม และกำหนดเสียใหม่ว่า “ชายหรือหญิงคู่หมั้นอาจเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งได้ร่วมประเวณีกับคู่หมั้นของตน โดยรู้หรือควรจะรู้ถึงการหมั้นนั้น เมื่อได้บอกเลิกสัญญาหมั้นแล้วตามมาตรา 1442 หรือมาตรา 1443 แล้วแต่กรณี มาตรา 1446 ชายหรือหญิงคู่หมั้นอาจเรียกค่าทดแทนจากผู้ซึ่งได้ข่มขืนกระทำชำเราหรือพยายามข่มขืนกระทำชำเราคู่หมั้นของตนโดยรู้หรือควรจะรู้ถึงการหมั้นนั้นได้โดยไม่จำเป็นต้องบอกเลิกสัญญาหมั้น” หมายความว่ากฎหมายกำหนดให้ผู้หญิงไทยสามารถเรียกค่าเสียหายจากบุคคลอื่นที่มาร่วมประเวณี หรือมาข่มขืนคู่หมั้นของตนได้เช่นเดียวกับชายไทยแล้ว

1.9.2 อายุที่กฎหมายอนุญาตให้สมรสกันได้

มาตรา 1448 ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยกำหนดเงื่อนไขการสมรสตามกฎหมาย (การจดทะเบียนสมรส) ว่า ชายและหญิงที่มีอายุ 17 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปสามารถจดทะเบียนสมรสกันได้ อย่างไรก็ตาม ศาลอาจจะพิจารณาให้ชายและหญิงที่อายุต่ำกว่า 17 ปีจดทะเบียนสมรสกันก็ได้ ตามที่ศาลพิจารณาว่ามีความจำเป็น ส่วนมาตรา 1454 บัญญัติให้คู่สมรสที่อายุครบ 17 ปี แต่ยังไม่ถึง 20 ปี บริบูรณ์ที่จะต้องแต่งงานกัน จะต้องได้รับความยินยอมจากพ่อแม่หรือจากผู้ปกครอง ในขณะที่กฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นกฎหมายที่ใช้ทั่วประเทศ แต่ในทางปฏิบัติ

พบว่า กฎหมายฉบับนี้ไม่สามารถไปปลงล้างการปฏิบัติตามแนวจารีตของประชาชน บ่อยครั้งที่พบว่า อายุสมรสนั้นมักขึ้นอยู่กับค่านิยมในวัฒนธรรมเฉพาะ และความจำเป็นด้านอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ในชุมชนมุสลิม อายุที่เป็นตัวเลขไม่มีความหมายนัก เพราะว่าการสมรสได้รับอนุญาตให้กระทำได้ตั้งแต่ร่างกายของหญิงและชายเจริญวัย มีความเป็นหนุ่มเป็นสาวแล้ว ซึ่งในกรณีของผู้หญิงก็นับตั้งแต่มีประจำเดือน ส่วนผู้ชายนับเมื่อน้ำอสุจิเคลื่อน เป็นต้น

แต่ในความเป็นจริงประมาณการกันว่า ในประเทศไทยมีผู้หญิงอายุตั้งแต่ 10 ปี ถึง 19 ปี ประมาณร้อยละ 15 ที่มีสามี (UNICEF, 2014) เหตุผลที่อธิบายเรื่องนี้ได้นอกจากเป็นเรื่องของจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มแล้ว ยังเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเพศวิถีในสังคมไทย ในสังคมชนบทพบว่าพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงยังคงถูกเชื่อมโยงเข้ากับเกียรติยศของวงศ์ตระกูล วัยรุ่นหญิงที่มีเพศสัมพันธ์กับคนรักโดยยังไม่ได้มีพิธีแต่งงาน มักถูกประณามว่าเป็น “หญิงไม่ดี” และทำให้พ่อแม่เสียหน้า เสียชื่อเสียง ดังนั้นเพื่อภูหน้ากู้ชื่อเสียงของครอบครัว เด็กวัยรุ่นหญิงและชายที่มีเพศสัมพันธ์กัน หากพ่อแม่รับรู้ก็มักจะถูกจับให้แต่งงานกัน ทั้ง ๆ ที่อายุของทั้งคู่ยังไม่สามารถจดทะเบียนสมรสกันได้ตามกฎหมาย แต่การแต่งงานในสังคมไทยไม่จำเป็นต้องจดทะเบียนสมรสกันก็ได้ ถ้าหากไม่มีปัญหาฟ้องร้องคดีพรากผู้เยาว์กันก็ไม่จำเป็นต้องไปพึ่งระบบยุติธรรมทางการแต่อย่างใด อีกเหตุผลหนึ่งที่เป็นไปได้ว่าทำให้สัดส่วนวัยรุ่นหญิงที่แต่งงานแล้วมีค่อนข้างสูง คือ การที่วัยรุ่นเหล่านั้นไม่ได้ศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับ หรืออาจไม่จบการศึกษาภาคบังคับ ก็เข้าสู่ตลาดแรงงานทันที เพราะว่าความจำเป็นทางเศรษฐกิจบีบคั้นทำให้วัยรุ่นหญิงสมรสตั้งแต่อายุยังน้อยด้วย

1.9.3 การจดทะเบียนสมรสซ้อน

นอกจากนั้น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ไม่อนุญาตให้มีการจดทะเบียนสมรสซ้อน ซึ่งเท่ากับว่ากฎหมายไทยสนับสนุนเฉพาะพฤติกรรมผัวเดียวเมียเดียว หากมีการจดทะเบียนสมรสซ้อน ฝ่ายที่เสียหายสามารถยื่นฟ้องต่อศาลให้การจดทะเบียนสมรสครั้งหลังเป็นโมฆะได้ และหากมีการยื่นฟ้องต่อศาลจำเลยอาจถูกปรับหรือถูกศาลสั่งจำคุกได้สูงสุด 6 เดือน แต่ความผิดดังกล่าวไม่ได้เป็นความผิดทางอาญา หากผู้ที่จดทะเบียนซ้อนเป็นข้าราชการอาจต้องรับโทษทางวินัยด้วยหากมีผู้เสียหายร้องเรียน

1.9.4 สิทธิการหย่าและการได้รับค่าทดแทนจากการหย่า

ส่วนเรื่องสิทธิว่าด้วยเหตุแห่งการฟ้องหย่า พบว่าประเทศไทยได้มีการแก้ไขกฎหมายเรื่องนี้ไว้ใน พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 16)

พ.ศ. 2550 มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2550 เพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันระหว่างชายกับหญิงในเรื่องสิทธิการหย่าร้าง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาตรา 30 วรรค 2 ที่ระบุให้หญิงและชายมีสิทธิเท่าเทียมกัน ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฉบับล่าสุดนี้ระบุเหตุแห่งการฟ้องหย่าซึ่งเป็นการหย่าที่ต้องอาศัยคำพิพากษาของศาลไว้ในมาตรา 1516 (1) ดังนี้ “สามีหรือภริยาอุปการะเลี้ยงดูหรือยกย่องผู้อื่นฉันทภริยาหรือสามีเป็นชู้หรือมีชู้ หรือร่วมประเวณีกับผู้อื่นเป็นอาจฉิน อีกฝ่ายหนึ่งฟ้องหย่าได้” ซึ่งก่อนหน้านี้สิทธิในการฟ้องหย่าด้วยการอ้างเหตุคบชู้หรือนอกใจ เฉพาะสามีเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้นที่มีสิทธิฟ้องหย่าภรรยา ซึ่งการแก้ไขกฎหมายนี้สำเร็จเป็นเพราะการรณรงค์และผลักดันกลุ่มนักสิทธิสตรี แต่กว่ามาตราในกฎหมายนี้จะได้รับการแก้ไขให้เกิดความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้นก็ใช้เวลายาวนานมากกว่ายี่สิบปี

ในปัจจุบันนี้ผู้หญิงไทยสามารถใช้เหตุผลฟ้องหย่าที่เท่าเทียมกับผู้ชายไทยได้แล้ว และจะเห็นได้ว่ากฎหมายว่าด้วยการหย่าที่แก้ไขใหม่สนับสนุนระบบแบบผัวเดียวเมียเดียวชัดเจนขึ้น เพราะบัญญัติให้คู่สมรสต้องซื่อสัตย์ต่อกัน หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไปร่วมประเวณี (เป็นอาจฉิน) หรือ ไปอุปการะเลี้ยงดู หรือ ยกย่องผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นเพศเดียวกันหรือต่างเพศกัน ย่อมเป็นเหตุผลที่อีกฝ่ายสามารถนำมาใช้ยื่นฟ้องร้องต่อศาลขอหย่าได้ นอกจากนั้น กฎหมายครอบครัวยังได้แก้ไขวรรคหนึ่งของมาตรา 1523 ใน พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ 16) พ.ศ. 2550 เสียใหม่ว่า “เมื่อศาลพิพากษาให้หย่ากันเพราะเหตุตามมาตรา 1516 (1) ภริยา หรือ สามี มีสิทธิได้รับค่าทดแทนจากสามี หรือภรรยา และจากผู้ซึ่งได้รับการอุปการะเลี้ยงดู ยกย่อง หรือผู้ซึ่งเป็นเหตุแห่งการหย่านั้น”

1.9.5 สิทธิในการดูแลบุตรที่เป็นผู้เยาว์

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1546 เด็กเกิดจากหญิงที่ไม่ได้จดทะเบียนสมรสกับชาย ให้ถือว่าเด็กที่เกิดมาเป็นบุตรชอบด้วยกฎหมายของหญิงนั้น โดยมารดาจะเป็นผู้ใช้อำนาจปกครองบุตรแต่ผู้เดียว ส่วนในกรณีที่พ่อแม่จดทะเบียนสมรสกัน แต่ภายหลังมาหย่ากันตามคำพิพากษาของศาลอันมาจากการฟ้องหย่า พบว่าการหย่าร้างประเภทนี้มักจะมีปัญหาเรื่องการแย่งชิงสิทธิในการดูแลบุตร ซึ่งตามพระราชบัญญัติแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันกำหนดสิทธิในการได้เป็นผู้ดูแลบุตรที่ยังเป็นผู้เยาว์ให้แก่มารดาและบิดาเท่าเทียมกัน โดยศาลสามารถใช้ดุลยพินิจตัดสินให้เด็กอยู่กับมารดาหรือบิดาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดก็ได้แล้วแต่กรณี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการวินิจฉัยจะพิจารณาถึงประโยชน์สูงสุดของเด็กเป็นหลัก อย่างไรก็ตามในกรณีของการตั้งครรภ์แทนบุคคลอื่น (surrogacy) หรือการอุ้มบุญ เนื่องจากประเทศไทยได้ออกกฎหมายใหม่

ว่าด้วยการตั้งครรภ์แทน คือ พระราชบัญญัติคุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ พ.ศ. 2558 ทำให้ทารกที่เกิดจากการตั้งครรภ์แทนเป็นบุตรที่ชอบด้วยกฎหมายของสามีและภริยาที่ประสงค์จะมีบุตร

ซึ่งในกรณีนี้ทำให้สิทธิในการปกครองดูแลบุตร หรือสิทธิของความเป็นมารดาของหญิงผู้ตั้งครรภ์และคลอดหมดไป ทั้งนี้ให้เป็นไปตามมาตรา 29 ที่ระบุไว้ในหมวดที่ 4 ของพระราชบัญญัตินี้ โดยในวรรค 1 ระบุว่า “เด็กที่เกิดจากอสุจิ ไข่ หรือตัวอ่อนของผู้บริจาคแล้วแต่กรณี โดยใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ตามพระราชบัญญัตินี้ ไม่ว่าจะกระทำโดยการให้ภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายของสามีซึ่งประสงค์จะมีบุตรเป็นผู้ตั้งครรภ์ หรือ ให้มีการตั้งครรภ์แทนโดยหญิงอื่น ให้เด็กนั้นเป็นบุตรชอบด้วยกฎหมายของสามีและภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายซึ่งประสงค์จะมีบุตร แม้ว่าสามีหรือภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายซึ่งประสงค์จะมีบุตรถึงแก่ความตายก่อนเด็กเกิด” และ ในวรรค 2 ของมาตราเดียวกันกำหนดให้ “ชายหรือหญิงที่บริจาคอสุจิ หรือ ไข่ ซึ่งนำมาใช้ปฏิสนธิเป็นตัวอ่อนเพื่อการตั้งครรภ์ หรือผู้บริจาคตัวอ่อนและเด็กที่เกิดจากอสุจิ ไข่ หรือ ตัวอ่อน ที่บริจาดดังกล่าว ไม่มีสิทธิและหน้าที่ระหว่างกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก”

อย่างไรก็ตามในมาตรา 30 ยังระบุหน้าที่ในการรับผิดชอบดูแลเด็กไว้กับหญิงที่รับตั้งครรภ์แทนในกรณีต่อไปนี้ “สามีและภริยาที่ชอบด้วยกฎหมายซึ่งประสงค์ให้มีการตั้งครรภ์แทนถึงแก่ความตายก่อนเด็กเกิด ให้หญิงที่รับตั้งครรภ์แทนเป็นผู้ปกครองเด็กนั้นจนกว่าจะมีการตั้งผู้ปกครองขึ้นใหม่” ซึ่งในการตั้งผู้ปกครองเด็ก ศาลจะต้องคำนึงถึงความผาสุกและประโยชน์ของเด็กนั้นเป็นที่ตั้งซึ่งหากหญิงที่ตั้งครรภ์แทนยื่นขอสิทธิในการปกครองบุตรเอง และถ้าศาลเห็นว่าเกิดประโยชน์สูงสุดต่อเด็ก ศาลก็อาจจะพิพากษาอนุญาตให้ได้ปกครองบุตรก็เป็นได้

1.9.6 สิทธิในสินสมรส และการรับมรดก

เมื่อสามสิบกว่าปีก่อน ขบวนการผู้หญิงในประเทศไทยนำโดยผู้หญิงที่มีการศึกษาและเป็นชนชั้นกลาง ได้พยายามผลักดันให้ประเทศไทยแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพย์สินระหว่างสามี และภรรยาให้มีความเท่าเทียมกัน เหตุผลสำคัญที่ต้องแก้ไขคือรัฐบาลไทยจำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ ของประเทศ ไม่ให้มีเนื้อหาสาระที่เป็นทางเลือกปฏิบัติกับผู้หญิง ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามกรอบของซีดอร์ (CEDAW) ที่รัฐบาลไทยให้สัตยาบันแล้ว จึงทำให้ปัจจุบันนี้ผู้หญิงไทยในฐานะภรรยาถูกต้องตามกฎหมาย มีสิทธิเท่าเทียมกับสามีในการจัดการสินสมรส รวมทั้งการทำนิติกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสินสมรส

การจัดการทรัพย์สินระหว่างสามีและภรรยาหากหย่าร้างกัน โดยที่ไม่สามารถตกลงเรื่องทรัพย์สินกันได้อีก เพราะการหย่าเกิดขึ้นจากการพิพาทของศาล และคู่สมรสไม่ได้ทำสัญญาเรื่องทรัพย์สินกันไว้ก่อนสมรส จึงต้องนำ พ.ร.บ. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หมวด 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรา 1471 ถึง 1493 มาจัดการทรัพย์สิน มาตรา 1471 ระบุว่าสินส่วนตัว ได้แก่ทรัพย์สินต่อไปนี้ (1) ทรัพย์สินที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอยู่ก่อนสมรส (2) ที่เป็นเครื่องใช้สอยส่วนตัว เครื่องแต่งกาย หรือ เครื่องประดับกายตามควรแก่ฐานะ หรือ เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ หรือ วิชาชีพของคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (3) ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้มาระหว่างสมรสโดยการรับมรดก หรือโดยการให้โดยเสน่หา (4) ที่เป็นของหมั้น นอกจากนี้ยังได้ระบุไว้ในมาตรา 1472 ว่า “สินส่วนตัวนั้นถ้าได้แลกเปลี่ยนเป็นทรัพย์สินอื่นก็ดี ซื้อทรัพย์สินอื่นมาก็ดี หรือ ขายได้เป็นเงินมาก็ดี ทรัพย์สินอื่น หรือเงิน ที่ได้มานั้นเป็นสินส่วนตัว ทรัพย์สินส่วนตัวที่ถูกทำลายไปทั้งหมด หรือแต่บางส่วน แต่ได้ทรัพย์สินอื่น หรือ เงินมาทดแทน ทรัพย์สินอื่น หรือเงินที่ได้มานั้นเป็นสินส่วนตัว” และ มาตรา 1473 ระบุว่า “สินส่วนตัวของคู่สมรสฝ่ายใดให้ฝ่ายนั้นเป็นผู้จัดการ”

ซึ่งมาตรา 1474 บัญญัติให้ทรัพย์สินที่ได้มาก่อนการสมรสเป็นทรัพย์สินส่วนตัว แต่ทรัพย์สิน และรายได้ที่ได้มาหลังการสมรสให้ถือเป็นสินสมรส โดยอธิบายว่า สินสมรสหมายรวมถึงทรัพย์สินที่ได้มาหลังสมรส ทรัพย์สินที่เป็นของข่วญซึ่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้รับมาในระหว่างสมรส และ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากทรัพย์สินส่วนตัว ส่วนเรื่องการจัดการทรัพย์สินสมรสในขณะที่ยังสมรสกันอยู่ให้เป็นไปตามมาตรา 1476 ที่ระบุว่า สามีและภรรยาต้องจัดการสินสมรสร่วมกัน หรือได้รับความยินยอมจากอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น 8 กรณีของการจัดการทรัพย์สินร่วมกันของคู่สามีภรรยาที่จดทะเบียนสมรสกัน ได้แก่ (1) การขาย แลกเปลี่ยน ขายฝาก ให้เช่าซื้อ จำนอง ปลดจำนอง หรือ โอนสิทธิจำนองซึ่งอสังหาริมทรัพย์หรือสังหาริมทรัพย์ที่อาจจำนองได้ (2) การก่อตั้งหรือกระทำให้สุดสิ้นลงทั้งหมดหรือบางส่วนซึ่งภาระจำยอม สิทธิอาศัย สิทธิเหนือพื้นดิน สิทธิเก็บกิน หรือภาระติดพันในอสังหาริมทรัพย์ (3) การให้เช่าอสังหาริมทรัพย์เกินสามปี (4) การให้กู้ยืมเงิน (5) การให้ทรัพย์สินแก่ผู้อื่นโดยเสน่หา เว้นแต่การให้ที่พอควรแก่ฐานะานุรูปของครอบครัว เพื่อการกุศล เพื่อการสังคม หรือตามหน้าที่ธรรมจรรยา (6) การประนีประนอมยอมความ (7) การมอบข้อพิพาทให้อนุญาโตตุลาการวินิจฉัย (8) การนำทรัพย์สินไปเป็นประกัน หรือหลักประกันต่อเจ้าพนักงานหรือศาล

แต่กฎหมายนี้ได้รับเปิดช่องไว้ว่า ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจเป็นผู้จัดการสินสมรสได้โดยลำพัง ถ้าหากได้รับความยินยอม หรือมีหนังสือมอบอำนาจเป็นลายลักษณ์อักษรจากอีกฝ่าย ถ้าหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำธุรกรรมโดยไม่ได้รับความยินยอมจากอีกฝ่ายหนึ่ง อีกฝ่ายสามารถฟ้องต่อศาลให้การทำธุรกรรมนั้นเป็นโมฆียะได้ ซึ่งก่อนหน้าการแก้ไขกฎหมายนี้ พบว่า

สามียังมีสิทธิทำธุรกรรมโดยไม่แจ้งให้ภรรยาทราบได้ ส่วนการกำหนดเรื่องสิทธิในการได้รับมรดก พ.ร.บ. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กำหนดไว้ใน มาตรา 1604 ให้ผู้หญิงมีสิทธิในการได้รับมรดกเท่าเทียมกับผู้ชาย กรณีที่เจ้ามรดกเสียชีวิตไปแล้ว แต่ถ้าเจ้ามรดกยังมีชีวิตอยู่ และสามารถจัดการมรดกได้เอง ก็ให้ขึ้นอยู่กับสิทธิในการตัดสินใจของเจ้ามรดก

1.10 พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489

เนื่องจากประชาชนไทยส่วนใหญ่ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งประกอบด้วย จังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล นับถือศาสนาอิสลาม การดำเนินชีวิตประจำวัน จึงต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอาน และพระวจนะของท่านศาสดามุฮัมมัด ซึ่งหลักคำสอนเหล่านั้นเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม หรือที่เรียกว่ากฎหมายชารีอะห์ ซึ่งผู้นับถือศาสนาอิสลามยึดมั่น และปฏิบัติตามสืบมา รัฐไทยเห็นความสำคัญและจำเป็นในการสนับสนุนให้ประชาชนมุสลิมเข้าถึงความยุติธรรมตามหลักกฎหมายอิสลาม จึงให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามขึ้นมาบังคับใช้เฉพาะในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2489 เพื่อให้ประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามใช้ยุติกรณีพิพาทเรื่องครอบครัว และมรดก การใช้กฎหมายอิสลามลักษณะครอบครัว และมรดกฉบับนี้ ยังไปเกี่ยวข้องกับกฎหมายฉบับอื่น ๆ เช่น ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาชญากรรม กฎหมายลักษณะพยาน และพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พุทธศักราช 2540 ที่ระบุให้องค์กรอิสลาม อันประกอบด้วย คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด สามารถนำกฎหมายอิสลามมาปฏิบัติ เพื่อระงับข้อพิพาทเรื่องครอบครัว และมรดกได้ด้วย

พระราชบัญญัติการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489 บัญญัติให้ประชาชนมุสลิมสามารถนำข้อพิพาทตามที่กฎหมายบัญญัติอนุญาตไว้ ไปฟ้องร้องต่อศาลชั้นต้นในจังหวัดได้ โดยศาลชั้นต้นในจังหวัดแผนกคดีแพ่งจะนำหลักกฎหมายอิสลามมาใช้ โดยมีดาโต๊ะยุติธรรมร่วมพิจารณาตัดสินพร้อมกับผู้พิพากษาทั่วไป แต่ดาโต๊ะยุติธรรมทำหน้าที่เพียงวินิจฉัยในหลักกฎหมายอิสลามเท่านั้น ส่วนอำนาจพิจารณาวินิจฉัยข้อเท็จจริง รวมทั้งการพิพากษา เป็นอำนาจของผู้พิพากษาทั่วไป อย่างไรก็ตาม พบว่าทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องครอบครัว และมรดกของประชาชน เชื้อสายมาเลย์-มุสลิม ใน 4 จังหวัดชายแดนใต้ คือ การใช้บุคคลในองค์กรระดับชุมชน และระดับจังหวัด ได้แก่ คณะกรรมการมัสยิด และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด เป็นผู้พิจารณาและไกล่เกลี่ย เพื่อทำให้ข้อพิพาทยุติลง โดยทั้งสองฝ่ายเกิดความพอใจ แต่ถ้าหากเห็นว่าตนเองยังไม่ได้รับความเป็นธรรมก็สามารถยื่นฟ้องที่ศาลจังหวัดได้ ซึ่งระบบนี้อาจคล้ายคลึงกับกระบวนการยุติธรรมแบบอนุญาโตตุลาการ

2. นโยบายและยุทธศาสตร์ระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง

2.1 ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี

ตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 หมวด 6 ได้กำหนดให้มีการปฏิรูปกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นงานสำคัญเรื่องหนึ่งในการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี จึงกำหนดเรื่องนี้ไว้ใน 2 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ 4 การสร้างโอกาสความเสมอภาคและเท่าเทียมกันทางสังคม และ ยุทธศาสตร์ที่ 6 การปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหารจัดการภาครัฐ ซึ่งยุทธศาสตร์ดังกล่าวเสนอให้มีการปฏิรูปโครงสร้างขององค์กรศาล พัฒนาระบบวิธีพิจารณาคดี และระบบองค์คณะในองค์กรศาล แก้ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่เชี่ยวชาญในแต่ละองค์กรศาล และสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรศาล ในส่วนขององค์กรอัยการ กำหนดให้องค์กรอัยการเป็นองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ปฏิบัติหน้าที่เป็นทนายแผ่นดิน มีอำนาจสอบสวนร่วมกับพนักงานสอบสวน ให้อัยการมีอำนาจพิจารณาคดีให้เป็นไปตามหลักกฎหมายได้ โดยอิสระ ปราศจากการแทรกแซงจากฝ่ายการเมืองหรือจากฝ่ายอื่น

ส่วนองค์กรทนายความก็มีการเสนอให้ต้องขยายขอบเขตภารกิจความรับผิดชอบให้ครอบคลุมการให้บริการให้คำปรึกษาทางกฎหมาย กำหนดให้การประกอบวิชาชีพทนายความ มีมาตรฐานขั้นสูง และให้ทนายความสามารถเป็นทนายแก้ต่างให้กับหน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ อีกทั้งเสนอให้มีการปฏิรูปหน่วยงานตำรวจ เพื่อให้เป็นอิสระจากการแทรกแซงของฝ่ายการเมืองหรือฝ่ายบริหารประเทศ ถ่ายโอนภารกิจที่มีใช้ภารกิจหลักของตำรวจกลับไปให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พัฒนากลไกการตรวจสอบ ถ่วงดุลการใช้อำนาจของตำรวจ รวมทั้งสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในกิจการของตำรวจ และมีการประเมินผลความพึงพอใจของประชาชนในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นต้น

นอกจากนั้น ภารกิจที่ปรากฏอยู่ในยุทธศาสตร์ 20 ปี ของประเทศ ส่วนใหญ่ก็เป็นภารกิจที่กระทรวงยุติธรรมต้องนำไปปฏิบัติการให้เกิดผล ซึ่งกระทรวงยุติธรรมได้จัดทำยุทธศาสตร์ 20 ปี (พ.ศ. 2560-พ.ศ. 2579) ของกระทรวงเพื่อเชื่อมต่อกับที่ระบุไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (กระทรวงยุติธรรม, 2017) โดยกระทรวงยุติธรรมกำหนดพันธกิจในยุทธศาสตร์ 20 ของกระทรวงไว้ดังต่อไปนี้ 1) พัฒนาระบบการให้บริการประชาชนเพื่อให้เข้าถึงความยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกัน 2) พัฒนาระบบงานยุติธรรมและการบังคับใช้กฎหมายให้เป็นไปตามหลักสากล 3) พัฒนาประสิทธิภาพการบริหารความยุติธรรมและการบังคับใช้กฎหมายให้มีธรรมาภิบาล และ 4) พัฒนาระบบป้องกันอาชญากรรมเพื่อสร้างความปลอดภัยในสังคม และได้กำหนดให้มีแผนงานและโครงการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและการเข้าถึงความยุติธรรมของประชาชนไว้อย่างกว้างๆ

จะเห็นว่าแผนงานและโครงการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นภายใต้ยุทธศาสตร์ที่กล่าวถึง น่าจะทำให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้าถึงความยุติธรรม และได้รับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างถ้วนหน้าและเท่าเทียม อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า บนพื้นฐานของข้อเท็จจริงที่ปรากฏมาแล้วในอดีต มักพบว่าประชาชนกลุ่มอัตลักษณ์ชายขอบ (marginalized populations) หลายกลุ่ม เช่น ผู้หญิง คนยากจน ชนชาติพันธุ์ คนไม่มีสัญชาติ คนหลากหลายทางเพศ คนที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ มักเป็นกลุ่มคนที่เข้าไม่ถึงบริการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน รวมทั้งเข้าไม่ถึงระบบการอำนวยความยุติธรรมที่รัฐจัดให้ ยิ่งถ้าหากประชาชนคนไหนมีอัตลักษณ์ชายขอบหลายด้านด้วย (intersection) ยิ่งทำให้พวกเขาตกอยู่ในภาวะเปราะบางต่อการถูกเลือกปฏิบัติและไม่ได้รับความเป็นธรรมจากโครงสร้างสังคมกระแสหลัก นักทฤษฎีสาธยายมากกว่ากลุ่มประชาชนที่มีอัตลักษณ์ชายขอบเพียงด้านเดียว ดังนั้น การกำหนดยุทธศาสตร์ไว้แบบกว้าง ๆ โดยไม่กำหนดแผนงานและโครงการเฉพาะสำหรับประชากรหญิงที่เป็นกลุ่มอัตลักษณ์ชายขอบ ย่อมไม่รับประกันว่ายุทธศาสตร์นั้นจะช่วยคุ้มครองสิทธิมนุษยชน และอำนวยความยุติธรรมให้กับกลุ่มประชากรที่มีอัตลักษณ์ชายขอบได้จริง ซึ่งประเทศไทยได้ตระหนักถึงข้อจำกัดของการทำยุทธศาสตร์แนวกว้าง จึงนำมาสู่การทำยุทธศาสตร์เฉพาะสำหรับพัฒนาประชากรหญิงที่เป็นกลุ่มเฉพาะ ซึ่งขณะนี้แม้แค่แผนการพัฒนาสตรีพิการ ในปัจจุบันอยู่ในช่วงแผนการพัฒนาสตรีพิการ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2560-2564

2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)

เป็นแผนปฏิบัติการ 5 ปีแรก ภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่งได้ระบุแนวทางการปฏิรูปกฎหมายไว้ค่อนข้างชัดว่า หมายถึง การปรับปรุงแก้ไข ยกเลิกกฎหมาย กฎ ระเบียบ และข้อบังคับ ที่ล้าสมัย ไม่เป็นธรรม หมดความจำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ ไม่เป็นไปตามมาตรฐานสากล และไม่เหมาะสมกับการนำไปปฏิบัติ เพราะว่าเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตในบริบทปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อให้กฎหมายมีความทันสมัยและสอดคล้องกับสถานการณ์

2.3 ยุทธศาสตร์การพัฒนาผู้หญิง

ประเทศไทยเคยมียุทธศาสตร์พัฒนาสตรีระยะยาว 20 ปี มาแล้ว 2 ฉบับ และยังมีแผนพัฒนาสตรีระยะ 5 ปี อีกหลายฉบับ ยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาสตรีของประเทศล้วนได้รับอิทธิพลทางความคิดจากมาตรฐานสากลเกี่ยวกับการพัฒนาผู้หญิง และความเสมอภาคทางเพศ อาทิ CEDAW ปฏิญญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา รวมทั้งปฏิญญาและแผนปฏิบัติการปักกิ่ง ฯลฯ จึงให้ความสำคัญกับการพัฒนาความเสมอภาคทางเพศ (gender equality) ความเป็นธรรมทางเพศ (equity) ความยุติธรรมทางเพศ (gender justice) และมุ่งยุติความรุนแรง และการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงและเด็กหญิง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการเข้าถึงสิทธิด้านต่าง ๆ ของผู้หญิง สิ่งเหล่านี้

เป็นแนวคิดสำคัญของแผนพัฒนาสตรีของไทยตลอดสี่ทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่มียุทธศาสตร์และแผนระดับชาติด้านการพัฒนาผู้หญิงขึ้นในประเทศไทย

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 ถึง พ.ศ. 2564) ประเทศไทยกำลังดำเนินงานตามยุทธศาสตร์พัฒนาผู้หญิงระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2560 ถึง พ.ศ. 2564) ซึ่งมีแนวทางที่สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2560 และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560-พ.ศ. 2579) ยุทธศาสตร์พัฒนาผู้หญิงฉบับนี้ ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ 5 ด้าน คือ 1) ด้านการปรับเปลี่ยนเจตคติของสังคมในประเด็นความเสมอภาคเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย 2) เสริมพลัง เพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตแก่สตรีทุกกลุ่มและทุกระดับ 3) พัฒนาเงื่อนไขและปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาสตรีที่มีประสิทธิภาพและเสมอภาค 4) กำหนดมาตรการเฝ้าระวัง จัดปัจจัยเสี่ยง ป้องกัน คุ้มครองช่วยเหลือและเยียวยา และ 5) สร้างความเข้มแข็งของกลไก และกระบวนการพัฒนาสตรี ในแต่ละยุทธศาสตร์มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาไว้ด้วย ซึ่งผู้เขียนได้สรุปวิเคราะห์เฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเข้าถึงความยุติธรรมด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมไว้ในตาราง

จะเห็นว่ายุทธศาสตร์พัฒนาผู้หญิงฉบับนี้ ยังไม่ค่อยเน้นย้ำประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการเข้าถึงความยุติธรรมและกระบวนการยุติธรรมของผู้หญิง ยกเว้นกรณีของการถูกทำ ความรุนแรง ซึ่งยังคงระบุเฉพาะปัญหาและแนวทางปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น ดังที่ปรากฏในยุทธศาสตร์ที่ 4 ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของผู้หญิงของแผนฯ ไม่ได้วิเคราะห์ให้เห็นปัญหาด้านการเข้าถึงความยุติธรรมและกระบวนการยุติธรรมของผู้หญิงกลุ่มต่าง ๆ ไปด้วย โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีความเปราะบางหลายกลุ่ม เช่น ผู้หญิงชาติพันธุ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาผู้หญิงฉบับนี้พยายามกำหนดยุทธศาสตร์ที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 เป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากสาระสำคัญของยุทธศาสตร์ที่ 1 และยุทธศาสตร์ที่ 5

แผนพัฒนาผู้หญิงฉบับ พ.ศ. 2560-พ.ศ. 2564 ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรม

ยุทธศาสตร์ที่ 1 ปรับเปลี่ยนเจตคติของสังคมใน ประเด็นความเสมอภาค เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย	ยุทธศาสตร์ที่ 2 เสริมพลัง เพิ่มบทบาท การมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาสังคม และคุณภาพชีวิตแก่ผู้หญิงทุกกลุ่ม และทุกระดับ	ยุทธศาสตร์ที่ 4 กำหนดมาตรการเฝ้าระวัง ขจัดปัจจัยเสี่ยง ป้องกัน คั่นครอง ช่วยเหลือ และเยียวยาผู้หญิงที่ถูก ทำความรุนแรง
1.1 การปรับเจตคติของคนไทย ให้มีค่านิยมด้านความ เสมอภาคระหว่างหญิงชาย โดยศึกษาวิจัยหามาตรการ เชิงรุกที่เหมาะสมในการ ปรับเปลี่ยนเจตคติ เผยแพร่ ความรู้และทำให้ประชาชน ทุกฝ่ายเห็นประโยชน์ร่วม กันของการทำให้เกิดสังคมที่ มีความเสมอภาคระหว่างเพศ 1.2 สร้างเครือข่ายกับสื่อมวลชน ทุกภาคส่วนเพื่อร่วมรณรงค์ สร้างค่านิยมและวัฒนธรรม เสมอภาคระหว่างหญิงชาย 1.3 ปลุกฝังค่านิยม วัฒนธรรม และเจตคติที่ส่งเสริมแนวคิด และการปฏิบัติที่สนับสนุน ความเสมอภาคระหว่างเพศ ในประชากรรุ่นใหม่ของ สังคมไทย (เด็กและเยาวชน)	2.1 พัฒนาและปรับปรุงแนวทาง การทบทวนกฎหมาย และ กฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับ ผู้หญิงในมิติต่าง ๆ ทุกมิติ และที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง กลุ่มเฉพาะต่าง ๆ	4.1 ลดและขจัดความรุนแรงต่อ สตรีทุกรูปแบบในระดับ ครอบครัว ชุมชน และสังคม โดยรณรงค์สาธารณะ พัฒนา กลไก ปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ เผยแพร่ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง ติดตาม การบังคับใช้กฎหมาย มี มาตรการเยียวยา ขยายช่อง ทางการช่วยเหลือทุกระดับ สร้างจิตสำนึกในผู้ให้บริการ 4.2 สนับสนุนการวิจัยเชิงนโยบาย เกี่ยวกับการลดปัญหาการ ทำความรุนแรงต่อผู้หญิง รวม ทั้งการวิจัยโดยชุมชนเพื่อให้ ชุมชนมีส่วนร่วมในการลด ปัญหาความรุนแรงต่อผู้หญิง 4.3 ส่งเสริมชุมชนและองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นให้เข้า ร่วมในกระบวนการพัฒนา สตรี และมีบทบาทในการ ดูแลกลุ่มผู้หญิงที่อยู่ในภาวะ เปราะบางและลำบาก

3. กลไกยุติธรรมภาครัฐ

สังคมและกฎหมายไทยมีความเป็นสากล เพราะถือว่ามีรูปแบบการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงบางประเภทที่เป็นการทำความผิดทางอาญา ได้แก่ การข่มขืน การล่วงละเมิดทางเพศ การทุบตีทำร้ายภรรยา และการคุกคามทางเพศ กลไกในระบบยุติธรรมภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำความผิดประเภนี้ประกอบด้วย หน่วยงานตำรวจ ทั้งฝ่ายจับกุม และฝ่ายสอบสวน ทนายความ อัยการ ศาล และราชทัณฑ์ ถ้าหากเป็นกรณีที่น่าสงสัยเป็นเด็ก หรือเยาวชน ก็จะเกี่ยวข้องกับสถานพินิจ และคุ้มครองเด็ก กลไกยุติธรรมภาครัฐดังที่กล่าวมานี้ จะนำผู้ต้องหา หรือจำเลยเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม และลงโทษ และทำให้ผู้ถูกกระทำหรือผู้เสียหายได้รับการชดเชยเยียวยา นอกจากนี้ กลไกยุติธรรมภาครัฐในปัจจุบันของประเทศไทย ยังรวมถึงกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กองทุนยุติธรรม และศูนย์ดำรงธรรมที่มีอยู่ในระดับจังหวัด ถึงระดับตำบล ซึ่งแต่ละหน่วยงานมีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงความยุติธรรมของประชาชนพอสรุปได้อย่างสังเขป ดังนี้

3.1 องค์การตำรวจ

หน่วยงานตำรวจนับเป็นองค์กรต้นน้ำของกระบวนการยุติธรรม ตำรวจเป็นผู้ที่บังคับใช้กฎหมายในลำดับแรกสุด ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการป้องกันอาชญากรรม การสืบสวน สอบสวน และติดตามจับกุมผู้กระทำผิดกฎหมายมาเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม เพื่อให้ได้รับโทษตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ หากปฏิบัติให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาแล้ว ตำรวจต้องรับแจ้งความในกรณีที่มีผู้นำคดีอาญาความผิดเกี่ยวกับเพศ และคดีเกี่ยวกับการทำความรุนแรงในครอบครัวมาร้องเรียน หลังจากรับแจ้งความแล้ว พนักงานสอบสวนต้องดำเนินการรวบรวมพยานหลักฐาน ทำกระบวนการสอบสวน ทำสรุปประมวลหลักฐาน และสำนวนสอบสวนให้สมบูรณ์เท่าที่สามารถทำได้ และอาจเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมตามพยานหลักฐาน ไปยังอัยการเพื่อพิจารณาว่า คดีมีพยานหลักฐานหนักแน่นเพียงพอที่จะส่งฟ้องศาล หรือไม่ส่งฟ้องศาล ในกรณีของคดีความรุนแรงทางเพศ และความรุนแรงในครอบครัว พนักงานสอบสวนจะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา (ฉบับที่ 28) พ.ศ.2551 ที่ต้องมีความละเอียดอ่อนต่อผู้หญิง หรือเด็กหญิงที่เป็นผู้เสียหาย ซึ่งได้กล่าวถึงไปในหัวข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องแล้ว จึงไม่ขอกล่าวซ้ำตรงนี้

3.2 องค์การอัยการ

พนักงานอัยการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำหน้าที่เป็นทนายของรัฐ หรือเป็นทนายของแผ่นดิน มีอำนาจหน้าที่ดำเนินการอำนวยการความยุติธรรมแก่ประชาชนในชั้นการส่งฟ้องคดี ซึ่งอัยการจะเป็นผู้วินิจฉัยว่า คดีที่พนักงานสอบสวนส่งมา มีพยานหลักฐาน และสำนวน

การสอบสวนครบถ้วนและสมบูรณ์เพียงพอที่จะสั่งฟ้องได้หรือไม่ได้ หากเห็นว่าพยานหลักฐานยังไม่หนักแน่นเพียงพอ อัยการสามารถสั่งไม่ฟ้องคดีได้ หรือ อัยการสามารถให้พนักงานสอบสวนหาพยานหลักฐานมาเพิ่มเติม ถ้าหากอัยการตัดสินใจฟ้องคดี อัยการก็จะทำหน้าที่เป็นผู้ติดตามการดำเนินคดีในศาลยุติธรรม ถ้าหากอัยการเห็นว่าคำพิพากษาของศาลไม่ถูกต้อง ขัดกับพยานหลักฐานหรือมีความไม่เหมาะสม อัยการก็สามารถอุทธรณ์ และฎีกาต่อไป จนคดีถึงที่สุดตามคำพิพากษาของศาลฎีกา

3.3 หมายความ

กระบวนการดำเนินคดีในประเทศไทยใช้ระบบกล่าวหา ที่ถือหลักว่าผู้ถูกกล่าวหา/จำเลย ยังเป็นผู้บริสุทธิ์ จนกว่าฝ่ายโจทก์จะมีพยานหลักฐานมาหักล้างจนทำให้ศาลเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัยว่าจำเลยได้กระทำความผิดจริง ในขณะที่ผู้ต้องหา/จำเลย ก็ต้องหาหลักฐานและพยานมาพิสูจน์เพื่อหักล้างข้อพยานหลักฐานของฝ่ายโจทก์ เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตน ซึ่งเป็นการสร้างความกันกระหว่างผู้กล่าวหากับผู้ถูกกล่าวหา กระบวนการยุติธรรมของไทยจึงกำหนดให้ผู้ต้องหา/จำเลย รวมทั้งผู้เสียหาย มีนักกฎหมายให้ความช่วยเหลือในการพิสูจน์ดังกล่าว ซึ่งก็คือทนายความ ทนายความจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการยุติธรรมไทย มีบทบาทให้คำปรึกษาด้านกฎหมาย รับว่าความในคดีความต่าง ๆ หรือเป็นตัวแทนแก้ต่างในศาลให้แก่ประชาชนที่ต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ทนายความต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ด้านนิติศาสตร์

3.4 ศาลยุติธรรม

ในส่วนของศาล ประเทศไทยมีระบบศาลหลายประเภท แต่ระบบศาลที่ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีอาญา และคดีแพ่งที่เกี่ยวข้องกับข้อพิพาทเรื่องครอบครัว และการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง คือ ศาลยุติธรรม ซึ่งมีอยู่ 3 ระดับ ได้แก่ ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลสูงสุด หรือศาลฎีกา โดยศาลชั้นต้นเป็นศาลที่คู่ความเริ่มต้นฟ้องร้องคดีและมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีตัดสินคดีแพ่งและคดีอาญา อย่างไรก็ตาม คำพิพากษาของศาลชั้นต้นไม่ถือว่าเสร็จเด็ดขาดหรือถึงที่สุด ถ้าหากคู่ความรู้สึกยังไม่ได้รับความยุติธรรมจากคำพิพากษาของศาลชั้นต้น ก็สามารถยื่นฟ้องร้องต่อไปที่ศาลอุทธรณ์ หรือศาลฎีกาได้ตามลำดับ คำพิพากษาของศาลฎีกาถือว่าเด็ดขาดถึงที่สุดแล้ว จะไปฟ้องร้องที่ไหนไม่ได้อีก

กรณีที่เป็นการฟ้องหย่า การฟ้องเรื่องทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา การร้องขอเป็นผู้ดูแลหรือผู้ปกครองของบุตร คดีก็จะเข้าสู่ศาลยุติธรรมชั้นต้นแผนกคดีแพ่ง และการพิจารณาคดีจะใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 และบรรพ 6 ส่วนคดีอาญาเกี่ยวกับการทำความรุนแรงในครอบครัวเข้าสู่ศาลยุติธรรมชั้นต้นแผนกคดีอาญา คดีความรุนแรงทางเพศที่มีเด็ก

(อายุไม่เกิน 14 ปี) หรือเยาวชน (อายุไม่เกิน 18 ปี) เป็นผู้ถูกกล่าวหาต้องนำคดีเข้าสู่แผนกคดีเยาวชนและครอบครัวในศาลจังหวัด หรือศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัด หรือศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง ซึ่งจัดตั้งตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 ศาลเยาวชนและครอบครัวทั้งหมดถือว่าเป็นศาลยุติธรรมชั้นต้น

ทั้งนี้ หากว่าเป็นความผิดฐานกระทำความรุนแรงในครอบครัว ไม่ว่าผู้กระทำเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ โดยไม่มีความผิดตามกฎหมายอื่นร่วมด้วย หรือมีความผิดตามกฎหมายอื่นร่วมด้วย แต่ความผิดตามกฎหมายอื่นนั้นมีอัตราโทษจำคุกไม่เกิน 6 เดือนหรือปรับไม่เกิน 6,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ให้ศาลเยาวชนและครอบครัวในเขตอำนาจศาลเป็นผู้มีอำนาจออกคำสั่งกำหนดมาตรการหรือวิธีการเพื่อบรรเทาทุกข์หรือออกคำสั่งใด ๆ ตามที่เห็นสมควรเมื่อพนักงานสอบสวนร้องขอ และในกรณีที่ศาลพิพากษาว่าผู้กระทำความรุนแรงในครอบครัวมีความผิด ศาลอาจกำหนดให้ใช้วิธีการฟื้นฟูบำบัดรักษา คุมความประพฤติผู้กระทำความผิด ให้ผู้กระทำความผิดใช้เงินช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ ทำงานบริการสาธารณะ ละเว้นการกระทำอันเป็นเหตุให้เกิดการใช้ความรุนแรงในครอบครัว หรือทำทัณฑ์บนไว้ตามวิธีการและระยะเวลาที่ศาลกำหนดแทนการลงโทษผู้กระทำความผิดก็ได้

3.5 ศูนย์ปฏิบัติการเพื่อป้องกันการกระทำความรุนแรงในครอบครัว

กรณีปัญหาการกระทำความรุนแรงในครอบครัว พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัว มาตรา 13 กำหนดให้กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นหน่วยงานซึ่งดูแลปัญหานี้โดยตรง จัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการเพื่อป้องกันการกระทำความรุนแรงในครอบครัวขึ้นในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานและการบังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ศูนย์ปฏิบัติการนี้ทำหน้าที่รับแจ้งเหตุ ซึ่งในปัจจุบันหมายถึงศูนย์ช่วยเหลือสังคม ที่สายด่วน 1300 รับแจ้งเหตุร้ายต่าง ๆ ตลอดจนทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลแต่ละรายกรณี ทำรายงานและรวบรวมสถิติเกี่ยวกับการการกระทำความรุนแรงในครอบครัว และการกระทำความรุนแรงต่อผู้หญิง

นอกจากนี้ ศูนย์ปฏิบัติการเพื่อป้องกันการกระทำความรุนแรงในครอบครัว ต้องประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่อยู่ในทีมสหวิชาชีพ ซึ่งประกอบด้วยนักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ แพทย์ พยาบาล นักกฎหมาย และพนักงานสอบสวน มีการรวบรวมข้อเท็จจริงให้พนักงานเจ้าหน้าที่หรือศาลตามที่ร้องขอ เสนอมาตรการหรือวิธีการบรรเทาทุกข์ รวมทั้งส่งต่อผู้เสียหาย และผู้กระทำไปรับบริการรักษาพยาบาล บำบัดฟื้นฟู หรือให้การช่วยเหลือ เช่น ประสาน

งานหาที่พักพิงชั่วคราวให้ โดยประสานงานกับบ้านพักเด็กและครอบครัวจังหวัด หรือบ้านพักฉุกเฉิน ที่ดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน บทบาทหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของศูนย์ปฏิบัติการฯ นี้ คือ ติดตามตรวจสอบให้ผู้กระทำผิดปฏิบัติตามคำสั่งของพนักงานเจ้าหน้าที่ หรือศาล ประสานงาน กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อบังคับตามคำสั่งศาล ตลอดจนรวบรวมผลการดำเนินงานแต่ละราย ให้ฝ่ายธุรการและศูนย์ข้อมูลเพื่อจัดทำสถิติความรุนแรงต่อผู้หญิงต่อไป

3.6 ศูนย์พึ่งได้

ทุกวันนี้ประเทศไทยได้ให้ความช่วยเหลือผู้หญิงและเด็กหญิงที่ถูกกระทำ ความรุนแรงผ่านทางศูนย์พึ่งได้ (OSCC) ที่อยู่ภายใต้กระทรวงสาธารณสุข ซึ่งตั้งทำการอยู่ใน โรงพยาบาลชุมชนทั่วประเทศ โดยศูนย์นี้จะให้ความสำคัญกับบทบาทการรักษาพยาบาลการดูแล และส่งต่อผู้หญิงที่ประสบปัญหาถูกทำ ความรุนแรงไปรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อื่นๆ ศูนย์ OSCC ทำงานร่วมกับศูนย์ปฏิบัติการเพื่อป้องกันการกระทำ ความรุนแรงในครอบครัว ในพื้นที่ ที่ผ่านมา มักปรากฏว่าปัญหาอุปสรรคสำคัญในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงในกรณี เกี่ยวกับความรุนแรงในครอบครัว และการทำ ความรุนแรงทางเพศ คือ ผู้เสียหายไม่กล้า เข้าแจ้งความเพื่อกล่าวโทษผู้กระทำความผิด หรือผู้ที่ละเมิดตน เนื่องมาจากมีความอับอาย หรือ ความหวาดกลัวต่อผู้กระทำ และยังมีการณีที่ผู้เสียหายเข้าแจ้งความแล้วแต่เจ้าพนักงานไม่รับ แจ้งความเนื่องจากเห็นว่าเป็นเรื่องภายในครอบครัว ทั้งสองกรณีทำให้ผู้หญิงที่เป็นผู้เสียหาย เข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรม และไม่ได้รับการชดเชยเยียวยาใด ๆ สำหรับในกรณีที่ผู้เสียหาย มีความหวาดกลัวต่ออิทธิพลของผู้กระทำ หรือผู้เสียหายเป็นผู้เยาว์ กฎหมายไทยอนุญาตให้มี บุคคลอื่นแจ้งความแทนผู้เสียหายได้ ซึ่งบุคคลนี้อาจเป็นญาติ หรือเจ้าพนักงานในทีมงาน สหวิชาชีพ ได้แก่ แพทย์ พยาบาล นักสังคมสงเคราะห์ พนักงานสอบสวน ทนายความ อัยการ เป็นต้น

3.7 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ

ทำหน้าที่พัฒนาระบบ มาตรการ และดำเนินการประสานงานกับหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อให้มีการช่วยเหลือทางการเงินแก่ประชาชนที่ตกเป็นเหยื่ออาชญากรรม รวมทั้งจำเลยที่ถูกดำเนินคดีอาญาโดยมิได้เป็นผู้กระทำความผิดจริง โดยปฏิบัติงานสอดคล้องกับพระราชบัญญัติว่าด้วยค่าตอบแทนผู้เสียหาย ค่าทดแทน และค่าใช้จ่าย แก่จำเลยในคดีอาญา เนื่องจากการอำนวยความสะดวกมีหลักการคิดที่ว่า เมื่อมีคดีอาญาเกิดขึ้น ย่อมส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน อีกทั้งกระทบต่อความเชื่อมั่น ในกระบวนการยุติธรรม ถือเป็นความบกพร่องของรัฐด้วย โดยกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ได้จัดตั้งหน่วยงานปฏิบัติการ คือ ศูนย์เยียวยาอาชญากรรม ที่มีบทบาทรับเรื่องราวร้องทุกข์

รับคำขอรับค่าตอบแทนผู้เสียหาย แจ้งสิทธิให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ประชาชน รวมทั้งพิจารณา
จ่ายเงินทุนสำรองให้กับผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรม

3.8 กองทุนยุติธรรม

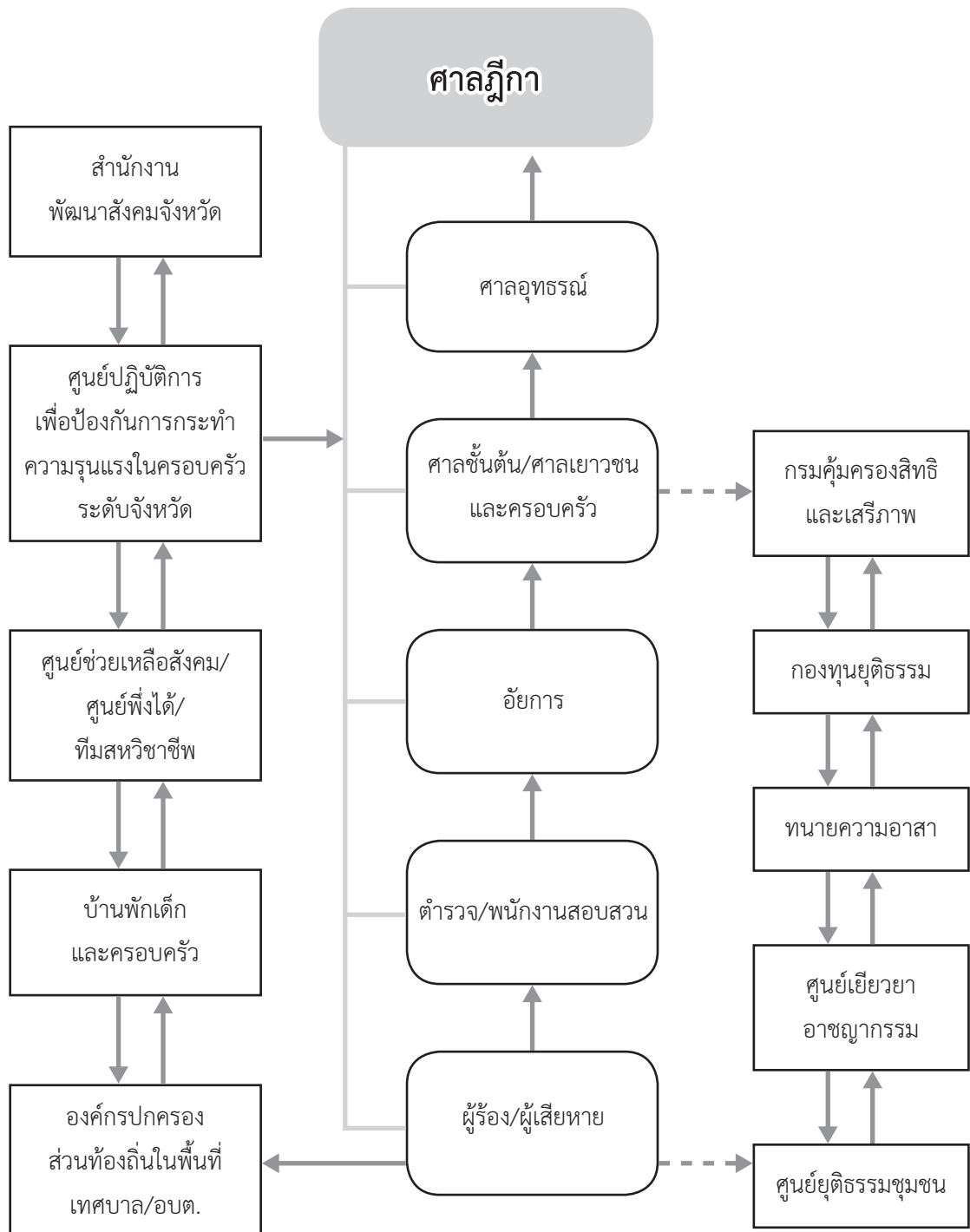
ประเทศไทยได้จัดตั้งกองทุนยุติธรรมขึ้น โดยตราเป็นพระราชบัญญัติกองทุน
ยุติธรรม พ.ศ.2558 มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 24 เมษายน 2559 ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนยากจนไม่ว่า
ในฐานะจำเลยหรือผู้เสียหาย สามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเสมอหน้าเท่าเทียม กองทุน
ดังกล่าวช่วยเหลือค่าใช้จ่าย เช่น เงินประกันตัวในกรณีที่ศาลอนุญาตตามการร้องขอของจำเลย
ให้ปล่อยตัวชั่วคราว ค่าจ้างทนายความในคดีอาญา คดีแพ่ง คดีทางปกครอง หรือการบังคับคดี
ค่าธรรมเนียมศาลและค่าธรรมเนียมอื่น ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการตรวจพิสูจน์หลักฐานทางนิติ
วิทยาศาสตร์ ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นอื่นๆ เช่น ค่าพาหนะเดินทาง ค่าที่พัก ค่าใช้จ่ายสำหรับการคุ้มครอง
พยานหรือช่วยเหลือพยานให้ได้รับความปลอดภัย ซึ่งปัจจุบันงานกองทุนยุติธรรมถูกถ่ายโอนจาก
กรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ให้มาอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

3.9 ศูนย์ยุติธรรมชุมชน

ศูนย์ดังกล่าวกำลังดำเนินการจัดตั้งให้มีทั่วประเทศ กระทรวงยุติธรรมเป็น
กระทรวงหลัก ทำงานเชื่อมประสานกับ 4 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย องค์กร
ปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และสำนักงานตำรวจ
แห่งชาติ คณะกรรมการศูนย์ฯ มาจากตัวแทนคณะกรรมการหมู่บ้าน ตัวแทนสมาชิกสภาบริหาร
ส่วนตำบล หรือตัวแทนสมาชิกสภาบริหารเทศบาล ผู้แทนกลุ่มอาชีพของชุมชน ตำรวจชุมชน และ
นิติกรที่ได้รับการมอบหมายภารกิจ ศูนย์ฯ มีบทบาทช่วยเฝ้าระวัง ป้องกัน และควบคุมอาชญากรรม
ในชุมชน ยับยั้งมิให้เกิดความขัดแย้ง ข้อพิพาท หรือการกระทำผิดทางอาญา ให้ความรู้ด้านระเบียบ
กฎหมายที่จำเป็นแก่ประชาชน รวมทั้งรับเรื่องราวร้องทุกข์ แจ้งเบาะแสการทุจริตคอร์รัปชัน และ
ปัญหาความเดือดร้อนของผู้ด้อยโอกาส เช่น เด็ก สตรี คนชรา ผู้พิการ เป็นต้น

อีกทั้งช่วยส่งต่อไปรับความช่วยเหลือในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีการติดตาม
การดำเนินงานและแจ้งให้ผู้รับบริการรับทราบผลความก้าวหน้าเป็นระยะ บทบาทสำคัญอีก
ประการหนึ่งคือ ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยประนอมข้อพิพาทระหว่างคนในชุมชน โดยใช้หลักยุติธรรม
เชิงสมานฉันท์ ในการเข้าไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เยียวยา เสริมพลัง แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรม
ให้สามารถคืนกลับมาใช้ชีวิตเป็นปกติต่อไป ตลอดจนให้ข้อมูล และคำแนะนำในการยื่นขอรับ
ความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ เช่น กองทุนยุติธรรม ตลอดจนมีบทบาทดูแลสนับสนุนชีวิต
ความเป็นอยู่ของผู้พำนโทษ หรือผู้ถูกคุมประพฤติในชุมชน เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้
อย่างปกติไม่กลับไปกระทำผิดซ้ำ

รูปที่ 1 : ภาพรวมกลไกยุติธรรมของทางราชการที่รองรับปัญหาการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง

ช่องว่างและข้อท้าทายในโครงสร้างและระบบยุติธรรมสำหรับผู้หญิง

การลงนามรับรองปฏิญญาและอนุสัญญาซึ่งเป็นเครื่องมือคุ้มครองสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่กล่าวมาทั้งหมด ส่งผลให้มีการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องของประเทศไทยให้คำนึงถึงความละเอียดอ่อนต่อสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง ทันท่วงทีและก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ ยกตัวอย่างเช่น รัฐบาลไทยได้ถอนข้อสงวนในมาตรา 16 ของอนุสัญญาการจัดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง (CEDAW) ว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง โดยได้ปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายอาญาว่าด้วยความผิดเกี่ยวกับการข่มขืน และพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพครอบครัว การแต่งงาน และการหย่า (CEDAW, 2017) นอกจากนี้ แผนพัฒนาสตรีฯ ฉบับที่ 11 และ 12 ยังได้กล่าวถึงประเด็นการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของผู้หญิงอีกด้วย ถึงแม้ว่ารัฐบาลไทยได้ปรับปรุงกรอบกฎหมาย และกลไกยุติธรรม เพื่อส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ และให้ความช่วยเหลือผู้หญิงที่ตกเป็นเหยื่อของการทำทารุณกรรมด้วยเหตุแห่งเพศ (gender-based violence) ให้ได้รับการชดเชย เยียวยา และความยุติธรรมแล้วก็ตาม แต่ก็ยังพบว่าผู้หญิงบางกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงชาติพันธุ์ก็ยังคงประสบกับปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเพศ และถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมเมื่อพวกเขาต้องการแสวงหาความยุติธรรมเมื่อถูกสามีกระทำความทารุณกรรม ข่มขืน เป็นต้น และเมื่อต้องการหาทางออกจากความทารุณกรรมในครอบครัวด้วยการขอหย่าร้าง ก็มักมีอุปสรรคไม่มีใครสนับสนุนหรือช่วยเหลือ ด้วยเหตุที่ยังมีช่องว่างและข้อท้าทายดังต่อไปนี้

- 1) สังคมระดับกว้าง สื่อมวลชน ตลอดจนผู้มีอำนาจหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมยังไม่มี ความเข้าใจความหมายที่แท้จริงของ “ความเท่าเทียมทางเพศ” (gender equality) จึงส่งผลให้คนทั่วไป และรัฐบาลขาดความตระหนักรู้ และไม่มีการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ที่จะส่งเสริมให้ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรม กระบวนการยุติธรรม และการเยียวยา ความเสียหายที่มีความยุติธรรมจริง ๆ
- 2) ผู้พิพากษา และตำรวจ ยังมีความลังเลที่จะบังคับใช้พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูก กระทำความทารุณกรรมในครอบครัว พ.ศ. 2550 อย่างเด็ดขาดและเข้มแข็ง เนื่องจาก กฎหมายฉบับดังกล่าว ยังคงให้เน้นแนวทางการประนีประนอมระหว่างคู่กรณี เพราะต้องการให้สามีและภรรยากลับไปคืนดีกัน (victim-offender mediation) โดยมุ่งที่จะรักษาสถาบันครอบครัวไว้ก่อนเป็นอันดับแรก นอกจากนี้ ทศนคติของ บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมที่คิดว่าปัญหา “ผัวตีเมีย” เป็นปัญหาส่วนตัวของ ผัวเมียแต่ละคู่ยังคงมีอิทธิพลอย่างมาก ทำให้ผู้พิพากษาเองก็ไม่ได้พิพากษาลงโทษ จำคุกสามีที่ทำร้ายร่างกายภรรยา อย่างมากก็ลงโทษในระดับเบาโดยไม่มีการ คุมประพடுத்தกัน การที่ทศนคติดังกล่าวยังมีอิทธิพลอยู่ในความคิดและการทำ ความเข้าใจกับปัญหานี้ของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม ได้ส่งผลให้ผู้หญิงที่เป็น ผู้ถูกระทำความทารุณกรรมจากสามีไม่กล้าที่จะขึ้นโรงพักไปแจ้งความเมื่อถูกสามีหรือแฟน

ทำร้ายร่างกาย ซึ่งเท่ากับว่าผู้หญิงถูกบีบคั้นทางอ้อมให้ต้องปฏิเสธการเข้าถึงสิทธิของตนเองที่จะได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายฉบับนี้ อีกทั้งยังทำให้ผู้หญิงไม่มีทางออกจากปัญหาถูกทำคามรุนแรงลักษณะนี้ หรือหากมีทางออกก็มีน้อยมาก เราจึงได้เห็นว่าผู้หญิงในสังคมไทยกลุ่มนี้จำนวนมาก ยังคงใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสามีที่ทำร้ายพวกเขา และเสี่ยงกับการถูกทุบตีทำร้ายร่างกายซ้ำซาก

- 3) ถึงแม้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2550 ประเทศไทยได้มีการแก้ไขกฎหมายอาญาว่าด้วยความผิดเกี่ยวกับการข่มขืน กำหนดไว้ในมาตรา 276 วรรค 4 ว่าพฤติกรรมที่ “สามีข่มขืนภรรยา” (รวมทั้งอดีตสามีที่เลิกกันไปแล้ว) เป็นอาชญากรรมแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายตายนักสำหรับภรรยาไทยที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงทางเพศของบุคคลที่เป็นสามี ที่จะกล้าเดินออกจากบ้านเพื่อขึ้นโรงพักไปแจ้งความจับสามีตนเองด้วยข้อหาข่มขืนภรรยา ซึ่งข้อเท็จจริงอันนี้ก็เกี่ยวข้องกับทัศนคติ และการปฏิบัติกันในสังคมไทย ที่ทำให้ผู้หญิงรวมทั้งผู้ชายเห็นว่า การมีเพศสัมพันธ์กับสามีเป็นหน้าที่ของภรรยาที่จะต้องยอมรับและปฏิบัติโดยไม่ขาดตกบกพร่อง การตรากฎหมายนี้ขึ้นมาจึงมักถูกมองว่าเป็นเรื่องตลกและไร้สาระ ด้วยความคิดความเชื่อดังกล่าว ทำให้พบว่าคดีที่ภรรยาไปแจ้งความเพื่อเอาผิดสามีด้วยข้อหาข่มขืนภรรยาตนยังมีไม่มาก หรือแทบไม่เกิดขึ้นเลย ในขณะที่ผู้เขียนมีข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ปัญหาการถูกสามีบังคับ หรือบีบคั้นให้มีเพศสัมพันธ์ด้วยเป็นปัญหาของผู้หญิงหลายคน จากการที่ผู้เขียนได้ลงพื้นที่จัดอบรมเรื่องการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงในหลายจังหวัด ผู้หญิงที่มาเข้าร่วมอบรมได้หยิบยกปัญหานี้มาขอคำปรึกษาอยู่เนื่อง ๆ พอ ๆ กับปัญหาเรื่องถูกสามีทำร้ายร่างกายและจิตใจ
4. พระราชบัญญัติส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 ยังคงด้อยกว่ามาตรฐานสากลมาก เพราะว่าในมาตรา 17 วรรค 2 ยังระบุว่า “การดำเนินการตามวรรคหนึ่งเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น หรือเพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพและความปลอดภัย หรือการปฏิบัติตามหลักการทางศาสนา หรือเพื่อความมั่นคงของประเทศ ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ” การเขียนระบุไว้ในลักษณะนี้เท่ากับรัฐบาลและสังคมไทยยังคงยอมให้มีการเลือกปฏิบัติทางเพศได้ ถ้าหากเข้าข่ายเหตุผล 3 ข้อ คือ เลือกปฏิบัติทางเพศได้หากเป็นการคุ้มครองสวัสดิภาพในสังคม ศาสนา หรือ ความมั่นคงของประเทศ หากคิดให้ลึกซึ้งพอก็จะเข้าใจได้ทันทีว่ากฎหมายฉบับนี้ยังไม่จริงใจต่อการสร้างความเท่าเทียมทางเพศ เพราะมีเจตนาชัดเจนในการกีดกันไม่ให้บุคคลที่มีเพศสรีระแบบหญิงเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกับบุคคลที่มีเพศสรีระแบบชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสกัดกั้นไม่ให้เพศหญิงเข้าไปมีบทบาทสำคัญด้านการทหาร ศาสนา และงานดูแลคุ้มครอง

ความปลอดภัยสาธารณะ หรืองานตำรวจนั่นเอง ดังนั้นจึงยังเป็นกฎหมายที่ไม่ได้ส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศอย่างแท้จริง แต่ยังเป็นกฎหมายที่รักษาสถานภาพที่สูงกว่าของผู้ชาย หรือยังยอมรับความคิดแบบชายเป็นใหญ่ไว้อย่างเข้มข้นทีเดียว

- 5) ยังมีการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพครอบครัว มาตรา 1453 ที่ยังให้ผู้หญิงที่หย่าขาดกับสามีแล้วต้องรอ 310 วัน หลังการจดทะเบียนหย่า จึงจะสามารถจดทะเบียนสมรสกับคู่สมรสใหม่ได้ โดยให้เหตุผลว่าเพื่อให้แน่ใจว่าผู้หญิงไม่ได้ตั้งท้องกับสามีคนเก่าในขณะที่กฎหมายไม่ได้จำกัดเวลาสำหรับผู้ชายในการที่จะไปจดทะเบียนสมรสใหม่ คือสามารถทำได้ทันทีหลังการหย่าขาดกับภรรยาเก่าแล้วก็ได้ ซึ่งกฎหมายมาตรานี้สะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศในเรื่องของสิทธิในการจดทะเบียนสมรส
- 6) ผู้หญิงที่ถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัว และผู้หญิงที่ตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงทางเพศยังประสบปัญหาในการเข้าถึงสิทธิกองทุนเยียวยาอาชญากรรม หรือกองทุนยุติธรรม ด้วยเหตุผลที่เป็นไปได้สองประการ คือ ประการแรกไม่ทราบข้อมูลว่ามีสิทธิและมีกองทุนเหล่านี้อยู่ ประการที่สองผู้หญิงมีความอับอายกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตน จึงไม่ได้เข้าไปฟังกลไกยุติธรรมที่มีอยู่
- 7) สังคมไทยวงกว้าง ตลอดจนผู้ให้บริการในกลไกยุติธรรมภาครัฐ ยังมีทัศนคติว่าความรุนแรงทางเพศ รวมทั้งความรุนแรงในครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้น เป็นความผิดของผู้หญิง หรือผู้หญิงเป็นสาเหตุทำให้เกิดขึ้นเอง (victim-blaming attitude)
- 8) ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมไทย รวมทั้งผู้หญิงที่เป็นแรงงานต่างชาติ ยังคงเป็นกลุ่มที่เข้าถึงกลไกยุติธรรมภาครัฐที่มีอยู่ได้ยากกว่าผู้หญิงไทยกลุ่มอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น ในขั้นตอนการเข้าแจ้งความ การดำเนินคดี ตลอดจนการเข้าถึงกองทุนการช่วยเหลือด้านคดี และการชดเชยเยียวยา ซึ่งเกี่ยวพันกับสาเหตุต่อไปนี้ 1) ผู้หญิงกลุ่มนี้ยังเข้าไม่ถึงข้อมูลเพราะอุปสรรคทางภาษา 2) กฎหมายรวมทั้งอนุบัญญัติภายใต้กฎหมายหลักบางฉบับ ตลอดจนการตีความของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติยังมีอคติด้านชาติพันธุ์ต่อประชากรกลุ่มนี้ โดยมองว่าพวกเขาไม่ใช่คนไทยจึงไม่ให้สิทธิตามกฎหมาย 3) ผู้หญิงกลุ่มนี้ยังคงถูกกฎจารีตประเพณีในชุมชนของตนกดดันและบีบคั้นให้ต้องใช้กติกาและกลไกยุติธรรมตามจารีตประเพณีของชุมชนมาแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัว รวมทั้งความรุนแรงทางเพศ ซึ่งที่ผ่านมารัฐบาลทั้งที่มาจากการเลือกตั้ง หรือรัฐบาลทหาร ไม่ค่อยอยากเข้าไปแทรกแซงเพราะเกรงว่าจะไปกระทบฐานเสียงทางการเมือง แต่มักนำเหตุผลเกี่ยวกับความมั่นคง ตลอดจนการให้สิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีของชนกลุ่มน้อยมาอ้างที่จะไม่เข้าไปแทรกแซง

- 9) กระบวนการอำนวยความสะดวกผู้หญิง ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในครอบครัว และความรู้ทางเพศยังมีความอ่อนแอ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมายที่ขาด การเอาจริงเอาจัง เกี่ยวข้องกับทัศนคติและการขาดความละเอียดอ่อนต่อปัญหาของ ผู้หญิงในบรรดาผู้ปฏิบัติงาน จึงจำเป็นต้องมีหลักสูตรฝึกอบรมที่มีความเฉพาะทั้งใน เจริญของกระบวนการฝึกอบรม และเนื้อหาสาระให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้ผู้ปฏิบัติงาน เข้าใจสาเหตุรากเหง้าที่ทำให้ผู้หญิงมีความเปราะบางต่อการถูกทำ ความรุนแรง และ ปรับเปลี่ยนทัศนคติมาเน้นเรื่องความเสมอภาคทางเพศ
- 10) องค์กรในกระบวนการยุติธรรมทุกระดับยังขาดแนวปฏิบัติที่ดี (Standard of Oper- ating Procedure) ที่มีความละเอียดอ่อนต่อเงื่อนไขเปราะบางต่าง ๆ ของผู้หญิงที่ตก เป็นเหยื่อความรุนแรง อันมีสาเหตุมาจากความไม่เสมอภาคระหว่างเพศ
- 11) สถานีตำรวจอีกหลายแห่งมีพนักงานสอบสวนหญิงไปประจำการน้อย หรือบางแห่ง อาจไม่มี เนื่องจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติผลิตพนักงานสอบสวนหญิงในจำนวน จำกัด ทั้ง ๆ ที่ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ในคดี ความผิดเกี่ยวกับเพศ การถามปากคำผู้เสียหายซึ่งเป็นหญิง ให้พนักงานสอบสวนหญิง เป็นเจ้าพนักงานทำการสอบสวน เพื่อให้ผู้หญิงที่มีสภาวะจิตใจและร่างกายบอบช้ำ จากการถูกทำ ความรุนแรงสามารถให้ข้อมูลแก่พนักงานสอบสวนได้อย่างสบายใจมาก ขึ้น แต่เพราะวงการตำรวจไทยภายใต้การบริหารของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ยังคง มีอคติต่อเพศหญิง และยังคงมองว่างานตำรวจเป็นงานของผู้ชายเท่านั้น จึงได้อ้างเหตุว่า ผู้หญิงที่จบมาจากโรงเรียนนายร้อยตำรวจไม่มีความอดทนเพียงพอต่อการปฏิบัติงาน ตำรวจ จึงทำบันทึกข้อความแจ้งไปยังผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยตำรวจเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2561 ให้ยกเลิกการรับบุคคลภายนอกเพศหญิง รวมทั้งข้าราชการ ตำรวจหญิงเข้ามาเป็นนักเรียนนายร้อยตำรวจตั้งแต่ปีการศึกษา 2562 เป็นต้นไป ทั้ง ๆ ที่เมื่อ 10 ปีก่อน กลุ่มนักรณรงค์สิทธิผู้หญิงได้ผลักดันให้มีการรับบุคคลภายนอก เพศหญิงเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยสำเร็จ ทำให้ประเทศไทยมีพนักงานสอบสวนหญิง ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยตำรวจมาแล้วทั้งสิ้น 10 รุ่น ช่วยเพิ่มพนักงาน สอบสวนหญิงเข้าสู่สายพานระบบยุติธรรมประมาณ 700 คน ดังนั้นการประกาศ ยกเลิกนโยบายรับผู้หญิงเข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยตำรวจ ย่อมส่งผลกระทบต่อ ระบบการอำนวยความสะดวกผู้ให้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิง และเด็กหญิง ที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว และ/หรือความรุนแรงทางเพศ ซึ่งอ่อนแอ อยู่แล้วให้แย่ลงไปอีก

บทที่ 3

การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง

การวิเคราะห์ข้อค้นพบในส่วนนี้ใช้ข้อมูลที่ได้มาจาก 4 ส่วน ส่วนแรกเป็นการอ่านบททวนเอกสาร ตลอดจนงานวิจัยที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและพิธีกรรมของชนชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทยทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ส่วนที่สอง มาจากข้อมูลเชิงคุณภาพที่เก็บรวบรวมจากภาคสนามในชุมชนชาติพันธุ์ม้ง ภายใต้การดำเนินกระบวนการ CO-FPAR โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นการจัดเวทีปรึกษาหารือกับชาวบ้าน และเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยนำเทคนิคการสนทนากลุ่ม (FGDs) มาใช้ รวมทั้งข้อมูลที่ได้มาจากการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพซึ่งชุมชนสำรวจเอง ส่วนที่สาม เป็นข้อมูลที่ได้มาจากการทำสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งเป็นกรณีศึกษาผู้หญิงม้งที่มีประสบการณ์เข้าไปใช้กลไกยุติธรรมตามจารีตประเพณี และกลไกยุติธรรมของรัฐ 5 กรณี และข้อมูลส่วนสุดท้ายเป็นข้อมูลที่ได้มาจากการสนทนากลุ่มกับผู้นำตามประเพณีที่เป็นผู้ชายล้วนในหมู่บ้านที่ดำเนินการวิจัยจำนวน 1 ครั้ง

ในส่วนของข้อมูลที่ได้มาจากการจัดเวทีปรึกษาหารือกับชาวบ้าน และเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยนำเทคนิคการสนทนากลุ่ม (FGDs) มาใช้ มาจากการจัดทั้งหมด 6 ครั้ง มีผู้หญิงม้งและผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ชายเข้าร่วม 46-50 คนต่อครั้ง เป็นผู้หญิงมากกว่าครึ่ง ผู้หญิงม้งที่เข้าร่วมเวทีส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 30-50 ปี มีการศึกษาน้อย พูดอ่านเขียนภาษาไทยได้อย่างจำกัด หรือไม่ได้เลย มีอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เป็นแรงงานรับจ้างภายในหมู่บ้าน หรือ เป็นแม่ค้าขายสินค้าหัตถกรรมให้กับนักท่องเที่ยว ผู้หญิงเหล่านี้ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้าน หลายคนบอกว่าไม่มีโอกาสเดินทางเข้ามาในเมือง และไม่ค่อยมีโอกาสลงมาติดต่อกับคนพื้นราบ ส่วนผู้หญิงม้งที่อายุระหว่าง 20-29 ปี เข้าร่วมประชุมและให้ข้อมูลในเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการด้วยเช่นกัน แต่มีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มแรก ผู้หญิงกลุ่มที่อายุน้อยกว่า มีการศึกษาที่สูงกว่ากลุ่มแรก บางคนเรียนจบระดับอาชีวศึกษา เช่น ปวช. และ ปวส. มีทักษะในการสื่อสารภาษาไทยได้ดี เพราะเคยไปเรียนหนังสือในตัวเมือง ส่วนผู้ชายที่เข้าร่วมมีประมาณ 10 คน ผู้เข้าร่วมกลุ่มนี้มีอายุระหว่าง 50-70 ปี จำนวน 9 คน มีตำแหน่งอยู่ในสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้าน และ 1 คน เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมผู้ชายก็มีปัญหาในการสื่อสารด้วยภาษาไทยเช่นเดียวกัน แต่ผู้เขียนมีการใช้ล่ามในทุกครั้งที่มีการประชุมเชิงปฏิบัติการกับชุมชน

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทย

1. บริบทของหมู่บ้านที่ทำวิจัย

ทีมวิจัยได้เลือกหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง 2 หมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่สูงของอำเภอแห่งหนึ่งในจังหวัดทางภาคเหนือจังหวัดหนึ่งมาศึกษา ซึ่งหมู่บ้านทั้งสองดังกล่าว เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้นำกระบวนการของ CO-FPAR ซึ่งได้กล่าวถึงรายละเอียดไปแล้วในบทที่เกี่ยวกับวิธีวิจัย เข้าไปดำเนินการ เป็นหมู่บ้าน ที่มีองค์กรเอ็นจีโอด้านผู้หญิงอยู่ในพื้นที่ กล่าวคือ แกนนำผู้หญิงม้งคนหนึ่ง ในหมู่บ้านเป็นประธานเครือข่ายผู้หญิงม้ง แกนนำคนดังกล่าวมีหัวก้าวหน้า และมีความกระตือรือร้น เธอและทีมงานต้องการสร้างการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความเชื่อ การปฏิบัติในทางจารีตประเพณีที่สร้างความทุกข์ใจและทุกข์กายให้กับผู้หญิงม้ง และมีความปรารถนาที่จะทำให้ผู้หญิงม้งเข้าถึงความยุติธรรม

ประเด็นปัญหาที่แกนนำผู้หญิงม้งกลุ่มนี้ต้องการแก้ไข คือ การล้มเลิกจารีตประเพณีที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อผู้หญิงชาวม้ง และต้องการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับผู้หญิงม้งที่เป็นหม้าย หรือหย่าร้าง รวมทั้งผู้หญิงม้งที่มีบุตรโดยไม่มีสามี ปัญหาของผู้หญิงทั้ง 3 กลุ่มนี้ เชื่อมโยงอยู่กับทัศนคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของผู้หญิงในวัฒนธรรมม้ง ซึ่งแสดงออกผ่านพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการแต่งงาน และการหย่าร้าง รวมทั้งการใช้ระบบยุติธรรมชุมชนแนวจารีตที่ผู้หญิงมักไม่ได้รับความยุติธรรม ด้วยสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ทำให้แกนนำผู้หญิงม้งในหมู่บ้านตัดสินใจเข้าร่วมกระบวนการวิจัยแบบ CO-FPAR ภายใต้แผนงานสุขภาวะผู้หญิง ที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยมีผู้วิจัยเป็นผู้นำกระบวนการวิจัยแบบ CO-FPAR ไปถ่ายทอดให้กับนักวิจัยชุมชน ซึ่งประกอบด้วย แกนนำผู้หญิงม้งในหมู่บ้าน ผู้นำจิตวิญญาณ ผู้นำตระกูลแซ่ และผู้อาวุโสของหมู่บ้าน

หมู่บ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้งทั้งสองแห่งที่เป็นพื้นที่วิจัย เป็นหมู่บ้านที่สมาชิกมาจากหลายตระกูลแซ่ (multi-clan villages) ทั้งสองหมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อกัน ในอดีตเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เพิ่งมีการแยกการปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็นสองหมู่บ้านเมื่อไม่นาน ดังนั้นชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้าน จึงมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่ เพราะมาจากตระกูลแซ่เดียวกัน หมู่บ้านม้งทั้งสองแห่งนี้มีตระกูลแซ่ (clan) อยู่อาศัยทั้งหมด 5 ตระกูลแซ่ แต่ถึงแม้จะมาจากตระกูลแซ่ทั้ง 5 ตระกูลแซ่เดียวกัน แต่ปัจจุบันทั้งสองหมู่บ้านนี้ก็ได้มีสภาผู้นำตระกูลแซ่ (Clan Leader Council) หรือสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้าน (Village Senior Council) แยกออกจากกัน

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของคนม้งในหมู่บ้านทั้งสองแห่ง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ของชุมชน พบว่าคนม้งเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานปักหลักทำมาหากินในหมู่บ้านม้งทั้งสองแห่งเมื่อห้าสิบปีก่อน คือ ประมาณช่วง พ.ศ. 2508 ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีมีการประกาศตั้งเป็นหมู่บ้านภายใต้การปกครอง

ท้องถิ่นของรัฐไทย ทั้งสองหมู่บ้านมีประชากรรวมกันประมาณ 2,030 คน ประกอบด้วย 210 ครัวเรือน ถึงแม้ว่าวิถีชีวิตทางกายภาพของชาวบ้านได้รับเอาความทันสมัยเข้ามามากพอสมควร แต่ในด้านจารีตประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ภาษาพูด การทำมาหากิน และการแต่งกาย ยังคงรักษาริถีแบบดั้งเดิมอยู่สูงมากทีเดียว ในอดีตพบว่าอาชีพหลักของชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสองแห่งคือการเพาะปลูกฝิ่น แต่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2512 หมู่บ้านได้เข้าร่วมโครงการหลวงฯ หรือโครงการพัฒนาการเกษตรกรรมในพื้นที่สูง ชาวบ้านก็เลิกปลูกฝิ่นอย่างสิ้นเชิง ปัจจุบันชาวบ้านหันมาทำการเพาะปลูกพืชเมืองหนาวที่ได้รับการส่งเสริมจากโครงการหลวงฯ เช่น พืชจำพวก มันฝรั่ง ถั่วแดง กระหล่ำปลี สตรอเบอร์รี่ ลิ้นจี่ กาแฟ ฯลฯ

ปัจจุบันชาวบ้านในหมู่บ้านสามารถเดินทางเข้าออกหมู่บ้าน และติดต่อกับคนพื้นราบและตัวเมืองเชียงใหม่ได้สะดวกขึ้น เพราะมีถนนลาดยางเชื่อมต่อกับชุมชนเมือง โดยเบื้องต้นเริ่มมีการสร้างถนนดินเชื่อมต่อกับโลกภายนอกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2515 กระนั้นก็พบว่าชาวบ้านวัยผู้ใหญ่ และวัยสูงอายุส่วนใหญ่ยังใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านเสียมากกว่า แต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งโดยเฉพาะผู้หญิงมักได้เข้าสู่ระบบตลาดสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ มีการผลิตสินค้าของที่ระลึกสำหรับขายให้กับนักท่องเที่ยว สินค้าเหล่านั้นถูกผลิตขึ้นในหมู่บ้านโดยผู้หญิง ซึ่งมักเป็นงานฝีมือลายผ้าปัก รวมทั้งเครื่องประดับแบบดั้งเดิม ผู้หญิงที่ไปเป็นแม่ค้าจะนำสินค้าลงไปขายในตลาดไนท์บาร์ชาห์ ตลอดจนในงานนมกรรมสินค้าชนพื้นเมืองในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ผู้หญิงรุ่นใหม่ของหมู่บ้านจำนวนหนึ่งจึงย้ายถิ่นออกจากหมู่บ้านไปตั้งรกรากในตัวเมืองเชียงใหม่เพื่อค้าขายได้สะดวกขึ้น แต่ก็ยังเชื่อมโยงไปมาหาสู่กับญาติพี่น้องในบ้านเกิด โดยรับสินค้าที่ทำขึ้นในหมู่บ้านไปขาย ในขณะที่เยาวชนและคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่เกือบทั้งหมดถูกส่งมาเรียนหนังสือในตัวเมืองเชียงใหม่ คนที่อยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่จึงเป็นผู้สูงอายุ คนวัยผู้ใหญ่ที่มีครอบครัวอยู่ในหมู่บ้าน และเด็กเล็ก อย่างไรก็ตาม ยังพบว่า วัยรุ่นหญิงที่แต่งงานอายุน้อย คือประมาณ 14 ปี หรืออาจจะต่ำกว่านี้ก็ยังมิให้พบเห็นอยู่ทั่วไป

ในด้านการปกครอง หมู่บ้านทั้งสองแห่งมีการปกครองในรูปแบบที่เป็นทางการของรัฐไทย คือ มีการเลือกตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน และมีผู้ใหญ่บ้านดูแลความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนเช่นเดียวกับหมู่บ้านทั่วไปในประเทศไทย ศาสนาที่ชาวบ้านเลือกนับถือมีอยู่ 3 ศาสนา ได้แก่ การนับถือผีบรรพบุรุษ (animism) ศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ แต่ชาวบ้านที่เปลี่ยนศาสนาไปแล้วก็ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษ และประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวเมือง ในที่ประชุมหมู่บ้านที่จัดขึ้นโดยความร่วมมือระหว่างแกนนำผู้หญิง และทีมนักวิชาการนอกชุมชน รวมทั้งในที่ประชุมเครือข่ายผู้หญิงในประเทศไทยที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ผู้หญิงมักจะออกมาบอกเล่าเรื่องราวความทุกข์ใจของตนที่เกิดจากจารีตประเพณีบางอย่างที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการแต่งงาน และการหย่าร้าง ผู้หญิงชาวเมืองในหมู่บ้าน

บางรายเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธ หรือคริสต์ เพราะไม่ต้องการปฏิบัติตามความเชื่อและจารีตที่ไม่เป็นธรรมกับตน แต่ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นแล้วก็ตาม กลับพบว่าผู้หญิงม้งที่เปลี่ยนศาสนาเหล่านั้นก็ยังคงมีความกังวลหรือแม้กระทั่งมีความกลัวลึกๆ ว่าตนเองและครอบครัวจะถูกผีบรรพบุรุษลงโทษ ถ้าหากไปละเมิดข้อห้ามบางอย่างในจารีตม้งดั้งเดิม

2. บริบททางวัฒนธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง

คนม้งเป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่ง มีถิ่นฐานดั้งเดิมในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประเทศจีนตอนใต้ เดิมมักตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในพื้นที่ที่เป็นป่าและภูเขาห่างไกลจากศูนย์กลางความเป็นสมัยใหม่ แต่ปัจจุบันจากผลของสงครามในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้คนม้งอพยพไปอาศัย ในประเทศที่พัฒนาแล้วด้วย เช่น ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา แคนาดา และฝรั่งเศส สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทยพบว่าส่วนใหญ่มักยังคงตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่สูงและที่ราบกลางหุบเขาในเขต 13 จังหวัดทางภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำปาง พะเยาแพร่ น่าน สุโขทัย ตาก กำแพงเพชร พิจิตร พิษณุโลก เพชรบูรณ์ และเลย ประเทศไทยมีหมู่บ้านม้งทั้งสิ้นประมาณ 250 หมู่บ้าน รัฐไทยไม่ได้มีการสำรวจประชากรชาติพันธุ์ม้งอย่างเป็นทางการ จึงไม่ทราบตัวเลขจำนวนประชากรของกลุ่มนี้ว่ามีอยู่เป็นจำนวนเท่าไรกันแน่ แต่จากการสัมภาษณ์แกนนำม้งในประเทศไทย พวกเขาประมาณการว่าคนม้งในประเทศไทยน่าจะมีอยู่ประมาณ 150,000-200,000 คน ซึ่งปัจจุบันประกอบด้วย 18 เผ่า หรือ 18 ตระกูลแซ่ โดยผู้นำเผ่าทั้ง 18 เผ่ารวมตัวกันในรูปของสมาคมชาวม้งแห่งประเทศไทย (the Hmong Association of Thailand)³

ครัวเรือนของคนม้งเป็นหน่วยทางสังคมและหน่วยการผลิตทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญที่สุด กล่าวคือในทางสังคม ครัวเรือนทำหน้าที่เชื่อมโยงสมาชิกที่สืบสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน คนกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเชื่อมโยงกันด้วยระบบเครือญาติ (kinship ties) และมีผู้นำเผ่าหรือผู้นำตระกูลแซ่ของตน (Cooper, Tapp, Lee & Schwoer-Kohl, 1991) โดยสังคมม้งยังมีการจัดโครงสร้างเป็นเผ่าย่อย หรือตระกูลแซ่อย่อย (sub-clans) อีกด้วย ตระกูลแซ่อย่อย ประกอบด้วยครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัว ที่อาจจะไม่ได้สืบสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน อาจมีวิถีปฏิบัติด้านพิธีกรรม และความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ (ancestral worships) ที่แตกต่างกันด้วย แต่อาจจะยอมรับความเชื่อ รวมทั้งพิธีกรรมบางอย่างของชนชาติพันธุ์ม้งร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน และมีข้อห้ามปฏิบัติต่าง ๆ เหมือนกัน ในขณะที่เดียวกันในตระกูลแซ่อย่อย ๆ ก็ยังแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มครอบครัวที่สืบสายพิธีกรรมผีบรรพบุรุษแบบเดียวกันกับกลุ่มครอบครัวที่สืบสายพิธีกรรมผีบรรพบุรุษที่แตกต่างออกไป พบว่าความผูกพันระหว่างสมาชิกในกลุ่มตระกูลแซ่อย่อยค่อนข้างเหนียวแน่น มีการใช้นามสกุลหรือ แซ่เดียวกัน และ มีความผูกพันกันตามสายโลหิต ส่วนคนม้งที่อยู่

³ สัมภาษณ์แกนนำผู้หญิงม้ง ที่ทำงานจิตอาสาเกี่ยวกับเครือข่ายผู้หญิงม้งแห่งประเทศไทย

ภายใต้เผ่าเดียวกัน หรือ เผ่าย่อยเดียวกัน แต่ไม่ได้สืบสายเลือดเดียวกัน ก็จะถือว่าเป็นญาติพี่น้องกัน⁴ ในด้านการจัดโครงสร้างทางสังคม พบว่า ภายในชุมชนม้งมีการจัดโครงสร้างตามลำดับชั้น โดยใช้ เพศสรีระ (sex) และวัยวุฒิ (age) เป็นแกนกลางในการจัด ผู้ชายที่มีอาวุโสของตระกูลจะได้รับความสำคัญมากที่สุด มีบทบาทอย่างมากในการจัดการ และแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ทั้งในชุมชน ในครัวเรือน ระหว่างครัวเรือน และระหว่างตระกูลแซ่ หรือระหว่างเผ่า

ถึงแม้ว่าสังคมของชาวม้งจะเปลี่ยนแปลงไปมาก เพราะมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกมากขึ้น และมีความทันสมัยมากขึ้น แต่คนม้งส่วนใหญ่ทั้งที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยและในประเทศต่าง ๆ ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษ มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการมีชีวิตหลังความตาย หมอผี (shamans) หรือ ผู้ประกอบพิธีกรรม จึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากในชุมชนม้ง และต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น ในชุมชนม้งหมอผียังคงทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมสำคัญๆ เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าสมาชิกในเผ่า/ตระกูลแซ่เดียวกันจะอยู่ดีมีความสุข ไม่เจ็บป่วย ทำมาหากินสะดวก ฐานะเศรษฐกิจไม่ฝืดเคือง พิธีกรรมที่ต้องใช้หมอผีเป็นผู้ทำพิธีกรรมให้ เช่น การปิดเป่าความโชคร้าย หรือ การรักษาคนป่วยไข้ด้วยพิธีกรรม ส่วนการจัดพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษเป็นพิธีกรรมที่ขาดไม่ได้เลยของคนม้ง เพราะมีความหมายต่อคนม้งทั้งในมิติทางสังคมและมิติด้านจิตวิญญาณ ในระดับครัวเรือนผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้ทำพิธีกรรมกราบไหว้ผีบรรพบุรุษเอง ต้องให้ผู้ชายซึ่งเป็นหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมเท่านั้น การประกอบพิธีกรรมกราบไหว้ผีบรรพบุรุษ สะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนาอันแรงกล้าของคนม้งที่จะมีชีวิตมั่นคง มีความปลอดภัย ปราศจากความโชคร้าย ทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และชีวิตหลังความตาย การกระทำที่ละเมิดกฎจารีตประเพณีถือว่าการกระทำที่ละเมิดผีบรรพบุรุษ จึงเรียกว่า “การผิดผี” ต้องทำพิธีกรรมขอขมาเท่านั้น มิฉะนั้นจะเกิดความโชคร้ายขึ้นในครอบครัว หรือในหมู่บ้าน

นอกจากจะยึดถือความอาวุโสในการจัดโครงสร้างทางสังคมแล้ว สังคมม้งมีแบบแผนและการปฏิบัติทางวัฒนธรรมแบบชายเป็นใหญ่ซึ่งยึดผู้ชายเป็นศูนย์กลางอีกด้วย เห็นได้จากการปฏิบัติและพิธีกรรมทางจารีตหลายประการ ตัวอย่างเช่น เด็กเกิดใหม่ต้องเป็นสมาชิกของเผ่า/ตระกูลแซ่ฝ่ายบิดา เพราะจะมีการสืบสายสกุลทางฝั่งบิดา (Cooper et al., 1991) สังคมม้งจะมอบให้ผู้ชายคือ สามี หรือ บุตรชาย เป็นหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครัวเรือนสามารถตัดสินใจแทนคนในครัวเรือนได้ทุกอย่าง อีกทั้งให้ผู้ชายเป็นตัวแทนของครัวเรือน หรือ ของครอบครัว หรือ ของเผ่า/ตระกูลแซ่ ในการไปทำข้อตกลงเพื่อยุติข้อพิพาทระหว่างตระกูลแซ่ และยังเป็นตัวแทนครัวเรือนไปเข้าร่วมประชุมกับชุมชน หรือกับหน่วยงานของรัฐ

⁴ สัมภาษณ์กลุ่มแกนนำผู้หญิงม้ง ที่ทำงานเป็นจิตอาสาเกี่ยวกับเครือข่ายผู้หญิงม้งแห่งประเทศไทย

ส่วนในการปฏิบัติต่อผู้หญิง พบว่า ผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมที่ด้อยกว่าผู้ชายมาก ในหลายมิติ คนชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทยมีกฎจารีตประเพณีที่แบ่งแยกหญิงและชายชัดเจน โดยผู้หญิงถูกปิดกั้นไม่ให้มีสิทธิ ศักยภาพ และโอกาสที่เท่าเทียมกับผู้ชายหลายด้าน ตัวอย่างเช่น ผู้หญิงไม่มีสิทธิในการได้รับมรดก เช่น ที่ดิน หรือทรัพย์สินของครัวเรือน สังคมม้งแบบจารีตไม่ให้อำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเองแก่ผู้หญิง เช่น มีกฎจารีตที่เป็นอุปสรรคขัดขวางสิทธิการหย่าร้าง กล่าวคือ ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงที่แต่งงานออกเรือนไปแล้วกลับคืนไปอยู่อาศัยกับพ่อแม่ได้อีก หรือไม่สามารถกลับไปนับถือผีบรรพบุรุษของพ่อแม่ได้อีก รวมทั้งผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมในทุกสถานการณ์ ดังนั้น จึงทำให้ผู้หญิงม้งในทุกสถานภาพไม่ว่าจะเป็น ยาย ย่า ภรรยา ลูกสาว หรือเป็นแม่ ต้องพึ่งพิงสมาชิกในครัวเรือนที่เป็นผู้ชาย คือ สามี พ่อ ลูกชาย พี่ชาย หรือ ญาติพี่น้องผู้ชายของครัวเรือนเท่านั้น และแม้กระทั่งการจะขอให้หมอผีมาประกอบพิธีกรรมปิดเป่าความโชคร้ายให้กับสมาชิกในครอบครัว ก็ต้องอาศัยให้ว่วานให้ญาติพี่น้องผู้ชายเป็นคนไปบอกกล่าวหมอผีแทนตนเอง ผู้หญิงจะไปบอกกล่าวด้วยตัวเองไม่ได้⁵ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมม้งไม่ให้ความเชื่อถือในศักยภาพของผู้หญิง

ลูกสาวของครัวเรือนถูกคาดหวังให้ทำงานบ้าน เช่น ปัดกวาดเช็ดถู ปรุงอาหารให้สมาชิกในครัวเรือนรวมทั้งมีหน้าที่ในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ต้องช่วยหารายได้เข้าบ้าน เช่น ทำสวน ทำไร่ ค้าขาย ฯลฯ จนกว่าจะแต่งงานออกเรือนไป เมื่อถึงวัยที่เหมาะสมในวัฒนธรรมม้งดั้งเดิม คือ อายุระหว่าง 14-15 ปี ต้องแต่งงานออกเรือน ผู้หญิงม้งต้องออกจากบ้านพ่อแม่ทันทีหลังเสร็จสิ้นพิธีกรรมแต่งงาน เพื่อไปอยู่อาศัยร่วมกับครัวเรือนของสามี ไปเป็นสมาชิกคนใหม่ของตระกูลสามี ต้องไปทำงานบ้าน มีบุตร เลี้ยงดูบุตร ประนินบัตินสามี และพ่อแม่ของสามี ความสามารถในการตั้งครุรงก์ และคลอตลูกของผู้หญิงม้ง ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความเป็นพันธมิตร หรือกระชับพันธมิตรระหว่างผู้ชายม้งต่างตระกูลหรือต่างเผ่ากัน ลูกสาวจึงไม่ถูกนับเป็นสมาชิกของตระกูล/เผ่า ดังนั้นพ่อแม่ที่มีลูกสาวจึงต้องถือว่า ลูกสาวไม่ใช่สมาชิกของครอบครัว แต่เป็นแค่ “แขกผู้มาเยือน” เพียงชั่วคราวแล้วก็จะจากไปเป็นคน (สมบัติ) ของ “ตระกูลเขื่อน”⁶

ประเด็นที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ หลังแต่งงานลูกสาวต้องออกจากการนับถือผีบรรพบุรุษของพ่อแม่ แต่ไปนับถือผีบรรพบุรุษของฝ่ายสามีแทน แต่ลูกสาวที่แต่งงานแล้วอาจกลับมาเยี่ยมพ่อแม่มาดูแลยามพ่อแม่เจ็บป่วย หรืออาจนำของขวัญและของฝากมาให้พ่อแม่ได้ แต่จะไม่ได้รับอนุญาตให้

⁵ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในช่วงทำกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านม้ง ครั้งที่ 3 และ ครั้งที่ 4 ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ผู้หญิง ผู้นำตระกูลแซ่ และกรรมการหมู่บ้าน

⁶ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในช่วงทำกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านม้ง ครั้งที่ 3 และครั้งที่ 4 ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ผู้หญิง ผู้นำตระกูลแซ่ และกรรมการหมู่บ้าน

ย้ายกลับเข้ามาอยู่ในบ้านพ่อแม่อย่างถาวรอีก รวมทั้งไม่ได้รับอนุญาตให้มาเข้าร่วมพิธีกรรมกราบไหว้
ผีบรรพบุรุษประจำตระกูลเดิม แต่ถ้าหากพ่อแม่เสียชีวิตก็ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพิธีฝังศพในฐานะ
แขกเท่านั้น ถึงแม้ลูกสาวมีความหมายต่อสังคมในแง่ของการช่วยเชื่อมโยงและสร้างความเป็น
พันธมิตรระหว่างเครือญาติของฝั่งต่างตระกูลกันก็ตาม กระนั้นบทบาทนี้ของลูกสาวก็ไม่ได้ถูก
หยิบยกมาทำให้คุณค่ามีความโดดเด่นมากกว่าลูกชาย หรือเทียบเท่ากับการเห็นคุณค่าของลูกชาย
แต่ด้วยความเชื่อและการปฏิบัติต่อลูกสาวที่สืบต่อมา ทำให้ลูกสาวถูกมองว่าเป็นคนอื่นซึ่งไม่มีสิทธิ
ในทรัพย์สินของครอบครัวพ่อแม่ ในขณะที่ลูกชายจะได้อยู่ดูแลและรับช่วงที่ดินทำกินจากพ่อแม่
ซึ่งผู้ชายในสังคมยังได้รับการยอมรับให้มีบทบาทสำคัญไม่ใช่เฉพาะในเรื่องการทำมาหากินเลี้ยงดู
ครอบครัวเท่านั้น แต่ยังได้รับการยอมรับให้มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน และเป็นผู้นำในพื้นที่พิธีกรรม
ที่เชื่อกันว่าช่วยเชื่อมโยงระหว่างคนม้งกับอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนม้งทั้งนับถือ
และเกรงกลัว คือ วิญญาณบรรพบุรุษนั่นเอง⁷

ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้ในชุมชนม้งยอมรับเอาความทันสมัยเข้ามามากแล้ว แต่ความคิด
ความเชื่อ และจารีตประเพณีดั้งเดิมเหล่านั้นก็ยังคงมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม พบว่าคนม้งที่เป็นคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ ซึ่งได้รับการศึกษาสูงขึ้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คนม้ง
รุ่นใหม่กำลังมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งไปท้าทายต่อกฎจารีตประเพณีที่เลือกปฏิบัติ
ต่อผู้หญิงมากขึ้น อีกทั้งปัจจุบันผู้หญิงม้งในประเทศไทยได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นเครือข่ายผู้หญิงม้ง
เพื่อรณรงค์ให้ผู้หญิงม้งมีสถานภาพทางสังคมที่ดีขึ้น และมีพื้นที่ในมิติพิธีกรรมและในชุมชนม้ง
มากขึ้น อย่างไรก็ตามศักยภาพของเครือข่ายนี้จะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้จริง หรือช่วยให้
ผู้หญิงม้งหลีกเลี่ยงการกดขี่จากจารีตประเพณียังทำได้ค่อนข้างจำกัด หรือแทบไม่ได้เลย ต้องอาศัย
การหนุนเสริมจากภายนอก และใช้กระบวนการจัดการชุมชน (community organizing) มาสร้าง
ความร่วมมือจากชาวบ้าน ผู้นำ และผู้อาวุโสที่เป็นผู้ชายในชุมชนม้ง อีกทั้งต้องอาศัยการหนุนเสริม
จากนักวิชาการจากภายนอกชุมชนที่สามารถทำกระบวนการจัดการชุมชน ให้มุมมอง ปรับมุมมอง
และจัดกิจกรรมปรับเปลี่ยนฐานคิดเรื่องเพศเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง

จารีตประเพณีม้งที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง

ข้อมูลจากภาคสนาม โดยเฉพาะจากการสนทนากลุ่ม บอกชัดเจนว่าจารีตประเพณีที่เป็น
ความเชื่อ และถือปฏิบัติกันในชุมชนม้งเอง เป็นอุปสรรคสำคัญ ทำให้ผู้หญิงม้งเข้าไม่ถึงความยุติธรรม
โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประสบกับปัญหาถูกทำความรุนแรงในครอบครัว การหย่า และการถูกทำร้าย

⁷ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในช่วงทำกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านม้ง ครั้งที่ 1 ผู้เข้าร่วมประกอบด้วยผู้หญิง ผู้นำ
ตระกูลแม่ และกรรมการหมู่บ้าน

ทางเพศ ในภาพรวมพบว่าผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมที่ด้อยกว่าผู้ชาย ผู้หญิงมีวัยผู้ใหญ่เกือบทุกคนที่เข้าร่วมการวิจัยมีความทุกข์ใจ และความกังวลใจเกี่ยวกับสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงชาติพันธุ์ตน อันเนื่องมาจากการเลือกปฏิบัติทางเพศที่ฝังรากลึกอยู่ในจารีตประเพณี ในการสนทนากลุ่มผู้หญิงม้งที่เข้าร่วมให้ข้อมูลได้ร่วมกันระดมปัญหาว่ามีจารีตประเพณีหลายอย่างที่เข้าช่วยการเลือกปฏิบัติและการทำความรุนแรงต่อผู้หญิง รวมทั้งสังคมยังคงผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมทางสังคมระหว่างหญิงและชายอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้หญิงม้งมักชี้ว่าจารีตประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงานและการหย่า เป็นจารีตประเพณีที่ไม่ยุติธรรมต่อผู้หญิงมากที่สุด เพราะผลทำให้ผู้หญิงต้องเผชิญกับความรุนแรงในครอบครัว และความรุนแรงทางเพศ ซึ่งในรายงานส่วนถัดจากนี้ไปได้อธิบายขยายความเกี่ยวกับจารีตประเพณีว่าด้วยเรื่องการแต่งงานและการหย่า ดังต่อไปนี้

1. จารีตประเพณีการแต่งงาน

สังคมม้งให้ความสำคัญกับการแต่งงาน เพราะคนม้งใช้การแต่งงานเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าหรือระหว่างตระกูลแซ่ และการแต่งงานเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ชุมชนม้งอยู่รอดต่อไปได้ เนื่องจากสังคมม้งเป็นสังคมที่สืบสายสกุลทางฝ่ายบิดา ดังนั้นหลังพิธีกรรมแต่งงานเสร็จสิ้นลง เจ้าบ่าวจะพาเจ้าสาวเข้าไปเป็นสมาชิกในครัวเรือนของพ่อแม่ตนเอง ซึ่งเป็นครัวเรือนที่เขาจะต้องรับเป็นหัวหน้าครัวเรือนต่อจากพ่อของเขา พ่อแม่ชาวม้งมีความเชื่อว่า “ลูกสาว” จะมีชีวิตที่มั่นคงและปลอดภัยได้ก็ด้วยการแต่งงาน สังคมม้งไม่ได้กำหนดอายุที่เหมาะสมสำหรับการแต่งงานของผู้หญิงและผู้ชายไว้อย่างตายตัว แต่โดยทั่วไปแล้วพวกเขาบอกว่าอายุการแต่งงานที่เหมาะสมสำหรับผู้หญิงม้ง คือ อายุระหว่าง 14-18 ปี⁸ เพราะเกี่ยวข้องกับความสามารถในการมีลูก (reproduction) และการสืบสานชาติพันธุ์ม้ง ส่วนอายุการแต่งงานที่เหมาะสมของผู้ชายไม่มีการกล่าวถึง หรือให้ความสำคัญเท่าของผู้หญิง นอกจากนั้น สังคมม้งดั้งเดิมเปิดโอกาสให้ผู้ชายม้งมีภรรยาได้หลายคน และอาจให้ภรรยาเหล่านั้นมาอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันได้ด้วย ซึ่งจารีตแบบนี้ก็มีปฏิบัติโดยผู้ชายจำนวนหนึ่ง เพราะสังคมไม่ได้ลงโทษทางศีลธรรมใด ๆ กับผู้ชายที่มีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกัน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่า หลังเสร็จสิ้นพิธีกรรมแต่งงาน เจ้าสาวม้งทุกคนจะต้องออกจากบ้านพ่อแม่เพื่อไปอยู่เป็นสมาชิกในครัวเรือนของเจ้าบ่าว โดยลูกสาวสามารถนำเสื้อผ้าและของใช้ส่วนตัวไป ในกรณีของเจ้าสาวที่มีพ่อแม่เป็นผู้มีอันจะกินในหมู่บ้าน พ่อแม่อาจให้ของขวัญเป็นเครื่องประดับมีค่า เช่น สร้อยคอ แหวน กำไลเงินแก่ลูกสาวติดตัวไป การแต่งงานของผู้หญิงเป็นสัญลักษณ์ที่จะบอกถึงความสำเร็จของการเป็นสมาชิกในครอบครัวที่ให้แก่บิด ผู้หญิงต้องไปใช้ชื่อตระกูลแซ่ และรับ

⁸ ข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มแกนนำ ผู้หญิงม้งในหมู่บ้าน

พิธีกรรม ความเชื่อ รวมทั้งถือผีบรรพบุรุษของฝ่ายสามีทันที และถ้าหากในอนาคตชีวิตสมรสล้มเหลว หย่าร้างกัน หรือสามีเสียชีวิตผู้หญิงก็ไม่สามารถกลับมาเป็นสมาชิกของครอบครัวที่ให้กำเนิดมาได้ อีก เพราะสังคมและญาติพี่น้องไม่ยอมรับ ดังนั้นพิธีกรรมแต่งงานในชุมชนม้งดั้งเดิม จึงเป็นพิธีกรรมที่มีความเศร้าปนอยู่ด้วยเสมอ เพราะลูกสาวต้องออกจากบ้านพ่อแม่ไปอยู่ที่อื่น

จารีตประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงานของม้งที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีอยู่ 3 วิธี ได้แก่ พ่อแม่จัดหาคู่ให้ การหนีตามกันไป และการลักพาตัวผู้หญิง แต่ในปัจจุบันหนุ่มสาวชาว ม้งแต่งงานกันเพราะรักใคร่ชอบพอกันเองกลายเป็นเรื่องปกติมากขึ้น คนม้งจะไม่แต่งงานกับคนในตระกูลแซ่เดียวกัน เพราะเป็นข้อห้ามทางประเพณี ส่วนการแต่งงานกับชาติพันธุ์ที่แตกต่างออกไป เช่น คนพื้นราบ ในอดีตพบน้อยมากเช่นกัน อย่างไรก็ตามเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้บ่อยขึ้น ในปัจจุบัน เนื่องจากคนม้งมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนต่างชาติพันธุ์มากขึ้น⁹ ในขณะเดียวกันก็ยังพบว่า พ่อและแม่ชาว ม้งจำนวนหนึ่งยังคงหมั้นหมายลูกสาว หรือ ลูกชายให้ได้แต่งงานกับลูกสาว หรือ ลูกชายของญาติที่เป็นลูกพี่ลูกน้องแต่อยู่ในตระกูลแซ่อื่น ทั้งนี้ เพื่อรักษาความเป็นเครือญาติไว้ (Cooper et al., 1991) ดังนั้น รูปแบบการแต่งงานที่พ่อแม่จับคู่ให้จึงยังมีหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ส่วนรูปแบบการแต่งงานอีกรูปแบบหนึ่งที่พบได้ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน คือ การหนีตามกันไป โดยที่หนุ่มสาวรักชอบกัน และต้องการใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันฉันท์สามีและภรรยา การหนีตามกันไปโดยไม่มีพิธีแต่งงาน มักเกิดขึ้นในกรณีที่ฝ่ายผู้ชายมีฐานะยากจนไม่มีเงินจัดพิธีแต่งงานและจ่ายค่าสินสอด หรือในกรณีที่พ่อแม่ของฝ่ายหญิงไม่เห็นด้วยกับความสัมพันธ์ของทั้งคู่

รูปแบบการแต่งงานแบบดั้งเดิมอีกแบบหนึ่งของคนม้ง คือ การลักพาตัว หรือการ ฆูดผู้หญิง ในอดีตคนม้งเชื่อว่าผู้หญิงม้งที่ถูกผู้ชายลักพาตัว หรือฆูดไปเพื่อเป็นภรรยาเป็นผู้หญิงที่มีค่ามากกว่าผู้หญิงม้งคนอื่น ๆ โดยมีกฎจารีตของม้งว่าถ้าผู้หญิงถูกผู้ชายฆูดไปและไปขังไว้ครบ หนึ่งวันหรือ 24 ชั่วโมง ผู้หญิงม้งคนนั้นจะต้องแต่งงานกับผู้ชายที่ฆูดไปโดยปริยาย หลังจากฆูดผู้หญิง ที่ตนเองต้องการไปแล้วครบ 24 ชั่วโมง ฝ่ายของครอบครัวผู้ชายจะต้องเตรียมการจัดพิธีแต่งงานพร้อมทั้งต้องเสียเงินค่าปรับไหม รวมทั้งค่าสินสอดให้กับพ่อแม่ของผู้หญิง แต่ในปัจจุบันการฆูดสาวไปเป็นภรรยาถือว่าเป็นอาชญากรรม ถ้าหากพ่อแม่ของผู้หญิงรวมทั้งตัวผู้หญิงเองไม่ยินยอมสามารถแจ้งความจับกุมผู้ชายที่กระทำการดังกล่าวได้

การแต่งงานในชุมชนของชาว ม้งเกี่ยวข้องกับการต้องเจรจาต่อรองกันระหว่างคนในสองเผ่า/สองตระกูลแซ่ ซึ่งการเจรจาต่อรองนับว่าเป็นขั้นตอนที่ขาดไม่ได้ของพิธีกรรมการแต่งงาน

⁹ ข้อมูลจากการพูดคุยสัมภาษณ์สมาชิกสภาผู้สื่อข่าวสุโสภาประจำหมู่บ้าน

ที่จะเกิดขึ้น หลังจากว่าที่เจ้าบ่าวตกลงปลงใจจะแต่งงานกับผู้หญิงที่ตนเองเลือกแล้ว ก็จะให้พ่อไปเจรจาขอผู้หญิงจากพ่อแม่ของว่าที่เจ้าสาว หากพ่อแม่เจ้าสาวไม่ขัดข้อง ต่อมาก็จะส่ง mej koob (แม่ กิ่ง) หรือคนกลางซึ่งเป็นผู้ชายให้เข้าไปเจรจาเรื่องค่าสินสอด และการจัดพิธีแต่งงานกับพ่อแม่ว่าที่เจ้าสาว นอกจากนั้น mej koob เป็นคนที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมการแต่งงานด้วย ในการทำพิธีแต่งงาน mej koob จะต้องถามก่อนว่าทั้งสองตระกูลแะยังมีปัญหาความบาดหมางใดกันมาก่อนโดยที่ยังไม่ได้สะสางหรือไม่ ซึ่งอาจเป็นความบาดหมางในระหว่างบุคคล ระหว่างครอบครัว หรือระหว่างตระกูล หากมีก็จะมีการเจรจาแก้ไขเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความปรองดองกัน โดยทั่วไปแล้วพิธีแต่งงานจะเริ่มขึ้นที่บ้านของเจ้าบ่าวก่อน หลังจากนั้นก็จะเคลื่อนย้ายไปทำพิธีกรรมต่อที่บ้านของเจ้าสาว มีการจ่ายค่าสินสอด และการจัดงานเลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงาน

2. บทบาทของค่าสินสอด

สินสอดมีบทบาทสำคัญมากในการแต่งงานของคนม้ง ฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องจ่ายเงินค่าสินสอดอาจจะเป็นเงิน หรือของมีค่าอย่างอื่นให้กับพ่อแม่ของเจ้าสาว เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ซึ่งพิธีกรรมการแต่งงานจะถูกละเลยหรือยอมรับว่าสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อสินสอดได้ถูกส่งมอบให้พ่อแม่เจ้าสาวตามที่ได้ตกลงกันไว้ การจ่ายค่าสินสอดเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ยอมรับกันทั่วไปในชุมชนม้ง นอกจากจะถูกให้ความหมายว่าเป็นค่าเลี้ยงดูเจ้าสาวจนเติบโตแล้ว ค่าสินสอดยังทำหน้าที่เป็นหลักประกันว่าลูกสาวจะได้รับการดูแลอย่างดีจากครอบครัวของสามีอีกด้วย การเรียกเงินค่าสินสอดในแต่ละหมู่บ้านและแต่ละครอบครัวจะไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับการเจรจาต่อรองและความพอใจของทั้งสองฝ่าย นอกจากนั้น ยังขึ้นอยู่กับอายุของเจ้าสาวและความสามารถในการที่จะให้กำเนิดบุตรด้วย

สำหรับในกรณีของหมู่บ้านที่ผู้วิจัยลงไปเก็บข้อมูล ผู้อาวุโสในหมู่บ้านให้ข้อมูลว่าก่อนหน้านี้ค่าสินสอดถูกกำหนดไว้ในอัตรามาตรฐานไม่เกิน 8,000 บาท ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจได้ว่าผู้ชายม้งที่มีฐานะยากจนก็ยังสามารถที่จะมีภรรยาได้ แต่ปัจจุบันการเรียกค่าสินสอดจากฝ่ายหญิงเป็นจำนวนเงินที่สูงมากเกินไป จนกระทั่งมีการวิพากษ์วิจารณ์กันภายในหมู่บ้านว่าพ่อแม่กำลังขายลูกสาวเหมือนขายสินค้า ทำให้สภาผู้อาวุโสในหมู่บ้านซึ่งมาจากตระกูลแะทุกตระกูลของหมู่บ้านเกิดความกังวล เพราะการต้องจ่ายค่าสินสอดที่สูงทำให้เกิดการกั๊กหนี้ยืมสินมาเพื่อการแต่งงาน และเป็นการเอารัดเอาเปรียบพ่อแม่ของฝ่ายชาย ดังนั้น ในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูล ตรงกับช่วงเวลาที่สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านได้จัดให้มีการรณรงค์ร่วมกับหมู่บ้านใกล้เคียงให้มีการจำกัดการเรียกค่าสินสอดไม่ให้เกินวงเงิน 8,000 บาท¹⁰

¹⁰ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับสมาชิกของสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน

3. จารีตการหย่า/การเลิกร้างของคู่สมรส

สังคมยังให้ความสำคัญกับการแต่งงานเพราะเชื่อว่าการแต่งงานจะทำให้ชุมชนมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น และจะทำให้อัตลักษณ์แบบม้งสามารถสืบสานต่อไปได้ การแต่งงานจึงถูกปฏิบัติเสมือนเป็นสัญญาตลอดชีวิตของคู่สมรส ดังนั้นการหย่าหรือการเลิกร้างกันระหว่างคู่สมรส จึงไม่ได้ถูกมองว่าเป็นแค่ปัญหาความขัดแย้งกันระหว่างคนสองคน แต่เป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างเผ่า หรือระหว่างตระกูลแซ่ และระหว่างเครือญาติ ซึ่งชุมชนม้งมองว่าเป็นการบั่นทอนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชุมชนม้ง จารีตประเพณีม้งจึงทำเรื่องของการหย่าร้างให้เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก และให้ชุมชนเข้ามาจัดการตัดสิน ซึ่งในบริบทนี้ คือ สภาผู้อาวุโสในหมู่บ้านและญาติของทั้งสองฝ่าย ที่สามารถเข้ามาร่วมตัดสิน มีการกำหนดกฎเกณฑ์ กติการวมทั้งจารีตประเพณีที่สกัดกันไม่ให้สามีและภรรยาเลิกรา หรือทำการหย่าร้างกันได้โดยง่าย การหย่าจึงไม่ใช่เรื่องที่จะเกิดขึ้นได้ตามอำเภอใจของคู่สมรส ถ้าหากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องการหย่าหรือแยกทาง ก็จะมีบทลงโทษเป็นค่าปรับใหม่ในฝ่ายที่ขอหย่าคู่ของตนก่อน

จารีตประเพณีของม้งเกี่ยวกับการหย่ามูลค่าสินสอดมาเป็นหลักประกันว่าการแต่งงานนั้นจะต้องมั่นคงยืนยาว ช่วยป้องกันไม่ให้ลูกสาวถูกปฏิบัติอย่างไม่เหมาะสมจากสมาชิกในครอบครัวของฝ่ายสามี หรือไม่ให้สามีทอดทิ้งภรรยา ถ้าหากสามีขอเลิกกับภรรยาโดยไม่ว่าด้วยเหตุผลใดและไม่ได้เกิดจากความผิดของภรรยา นอกจากเงินค่าสินสอดจะไม่ถูกคืนไปให้กับฝ่ายสามีแล้ว ฝ่ายสามีต้องจ่ายเงินค่าปรับสำหรับการขอหย่าอีกจำนวน 6,000 บาท ให้แก่ฝ่ายภรรยาอีกด้วย และในกรณีที่การหย่ากันเกิดขึ้นจากเหตุผลที่ฝ่ายชายทุบตีหรือทำร้ายร่างกายต่อภรรยา ก่อนฝ่ายหญิงไม่ต้องคืนเงินค่าสินสอดให้ฝ่ายชายเช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกันสามีต้องจ่ายเงินค่าปรับใหม่เพิ่มอีกส่วนหนึ่งที่ถือเป็นค่าเสียหายแก่ภรรยาที่ตนทำร้ายร่างกาย และในกรณีที่ถ้าสามีส่งตัวภรรยาคืนให้กับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง เนื่องจากภรรยาประพฤติตัวไม่เหมาะสมจริง พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะต้องคืนเงินค่าสินสอดทั้งหมดไปให้กับฝ่ายผู้ชาย

ในกรณีที่ภรรยาขอหย่าไม่ว่าด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม เช่น ลูกสามีทำร้ายร่างกาย สามีมีภรรยาน้อย สามีไม่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ฯลฯ และไม่ว่าฝ่ายภรรยาจะเป็นฝ่ายผิด หรือเป็นฝ่ายที่เสียหายเพราะถูกทำ ความรุนแรง หรือถูกนอกใจก็ตาม ภรรยาก็ยังต้องจ่ายเงินค่าปรับการหย่าเป็นจำนวนเงิน 4,000 บาท ให้แก่ฝ่ายสามีที่ยินยอมหย่าให้ และต้องจ่ายค่าสินสอดครึ่งหนึ่ง หรือหนึ่งในสามคืนให้กับฝ่ายสามี อย่างไรก็ตามจำนวนค่าสินสอดที่ฝ่ายภรรยาต้องจ่ายคืนให้ฝ่ายสามีก็มีความยืดหยุ่น ขึ้นอยู่กับว่าสามีกระทำผิดต่อภรรยาไว้มากน้อยเพียงใด ซึ่งผู้นำทางประเพณียืนยันว่า เกณฑ์ค่าปรับที่ชุมชนทำขึ้นกรณีที่หากมีการหย่าร้างเกิดขึ้น มีความเหมาะสมและยุติธรรมกับทุกฝ่ายแล้ว โดยเฉพาะฝ่ายผู้หญิงย่อมได้รับความยุติธรรมแล้ว เพราะผู้หญิงจ่ายค่าปรับการขอหย่าน้อยกว่าผู้ชาย¹¹

¹¹ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับสมาชิกของสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน

4. กลไกและกระบวนการยุติธรรมตามประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการหย่า

ผู้เขียนพบว่าในหมู่บ้านที่เข้าไปศึกษามีสามีและภรรยาจำนวนน้อยคู่มากที่มีการจดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมายแต่งงานของประเทศไทย ดังนั้นเมื่อเกิดการทะเลาะบาดหมางกันรุนแรงในคู่สมรส จนกระทั่งฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด หรือทั้งสองฝ่ายต้องการเลิกกัน กลไกกระบวนการยุติธรรมที่คู่สมรสขอพึ่งให้ช่วยจัดการให้ก็คือกลไกของระบบยุติธรรมตามประเพณีที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ความบาดหมางระหว่างคู่สมรสชาวม้งที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจาก เช่น การทุบตีทำร้ายภรรยา การไม่ซื่อสัตย์ของสามี การทอดทิ้งไม่รับผิดชอบเลี้ยงดูภรรยาและบุตร เป็นต้น ดังที่กล่าวไปแล้วว่าชุมชนม้งไม่สนับสนุนให้เกิดการหย่าร้างระหว่างคู่สมรส อย่างไรก็ตาม ถ้าหากฝ่ายหญิงไม่ต้องการอยู่กินกับฝ่ายสามีอีกต่อไปก็สามารถทำได้โดยการหนีจากสามีกลับมายังหมู่บ้านเดิม หรือหนีกลับไปหาพ่อแม่¹² ซึ่งสามีอาจจะมาตามภรรยากลับไป หรืออาจจะบอกกล่าวพ่อแม่ของฝ่ายภรรยาถึงพฤติกรรมการหนีดังกล่าวถ้าหากภรรยาหนีไปโดยไม่กลับไปอยู่กับสามีอีกต่อไป และพ่อแม่ก็ไม่บังคับให้ลูกสาวกลับไป ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็จะยื่นเรื่องขอหย่าขาดจากการเป็นสามีภรรยากันไปที่สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้าน

หลังจากนั้นสภาผู้อาวุโสก็จะเรียกประชุมเพื่อพิจารณาสอบสวนข้อเท็จจริง ในการตรวจสอบข้อเท็จจริงและการตัดสินความขัดแย้งนี้ในทุกครั้ง จะต้องมิตัวแทนที่เป็นผู้ชายของฝ่ายสามีและฝ่ายภรรยาอยู่ร่วมด้วยซึ่งอาจจะเป็นลุง พี่ชาย หรือพ่อก็ได้ ซึ่งผู้หญิงม้งได้บอกเล่าแก่ผู้วิจัยว่า ในกระบวนการหารือเรื่องการบาดหมางหรือการทะเลาะกันของคู่สมรสจนเป็นเหตุมาสู่การขอแยกทาง สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านไม่ได้ใส่ใจว่าผู้หญิงต้องการอะไร หรือผู้หญิงมีสิทธิอะไรบ้าง เพราะผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้ไปร่วมรับฟังหรือแสดงความเห็นในที่ประชุมดังกล่าว นอกเหนือจากนั้น ถ้าหากที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นว่าเรื่องที่บาดหมางกันไม่ร้ายแรง เช่น การทุบตีกันไม่ถึงกับบาดเจ็บสาหัส ก็มักจะเจรจาให้กลับไปคืนดีกัน แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยื่นกรณที่จะขอเลิกไม่อยู่กินฉันท์สามีและภรรยากันอีกต่อไป ต้องได้รับความยินยอมจากอีกฝ่าย และต้องได้รับอนุญาตจากตัวแทนที่เป็นผู้ชายอาวุโสของตระกูลด้วยจึงจะเลิกกันได้

มีข้อสังเกตว่า การที่สภาผู้อาวุโสจะพิจารณาตัดสินว่าความขัดแย้ง หรือการทำความรุนแรงประเภทไหนที่ถือว่ารุนแรงและควรตัดสินให้คู่สมรสแยกทางกันได้มักไม่มีความชัดเจน และมักไม่พิจารณาจากพื้นฐานการเคารพในสิทธิ ความต้องการ และความยินยอมของผู้หญิงที่เป็นภรรยา หรือผู้ชายที่เป็นสามี แต่การตัดสินมาจากความเห็นขององค์คณะที่เป็นผู้นำตระกูล และสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านที่เป็นผู้ชายทั้งหมด ซึ่งอาจไม่มีความยุติธรรมสำหรับผู้หญิงเลยก็ได้ มิติหรือการตัดสินของ

¹² ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในช่วงทำกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านม้ง ครั้งที่ 2 และ ครั้งที่ 3 ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ผู้หญิง ผู้นำตระกูลแซ่ และกรรมการหมู่บ้าน

ที่ประชุมผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน อาจบีบคั้นหรือกดดันให้ผู้หญิงต้องกลับไปอยู่กับสามีเหมือนเดิม แต่ก็มีโอกาสเป็นไปได้ว่าความเห็นในที่ประชุมอาจไม่เป็นเอกฉันท์ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของแต่ละกรณี ถ้าหากเกิดสภาวะแบบนี้ความขัดแย้งก็ไม่สามารถแก้ไขได้โดยสภาผู้อาวุโสอีกต่อไป กลไกต่อไปที่ผู้หญิงจะขอความช่วยเหลือคือพ่อหลวง หรือ ผู้ใหญ่บ้าน รวมทั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงสร้างระบบยุติธรรมชุมชนกึ่งทางการ เพราะว่าเป็นโครงสร้างที่รัฐจัดตั้งขึ้น แต่ผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านได้รับเลือกตั้งมาจากคนภายในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถืออยู่ก่อน¹³

5. ผลที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงหลังการหย่า

เช่นเดียวกับเรื่องการแต่งงาน พบว่า การหย่าของชนชาติพันธุ์ม้งจะต้องทำผ่านพิธีกรรมเช่นกัน ม้งมีวิธีการหย่าระหว่างคู่สมรสอยู่ 2 วิธี ดังนี้ วิธีแรกเป็นการหย่าที่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันเอง โดยไม่ต้องฟ้องหย่าไปที่สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้าน เป็นการหย่าโดยการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษกันเอง เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อผีบรรพบุรุษว่าความสัมพันธ์อันที่สามี-ภรรยาได้สิ้นสุดลงแล้ว การหย่าในรูปแบบนี้เรียกว่า หย่าสามีแต่ไม่หย่าตระกูลแซ่ การหย่าวิธีนี้ภรรยาและบุตรที่เกิดจากสามียังคงนับถือผีบรรพบุรุษ และเข้าร่วมพิธีกรรมกราบไหว้ผีบรรพบุรุษในตระกูลแซ่ของสามีได้ ผู้หญิงบางคนเลือกวิธีการหย่าแบบนี้ เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าตนเองและลูกจะไม่ตกที่นั่งลำบาก เพราะถูกตีตราว่าเป็นตัวชวย หรือตัวนำโชคร้ายมาสู่ญาติพี่น้อง ส่วนวิธีการหย่าแบบที่สอง คือ การหย่าที่เกิดขึ้นหลังการตัดสินใจของสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน เพราะว่ามีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ทำการฟ้อง หรือร้องขอหย่าไปยังสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน ซึ่งการหย่าด้วยวิธีที่สองนี้ จะมีผลทำให้ฝ่ายภรรยาต้องถูกตัดออกจากตระกูลแซ่ของสามี และถูกตัดออกจากการทำพิธีกรรม กล่าวคือไม่สามารถอยู่ร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ อีกทั้งไม่ได้รับการคุ้มครองช่วยเหลือจากครอบครัวของสามีอีกต่อไป ส่วนในเรื่องสิทธิในการดูแลบุตร ฝ่ายชายจะได้เป็นผู้ปกครองบุตรชายทั้งหมด ในขณะที่ผู้หญิงได้สิทธิในการปกครองดูแลเฉพาะลูกสาวเท่านั้น แต่ถ้าบุตรโตแล้วสามารถเลือกได้เองว่าจะไปอยู่กับฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ หลังจากหย่าแล้ว ฝ่ายหญิงอาจจะกลับไปยังหมู่บ้านเดิมของตนพร้อมกับบุตรที่อยู่ในความดูแล บางคนหลีกเลี่ยงปัญหาการถูกตีตราว่าเป็นตัวชวยจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน โดยการย้ายออกไปทำมาหากิน และตั้งหลักปักฐานใหม่นอกหมู่บ้านเดิม หรือ เข้าไปอยู่อาศัยในเมือง เป็นต้น¹⁴

¹³ สนทนากลุ่มกับสมาชิกสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน

¹⁴ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับสมาชิกสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน และแกนนำผู้หญิงม้ง

แบบแผนจารีตประเพณี และการปฏิบัติเกี่ยวกับการหย่าที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่า สังคมยังเป็นสังคมที่ไม่สนับสนุนการหย่าร้าง ถ้าหากชีวิตแต่งงานล้มเหลว ภรรยาเข้ากันไม่ได้กับสามีหรือกับครอบครัวของสามี ภรรยาถูกสามีทำร้ายร่างกาย หรือสามีเจ้าชู้ไปมีภรณาน้อยซึ่งเป็นการทำร้ายจิตใจกัน ผู้หญิงมั่งก็ต้องอดทน เพราะผู้หญิงเหล่านี้ถูกจารีตประเพณีกดดัน ไม่ยอมให้ทำการหย่าหรือแยกทางกับสามีได้ง่าย ๆ นอกจากนั้น แบบแผนจารีตนี้ยังทำให้ผู้หญิงที่เลิกสามีไม่มีที่ไปและไม่มีพื้นที่ทางสังคม เพราะว่าผู้หญิงมั่งที่หย่าร้างกับสามีไปจะต้องออกจากการนับถือผีบรรพบุรุษของฝ่ายสามีทันที ในขณะที่เดียวกันก็ไม่สามารถกลับคืนไปนับถือผีบรรพบุรุษของพ่อแม่ของตนได้อีกเช่นกัน คนมั่งโดยทั่วไปมองว่าผู้หญิงที่ไม่มีสามีเป็น “ผู้หญิงที่ไม่มีเจ้าของ ตายไปก็ไม่มีใครทำศพให้”¹⁵ แม้แต่สถานที่ตั้งศพก็จะมีเพราะว่าไม่มีใครอยากพบกับความโชคร้าย โดยนำศพของผู้หญิงลักษณะนี้เข้าไปจัดพิธีศพให้ในบ้านของตน มีเรื่องเล่าขานต่อ ๆ กันมาว่า ในอดีตที่ความเจริญยังเข้ามาไม่ถึง เมื่อผู้หญิงเหล่านี้เสียชีวิตไป ศพของพวกเธอก็จะถูกนำไปไว้กลางป่าปล่อยให้สัตว์ป่ามาแทะเล็มศพ ผู้หญิงมั่งส่วนใหญ่ยังถือว่าการไม่มีใครช่วยจัดพิธีศพเป็นปัญหาใหญ่ของพวกเธอ และยากที่จะไปทำทนายหรือต่อกรกับความเชื่อนี้

คนมั่งส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า คนที่ตายไปโดยไม่มีใครทำพิธีกรรมศพให้ จะกลายเป็นวิญญาณที่เร่ร่อน¹⁶ ความกลัวที่ว่าจะไม่มีการจัดพิธีกรรมศพให้ กลายเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงมั่งไม่กล้าขอลีกกับสามี ดังนั้น เมื่อผู้หญิงมั่งต้องประสบปัญหาชีวิตครอบครัว ก็ไม่กล้าขอแยกทางกับสามี แต่จะอดทนอยู่กับสามีที่ทำความรุนแรงกับเธอ ผู้หญิงมั่งที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว จึงมักถูกทำความรุนแรงซ้ำซากทั้งทางร่างกายและด้านจิตใจ ผู้หญิงมั่งบางคนที่ผินจารีตโดยกล้าหาญเลิกรากับสามีที่ทำความรุนแรง ได้หาทางออกโดยการแต่งงานใหม่ หรือยอมไปเป็นเมียของผู้ชายคนใหม่ บางคนก็เปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธ หรือศาสนาคริสต์ ทั้งนี้เพื่อจะได้มั่นใจได้ว่าหากเสียชีวิตไปก็ยังมีคนประกอบพิธีกรรมศพให้ นับว่าจารีตประเพณีเกี่ยวกับการหย่าและการจัดพิธีศพ เป็นจารีตที่ทำร้ายผู้หญิง (harmful traditional practice) นำมาสู่การทำความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผู้หญิงมั่ง ซึ่งพบว่านอกจากมีผู้หญิงที่หย่าร้าง/เลิกกับสามี ได้รับผลกระทบจากจารีตประเพณีนี้แล้ว ผู้หญิงมั่งที่เป็นหม้ายเพราะสามีเสียชีวิต และเป็นผู้หญิงที่ไม่มีลูกชายทำพิธีกรรมให้ รวมทั้งผู้หญิงมั่งที่ตั้งครรภ์และมีลูกโดยที่ไม่มีผู้ชายมารับผิดชอบแต่งงานด้วย ก็ได้รับผลกระทบจากจารีตประเพณีนี้เช่นเดียวกัน

¹⁵ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แกนนำผู้หญิงมั่งในหมู่บ้าน

¹⁶ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แกนนำผู้หญิงมั่งในหมู่บ้าน

ผู้ชายมั่งที่มีภรรยาน้อยไม่ได้ถูกสังคมลงโทษ หรือไม่ได้รับการประณามที่รุนแรง นอกจากนั้น ชุมชนมั่งเห็นว่าการมีเพศสัมพันธ์นอกสมรสของผู้ชายมั่งเป็นเรื่องปกติธรรมดา ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงมั่งซึ่งตั้งครรภ์ก่อนสมรสก็ไม่ได้ถูกสังคมตำหนิตราบเท่าที่ผู้หญิงคนนั้นมีผู้ชายยอมรับหรือจัดพิธีแต่งงานด้วย แต่จารีตประเพณีของคนมั่งอนุญาตให้ผู้ชายมั่งปฏิเสธการแต่งงานกับผู้หญิงที่ตนเองทำให้ตั้งครรภ์ได้ แต่ต้องทำพิธีกรรมขอขมาผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิง และต้องจ่ายค่าปรับใหม่ให้กับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวอาจช่วยให้ผู้หญิงมั่งที่ถูกผู้ชายปฏิเสธการแต่งงานยังสามารถใช้ชีวิตอยู่กับพ่อแม่ของตนต่อไปได้ แต่ก็ไม่ได้ทำให้ผู้หญิงคนนั้นหลุดพ้นไปจากชะตากรรมแบบเดียวกับผู้หญิงที่เลิกกับสามี หรือผู้หญิงที่สามีเสียชีวิต เธอและลูกก็จะถูกญาติพี่น้องมองว่าเป็นตัวชวย ที่นำโชคร้ายมาสู่ครัวเรือน จึงมักไม่ได้รับการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ และจิตใจจากญาติพี่น้อง และจะไม่มีใครจัดพิธีกรรมศพให้

๐:โรยติธรรม และ๐:โรไม่ยุติธรรม ในความเข้าใจของผู้หญิงมั่ง

ผู้หญิงมั่งมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความยุติธรรมอย่างไร ? ข้อมูลจากภาคสนามบอกเราว่า ผู้หญิงมั่งมีความเข้าใจและตีความแนวคิดเรื่องความยุติธรรมที่มีความเฉพาะกับบริบทของสังคมมั่งชัดเจนมาก โดยสามารถสรุปคำอธิบายเกี่ยวกับความยุติธรรมของผู้หญิงมั่งส่วนใหญ่ที่เราได้ร่วมสนทนาดังนี้ว่า “ความยุติธรรม เกี่ยวข้องกับการที่ผู้หญิงได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม และเสมอภาคกับผู้ชาย” และ “ความยุติธรรม คือการไม่กีดกัน ไม่แบ่งแยก” โดยอธิบายเพิ่มเติมว่า “ผู้หญิงไม่ควรถูกกีดกันออกจากโครงสร้างและกระบวนการยุติธรรมตามประเพณี และไม่ควรถูกกีดกันออกจากพื้นที่แห่งความเชื่อ และพิธีกรรมทุกเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตผู้หญิงตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ไม่ว่าผู้หญิงจะมีสถานภาพ หรือมีอัตลักษณ์ทางสังคมแบบใด เช่น หย่าร้าง แม่หม้าย ตั้งครรภ์นอกสมรส”¹⁷ ผู้หญิงมั่งที่เราสนทนาดังนี้ต่างก็สร้างชุดอธิบายว่า ปัญหาที่ผู้หญิงมั่งกำลังเผชิญในเรื่องต่อไปนี้เป็นเรื่องของความไม่ยุติธรรมที่ถูกผลิตซ้ำผ่านจารีตประเพณีที่ไม่เป็นธรรมกับผู้หญิง¹⁸ ได้แก่

- 1) กรณีที่มีภรรยาจารีตประเพณีตัดผู้หญิงที่หย่าสามี ผู้หญิงที่เป็นหม้ายเพราะสามีเสียชีวิต และผู้หญิงที่ตั้งครรภ์นอกสมรส ออกจากตระกูล ความเชื่อ และพื้นที่พิธีกรรม โดยอัตโนมัติ ทำให้ผู้หญิงเกิดภาวะความเครียดสูง และกังวลใจกับอนาคตของตัวเอง จารีตประเพณีดังกล่าว ทำให้ผู้หญิงต้องทนอยู่กับชีวิตแต่งงานที่สามีทุบตีทำร้าย สามีที่ไม่มีความรับผิดชอบครอบครัว เอาไรต์เอาเปรียบ และสามีเจ้าชู้หรือนอกใจ

¹⁷ ข้อมูลจากผู้หญิงมั่งที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มในกระบวนการ CO-FPAR

¹⁸ ข้อมูลจากผู้หญิงมั่งที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มในกระบวนการ CO-FPAR

เพราะผู้หญิงไม่อยากออกไปเผชิญกับปัญหาการถูกตีตราจากสังคม และการถูกตัดออกจากพื้นที่พิธีกรรมซึ่งเป็นหัวใจแห่งการเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมและทางจิตวิญญาณของชนชาติพันธุ์ม้ง

- 2) กรณีไม่ให้มีสิทธิในมรดกของพ่อแม่ สำหรับผู้หญิงม้งความยุติธรรมยังหมายถึงการที่พ่อแม่แบ่งมรดกที่ดินและทรัพย์สินต่าง ๆ ให้กับลูกสาวและลูกชายอย่างเท่าเทียมด้วย แต่ในการแบ่งมรดกของครอบครัวม้งยังคงปฏิบัติตามจารีตประเพณีดั้งเดิม คือ ลูกสาวไม่มีสิทธิในมรดกที่ดินและทรัพย์สินของพ่อแม่ พ่อแม่จะยกให้เฉพาะลูกชายเท่านั้น ซึ่งผู้หญิงม้งบอกว่าลูกสาวควรได้รับส่วนแบ่งในมรดกของครอบครัวด้วย เนื่องจากในปัจจุบันลูกสาวชาวม้งช่วยพ่อแม่ทำมาหากินและหาเงินเข้าบ้าน ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้น ซึ่งแตกต่างจากในอดีตไปแล้ว
- 3) กรณีห้ามผู้หญิงไปติดต่อกล่าวาจาขอให้หมอผีหรือคนทำพิธีกรรม (shaman) มาประกอบพิธีกรรมให้กับตนเองหรือสมาชิกในครอบครัว ซึ่งตามจารีตประเพณีต้องให้ผู้ชายเท่านั้นไปร้องขอ ซึ่งเท่ากับว่าถ้าหากผู้หญิงม้งไม่มีสามี พ่อเสียชีวิต ไม่มีลูกชาย หรือญาติผู้ชายหลงเหลืออยู่เลย การที่จะทำพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งพิธีสำหรับคนตายก็ย่อมทำไม่ได้ และผู้หญิงม้งถูกจารีตประเพณีห้ามไว้ไม่ให้เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมด้วยตัวเองอีกต่างหาก
- 4) กรณีของการยึดถือจารีตที่ว่าผู้หญิงม้งที่สมรสแล้วเป็นทรัพย์สินของครอบครัวสามี แม้ว่าสามีเสียชีวิตไปแล้ว และผู้หญิงม้งเปลี่ยนสถานภาพเป็นแม่หม้ายสามีตายก็ยังถือว่าเป็นสมบัติของครอบครัวฝ่ายสามีอยู่ดี ถ้าหากผู้หญิงม้งคนนั้นต้องการแต่งงานใหม่ ผู้ชายที่มาแต่งงานด้วยต้องจ่ายค่าสินสอดให้กับครอบครัวของฝ่ายสามีคนเดิมที่เสียชีวิตไป
- 5) กรณีมีข้อห้าม (taboos) ไม่ให้ลูกสาว 4 ประเภท เข้ามาอยู่อาศัยในบ้านเดียวกับพ่อแม่ ได้แก่ (1) ลูกสาวที่สมรสแล้วและตั้งครรภ์ ห้ามกลับไปอาศัยหรือค้างคืนหรือคลอดลูกในบ้านของพ่อแม่ที่ให้กำเนิดเนื่องจากพ่อแม่และญาติ ๆ กลัวกันว่าลูกสาวจะมาเสียชีวิตในบ้าน ซึ่งหากเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น คนม้งเชื่อว่าจะนำโชคร้ายมาสู่ครอบครัว สมาชิกในบ้านจะเจ็บป่วย (2) ลูกสาวที่หย่ากับสามี (3) ลูกสาวที่เป็น

แม่หม้ายเพราะสามีเสียชีวิต (4) ลูกสาวที่มีลูกโดยไม่มีสามี ซึ่งลูกสาวทั้ง 4 ประเภนี้คนมั่งถือว่าเป็น “คนอื่น” ของครอบครัวไปแล้ว ไม่ใช่คนของตระกูลตนอีกต่อไป หากนำเข้ามาอยู่ในบ้านจะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธ และลงโทษได้ เช่น ทำให้ทำมาหากิน ผิดเคือง ยากจน หรือประสบอุบัติเหตุ ป่วยไข้ เป็นต้น

- 6) กรณีห้ามหญิงมั่งที่มีสามี เดินทางออกนอกหมู่บ้านหากสามีไม่อนุญาต
- 7) กรณีเพศวิถีของผู้ชาย สังคมมั่งไม่มีกติกาสังคมที่เข้มงวดมาห้ามหรือลงโทษ การมีพฤติกรรมมากภรรยา รวมทั้งการซื้อบริการทางเพศของผู้ชายมั่ง
- 8) กรณีไม่อนุญาตให้ผู้หญิงมั่งเข้าไปมีตำแหน่งในโครงสร้างหรือกลไกยุติธรรมตามประเพณี หรือได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในกระบวนการยุติธรรมตามประเพณี แม้กระทั่งการฟ้องร้องและการตัดสินใจเกี่ยวกับหย่าร้าง หรือการตกลงกับผู้ชายที่ทำให้ผู้หญิงท้องแล้วไม่รับผิชอบ ก็ไม่ให้เจ้าของปัญหาคือตัวผู้หญิงเข้าไปให้ข้อเท็จจริง ผู้หญิงต้องบอกเล่าเหตุการณ์ และสิ่งที่ตนเองต้องการผ่านญาติที่เป็นผู้ชายซึ่งเข้าไปเป็นตัวแทนของตระกูลในสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านเท่านั้น

ซึ่งที่ผ่านมาพบว่าการส่งเสียงวิพากษ์วิจารณ์ความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาติพันธุ์ตนเอง ไม่ได้รับความสนใจจากผู้ชายที่มีอำนาจทั้งหลาย มีหน้าซ้ำผู้ชายเหล่านั้นยังมองว่าการวิพากษ์วิจารณ์จารีตประเพณีของตนเองของผู้หญิงมั่งเป็นเพราะผู้หญิงโง่เขลา และขาดความรู้ความเข้าใจในจารีตประเพณีดั้งเดิมของมั่งนั่นเอง¹⁹ ซึ่งมีผลทำให้เสียงแห่งความทุกข์ของผู้หญิงไม่เคยถูกรับฟัง หรือถูกยึดถือเป็นสาระสำคัญของสมาชิกชุมชนมั่ง กล่าวโดยสรุป ผู้หญิงมั่งยังคงมีชีวิตอยู่ภายใต้แรงกดดันของจารีตประเพณีที่ใช้สองมาตรฐานระหว่างหญิงกับชาย มีการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในมิติทางสังคม ครอบครัว และจิตวิญญาณ โดยเฉพาะในมิติจิตวิญญาณมีผลต่อผู้หญิงอย่างมาก เพราะว่าทำให้ผู้หญิงเกิดความกลัวว่าตนเองจะกลายเป็นสาเหตุความโชคร้ายต่าง ๆ ของสมาชิกในครอบครัวที่ให้งำเนิด เพราะถูกอำนาจเหนือธรรมชาติหรือผีบรรพบุรุษลงโทษ ดังนั้นผู้หญิงมั่งส่วนใหญ่จึงไม่อาจหลบเลี่ยงความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมรวมทั้งความอยุติธรรมของระบบยุติธรรมแนวจารีตที่กระทำกับพวกเธอ พวกเธอได้แต่นิ่งเงียบและยอมรับความไม่ยุติธรรมนั้นโดยดุษณี

¹⁹ ข้อมูลจากผู้หญิงมั่งที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มในกระบวนการ CO-FPAR

การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง: กรณีศึกษา

การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงม้ง พบว่าเกิดขึ้นทั้งจากการเข้าไปใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณีดั้งเดิม และระบบยุติธรรมสมัยใหม่ที่มีภาคราชการเป็นผู้อำนวยความสะดวก การเข้าถึงความยุติธรรมส่งผลเสียต่อสุขภาวะของผู้หญิงม้ง เนื่องจากทำให้ผู้หญิงม้งขาดความมั่นคงในชีวิต กล่าวคือ ทางด้านเศรษฐกิจ ประสบกับปัญหาความยากจน ขาดทรัพยากร และการหนุนช่วยจากครอบครัวและชุมชน เข้าไม่ถึงบริการสาธารณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการอำนวยความสะดวกของภาคราชการ ไม่ได้รับการศึกษา ตลอดจนโอกาสในการออกจากหมู่บ้านไปทำงานรับจ้างก็มีจำกัด อีกทั้งจารีตประเพณีดั้งเดิมยังส่งผลให้ผู้หญิงม้งมีโอกาสเสี่ยงที่จะตกเป็นเหยื่อของการทำความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศสูงอีกด้วย เช่น ถูกลักพาตัวหรือถูกขูดไปข่มขืน รวมทั้งการถูกบีบคั้นให้ต้องแต่งงานอีกด้วย

ดังที่กล่าวแล้วว่างานวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงม้งเฉพาะในบริบทที่เกี่ยวข้องกับการแต่งงาน การหย่า สิทธิในมรดกและทรัพย์สิน รวมทั้งการทำ ความรุนแรงในครอบครัว และการทำ ความรุนแรงทางเพศ จึงได้มีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้หญิงม้งจำนวน 4 ราย และสัมภาษณ์แกนนำผู้หญิงม้งเพื่อให้ได้ข้อมูลอีก 1 กรณี รวมเป็น 5 กรณีศึกษา เกณฑ์การคัดเลือกผู้หญิงม้งเพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ การเคยมีประสบการณ์กับระบบยุติธรรมตามประเพณี หรือระบบยุติธรรมสมัยใหม่ของรัฐมาก่อน ทั้ง 5 ราย ได้รับการแนะนำจากแกนนำผู้หญิงม้งที่ทำงานให้คำปรึกษาผู้หญิงม้งที่ประสบปัญหาชีวิตในพื้นที่ ในการสัมภาษณ์ใช้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นผู้หญิงม้ง สามารถสื่อสารภาษาม้งได้คล่อง มีการจัดทำแนวคำถามให้ผู้สัมภาษณ์และอบรมทำความเข้าใจกับคำถามโดยนักวิจัยหลัก ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ถูกเก็บเป็นความลับ มีเฉพาะนักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยที่ทำการสัมภาษณ์เท่านั้นที่เข้าถึงข้อมูลได้ รายงานวิจัยนี้ใช้ชื่อสมมุติของผู้ให้ข้อมูลในการนำเสนอผลการศึกษาเพื่อทำให้มั่นใจได้ว่าผู้ให้ข้อมูลจะไม่ถูกระบุตัวบุคคลได้อย่างถูกต้อง

1. การเข้าถึงความยุติธรรม กรณีการหย่าและการถูกสามีใช้ความรุนแรง

กรณีที่ 1: เรียม (ชื่อสมมุติ) อายุ 48 ปี เริ่มแต่งงานเมื่ออายุ 17 ปี ปัจจุบันแยกทางกับสามีเก่า และมีสามีใหม่แล้ว เรียมมีบุตรกับอดีตสามี 4 คน เธอเล่าเรื่องราวในอดีตให้เราฟังว่า เธอแต่งงานกับสามีเพราะความจำยอม เนื่องจากเธอตั้งครรภ์กับอดีตสามีในขณะที่คบหาเป็นแฟนกัน เพราะถูกอดีตสามีซึ่งขณะนั้นเป็นแฟนกันข่มขืนใจ โดยที่เธอเองก็ไม่ทราบมาก่อนว่าฝ่ายชายมีภรรยาอยู่แล้ว หลังจากพ่อแม่รู้ว่าเธอตั้งครรภ์ก็บังคับให้เธอแต่งงานกับฝ่ายชายเพื่อรักษาเกียรติของครอบครัว เรียมจึงแต่งงานกับฝ่ายชายโดยฝ่ายชายจัดพิธีแต่งงานถูกต้องตามประเพณีม้ง และนำเธอเข้าไปอยู่ร่วมกับครอบครัวของเขา ซึ่งมีภรรยาคนแรก และบุตรสาวสองคนอยู่อาศัยก่อนแล้ว

หลังจากเธอคลอดลูกคนแรก เริ่มเผชิญกับความกดดันในครอบครัวสามีหลายอย่าง เธอจึงหนีออกจากบ้านกลับไปอยู่ในหมู่บ้านเดิมของตัวเอง พ่อแม่ของเธอไม่สนับสนุนให้เธอเลิกกับสามี เมื่อสามีมาตามเธอกลับไปพ่อแม่จึงไล่ให้เธอกลับไปอยู่กับสามี เริ่มจำยอมใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสามี และครอบครัวของเขาหลายปี โดยมีภรรยาหลวงและบุตรจากภรรยาหลวงอยู่ร่วมในบ้านเดียวกัน เริ่มเล่าว่าเธอต้องทำงานหนักทั้งในไร่ และต้องออกไปค้าขายนอกหมู่บ้านพร้อมกับสามี เพื่อนำเงินมาเลี้ยงคนทั้งครอบครัว ในขณะที่ภรรยาหลวงอยู่บ้านเลี้ยงลูก ทำงานสบายกว่าเธอมาก แต่สามีให้ภรรยาหลวงเป็นคนเก็บเงินทุกบาททุกสตางค์ที่สามีและเธอหามาได้ ซึ่งเธอคิดว่าไม่ยุติธรรม กับเธอเลย

เริ่มจึงขอแยกทางกับสามีโดยให้เหตุผลในการขอหย่าว่าทั้งสามีและภรรยาหลวง เอาเปรียบเธอ ซึ่งสามีเธอก็ยินยอมหย่าให้ แต่ภายใต้เงื่อนไขว่าเริ่มต้องจ่ายเงินค่าสินสอดทั้งหมด คืนให้ฝ่ายเขา ซึ่งในขณะนั้นปรากฏว่าเริ่มไม่มีเงินจ่ายคืนเป็นค่าสินสอดให้กับอดีตสามี เริ่มจึงไปร้องขอพ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นญาติฝ่ายสามีของเธอให้เข้ามาเจรจาเรื่องการหย่าจากสามี พ่อหลวงซึ่งมีตำแหน่งอยู่ในสภาผู้ว่าฯ ในหมู่บ้านด้วยจึงเข้ามาเจรจาต่อรอง และมีมติอนุญาตให้หย่าได้โดยสามีเธอก็ยินยอมโดยเธอไม่ต้องคืนค่าสินสอด และไม่จำเป็นต้องทำพิธีหย่าแบบปกติ เพียงแค่ให้มีพิธีเช่นไหว้บอกกล่าวผีบรรพบุรุษว่าทั้งคู่ตกลงแยกกันอยู่เท่านั้น ซึ่งการหย่าด้วยวิธีนี้ ทำให้เธอไม่ถูกตัดออกจากตระกูลของสามี ยังคงยึดถือความเชื่อ และเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ในฝ่ายตระกูลสามีได้ แต่สามียื่นข้อแลกเปลี่ยนว่าเริ่มจะต้องมอบทรัพย์สินทุกอย่างให้เขา ได้แก่ บ้านหลังใหม่ และที่ดินที่เธอเป็นคนหลักหาเงินมาสร้างและมาซื้อ ซึ่งการเจรจาดังกล่าว มีพ่อหลวงเป็นคนกลางทำให้เธอต้องยินยอม ทั้ง ๆ ที่เธอคิดว่าไม่ยุติธรรมสำหรับเธอ อย่างไรก็ตาม เหตุผลหนึ่งที่เธอยินยอมไม่ยุ่งเกี่ยวกับทรัพย์สินที่หามาได้ร่วมกันเพราะว่า อดีตสามีของเธอให้สัญญาว่าจะมอบทรัพย์สินเหล่านั้นให้กับบุตรชายคนโตที่เกิดจากเธอ อีกทั้งอดีตสามีของเธอยังอนุญาตให้เธอกลับมาเยี่ยมลูกๆ ได้ เพราะบุตรทุกคนที่เกิดจากเธอเป็นเด็กผู้ชายอาศัยอยู่กับพ่อ เธอไม่สามารถเอาลูกไปอยู่ด้วยได้ ซึ่งตามจารีตประเพณีนั้นพ่อย่อมมีสิทธิในบุตรชายทุกคน

กรณีที่ 2 : ฝน (ชื่อสมมุติ) อายุ 56 ปี สถานะสมรส คือ หย่าร้าง แต่งงานตั้งแต่ อายุ 16 ปี ซึ่งพ่อแม่เป็นคนหาสามีให้ ฝนเล่าให้ฟังว่าเธอโชคร้ายได้สามีเกียจคร้าน และเห็นแก่ตัว ในช่วงที่เธอใช้ชีวิตคู่อยู่กับสามี เธอต้องทำงานในไร่คนเดียว สามีเธอเอาแต่เที่ยวเตร่และลงไปสนุกสนานในตัวเมืองเป็นประจำ อีกทั้งยังมาข่มขู่เอาเงินที่เธอหามาได้ด้วยแรงกายของเธอไปใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย โดยไม่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว และยังไม่พอใจเธอ ครั้งสุดท้ายที่เธอหมดความอดทนคืออดีตสามีคนนี้ได้พาภรรยาน้อยมาอยู่ร่วมบ้านกับเธอ เธอจึงไปยื่นร้องที่สภาผู้ว่าฯ ของหมู่บ้านเพื่อขอหย่าขาดจากสามีแต่เนื่องจากฝ่ายสามีไม่ยินยอมที่จะหย่าจึงหย่าไม่ได้ มีหน้าซำยังทุบตีทำร้ายร่างกายเธอซ้ำ ๆ ต่อเนื่อง ซึ่งในที่สุดเธอทนไม่ไหว จึงได้หลบหนีออกจากบ้านสามีไปยัง

บ้านพ่อแม่ แต่ก็ไม่มีญาติพี่น้องคนไหนยินดีต้อนรับเธอกลับบ้าน ญาติผู้ชายที่เป็นผู้อาวุโสในตระกูล เธอก็ไม่เห็นด้วยที่เธอหนีจากสามีมา บ่นว่าเธอจะทำให้สองตระกูลบาดหมางใจกัน ทำให้เธอไม่มีทางเลือกต้องกลับไปอยู่กับสามีอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม หลังจากฝนตั้งใจแน่วแน่แล้วจะไม่กลับไปอยู่กับสามีอีกแล้ว จึงต่อรองกับอดีตสามีเพื่อขอหย่าอีกครั้ง แต่ครั้งนี้อดีตสามีของเธอยื่นข้อเสนอเพื่อต่อรองกับเธอว่า ถ้าต้องการหย่าจริง ๆ ฝนจะต้องไม่เรียกร้องอะไรจากเขา และต้องรับผิดชอบดูแลลูกเองทั้งหมดเพียงลำพัง ฝนเห็นว่าข้อเสนอนี้ไม่ยุติธรรมกับเธอ ฝนจึงหันไปพึ่งพ่อหลวง และกรรมการหมู่บ้าน เหตุผลที่เธอไม่พึ่งสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเพราะเธอไม่มั่นใจว่าจะยอมให้เธอหย่าได้ และเธอไม่คิดว่า จะได้รับการตัดสินที่ยุติธรรม ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านจึงเข้ามาจัดการความขัดแย้งนี้ มีคำตัดสินออกมาว่าให้สามียินยอมหย่าให้เธอและสามีต้องจ่ายค่าปรับใหม่เป็นเงิน 10,000 บาท ให้แก่ฝนด้วยเนื่องจากทุติหารายให้ฝนได้รับบาดเจ็บ อีกทั้งฝ่ายสามีจะต้องคืนทรัพย์สินที่ฝนหาได้มา ในระหว่างแต่งงานให้กับฝนครึ่งหนึ่ง ถึงแม้คณะกรรมการประจำหมู่บ้านได้ตัดสินแบบนี้ก็ตาม แต่สามีแม้จะยอมหย่าให้ฝน แต่เขาก็ไม่ได้จ่ายเงินค่าปรับ และไม่ได้คืนทรัพย์สินให้กับฝนแต่อย่างใด ซึ่งคณะกรรมการประจำหมู่บ้านก็ไม่มีเครื่องมือหรือกลไกใด ที่ไปบังคับให้สามีปฏิบัติตามคำตัดสินของคณะกรรมการประจำหมู่บ้าน

กรณีที่ 3: เป็นกรณีที่สามีทำร้ายภรรยาและขอหย่าภรรยา กรณีนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับที่โครงการวิจัยนี้กำลังดำเนินอยู่ และเหตุการณ์นี้ปรากฏเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ นักวิจัยได้สัมภาษณ์แกนนำผู้หญิงมั่งในหมู่บ้าน ที่ทราบรายละเอียดที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกรณีนี้ กล่าวคือ สามีได้ทำร้ายร่างกายภรรยาอย่างรุนแรง และได้ส่งตัวภรรยากลับคืนไปยังพ่อแม่ของภรรยา พร้อมทั้งทำการฟ้องหย่าจากภรรยาโดยผ่านระบบยุติธรรมจารีตประเพณี คือ สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้าน โดยอ้างเหตุผลของการขอหย่าว่า ภรรยาคบชู้และกำลังตั้งครรภ์กับชายอื่น กรณีที่เกิดขึ้นนี้น่าสนใจตรงที่ว่า ทั้งสองฝ่ายเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่บ้าน โดยตระกูลฝ่ายหญิงค่อนข้างมีอิทธิพลในชุมชน ส่วนสามีเป็นหนึ่งในผู้นำชุมชน การต่อรองกันผ่านระบบยุติธรรมจารีตประเพณีปรากฏผลออกมาว่า ฝ่ายหญิงยินยอมหย่าให้โดยสามีต้องยอมจ่ายค่าปรับหรือค่าเสียหายให้แก่ภรรยาเป็นจำนวนเงิน 70,000 บาท เพราะเหตุที่ว่าได้ทำร้ายร่างกายภรรยา โดยญาติฝ่ายหญิงได้ชี้ว่าถ้าฝ่ายชายไม่ยอมจ่ายเงินค่าปรับในจำนวนดังกล่าว ก็จะนำเรื่องเข้าแจ้งความกับตำรวจฐานทำร้ายร่างกาย ซึ่งก็จะทำให้เรื่องราวที่เกิดขึ้นกลายเป็นคดีอาญาที่ส่งฟ้องศาลยุติธรรมในระบบยุติธรรมของรัฐ ซึ่งอาจทำให้ฝ่ายชายติดคุกได้ คำชู้ดังกล่าวทำให้ฝ่ายชายยินยอมที่จ่ายเงินจำนวนดังกล่าวเพื่อหลีกเลี่ยงการไปต่อสู่คดีภายใต้ระบบยุติธรรมของรัฐ ซึ่งเหตุการณ์ลักษณะนี้หากเกิดขึ้นในอดีตและเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมแนวจารีตเลย ผู้หญิงอาจเรียกร้องค่าเสียหายไม่ได้ หรือได้เพียงเล็กน้อย

2. การเข้าถึงความยุติธรรม กรณีถูกทำความรุนแรงทางเพศ/ข่มขืน

ดังที่กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่า วิธีการลักพาตัวผู้หญิงเป็นวิธีหนึ่งเพื่อจะให้ได้ผู้หญิงมาเป็นภรรยา ซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมม้ง ในอดีตนั้นถ้าหากหญิงสาวคนใดถูกลักพาตัวไปและถูกกักขังไว้ในบ้านผู้ชายข้ามวันข้ามคืน หญิงสาวคนนั้นต้องยอมแต่งงานกับผู้ชายที่อุดไปโดยปริยายถึงแม้จะไม่ได้รักชอบผู้ชายก็ตาม พ่อแม่ฝ่ายหญิง หรือ ผู้นำหมู่บ้าน รวมทั้งสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านมักเจรจาหวานล่อมให้ลูกสาวต้องยอมแต่งงานกับผู้ชายที่ข่มขืนเธอ โดยใช้เหตุผลว่าเพื่อรักษาชื่อเสียงของตระกูลและครอบครัว และเป็นหนทางที่จะทำให้สองตระกูลไม่เป็นศัตรูต่อกัน แต่ถ้าผู้หญิงปฏิเสธผลลัพธ์ที่จะติดตามมาคือความบาดหมางใจระหว่างสองตระกูลก็จะดำเนินต่อเนื่องยาวนาน ดังนั้นจะเห็นว่า ความสำเร็จในการที่จะได้มาซึ่งความปรองดองกันภายในชุมชนม้ง กลายเป็นภาระที่ผู้หญิงจะต้องแบกจากการที่ต้องถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน

แต่ในปัจจุบันนี้คนม้งเริ่มตระหนักกันมากขึ้นแล้วว่า วิธีการลักพาตัวผู้หญิงแบบนี้ผิดกฎหมายสมัยใหม่ของไทยและถือว่าเป็นอาชญากรรมร้ายแรง เพราะผู้หญิงไม่ได้ยินยอมพร้อมใจด้วย และถ้าหากการอุดหรือลักพาตัวนั้นกระทำกับเด็กผู้หญิงอายุต่ำกว่า 15 ปี ผู้กระทำก็จะมีมาตรฐานพรากผู้เยาว์ ซึ่งกฎหมายไทยกำหนดบทลงโทษไว้ค่อนข้างหนัก และผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ชายต่างให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันชุมชนม้งในประเทศไทยทั้งหมดได้ล้มเลิกธรรมเนียมนี้ไปแล้ว²⁰ แต่แกนนำผู้หญิงม้งให้ข้อมูลที่ตรงกันข้ามกับคนม้งที่เป็นผู้นำชายให้ข้อมูล พวกเขาบอกว่า ข้อเท็จจริงในพื้นที่ก็คือประเพณีการอุดสาวยังโผล่มาให้เห็นอยู่เรื่อย ๆ ในหมู่บ้านม้งหลายหมู่บ้าน เพราะว่าผู้ชายม้งจำนวนหนึ่งยังยึดมั่นว่าการกระทำแบบนี้เป็นวิธีหนึ่งของการแต่งงานตามจารีตดั้งเดิมของชาติพันธุ์ม้ง ที่เราไม่ค่อยได้รับรู้กันหรือปรากฏเป็นข่าวเนื่องจากว่าฝ่ายหญิงที่ตกเป็นเหยื่อไม่กล้าหาญพอที่จะนำเรื่องราวแบบนี้เข้าไปฟ้องกระบวนการยุติธรรมสมัยใหม่ของทางราชการไทย ผู้กระทำจึงมักรอดพ้นจากการถูกลงโทษตามกฎหมายไทย ที่พบคือฝ่ายหญิงขอเข้าไปพึ่งกลไกรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีม้ง ก็มักลงเอยด้วยการให้ผู้ชายสัญญาว่าจะแต่งงานกับกับฝ่ายหญิงเสมอ ถ้าผู้ชายยินยอมแต่งงานก็จะไม่ถูกปรับเป็นเงิน แต่ถ้าผู้หญิงไม่ยอมแต่งงานด้วย จึงจะมีการลงโทษโดยผู้ชายต้องจ่ายค่าปรับไหมให้ฝ่ายหญิง

นอกจากนั้น แกนนำผู้หญิงม้งยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เมื่อเกิดกรณีผู้ชายม้งอุดผู้หญิงม้งไปกักขังหน่วงเหนี่ยวและข่มขืน หากฝ่ายหญิงเข้าแจ้งความกับตำรวจในพื้นที่ ตำรวจมักปฏิเสธที่จะลงบันทึกประจำวันให้ คือไม่รับแจ้งความนั่นเอง แต่จะแนะนำ (อันที่จริงผู้ให้ข้อมูลบอกว่าไล่ให้กลับบ้าน) ให้ฝ่ายหญิงและญาติ ๆ ที่มาแจ้งความกลับไปใช้ระบบยุติธรรมตามจารีตประเพณีของม้ง หรือไม่ก็ให้ไปปรึกษากับผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านก่อนว่าจะเอาอย่างไร โดยตำรวจ

²⁰ ข้อมูลจากผู้นำชายในหมู่บ้านที่ทำวิจัย

อ้างเหตุผลว่า ไม่อยากเข้าไปก้าวก่ายจารีตประเพณีของชนชาติพันธุ์ ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงสถานการณ์ของผู้หญิงม้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการเข้าถึงความยุติธรรมในกรณีความรุนแรงทางเพศ ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาของผู้หญิงม้งคนหนึ่ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีที่ 4: ชื่อแดง (ชื่อสมมุติ) เมื่ออายุประมาณ 14 ปี แดงถูกเพื่อนรุ่นพี่ที่เป็นชาวม้งเช่นเดียวกัน ลักพาตัวไปกักขังหนองเหี่ยว ทำร้ายร่างกาย และข่มขืน โดยกักขังเธอไว้ถึง 3 วัน หลังจากนั้นจึงส่งคนไปเจรจาซื้อเธอให้กับพ่อแม่ แม่ของแดงถามความต้องการของเธอ ซึ่งแดงปฏิเสธที่จะแต่งงานกับรุ่นพี่ที่ข่มขืนเธอและแดงไม่ได้รับรุ่นพี่คนนี้เลย อีกทั้งผู้ชายคนนี้ก็ทำร้ายร่างกายเธอรุนแรง เมื่อแม่ของแดงเห็นร่างกายของแดงฟกช้ำไปทั่วจากการถูกทำร้าย แม่ของแดงจึงไม่ยอมเจรจาต่อรองและรับข้อเสนอเรื่องการจัดพิธีแต่งงานจากฝ่ายผู้ชาย แต่ตัดสินใจพาแดงเข้าแจ้งความที่สถานีตำรวจ โดยแม่ของแดงและเธอเองได้รับความช่วยเหลือและคำแนะนำด้านการฟ้องร้อง และติดต่อทนายให้จากองค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดที่ทำงานช่วยเหลือเด็กและเยาวชนในพื้นที่สูงที่ด้อยโอกาส คนในครอบครัวเธอบางส่วนก็สนับสนุนให้แม่ของแดงแฉกับผู้ชาย ซึ่งเมื่อกระบวนการยุติธรรมสิ้นสุดศาลพิพากษาจำคุกเพื่อนรุ่นพี่ที่ข่มขืนแดง 3 ปี ซึ่งแดงบอกแก่นักวิจัยว่า ถ้าหากแม่ของแดงไม่กล้าหาญพอที่จะพาเธอไปแจ้งความ โดยยอมใช้กระบวนการยุติธรรมจารีตม้ง กรณีของเธอคงไม่ได้รับความยุติธรรมแบบนี้แน่นอน

แดงบอกกับนักวิจัยว่า เธอพอใจกับกระบวนการยุติธรรมของทางราชการ เนื่องจากหลายฝ่ายให้ความช่วยเหลือเธอเป็นอย่างดี และละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ตลอดจนความต้องการของเธอ อีกทั้งช่วยปกป้องสิทธิให้กับเธอ และในช่วงที่เธอต้องให้การต่อหน้าศาล ผู้พิพากษาก็อนุญาตให้เธอไม่ต้องยื่นเผชิญหน้ากับจำเลยที่ข่มขืนเธอ เธอเล่าว่าเจ้าหน้าที่ทุกคนก็ปฏิบัติต่อเธอดีมาก ไม่ทำให้เธอรู้สึกอับอาย หรือหวาดกลัว ในทางกลับกัน สิ่งที่ทำให้แม่และแดงรู้สึกไม่ดี กลายเป็นปฏิกิริยาของฝ่ายญาติ ๆ ในตระกูลของเธอเอง และคนในหมู่บ้านม้ง ที่พากันโกรธเคือง และกล่าวตำหนิเธอและแม่ หว่ายาพวกเธอเป็นคนเห็นแก่ตัวที่ไม่ยอมประนีประนอมด้วยกระบวนการยุติธรรมตามจารีตประเพณี พวกเขาบอกว่าการกระทำของสองแม่ลูกนี้ทำให้คนม้งแตกสามัคคีกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในสองตระกูลนี้ต้องเป็นปฏิปักษ์ต่อกันตลอดไป แดงบอกว่าถึงปัจจุบันนี้ญาติ ๆ ในตระกูลเธอก็ยังโกรธและกล่าวโทษตัวเธอกับแม่อยู่ ซึ่งการตอบโต้ของฝ่ายญาติพี่น้องของเธอเป็นเหตุผลที่ทำให้เธอตัดสินใจย้ายออกจากหมู่บ้านที่เธอเกิดมาไปอาศัยอยู่ที่อื่น

3. การเข้าถึงความยุติธรรม กรณีการตั้งครรภ์/มีบุตรนอกการสมรส

กรณีที่ 5: ชื่อกัญ (นามสมมุติ) อายุ 40 ปี ถูกผู้ชายที่เธอมีความสัมพันธ์ด้วยปฏิเสธที่จะแต่งงานด้วย ทำให้กัญกลายเป็นหญิงไม่มีสามีแต่มีลูกเป็นลูกนอกสมรส ตามที่ได้อธิบายไป

ในเนื้อหาส่วนก่อนหน้านี้นี้ว่า ผู้หญิงที่มีสถานภาพแบบเดียวกับกัญญกจาริตประเพณีมั่งปฏบัติ ไม่แตกต่างไปจากผู้หญิงที่หย่ากับสามี หรือผู้หญิงที่เป็นหม้าย ดังนั้นกัญและลูกของเธอจึงต้องถูก ตีตราตลอดชีวิต จากสมาชิกในครอบครัวของเธอว่าเป็นหญิงที่ตั้งครรภ์โดยไม่ได้แต่งงานและมีลูก โดยที่ไม่มีพ่อยอมรับ ทำให้กัญต้องยอมรับการถูกตัดออกจากพื้นที่พิธีกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับ ฝับรรพบุรุษของครอบครัว ซึ่งสถานะของเธอก็มีผลต่อสถานะของบุตรด้วยเช่นกัน บุตรของเธอไม่ได้ รับการยินยอมให้หนีถือฝับุรุษในในฝ่ายตาและยาย และไม่ได้รับอนุญาตให้หนีถือฝับรรพบุรุษของ ฝ่ายพ่อเช่นกัน เพราะว่าพ่อปฏิเสธการแต่งงานกับแม่ แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกับพ่อแม่ แต่กัญและลูกก็ไม่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาอาศัยในบ้านหลังเดียวกันกับพ่อแม่และพี่น้องคนอื่น ๆ เธอเล่าให้เราฟังว่าทุกครั้งที่มีความทุกข์หรือสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นกับสมาชิกในบ้านพ่อแม่ เช่น เกิดอุบัติเหตุ หรือประสบความล้มเหลวในเรื่องเศรษฐกิจ สมาชิกในครอบครัวเธอก็จะกล่าวโทษเธอกับลูกว่า เป็นตัวช่วย ทำให้คนในครอบครัวประสบกับความโชคร้าย เธอจึงไม่ได้รับความช่วยเหลือใด ๆ จากคนในครอบครัว ต้องดิ้นรนทำมาหากินเลี้ยงลูกด้วยการออกจากหมู่บ้านไปขายของในตลาด กลางคืนในตัวเมือง

กัญเล่าเรื่องราวย้อนอดีตเกี่ยวกับประสบการณ์การเข้าไปฟังกระบวนการยุติธรรมตาม จาริตประเพณีมั่งปฏบัติให้กวีจียฟังว่า เธอมีแฟนเป็นชายมั่งที่มาจากหมู่บ้านอื่น ในขณะนั้นเธอกับแฟน ยังเป็นวัยรุ่นและใช้ชีวิตกันอยู่ในเมือง แฟนของกัญออกจากหมู่บ้านไปเรียนหนังสือ ส่วนกัญทำงาน รับจ้างอยู่ในเมือง ทั้งสองคนมีความสัมพันธ์กันจนกัญตั้งครรภ์ แต่คนรักของเธอปฏิเสธการแต่งงาน โดยฝ่ายชายให้เหตุผลว่า เขายังไม่พร้อมจะแต่งงานและมีครอบครัวเนื่องจากยังเรียนหนังสืออยู่ พ่อแม่ ของฝ่ายชายก็ไม่สนับสนุนให้ลูกชายแต่งงานในเวลานั้น ผู้นำของทั้งสองตระกูลจึงต้องมาเจรจาท่องรอก กันเพื่อแก้ไขปัญหา ข้อตกลงระหว่างสองตระกูลที่กัญต้องยอมรับ คือ ฝ่ายตระกูลของเธอยินยอมให้ ฝ่ายชายจัดพิธีกรรมที่เรียกว่า “จั่ว” (Ntxuav) แปลตรงตัวว่า “ล้าง” เป็นพิธีกรรมที่คนมั่งมีความเชื่อ ว่าจะช่วยลบล้างความผิดที่ละเมิดข้อห้ามของชุมชนมั่งได้ ซึ่งการละเมิดข้อห้ามของชุมชนถือกันว่าเป็น “การผิดผี” ในที่นี้คือการมีเพศสัมพันธ์โดยไม่แต่งงานกัน ชาวมั่งเชื่อว่าการผิดผีจะทำให้ฝับรรพบุรุษ โกรธเคือง และจะลงโทษลูกหลานให้เจ็บป่วย หรือมีชีวิตที่ตกอับ ดังนั้น การได้ทำพิธีกรรมล้างความ ผิด ก็คือการได้ขอขมาต่อฝับรรพบุรุษนั่นเอง ซึ่งฝ่ายตระกูลของกัญได้ยินยอมให้ฝ่ายชายทำพิธีกรรม Ntxuav และให้ฝ่ายชายต้องยินยอมจ่ายค่าปรับตามที่ตกลงกันไว้ให้กับพ่อแม่ของกัญอีกด้วย

กัญเล่าให้ผู้เขียนฟังว่าการเจรจาท่องรอกระหว่างผู้อาวุโสของชุมชน และผู้นำตระกูล ของทั้งสองฝ่ายใช้เวลาหลายชั่วโมงกว่าจะตกลงกันได้ โดยมีตัวแทนจากคณะกรรมการหมู่บ้านมาเป็น พยานด้วยอีกหนึ่งคน จุดประสงค์หลักของการเจรจา คือ การต้องรักษาสัมพันธภาพของสองตระกูลไว้ ไม่ใช่เป็นการเฝียวยาวจิตใจของฝ่ายหญิงที่ถูกปฏิเสธการแต่งงาน ในการเจรจาท่องรอกกัน ไม่มีใครมา

ถามความเห็นของกัญเลยวกัญต้องการอะไร หลังจากที่ทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้แล้ว ญาติของฝ่ายชายก็มาทำพิธีกรรมขอขมาผีบรรพบุรุษ โดยจัดหาของเซ่นไหว้ ได้แก่ ไก่ต้ม หมูต้ม และเหล้า หลังจากนั้น ก็เป็นการจ่ายค่าปรับให้พ่อแม่ของกัญเป็นอันเสร็จพิธี ตลอดเวลาที่เจรจาทอรองและทำพิธีเซ่นไหว้ แพนของกัญไม่ต้องมาปรากฏตัวในพิธีกรรมเลย ซึ่งกัญบอกว่ามันไม่ยุติธรรมกับเธอ เพราะผู้ชายไม่ต้องรับผิดชอบอะไรเกี่ยวกับการกระทำของตัวเองเลย

ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมที่มีอยู่ในบริบทของพหุวัฒนธรรมชาติพันธุ์ม้ง

เมื่อวิเคราะห์จากกรณีศึกษาทั้ง 5 กรณีแล้ว จะเห็นได้ว่ามีกลไกยุติธรรมเกี่ยวข้องกับการหย่า การถูกทำความรุนแรงในครอบครัว การถูกทำความรุนแรงทางเพศ และการแต่งงานที่ผู้หญิงม้งเข้าไปใช้ หรือเข้าไปพึ่งอยู่ 4 กลไก ดังนี้

1. สภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน: กลไกยุติธรรมจารีตม้ง

กลไกยุติธรรมอันนี้เป็นกลไกยุติธรรมอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งในชุมชนม้งเรียกกันว่า “สภาผู้อาวุโส” (Village's Clan Elder Council) ในอดีตหมู่บ้านม้งทุกแห่งมีกลไกนี้เป็นกลไกหลักแก้ปัญหาเมื่อมีอาชญากรรมเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น การลักขโมย การฆ่ากันตาย การทำความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันบทบาทดังกล่าวหมดไป เพราะชาวม้งได้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยอย่างสมบูรณ์ เมื่อเกิดอาชญากรรมต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านและผู้นำชุมชนก็ต้องรายงาน หรือแจ้งความกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อนำปัญหาเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของประเทศไทย ปัจจุบันนี้สภาผู้อาวุโสดังกล่าวมีบทบาททำหน้าที่เป็น “คนกลาง” (mediator) หรือผู้ไกล่เกลี่ย และตัดสินคดีหลายข้อพิพาทต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกในชุมชน ซึ่งเป็นข้อพิพาทที่ยังใช้กฎจารีตประเพณีของม้งมาแก้ไขอยู่ ส่วนใหญ่เป็นข้อพิพาทเรื่องในครอบครัวเป็นหลัก เช่น การเจรจาไกล่เกลี่ยเรื่อง การแต่งงาน การกำหนดค่าสินสอด การหย่า การกำหนดวิธีการและอัตราค่าปรับต่าง ๆ เกี่ยวกับการหย่า การแบ่งทรัพย์สินระหว่างคู่สมรสหลังการหย่าร้าง และการทำความรุนแรงในครอบครัว เป็นต้น สภาดังกล่าวเป็นเครื่องมือสำคัญที่ควบคุมให้สมาชิกในหมู่บ้านยังอยู่ร่วมกันภายใต้กติกาภูมิทัศน์ธรรม และจารีตประเพณีของชาติพันธุ์

องค์ประกอบของสภาผู้อาวุโสประกอบด้วย กรรมการที่เป็นผู้ชายทั้งหมด ซึ่งเป็นตัวแทนที่เป็นผู้อาวุโสของตระกูลแซ่ทุกตระกูลแซ่ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน รวมทั้งผู้นำจิตวิญญาณ หรือคนประกอบพิธีกรรม (shaman) จำนวนไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับว่าในหมู่บ้านนั้นมีสมาชิกในหมู่บ้านอยู่ที่ตระกูลแซ่ใดในกระบวนการสอบสวนข้อเท็จจริง เจรจาไกล่เกลี่ย และตอรอง สภาฯ ไม่อนุญาตให้คู่ขัดแย้งเข้ามาให้ข้อเท็จจริงเองโดยตรง แต่อนุญาตให้มีตัวแทนที่เป็นผู้ชายจากครอบครัวของทั้งสองฝ่ายของคู่กรณีมาร่วมประชุมด้วย เพื่อเป็นคนตัดสินใจเกี่ยวกับข้อตกลงต่าง ๆ ทั้งเรื่องการจัดพิธีกรรม

ขอขมาผีบรรพบุรุษ จำนวนเงินค่าปรับ หรือ ค่าชดเชยเยียวยา นอกจากนั้น ยังมีตัวแทนจาก คณะกรรมการหมู่บ้านอย่างน้อยหนึ่งคนเข้ามานั่งเป็นพยานการเจรจาต่อรอง ข้อสังเกตคือสภานี้ ไม่อนุญาตให้มีผู้หญิงนั่งเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ

ถึงแม้ว่ารัฐไทยจะไม่เข้าไปแทรกแซงการทำหน้าที่ของกลไกยุติธรรมนี้ของชุมชนม้ง แต่ก็ไม่ได้ยอมรับอย่างเป็นทางการว่า กลไกดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างในระบบยุติธรรมของรัฐ แต่การที่รัฐไทยวางเฉยให้มีการใช้กลไกยุติธรรมจารีตม้งดังกล่าวอยู่ในชุมชนม้ง น่าจะมาจากทัศนคติดั้งเดิมในสังคมไทยที่มักจะเห็นว่า ปัญหาเรื่องความขัดแย้งในครอบครัวระหว่างสามีและภรรยา เป็นปัญหาส่วนตัวและเป็นปัญหาเล็กน้อย ควรปล่อยให้เป็นเรื่องที่ชุมชนและครอบครัวจัดการกันเอง ประกอบกับรัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 จนถึงรัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ก็ได้ให้ความคุ้มครองสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยยังคงปฏิบัติตามวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตดั้งเดิมได้ตามความสมัครใจ และอย่างสงบสุข ของชาวไทยที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยไม่ถูกรบกวน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นเท่าที่ไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือ เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ หรือ ต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน²¹ จึงทำให้เจ้าหน้าที่รัฐวางเฉยต่อปัญหาความรุนแรงในครอบครัว รวมทั้งความรุนแรงทางเพศที่เกิดขึ้นในชุมชนม้ง เพราะคิดว่าเป็นเรื่องของการนำจารีตประเพณีเฉพาะของชาติพันธุ์มาจัดการกับปัญหานั้นเอง

รัฐไทยยอมรับให้สภาผู้อาวุโสของชุมชนม้งทำหน้าที่คล้ายศาล ที่ใช้หลักกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ (restorative justice) และมุ่งสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชน โดยทำบทบาทของผู้ไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดความขัดแย้งกันในกรณีเรื่องเกี่ยวกับปัญหาครอบครัว ซึ่งช่วยลดภาระของระบบยุติธรรมภาคราชการได้ แต่รัฐไทยก็ไม่ได้กีดกันว่าคนม้งในประเทศไทยจะนำข้อพิพาทในครอบครัว เช่น ปัญหาการหย่า การแบ่งทรัพย์สินระหว่างคู่สมรส หรือ ความขัดแย้งเรื่องสิทธิในการเป็นผู้ปกครองบุตร เข้าไปพึ่งระบบยุติธรรมของทางราชการแต่อย่างใด ในขณะเดียวกันรัฐไทยก็ได้ให้อำนาจแก่สภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านของชุมชนม้ง ทำหน้าที่ตัดสินคดีความหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เป็นคดีอาญา เช่น ความรุนแรงในครอบครัว การทำความรุนแรงทางเพศ และการข่มขืน แต่ก็พบว่าเมื่อเกิดคดีเหล่านี้ขึ้นในชุมชน คู่ขัดแย้งก็จะถูกกดดันให้ใช้สภาผู้อาวุโสเป็นพื้นที่เพื่อเจรจาต่อรองยุติปัญหา

²¹ มาตรา 55 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 และมาตรา 70 ของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2560

จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามพบว่า ระบบยุติธรรมชุมชนของชาติพันธุ์ม้ง คือ สภาผู้อาวุโสดังกล่าวทำให้ผู้หญิงม้งที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว หรือความรุนแรงทางเพศ เข้าไม่ถึงความยุติธรรมที่ควรได้รับ แต่ระบบนี้ก็ยังคงได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งจากผู้อาวุโสของตระกูลต่าง ๆ ในชุมชน โดยพยายามปลุกฝัง และกดดันให้คนหนุ่มสาวรุ่นปัจจุบัน ยังต้องให้ความเคารพและปฏิบัติตามจารีตประเพณีของคนรุ่นพ่อแม่ ผู้นำม้งที่เราพูดคุยด้วยส่วนมาก ยังไม่เห็นว่ากระบวนการยุติธรรมจารีตของม้งไม่ยุติธรรมต่อผู้หญิงม้งแต่อย่างไร ในทางตรงกันข้าม กลับมองว่าระบบดังกล่าวช่วยไม่ให้ผู้ชายละเมิดสิทธิ หรือเอาเปรียบผู้หญิง อีกทั้งยังอธิบายว่าการที่ผู้หญิงม้งประสบกับปัญหาครอบครัว และความรุนแรงในครอบครัวในปัจจุบันนี้ มาจากสาเหตุที่ว่าคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ได้ละทิ้งจารีตประเพณีม้งกันมากขึ้น จนทำให้ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวเกิดตามมา²² แต่ความเข้าใจและคำอธิบายดังกล่าวของผู้ชายที่เป็นผู้อาวุโสของชุมชน ไม่สอดคล้องกับเสียงของผู้หญิงม้งที่บอกเราว่า พวกเธอไม่ได้รับความยุติธรรมจากเข้าพึ่งกระบวนการไกล่เกลี่ยแนวจารีตประเพณี

2. คณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน

คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นหน่วยงานปกครองสูงสุดในระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านหรือ พ่อหลวงเป็นประธานคณะกรรมการ พ่อหลวงได้รับเลือกตั้งมาจากชาวบ้านในชุมชน ถึงแม้จะได้รับการเลือกตั้งด้วยคะแนนสูงสุดจากประชาชนในหมู่บ้านให้ขึ้นมาเป็นผู้บริหารหมู่บ้าน แต่ผู้ใหญ่บ้านจะต้องได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งและปฏิบัติหน้าที่โดยรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย และจะต้องปฏิบัติงานบริหารหมู่บ้านตามนโยบายของประเทศไทย ผู้ใหญ่บ้านจึงมีสถานภาพก้ำกึ่งระหว่างเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับการเป็นตัวแทนประชาชนในหมู่บ้าน หลัก ๆ แล้ว พ่อหลวงทำหน้าที่ประสานงานกับประชาชน โดยนำความเดือดร้อนและความต้องการของประชาชนไปสู่การรับรู้ของรัฐ ในขณะเดียวกันก็นำนโยบายของรัฐลงไปปฏิบัติในหมู่บ้านที่ตนเองดูแลรับผิดชอบด้วย ดังนั้นงานส่วนหนึ่งของคณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน คือ การนำโครงการพัฒนาของรัฐลงไปปฏิบัติการในระดับหมู่บ้าน อีกทั้งต้องทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้าน ส่วนบทบาทด้านการอำนวยความสะดวกนั้น ประกอบด้วย การแจ้งข้อมูลแก่ประชาชนเพื่อให้ทราบถึงสิทธิต่าง ๆ ที่เขาควรได้รับจากรัฐเมื่อได้รับความเสียหายจากอาชญากรรม เช่น การเข้าถึงกองทุนเยียวยาผู้เสียหาย หรือสิทธิในการใช้ประโยชน์จากกองทุนยุติธรรม ได้แก่ เงินค่าประกัน และค่าจ้างทนายความ เป็นต้น

กรณีในหมู่บ้านชาวม้ง พบว่าคณะกรรมการหมู่บ้านยังทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในระหว่างลูกบ้านอีกด้วย ซึ่งรวมทั้งความขัดแย้งระหว่างสามีและภรรยา

²² ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับสมาชิกสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน

และคดีความรุนแรง หรือ การละเมิดทางเพศที่เกิดขึ้น ถ้าหากเกิดกรณีที่สภาผู้ว่าฯโสประจำหมู่บ้าน ไม่สามารถไกล่เกลี่ยได้สำเร็จ หรือ หากผู้เสียหายประสงค์จะให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ช่วย แก้ปัญหา เพราะว่าผู้ใหญ่บ้านอาจเป็นคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ มีความเกรงใจ หรือ ความยำเกรง อาจช่วยทำให้ปัญหาความขัดแย้งยุติลงได้ง่ายขึ้น และผู้เสียหายอาจพึงพอใจกับ ความยุติธรรมที่ได้รับ ดังนั้นคณะกรรมการหมู่บ้านจึงอยู่ในฐานะที่เป็น กลไกยุติธรรมกึ่งราชการ กึ่งจารีตประเพณี วิธีการหลักในการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลที่ผู้ใหญ่บ้านและ คณะกรรมการหมู่บ้านนำมาใช้ คือ วิธีการช่วยเจรจาต่อรอง และไกล่เกลี่ย แต่คณะกรรมการหมู่บ้าน ก็ไม่มีอำนาจทางกฎหมายในการตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิด มีหน้าที่เพียงรายงานหรือแจ้งไปยัง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหากมีอาชญากรรม เช่น ยาเสพติด การค้ายาเสพติด การฆาตกรรม การลักขโมย การทะเลาะวิวาท การทำความรุนแรงต่อผู้หญิง ฯลฯ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

3. ระบบยุติธรรมของรัฐ

ผู้หญิงม้งเป็นพลเมืองที่อยู่ในสังคมไทย ซึ่งได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายไทย ทั้งพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำความรุนแรงในครอบครัว ประมวลกฎหมายอาญา และประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ รวมทั้งกฎหมายอื่น ๆ ดังนั้นเมื่อเป็นผู้เสียหายจากการละเมิดกฎหมาย ของคู่กรณี ผู้หญิงม้งมีสิทธิเข้ามาใช้กระบวนการยุติธรรมของหน่วยงานราชการไทยได้เท่าเทียม กับคนชาติพันธุ์อื่น ๆ ในประเทศไทย หน่วยงานยุติธรรมของรัฐที่ผู้หญิงม้งที่เข้าไปพึ่งเป็นอันดับแรก คือสถานีตำรวจในพื้นที่ที่เกิดเหตุ โดยสามารถไปแจ้งความเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ตนเองถูกละเมิดสิทธิได้ และหากตำรวจปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองโดยไม่เลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงชาติพันธุ์ ตำรวจก็ควรรับ แจ้งความ และดำเนินการตามขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมให้อย่างเท่าเทียมกับคนไทยอื่น ๆ เช่น มีการสอบสวน หาพยานหลักฐาน การจับกุมหรือการเชิญผู้ต้องหาให้ปากคำ หลังจากนั้น ถ้าหากคดีมีมูล ก็ส่งคดีไปให้พนักงานอัยการพิจารณาส่งฟ้องผู้ต้องหาไปยังศาลที่มีอำนาจในเขตพื้นที่ ตามลำดับ

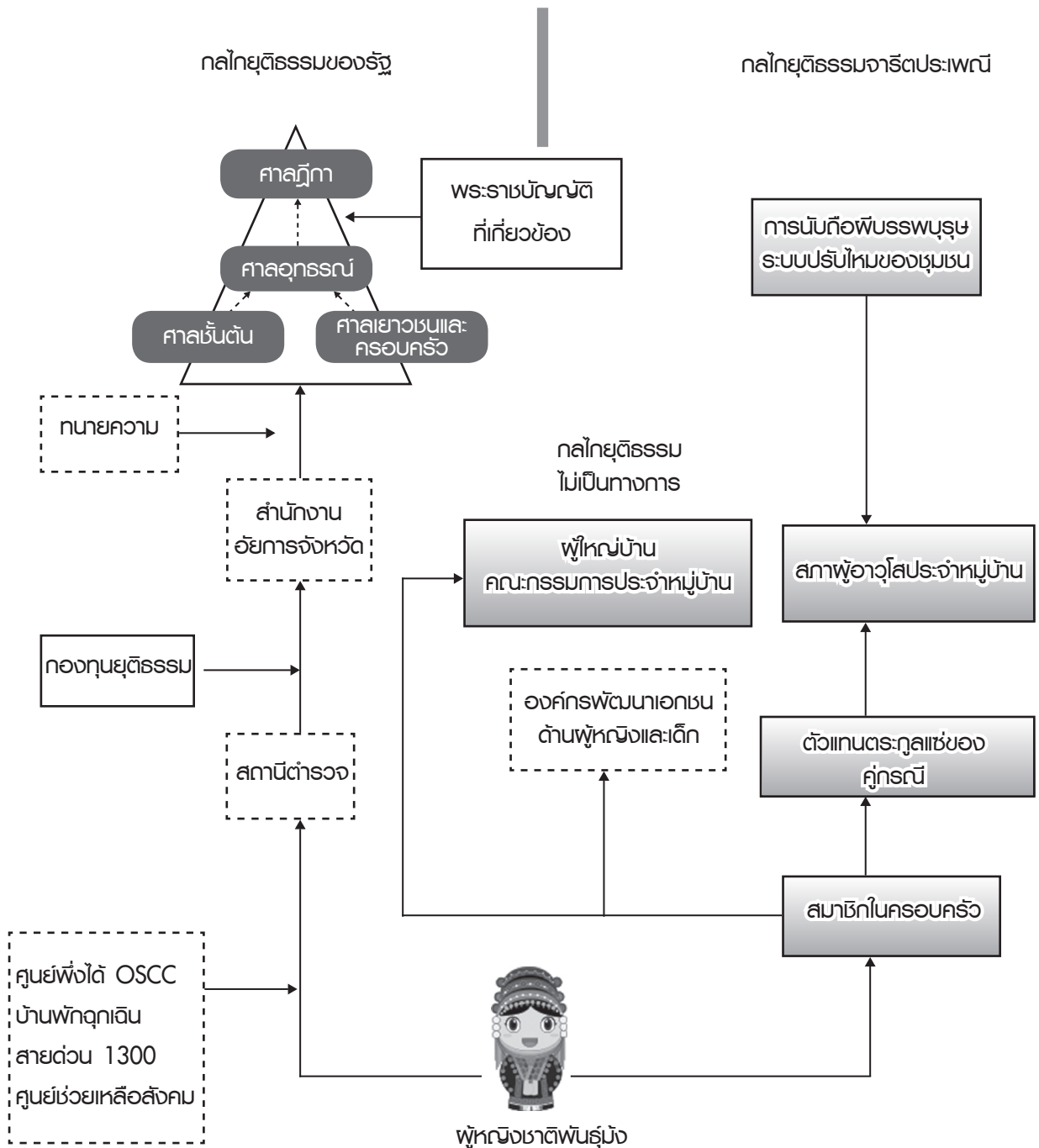
สำหรับกรณีคดีความรุนแรงในครอบครัว และคดีการละเมิดทางเพศ ระบบยุติธรรม ของทางราชการในจังหวัดเชียงใหม่ที่ผู้หญิงม้งอาจเข้าไปขอความช่วยเหลือ ยังประกอบด้วย บ้าน พักฉุกเฉิน หน่วยบริการ OSCC ที่โรงพยาบาลชุมชน ซึ่งศูนย์ OSCC จะให้ความช่วยเหลือฉุกเฉิน ด้านการรักษาพยาบาล ให้คำปรึกษา รวมทั้งส่งต่อไปรับความช่วยเหลือด้านกฎหมาย หรือส่งไปยัง ที่พักพิงชั่วคราวที่มีอยู่ในพื้นที่ นอกจากนั้นมีสายด่วนช่วยเหลือสังคม หมายเลข 1300 ที่ให้ข้อมูล พร้อมคำปรึกษา และส่งต่อผู้เสียหายไปยังหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือโดยตรง แต่ถึงแม้ว่า ผู้หญิงม้งมีสิทธิเข้าไปใช้หรือพึ่งระบบยุติธรรมของราชการไทยได้ทุกหน่วยงาน แต่ในกรณีของผู้หญิงม้ง ที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงต่อผู้หญิง มีน้อยกรณีที่เข้าไปพึ่งหรือขอใช้กลไกยุติธรรมภาครัฐ

4. องค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชน หรือเอ็นจีโอที่ทำงานช่วยเหลือผู้หญิงและเด็กชาติพันธุ์ ที่ประสบปัญหาถูกทำคามรุนแรงนับเป็นกลไกหนึ่งที่ช่วยให้ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรม ซึ่งองค์กรเหล่านี้ประกอบด้วย เครือข่ายผู้หญิงในประเทศไทย และสมาคมส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนบนพื้นที่สูง ภายใต้โครงการบ้านรวมใจ หน่วยงานเอ็นจีโอทั้งสององค์กรมีฐานการทำงานหลักอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือ องค์กรแรกมีบทบาทในการให้คำปรึกษาด้านจิตใจและสังคม ตลอดจนให้ข้อมูลผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว หรือความรุนแรงทางเพศ ให้ไปรับความช่วยเหลือจากแหล่งช่วยเหลือต่าง ๆ รวมทั้งการช่วยเหลือด้านกฎหมาย พาไปแจ้งความที่สถานีตำรวจ หรือส่งต่อไปยังบ้านพักฉุกเฉินที่มีอยู่ในพื้นที่ ส่วนองค์กรหลังสนับสนุนให้เด็กผู้หญิงชาติพันธุ์ได้รับการศึกษา และมีบ้านพักให้เด็กหญิงเหล่านั้นได้อาศัย เพื่อป้องกันไม่ให้เด็กหญิงชาติพันธุ์ถูกหลอกลวงเข้าสู่ธุรกิจการค้าประเวณี อีกทั้งองค์กรนี้ยังช่วยเหลือเด็กผู้หญิงและผู้หญิงที่ถูกทำคามรุนแรงทางเพศ ให้เข้าถึงกลไกยุติธรรมรวมทั้งการชดเชยเยียวยาจากระบบยุติธรรมในระบบราชการไทย

รูปที่ 2: ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมในบริบทของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง

บทที่ 4

การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

ข้อมูลที่ใช้วิเคราะห์ในส่วนนี้มาจาก 4 ส่วน ดังนี้ ส่วนแรกเป็นการทบทวนเอกสารตลอดจนงานวิจัยที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการปฏิบัติต่าง ๆ ตามหลักจารีตประเพณีของคนมาเลย์-มุสลิม ในประเทศไทย ทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ส่วนที่สอง เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่เก็บรวบรวมจากภาคสนามในหมู่บ้านที่ดำเนินกระบวนการ CO-FPAR ที่ใช้เวทีประชุมเชิงปฏิบัติการและเทคนิคการสนทนากลุ่ม (FGDs) เก็บข้อมูลในหมู่บ้านรวม 3 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมครั้งละ 35 คน เป็นผู้ชาย 7 คน และผู้หญิง 28 คน ส่วนที่สาม เป็นข้อมูลที่ได้จากการทำสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้หญิงที่มีประสบการณ์พึ่งกลไกยุติธรรมตามจารีตประเพณี รวมทั้งผู้หญิงที่มีประสบการณ์กับการใช้กลไกยุติธรรมของรัฐ รวม 6 กรณีศึกษา ส่วนสุดท้าย เป็นข้อมูลที่ได้รวบรวมจากเวทีรับฟังสถานการณ์ปัญหาผู้หญิงมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งจัดโดยคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ จำนวน 2 ครั้ง

บริบททางวัฒนธรรมของชาวมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

1. บริบทของหมู่บ้านที่ทำวิจัย

การศึกษาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ในกรณีของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงในพื้นที่ การแต่งงาน การหย่า และการถูกทำร้ายความรุนแรงในครอบครัว รวมทั้งการถูกละเมิดทางเพศ เก็บข้อมูลใน 2 หมู่บ้านในจังหวัดหนึ่งของ 3 จังหวัดชายแดนใต้ ที่ชาวบ้านมากกว่าร้อยละ 90 เป็นประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลาม และเป็นหมู่บ้านที่ถูกเลือกมาดำเนินการ CO-FPAR เข้าไปดำเนินการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง สนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าถึงความยุติธรรมเมื่อประสบกับปัญหาดังที่กล่าวมา หมู่บ้านที่ 1 มีครัวเรือนทั้งสิ้น 146 ครัวเรือน โดยมีครัวเรือนที่นับถือศาสนาพุทธอยู่เพียง 30 ครัวเรือน หมู่บ้านนี้มีมัสยิด 4 แห่ง โต๊ะอิหม่าม 4 คน และมีคณะกรรมการประจำมัสยิดรวมประมาณ 60 คน กล่าวคือ 15 คนต่อมัสยิด 1 แห่ง นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนในระดับประถมศึกษา 2 แห่ง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นภูเขาเตี้ย ๆ และเป็นป่ารกชัฏ อยู่ห่างจากตัวเมืองพอสมควร เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนใต้ค่อนข้างชัดเจน จึงมีโครงการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเป้าหมายไปที่หญิงหม้าย หญิงที่สูญเสียบุคคลในครอบครัว เพราะปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นและยังเน้นไปที่การพัฒนากลุ่มเยาวชนด้วย ชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ผู้หญิงในชุมชนมีความกระตือรือร้น ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำสวนยางพารา และงานที่ต้องใช้แรงงานต่าง ๆ

หมู่บ้านที่ 2 ซึ่งเป็นพื้นที่วิจัยเก็บข้อมูลและทำกระบวนการ CO-FPAR เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดทะเล ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำการประมงชายฝั่ง เป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างใหญ่มีประชากรประมาณ 2,981 คน และมีจำนวนครัวเรือน 400 ครัวเรือน ชาวบ้านอธิบายลักษณะหมู่บ้านของตนว่า ในอดีตหมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเล แต่ปัจจุบันประชาชนเผชิญกับปัญหาความยากจนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีการใช้เรือประมงขนาดใหญ่เข้ามาจับปลาเพื่อส่งขายในตลาด ทำให้ทรัพยากรย่อยหรือลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบต่อชาวประมงพื้นบ้าน ที่หาปลาขายขึ้นและไม่มีอาชีพทดแทน ในด้านสังคมพบว่าหมู่บ้านได้รับการพัฒนามากขึ้น ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับตัวเมืองมากกว่าในอดีต ส่วนผู้หญิงในชุมชนมีความกระตือรือร้นและเข้มแข็งขึ้น ในขณะที่ผู้ชายยังคงมีแนวคิดแบบอนุรักษ์นิยมสูง

2. บริบททางวัฒนธรรมของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

ประเทศไทยมีประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามอยู่ประมาณ 28 ล้านคน (อารี จำปากล้า, ชีรณรงค์ สกฤตศรี, และอาซิส ประสิทธิหิมะ, 2555) ร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคใต้ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ (Sunni) สาย Shafi'i เฉพาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้ 4 จังหวัด ได้แก่ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล มีคนนับถือศาสนาอิสลามที่เรียกตัวเองว่า มาเลย์-มุสลิม อยู่ประมาณร้อยละ 65 (อารี จำปากล้า, ชีรณรงค์ สกฤตศรี, และอาซิส ประสิทธิหิมะ 2555) ซึ่งนับว่าเป็นประชากรส่วนใหญ่ของพื้นที่ ประชาชนที่เป็นมาเลย์-มุสลิมพูดภาษามาเลย์ท้องถิ่นในชีวิตประจำวัน คือ ภาษายาวี (Jawi) คนวัยผู้ใหญ่จำนวนมากพูดภาษาไทยภาคกลางได้บ้าง แต่คนรุ่นใหม่สามารถพูดภาษาไทยภาคกลางได้คล่อง เนื่องจากได้รับการศึกษาในโรงเรียนของรัฐกันมากขึ้น

ประชาชนไทยใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีเชื้อสายเป็น มาเลย์-มุสลิม ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากจารีตประเพณีแบบมาเลย์-อิสลาม ดังนั้นประชากรกลุ่มนี้จึงมักบอกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนว่า ตนเองเป็นมาเลย์-มุสลิม ไม่ใช่ ไทย-มุสลิม พวกเขาต้องการให้รัฐไทยหรือคนไทยกลุ่มอื่นเรียกพวกเขาว่า มาเลย์-มุสลิม มากกว่า ไทย-มุสลิม ด้วยเหตุผลที่ต้องการให้รับรู้ถึงภูมิหลังและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของพวกเขา (Ramizah Wan Muhammad, 2011) พบว่าความแตกต่างทางด้านประเพณีปฏิบัติ ศาสนา และภาษาได้ทำให้ประชากรกลุ่มนี้มีอัตลักษณ์ที่ดูแตกต่างออกมาชัดเจน ความรู้สึกที่ว่ากลุ่มตนมีความแตกต่างและแปลกแยกกับสังคมไทยส่วนใหญ่ ทำให้เกิดปัญหาทางการเมือง คือ ความต้องการแยกตัวออกไปเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐไทย และการฟื้นตัวของกลุ่มที่ต้องการแยกตัวออกไปตั้งรัฐอิสระในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมาทำให้เกิดสถานการณ์ความรุนแรงขึ้นในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นสถานการณ์ที่ยากที่จะจัดการให้ความเรียบร้อยและความสงบสุขกลับคืนมา

คนไทยที่เป็นกลุ่มมาเลย์-มุสลิม ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ต่างยอมรับและปฏิบัติตามหลักการศาสนาอิสลามซึ่งถูกตีความโดยผู้นำศาสนา สำหรับเรื่องสถานภาพของผู้หญิง ผู้นำศาสนามักหยิบยกคำสอนจากคัมภีร์กุรอาน (Qur'an) มาอธิบายว่า ผู้หญิงกับผู้ชายนั้นมีความเสมอภาคกันแต่มีบทบาท และภารกิจที่ไม่เหมือนกัน หลักอิสลามให้คุณค่าผู้หญิงสูงเพราะว่าผู้หญิงทำบทบาทเป็นมารดาและภรรยา ในขณะที่อิสลามยกย่องผู้ชายในฐานะที่เป็นผู้สร้างประโยชน์ต่อชุมชนมุสลิมในระดับกว้าง โดยเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักอิสลามอย่างเคร่งครัด และถ่ายทอดหลักการอิสลามให้กับคนรุ่นหลัง นอกจากนั้น ผู้นำในศาสนายังกล่าวว่า ตามหลักการอิสลามแล้วผู้หญิงมุสลิมได้รับอนุญาตให้ประกอบอาชีพได้เฉพาะในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น และต้องทำอาชีพที่ไม่ขัดกับบทบาทหลักที่สังคมคาดหวังต่อผู้หญิงอีกด้วย²³ แต่เมื่อขบคิดกับคำอธิบายต่าง ๆ ที่ผู้นำศาสนาหยิบยกมากล่าว จากจุดยืนแบบสตรีนิยม เราก็คงพบว่า ชุดคำอธิบายเหล่านั้นสร้างและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ที่ตายตัวให้กับผู้หญิง อีกทั้งยังสนับสนุนอุดมการณ์ครอบครัวแบบชายเป็นใหญ่ (Foley, 2004) ซึ่งจากข้อเท็จจริงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ปรากฏ สมัยปัจจุบันนี้ผู้หญิงมุสลิมได้เข้ามามีส่วนร่วมในภาคเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างมาก โดยผู้หญิงมุสลิมที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองจะมีบทบาททางเศรษฐกิจมากกว่าผู้หญิงในเขตชนบท อย่างไรก็ตาม มีงานวิจัยที่พบว่าผู้หญิงมุสลิมทั้งในเมืองและชนบทมีบทบาทในด้านการเมือง และศาสนาค่อนข้างน้อย (Baga, 1997)

สำหรับในประเด็นการทำความเข้าใจความรุนแรงต่อผู้หญิง ปัจจุบันพบว่าผู้หญิงมุสลิมที่เผชิญปัญหาการทำความเข้าใจความรุนแรงในครอบครัว การละเมิดทางเพศ การข่มขืน หรือสามีบังคับมีเพศสัมพันธ์ยังเข้าถึงความยุติธรรมได้ค่อนข้างน้อยหรือเข้าถึงความยุติธรรมได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาประการหลัง เพราะสำหรับความเข้าใจเรื่องนี้ในชุมชนมุสลิม เชื่อว่าสามีที่มีพฤติกรรมบังคับใจ หรือข่มขืนภรรยา ไม่ถือว่าเป็นการข่มขืน เพราะสังคมคาดหวังว่าภรรยาไม่ควรปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์กับสามีไม่ว่าด้วยเหตุผลใด ๆ ซึ่งความคาดหวังเช่นนี้ส่งผลให้ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วมีโอกาสเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี และโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์อื่น ๆ ได้ง่าย ภายใต้สถานการณ์ปัญหาที่ค่อนข้างรุนแรงในพื้นที่ เกี่ยวกับการใช้ยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้นเลือด รวมทั้งข้อห้ามของอิสลามในการใช้ถุงยางอนามัย เพราะเกี่ยวพันกับการคุมกำเนิดซึ่งอิสลามถือว่าเป็นบาป²⁴

นอกจากนั้น ในระดับหมู่บ้านยังคงเกิดเหตุการณ์ กรณีการทำความเข้าใจความรุนแรงทางเพศต่อผู้หญิง ผู้หญิงที่ถูกข่มขืน หรือถูกบังคับขืนใจให้มีเพศสัมพันธ์ ยังคงถูกบีบคั้นทางอารมณ์ให้ต้องแต่งงาน

²³ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับผู้นำศาสนา ผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านในพื้นที่วิจัย

²⁴ ข้อมูลจากผู้หญิงมุสลิมแกนนำจากชายแดนใต้ที่เข้าร่วมเวทีรับฟังสถานการณ์และทางออกในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2556 จัดโดยคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุง และพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย

กับผู้ชายที่ข่มขืนเธอ²⁵ และแม้แต่ในกรณีมีเหตุการณ์ล่วงละเมิดทางเพศเด็กหญิงอายุต่ำกว่า 15 ปี ก็ไม่ค่อยมีการร้องเรียนไปยังหน่วยงานที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมของรัฐ เช่น ตำรวจ ตลอดจนไม่มีการนำคดีเข้าสู่การพิจารณาของศาลที่พิจารณาคดีเกี่ยวกับเด็ก เยาวชนและครอบครัว²⁶

ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นเหยื่อความรุนแรงในครอบครัว และการทำร้ายทางเพศหากต้องการแสวงหาความยุติธรรมก็มักประสบกับอุปสรรคต่าง ๆ นานับประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีปัญหาการข่มขืน เมื่อเกิดขึ้นกับผู้หญิงในชุมชนก็จะถูกจัดการไกล่เกลี่ยโดยผู้นำชุมชน ถ้าหากผู้หญิงที่ถูกข่มขืนเกิดตั้งครรภ์ขึ้นมา ก็จะต้องอยู่กับความรู้สึกผิดบาปต่อศาสนาและอับอายเพื่อนบ้าน เด็กที่เกิดมาจากการข่มขืนไม่ได้รับการปฏิบัติที่เป็นธรรม เพราะไม่มีสิทธิในการรับมรดกเทียบเท่ากับเด็กที่เกิดในบริบทที่พ่อแม่สมรสกัน (Angkhana Neelapaichit, 2009) พบว่าผู้หญิงที่ถูกสามีทุบตีมักปกปิดปัญหาของตนเอง เพราะมีความกลัวว่าจะถูกทำร้ายหนักขึ้น อีกทั้งยังมีความเครียดสะสมและความอับอายไปพร้อม ๆ กัน ประกอบกับผู้นำในชุมชนเองก็ไม่ได้ต้องการเข้ามายุ่งเกี่ยว เพราะเห็นว่า เรื่องสามีทำร้ายภรรยาเป็นเรื่องภายในครอบครัว ดังนั้นการที่ผู้หญิงจะเดินเข้าไปขอความช่วยเหลือจากผู้นำชุมชน หรือผู้นำศาสนาจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ค่อนข้างยาก (International Commission of Jurists, 2012)

ผู้นำศาสนาอิสลามในทุกระดับอธิบายสถานการณ์ของชุมชนมุสลิมในพื้นที่ชายแดนภาคใต้ว่า การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนมุสลิมปัจจุบัน ตลอดจนการที่คนหนุ่มสาวรุ่นปัจจุบันได้รับเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามาในชุมชนมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาการหย่าร้างในชุมชนมุสลิม อีกทั้งคนมุสลิมรุ่นใหม่ ๆ ก็เริ่มละทิ้งหลักจารีตประเพณีของมุสลิมกันมากขึ้น โดยผู้นำศาสนาเหล่านั้นยังพากันกล่าวว่า คนหนุ่มสาวมุสลิมในปัจจุบันไม่ได้มีการเตรียมความพร้อมที่จะใช้ชีวิตสมรส และขาดทักษะที่จะรักษาความสัมพันธ์ในชีวิตคู่ อีกทั้งไม่ตระหนักและไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อผูกมัดของพิธีแต่งงาน (Nikah) ที่คู่สมรสจะต้องมีต่อกันดีเพียงพอ ส่งผลให้เกิดปัญหาครอบครัวและการหย่าร้างในอัตราที่สูงกว่าในอดีตมาก จากสถิติการหย่าร้างที่สูงขึ้นในชุมชนมุสลิม ทำให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดในจังหวัดชายแดนใต้ ได้มีนโยบายและมาตรการที่จะรื้อฟื้นจารีตประเพณีมุสลิม โดยให้ความสำคัญกับการจัดอบรมให้เยาวชนและคนหนุ่มสาวในระดับหมู่บ้านเรื่องการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่การแต่งงานและการใช้ชีวิตคู่ ซึ่งมาตรการนี้ถูกนำมาใช้อย่างเร่งด่วนในทุกหมู่บ้านในขณะนั้น

²⁵ ข้อมูลจากผู้หญิงมุสลิมแกนนำจากชายแดนใต้ที่เข้าร่วมเวทีรับฟังสถานการณ์และทางออกในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2556 จัดโดยคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุง และพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย

²⁶ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรมในพื้นที่วิจัย เมื่อ 18 เมษายน 2558

ในช่วงที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ มีรายงานการศึกษาที่เปิดเผยว่า ผู้นำศาสนาในหมู่บ้านมุสลิมของจังหวัดชายแดนภาคใต้หลายแห่ง ได้ออกกฎข้อห้ามและมาตรการของหมู่บ้าน เพื่อเข้มงวดกับพฤติกรรมทางเพศของเยาวชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนหญิง มาตรการเหล่านั้นถูกกำหนดขึ้นเพื่อกอบกู้จารีตประเพณีอิสลามดั้งเดิม และมีมาตรการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนหันมาปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด (International Commission of Jurists, 2012) มีการอบรมสั่งสอนเยาวชนให้เชื่อว่า การมีเพศสัมพันธ์ก่อนการสมรสเป็นบาป เยาวชนหญิงถูกควบคุมไม่ให้แต่งกายผิดหลักจารีตของอิสลาม โดยต้องสวมผ้าคลุมศรีษะ หรือ ฮิญาบ (hijab) หากมีเยาวชนหญิงคนใดในหมู่บ้านไม่ปฏิบัติตาม ก็จะถูกตำหนิ ถูกนินทา จากเพื่อนบ้าน หรือถูกพ่อแม่ลงโทษ เยาวชนหญิงที่นุ่งสั้นหรือนั่งซ้อนท้ายมอเตอร์ไซด์เพื่อนผู้ชายออกไปเที่ยวเตร่ ก็จะถูกลงโทษเช่นกัน วิธีการลงโทษมีตั้งแต่การตดหรือกล้อนผม จนถึงการบังคับให้แต่งงานกับเพื่อนผู้ชายที่ไปออกไปเที่ยวเตร่ด้วย²⁷

ปัจจุบันผู้หญิงมุสลิมโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ยังคงได้รับผลกระทบจากความไม่สงบและความรุนแรงที่มีการใช้อาวุธต่อกันระหว่างฝ่ายรัฐและฝ่ายผู้ก่อความไม่สงบ การประกาศภาวะฉุกเฉิน ตลอดจนการประกาศใช้พระราชกำหนดการบริหารราชการแผ่นดินในสถานการณ์ฉุกเฉิน (พรก.ฉุกเฉิน) ในพื้นที่ 3 จังหวัดดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของทั้งผู้หญิงและผู้ชายในพื้นที่ โดยพวกเขาอาจจะตกเป็นผู้ถูกสงสัยของเจ้าหน้าที่รัฐว่าเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการก่อความไม่สงบ และอาจจะถูกจับกุม ติดตาม และตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่รัฐอย่างใกล้ชิด ซึ่งผู้ชายจะถูกสงสัยมากกว่าผู้หญิง ผลที่ติดตามมา คือ ผู้ชายในชุมชนไม่กล้าเดินทางออกไปนอกหมู่บ้าน เพราะกลัวจะถูกจับหรือถูกทำร้าย สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบทำให้ผู้หญิงต้องประสบกับความยากลำบาก เพราะตามจารีตประเพณีของชนชาวมุสลิม นั้น ผู้ชายถูกคาดหวังให้เป็นหัวหน้าครอบครัว และเป็นผู้ที่ต้องออกไปทำมาหากินประกอบสัมมาอาชีพหาเลี้ยงครอบครัว ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงก็ถูกคาดหวังให้ดูแลงานภายในบ้าน และอบรมสั่งสอนบุตร ดังนั้นเมื่อผู้ชายไม่สามารถออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้านได้เหมือนเมื่อก่อน หรือผู้ชายถูกทางราชการจับกุม ถูกคุมขัง หรือถูกฆาตกรรม ผู้หญิงก็ต้องทำหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัวแทนผู้ชาย แต่ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นชาวบ้านธรรมดาอาจมีทักษะในการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพน้อยกว่าผู้ชาย จึงทำให้ตกอยู่ในภาวะความยากลำบากและความยากจน

มีรายงานว่าในช่วงหลังมานี้ ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่สูญเสียสามีจากปัญหาความไม่สงบที่เกิดขึ้น ได้เดินทางไปหางานทำในประเทศมาเลเซียกันมากขึ้นเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว (Palash Ghosh, 2014) นอกจากนั้น ยังมีผู้หญิงมุสลิมที่อายุน้อยประมาณ 20 ปีต้นๆ ซึ่งถูกปฏิเสธ หรือไม่ได้รับการยอมรับจากครอบครัว เพราะไปมีความสัมพันธ์กับคนนอกศาสนา

²⁷ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นแกนนำในจังหวัดชายแดนใต้ เมื่อ มีนาคม 2556

ซึ่งส่วนมากเป็นทหารไทยพุทธที่เข้าไปทำหน้าที่รักษาความสงบในพื้นที่ เมื่อความสัมพันธ์จบลงด้วยการหย่าร้างหรือการแยกทางกัน ผู้หญิงเหล่านั้นก็ยังคงถูกปฏิเสธจากครอบครัวพ่อแม่ จึงตัดสินใจย้ายออกจากหมู่บ้านไปประกอบอาชีพในประเทศมาเลเซียกันมากขึ้นเพื่อหนีปัญหาการไม่มีที่พึ่งพิงอาชีพที่ผู้หญิงเหล่านี้ไปทำในประเทศมาเลเซีย คือ งานในโรงงานอุตสาหกรรม และงานขายอาหารในร้านอาหารไทย (BARU, 2012)

การแต่งงาน การหย่า สิทธิปกครองบุตรธิดา และสินสมรส

1. การนิกะห์

นิกะห์ (Nikah) หมายถึง พิธีกรรมการแต่งงานที่จัดขึ้นตามหลักกฎหมายอิสลามที่เรียกว่า ชาริอะห์ (Shari'ah) ซึ่งกำหนดว่า การแต่งงานต้องเกิดขึ้นจากความยินยอมพร้อมใจของทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย ในขั้นตอนของการทำนิกะห์ ฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องมอบของขวัญแต่งงานให้แก่ฝ่ายเจ้าสาว โดยพ่อแม่ หรือผู้ปกครองของฝ่ายเจ้าสาวต้องมาปรากฏตัวอยู่ในพิธีเพื่อให้ความยินยอม แต่ถ้าหากว่าฝ่ายเจ้าสาวไม่มีพ่อแม่ หรือผู้ปกครอง อาจจะเป็นเพราะว่าพ่อแม่เสียชีวิตไปแล้ว ผู้หญิงคนนั้นจะได้รับอนุญาตให้แต่งงานได้ก็ต่อเมื่อมีประจำเดือนแล้ว และมีความสามารถหรือสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ที่จะแสดงเจตจำนงค์การแต่งงานได้ด้วยตัวเอง การแต่งงานตามหลักอิสลาม จะต้องมีการเขียนสัญญาการแต่งงาน (Aqd-Nikah) เพื่อที่จะผูกพันคู่สมรสให้ต้องปฏิบัติต่อกันตามที่เขียนไว้ในสัญญา

ในการทำพิธีนิกะห์ สัญญาการแต่งงานจะถูกอ่านให้ฝ่ายเจ้าสาวและเจ้าบ่าวได้รับทราบพร้อมกันต่อหน้าพยานของทั้งสองฝ่าย ซึ่งพยานจะต้องมีสองคนและเป็นผู้ใหญ่ คำสอนที่ปรากฏในอัลกุรอานกำหนดให้ฝ่ายสามีทำหน้าที่เลี้ยงดูภรรยา เช่น จัดหาอาหาร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัยให้แก่ภรรยา ในขณะที่ภรรยาถูกคาดหวังให้ต้องยอมรับสถานะการเป็นผู้นำในครอบครัวของสามี อีกทั้งต้องทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยในบ้าน เช่น ทำงานบ้าน และเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนบุตรและธิดา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนต่อสามีที่เลี้ยงดู โครงสร้างสถาบันทางศาสนาอิสลาม ได้แก่ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด และคณะกรรมการประจำมัสยิดในหมู่บ้าน มีอำนาจหน้าที่ในการรับรองการนิกะห์ของหญิงและชายมุสลิม โดยจะออกใบรับรองการแต่งงานให้กับคู่สมรส²⁸ ซึ่งคู่บ่าวสาวสามารถเลือกที่จะให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด หรือคณะกรรมการประจำมัสยิดในหมู่บ้านออกหนังสือรับรองให้กับตน²⁹

²⁷ สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรมและเจ้าหน้าที่ในสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดแห่งหนึ่งในชายแดนใต้ เมื่อ พ.ศ. 2557

²⁹ ข้อมูลจากดาโต๊ะยุติธรรมที่มาร่วมประชุมกับคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุง และพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย เมื่อ พ.ศ. 2557

2. การทำตะลัค

ตะลัค (talaq) หมายถึง การหย่า ถึงแม้ว่าชุมชนมุสลิมไม่สนับสนุนให้มีการหย่าร้างหลังการสมรส แต่ในหลักกฎหมายอิสลามก็มีการอนุญาตเรื่องการหย่าไว้ โดยระบุว่าทั้งฝ่ายหญิงและชายต่างมีสิทธิในการที่จะยื่นคำร้องขอหย่าขาดจากอีกฝ่ายได้ โดยฝ่ายชายสามารถหย่าขาดจากภรรยาได้ เพียงแค่การเปล่งวาจาขอหย่าขาดจากภรรยาให้ครบ 3 ครั้ง สำหรับฝ่ายภรรยาหากต้องการหย่าหรือแยกทางกับสามี ต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าฝ่ายสามีได้ละเมิดสัญญาการแต่งงานข้อใด³⁰ พบว่าในหมู่บ้านที่ทำวิจัยนั้น การหย่าร้างสามารถทำได้ แต่ถ้าหากผู้หญิงเป็นฝ่ายขอหย่าก่อน ก็ต้องประสบกับกฎเกณฑ์การขอหย่าที่เข้มงวดกว่าผู้ชาย โดยทั่วไปเมื่อเกิดปัญหาครอบครัวที่ถึงขั้นภรรยาฟ้องหย่าสามี ก็จะต้องผ่านกระบวนการไกล่เกลี่ยโดยพ่อแม่ฝ่ายหญิงก่อนเป็นอันดับแรก ลำดับต่อมาคืออาจจะมาถึงโต๊ะอิหม่ามประจำหมู่บ้าน ซึ่งทั้งสองระดับต่างมุ่งที่จะเข้ามาไกล่เกลี่ยให้ผู้หญิงกลับไปอยู่กินกับสามีดังเดิม (Lois Lamya' al Faruqi, n.d.)

ความต้องการที่จะหย่าขาดจากสามีของผู้หญิงจะได้รับอนุญาตก็ต่อเมื่อการไกล่เกลี่ยให้คืนดีกันล้มเหลว แต่ผู้หญิงจะได้หย่าก็ต่อเมื่อสามารถพิสูจน์ให้ผู้นำศาสนาในหมู่บ้าน หรือตัวแทนคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเห็นว่าฝ่ายสามีได้ละเมิดสัญญาการแต่งงาน³¹ แต่ปัญหาอุปสรรคใหญ่ของผู้หญิงที่พบคือ สัญญาการแต่งงานที่ทำขึ้น หรือหลักฐานการสมรสที่ออกให้โดยผู้นำทางศาสนา ไม่ได้ระบุเรื่องเหตุผลที่ผู้หญิงสามารถนำมาฟ้องขอหย่าไว้ ซึ่งผลที่ตามมาก็คือเป็นเรื่องยากสำหรับผู้หญิงในการที่จะเป็นฝ่ายขอหย่าสามี ข้อมูลที่ได้จากการพูดคุยกับผู้หญิงมุสลิมในหมู่บ้านที่ทำการศึกษา พบว่าปัญหาใหญ่เรื่องหนึ่งที่ผู้หญิงมุสลิมเป็นกังวลกันคือ เรื่องการไม่ได้รับอนุญาตให้หย่า ถ้าจะหย่าให้ได้ก็ต้องพิสูจน์ให้ได้ว่าสามีมีพฤติกรรมที่ไม่ดีอย่างไร อย่างไรก็ตาม ถึงแม้มีประจักษ์พยานชัดเจนว่าสามีมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น ทุบตีทำร้ายภรรยา หรือไม่รับผิดชอบเลี้ยงดูภรรยา ผู้นำศาสนาในหมู่บ้านบางคนก็ยังไม่อนุญาตให้ผู้หญิงหย่าขาดจากสามีได้อยู่³²

ในชุมชนมุสลิมมีการหย่าตามหลักกฎหมายอิสลามอยู่ 2 ประเภท คือ การหย่าที่ต้องรอให้มีการกลับมาคืนดีกัน (revocable) และการหย่าที่ไม่ต้องรอให้มีการกลับมาคืนดีกัน (non-revocable) การหย่าประเภทแรก ใช้เวลา 3 เดือน โดยนับจากรอบการมีประจำเดือนของผู้หญิงในระยะเวลา 3 เดือน เพื่อรอให้ทั้งสองฝ่ายมาคืนดีกัน ซึ่งในการหย่าประเภทนี้ ผู้ชายที่เป็นฝ่ายขอหย่าภรรยาไม่สามารถเปล่งวาจาขอหย่าจนครบ 3 ครั้งติดต่อกันได้ทันที แต่ต้องทอดระยะเวลา

³⁰ สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรมของจังหวัดหนึ่งในชายแดนใต้ เมื่อ 18 เมษายน 2558

³¹ สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรมของจังหวัดหนึ่งในชายแดนใต้ เมื่อ 18 เมษายน 2558

³² ข้อมูลจากผู้หญิงที่เข้าร่วมในกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านวิจัย

การกล่าวขอหย่าออกไป โดยไม่กล่าวติดต่อกันจนครบ 3 ครั้งในคราวเดียวกัน ถ้าหากครบ 3 รอบของการมีประจำเดือนของฝ่ายผู้หญิงแล้ว และหากยังต้องการหย่าจากกันอีก ก็จะได้รับอนุญาตให้มีการหย่าเกิดขึ้น ส่วนการหย่าประเภทหลังไม่ต้องรอจนครบ 3 เดือน สามารถหย่าขาดกันได้ทันที

หลังการหย่าร้าง ฝ่ายชายยังต้องมีข้อผูกพันต้องเลี้ยงดูส่งเสียเงินทองให้แก่อดีตภรรยาของตนเองต่อเนื่องไปอีก 3 เดือน นอกจากนั้น ยังต้องส่งเสียเลี้ยงดูบุตรต่อไปอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่มักเกิดขึ้นหลังการหย่าร้างในจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็คือ มักพบว่าผู้ชายไม่ได้ปฏิบัติตามหลักการอิสลามว่าด้วยการหย่า ส่งผลให้ผู้หญิงที่หย่าขาดจากสามีต้องดิ้นรนประกอบอาชีพหาเลี้ยงบุตรธิดาด้วยตนเองตามลำพัง³³ อีกทั้งยังประสบกับปัญหาการถูกตีตราในฐานะที่เป็นผู้หญิงหย่าร้างจากคนในชุมชนอีกด้วย (Anlaya Smuseneto, 2013)

3. สิทธิเป็นผู้ปกครองบุตรและสินสมรส

หลักกฎหมายอิสลามให้ถือว่าทรัพย์สินที่ได้มาหลังการสมรสเป็นทรัพย์สินที่คู่สมรสมีกรรมสิทธิ์ร่วมกัน หลังการหย่าร้าง ไม่ว่าใครเป็นผู้ได้มาซึ่งทรัพย์สินดังกล่าว ทรัพย์สินต้องถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนเท่า ๆ กัน นอกจากนั้น สิทธิในการปกครองบุตรธิดาก็เป็นไปตามหลักการที่ระบุในชารีอะห์ การให้สิทธิเป็นผู้ปกครองบุตรและธิดามีอยู่ 2 ประเภท คือ ผู้ปกครองที่เป็นทางการ (official guardian) และ ผู้ปกครองในฐานะผู้เลี้ยงดู (caregiver guardian) ซึ่งผู้หญิงได้สิทธิประเภทหลัง ส่วนผู้ชายได้รับสิทธิประเภทแรก ซึ่งมีความหมายว่าผู้หญิงไม่มีสิทธิไปเซ็นรับรองเอกสารเกี่ยวกับบุตร เช่น ในใบสมัครเข้าเรียนหนังสือของบุตรธิดา เป็นต้น³⁴

4. การแบ่งมรดกในครอบครัว

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับการแบ่งมรดก คำสอนในกุระอ่านไม่ได้ปิดกั้นสิทธิของผู้หญิงในการรับมรดกของพ่อแม่ แต่ในเรื่องสัดส่วนที่จะได้รับ ได้กำหนดว่าให้ผู้ชายได้รับส่วนแบ่งในมรดกของครอบครัวสองส่วน ในขณะที่ผู้หญิงได้รับเพียงหนึ่งส่วน (Feirul Maliq Intajalle et al., 2012) ซึ่งผู้นำศาสนาบางคนได้อธิบายว่า หลักการแบ่งมรดกดังกล่าวมีความเหมาะสมแล้ว เนื่องจากผู้ชายจะต้องรับหน้าที่ทำมาหาเงินมาเลี้ยงดูภรรยาให้มีอยู่มีกินตามฐานะ และเมื่อแต่งงานฝ่ายชายก็ต้องจ่ายค่าสินสอดให้แก่ฝ่ายหญิงอีกด้วย ดังนั้น ผู้ชายจึงจำเป็นต้องมีทรัพย์สิน หรือ ได้รับมรดกมากกว่าผู้หญิง เพื่อจะได้ทำหน้าที่สามี และผู้นำครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์

³³ ข้อมูลจากผู้หญิงที่เข้าร่วมในกระบวนการ CO-FPAR

³⁴ สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรมของจังหวัดหนึ่งในชายแดนใต้ เมื่อ 18 เมษายน 2558

นอกจากนั้น ผู้ชายมุสลิมที่มีส่วนหนึ่งเป็นผู้นำศาสนาอยู่ด้วย ยังได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า การแบ่งมรดกให้แก่ทายาทในกรณีที่มีชีวิตมาก่อน โดยทายาทที่มีสิทธิในกองมรดกประกอบด้วย พ่อ แม่ พี่ชาย และน้องชายของผู้ตาย ส่วนผู้หญิงหม้ายไม่ได้รับส่วนแบ่งนี้ เพราะถือว่าได้รับมรดกไปล่วงหน้าแล้วจากการแต่งงาน ซึ่งอยู่ในรูปของค่าสินสอดและเงินค่าเลี้ยงดูในระหว่างสามีมีชีวิตอยู่ ดังนั้น ผู้หญิงจึงไม่ควรมารับส่วนแบ่งในกองมรดกของสามีที่วายชนม์ไปอีก อันจะเป็นการรับที่ซ้ำซ้อน อีกทั้งตามจารีตอิสลามที่ปฏิบัติสืบมาในอดีตนั้น ยังมอบหมายให้ทายาทของเจ้ามรดกเพศชาย ซึ่งหมายถึงลูกชาย พี่ชาย หรือน้องชาย ที่รับมรดกไป ต้องรับหน้าที่เลี้ยงดูหญิงหม้าย และลูกกำพร้าของเจ้ามรดกด้วย เพื่อให้หญิงหม้ายและลูกกำพร้าพอ มีชีวิตที่ดี มีบ้านอยู่อาศัย และมีอาหารเพียงพอรับประทานสำหรับการมีชีวิตรอดต่อไป³⁵

๖: ไรยุดิธรรม และ ไรไยุดิธรรม ในความเข้าใจของพุทธิกังมาเลย์-มุสลิม

ความยุติธรรมในความหมายที่ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าใจ คือ ความยุติธรรมในการตีความกฎหมายชารีอะห์ พวกเขาร้องขอให้ชารีอะห์มาชำระการตีความใหม่ในบางเรื่อง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนมุสลิม และเพื่อทำให้เกิดความเท่าเทียมทางเพศมากขึ้น แกนนำผู้หญิงมุสลิมชายแดนภาคใต้ ที่มาเข้าร่วมเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของผู้หญิงมุสลิม ที่จัดโดยคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนากฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย มีผู้หญิงมุสลิมซึ่งเป็นแกนนำในพื้นที่วิจัยได้ให้ความเห็นว่า สาเหตุหลักที่ทำให้เกิดปัญหาการเข้าไม่ถึงความยุติธรรม ตลอดจนการเลือกปฏิบัติทางเพศต่อผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้มาจากการตีความกฎหมายชารีอะห์ของผู้นำศาสนา และผู้ที่ใช้อำนาจตัดสินข้อพิพาทเกี่ยวกับครอบครัวและมรดกในชุมชนมุสลิม ซึ่งไม่มีความยืดหยุ่นและไม่ยอมรับสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่กำลังเกิดขึ้นในชุมชนมุสลิม เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากโลกสมัยใหม่มากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต

ผู้หญิงมุสลิมที่เราสัมภาษณ์หลายคนมีความเข้าใจต่อสถานการณ์ปัญหาของผู้หญิงมุสลิมในชายแดนใต้เป็นอย่างดีและลึกซึ้ง พวกเธอมักไม่เห็นด้วยกับการตีความกฎหมายอิสลามบางเรื่องของผู้นำศาสนา ประเด็นที่ผู้หญิงมุสลิมเหล่านั้นมีความกังวลกันมาก และหยิบยกมาวิจารณ์ให้ความเห็นบ่อยครั้ง คือ จารีตประเพณีการแบ่งมรดกของผู้ตายที่เป็นพ่อ แม่ หรือเป็นสามี ผู้หญิงที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์มีทัศนะว่า ผู้นำศาสนามักตีความ หรือให้ข้อแนะนำเกี่ยวกับเรื่องนี้ค่อนข้างเคร่งครัดและตายตัว ซึ่งไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริงในยุคปัจจุบัน ที่ปรากฏว่ามีผู้หญิงมุสลิม

³⁵ ผู้ให้ข้อมูลทุกคนอ้างอิงถึง กุรอาน (Qur'an) เมื่อกล่าวถึงเรื่องนี้

จำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่ต้องแบกรับในครอบครัวตามลำพัง และจำนวนหนึ่งยังต้องเผชิญกับการถูกทำความรุนแรงในครอบครัวร่วมด้วย นอกจากนี้ ผู้หญิงยังให้ข้อคิดเห็นว่า การตีความหลักการในกฎหมายอิสลาม ซึ่งมักมีมุมมองที่ให้โอกาสและอภิสิทธิ์แก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิงในเรื่องการรับมรดก การตีความคำสอนในศาสนาแบบเดิม ๆ อย่างเคร่งครัด จึงไม่สมเหตุสมผลอีกต่อไป เพราะทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับความยุติธรรม และไม่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้หญิง การจะคงไว้ซึ่งการตีความแบบเก่าควรจะใช้ได้ก็ต่อเมื่อผู้ชายยังคงปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่ศาสนาให้หลักการปฏิบัติไว้เท่านั้น

ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิมที่ผู้เขียนได้สัมภาษณ์ มีความเข้าใจว่า พฤติกรรมของผู้ชายมุสลิมรุ่นปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ การไม่ปฏิบัติตามหลักศาสนา ประกอบกับความไม่สงบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้ผู้หญิงต้องปรับตัว และเปลี่ยนแปลงตัวเองอย่างมาก จากเดิมที่เคยใช้ชีวิตอยู่ภายในหมู่บ้าน ทำหน้าที่กรรยาและแม่อย่างเดียวนั้น ต้องออกไปทำงานทำนอกหมู่บ้านกันมากขึ้น เพราะต้องเป็นหลักในการหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ผลของการที่สามีเสียชีวิตจากเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้น หรือกรณีที่สามีถูกจับกุม หรือกรณีสามีถูกจับตามองจากเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะสงสัยว่าอาจจะมีส่วนร่วมในการก่อความไม่สงบในพื้นที่ ส่วนผู้หญิงมุสลิมที่หย่าร้างกับสามีก็มักต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตรธิดาตามลำพัง (International Commission of Jurists, 2012) พวกเขาจึงเห็นว่ากฎหมายเกี่ยวกับเรื่องการแบ่งมรดกให้แก่ทายาทของผู้ชายชนม์ตามกฎหมายอิสลาม ควรได้รับการปรับแก้ไขและตีความเสียใหม่ ให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของผู้หญิงและบุตรธิดาของเจ้ามรดกกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ปัญหาความไม่ยุติธรรมอีกเรื่องหนึ่งในทัศนะของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิธีจัดแบ่งมรดกตามหลักกฎหมายชารีอะห์ คือ กรณีปัญหาเรื่องการแบ่งเงินเยียวยา กล่าวคือ จากการที่รัฐบาลมีนโยบายจ่ายเงินเยียวยาให้กับผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ โดยมีหลักเกณฑ์และเงื่อนไขว่า จะจ่ายให้แก่ครอบครัวของผู้เสียชีวิตที่พิสูจน์ได้ว่า เสียชีวิตจากการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐ³⁶ เกณฑ์นำผู้หญิงมาเลย์-มุสลิมจาก 3 จังหวัดชายแดนใต้ ได้เล่าถึงการมีกรณีข้อพิพาทเรื่องการแบ่งเงินเยียวยา

³⁶ ภายใต้พระราชบัญญัติการบริหารราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ.2553 รัฐออกประกาศ คณะกรรมการยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาชายแดนใต้ (กพต.) เรื่องอัตราค่าช่วยเหลือเยียวยา กำหนดให้ช่วยเหลือเยียวยาผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หากเสียชีวิตหรือทุพพลภาพจะได้รับเงินเยียวยา 5 แสนบาท และให้เยียวยาเพิ่มเติมได้อีกไม่เกิน 7 ล้านบาท รวมเป็น 7.5 ล้านบาท หากเห็นว่าเพื่อคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเฉพาะกรณี โดยต้องให้คณะกรรมการเป็นผู้พิจารณาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย-สุญหาย-จ่าย-7-5-ล้าน-ชังฟรี-3-หมื่น.htm. สำนักข่าวอิศรา, 3 กุมภาพันธ์ 2555

ระหว่างผู้หุงมุสลิมที่เป็นหม้ายกับญาติพี่น้องฝ่ายสามี โดยได้มีการนำข้อพิพาทนี้ขึ้นสู่ศาลในเขตอำนาจ ต่อมาศาลในเขตอำนาจที่มีดาโต๊ะยุติธรรมร่วมอยู่ในองค์คณะศาลด้วย ได้ตัดสินออกมาว่าเงินเยียวยาเป็น “มรดก” ซึ่งต้องจัดแบ่งให้แก่ทายาทของผู้ตายตามลำดับ ดังที่หลักกฎหมายชารีอะห์ได้จัดเรียงลำดับความสำคัญไว้³⁷ กล่าวคือ ต้องได้แก่ พ่อ แม่ ของผู้เสียชีวิตก่อนเป็นอันดับแรก ถัดมาได้แก่พี่ชาย และน้องชาย แล้วจึงได้ไปถึงภรรยาและบุตรที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะของผู้เสียชีวิต ซึ่งแกนนำผู้หุงมุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ได้แย้งว่าในกรณีของเงินเยียวยาดังกล่าว ศาลไม่ควรพิจารณาว่าเป็นมรดก เพราะไม่ยุติธรรมสำหรับผู้หุงซึ่งเป็นภรรยาที่ต้องแบกรับภาระเลี้ยงดูตนเองและบุตริตาตามลำพัง โดยให้ข้อคิดเห็นว่า ควรพิจารณาว่าเงินเยียวยาเป็นเงินชดเชยที่รัฐบาลมอบให้แก่ภรรยาและบุตริตาที่สูญเสียหัวหน้าครอบครัว ทั้งนี้เพื่อให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้³⁸ แต่เมื่อศาลชี้ว่าเป็นเงินเยียวยา จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งกันในระหว่างทายาทของเจ้ามรดก

แกนนำผู้หุงมุสลิมในชายแดนใต้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ว่า ในบางครอบครัวที่สูญเสียสามีจากเหตุการณ์ดังกล่าว ภรรยาและลูกสาวไม่ได้รับส่วนแบ่งจากเงินเยียวยาเลย หรือได้รับแต่เพียงน้อย จึงทำให้ผู้หุงมุสลิมที่สูญเสียสามี และลูกกำพร้าที่สูญเสียพ่อในหลายครอบครัว ต้องประสบกับปัญหาความยากจน เนื่องจาก พ่อ แม่ รวมทั้งพี่ชายและน้องชายของฝ่ายสามีที่ได้รับส่วนแบ่งของเงินเยียวยาไปแล้ว ไม่ได้นำส่วนแบ่งของเงินที่ได้รับมรดกมาไปเกื้อหนุนจนเจือแม่หม้ายและลูกกำพร้า แต่เอาไปเลี้ยงดูบุตรและภรรยาของตนเอง เนื่องจากญาติเหล่านั้นมีฐานะยากจนเช่นเดียวกัน จึงทำให้ผู้หุงหม้ายสูญเสียสามีต้องดิ้นรนประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงลูกของตนเอง สำหรับในกรณีครอบครัวที่ตกลงกันได้เอง หรือมีการไกล่เกลี่ยเรื่องการแบ่งเงินกันได้เอง ก็จะไม่เกิดปัญหาทะเลาะขัดแย้งกัน ทางราชการจึงได้จัดตั้งคณะอนุกรรมการพิจารณาหลักเกณฑ์และอำนาจการให้ความช่วยเหลือเยียวยา ขึ้น คณะอนุกรรมการชุดนี้ได้ออกแบบปฏิบัติและหลักการให้จ่ายเงินช่วยเหลือแก่ผู้มีสิทธิรับเงินนี้ตามลำดับความสำคัญของผู้ที่เสียชีวิตรับผิดชอบดูแลขณะยังมีชีวิตอยู่ หรือ เป็นผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่การดูแลก่อนเสียชีวิตไป โดยให้ตกลงกันว่าใครจะได้รับเท่าไร ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็ให้อยู่ในดุลยพินิจของผู้ว่าราชการจังหวัด

นอกจากนั้น ผู้หุงมุสลิมยังตีความเรื่องความยุติธรรมอย่างเชื่อมโยงกับโครงสร้างของการอำนวยความสะดวกในระบบจารีตดั้งเดิมของชุมชนมุสลิมอีกด้วย ผู้หุงมุสลิมที่เป็นแกนนำเกือบทุกคนมีความเห็นว่า โครงสร้างของระบบอำนวยความสะดวกตามจารีตของคนมุสลิมใน

³⁷ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แกนนำผู้หุงมาเลย์-มุสลิมในจังหวัดหนึ่งของ 3 จังหวัดชายแดนใต้

³⁸ ข้อมูลจากการจัดเวทีรับฟังสถานการณ์ปัญหาของผู้หุงใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ ของคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย เมื่อ พ.ศ. 2557

จังหวัดชายแดนใต้ในทุกระดับตั้งแต่ระดับหมู่บ้านถึงระดับจังหวัดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ยังไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ หรือให้ข้อมูลที่จำเป็นแก่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ โดยพวกเขาเน้นย้ำว่า การไม่มีตัวแทนที่เป็นผู้หญิงอยู่ในกระบวนการอำนวยความสะดวก เป็นอุปสรรคสำคัญที่ปิดกั้นการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิม เนื่องจากผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ หรือพิจารณาข้อพิพาทต่าง ๆ เกี่ยวกับครอบครัว และการจัดการมรดกไม่มีความละเอียดอ่อนต่อผู้หญิง (gender insensitivity) หรืออาจมีอคติทางเพศ (gender biases) โดยไม่รู้ตัว เนื่องจากถูกเลี้ยงดูมั่งคั่งทางวัฒนธรรมและศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิงมาตลอดชีวิต

การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์มลายู-มุสลิม: กรณีศึกษา

ผู้หญิงในพื้นที่วิจัยที่เข้าร่วมกระบวนการ CO-FPAR ให้ข้อมูลถึงสภาพชีวิตที่ยากลำบากในหมู่บ้านว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งทั้งหญิงและชายไม่มีอาชีพ ไม่มีรายได้ ต้องอยู่อย่างหวาดกลัวต่อสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ ซึ่งมีการทำร้ายมุ่งหมายชีวิตต่อประชาชน ผู้ชายในหมู่บ้านต้องอยู่ด้วยความเสี่ยงที่จะถูกฆาตกรรมจากขบวนการก่อความไม่สงบ หรือ ถูกจับกุมในฐานะผู้ถูกสงสัยว่าร่วมมืออยู่ในขบวนการก่อความไม่สงบ ตลอดจนปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดในกลุ่มเยาวชนชายผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่วิจัยที่เข้าร่วมในกระบวนการ CO-FPAR ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงวัยกลางคนและมีครอบครัว ยังพูดถึงถึงปัญหาที่เฉพาะเจาะจงอื่น ๆ ของผู้หญิงมุสลิม ซึ่งส่วนใหญ่เชื่อมโยงอยู่กับประเด็นปัญหาครอบครัว พวกเขาบอกว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านส่วนใหญ่ที่แต่งงานแล้วพึ่งพิงรายได้จากสามีเป็นหลัก และมักประสบกับปัญหาถูกทำร้ายรุนแรงในครอบครัว ถูกสามีบังคับให้มีเพศสัมพันธ์โดยไม่เต็มใจ มีความยากลำบากในการหย่าขาดจากสามี ยากแยกทางกับสามี แต่ถูกจำกัดสิทธิการหย่า สามีมีภรรยาหลายคน สามีไม่รับผิดชอบครอบครัว ไม่ได้รับความเท่าเทียมในสิทธิการได้รับมรดกของครอบครัว สามีหรือลูกเข้าพัวพันกับยาเสพติด หรือไม่ก็ติดยาเสพติด ในชุมชนยังพบปัญหาว่าเยาวชนหญิงแต่งงานตอนอายุน้อย ๆ พ่อแม่จัดการแต่งงานให้ลูกโดยที่ลูกไม่เต็มใจ และผู้หญิงถูกล่วงละเมิดทางเพศ โดยผู้ชายที่กระทำลายนวลไม่ได้รับโทษ

ส่วนหนึ่งของผู้หญิงในหมู่บ้านที่ผู้วิจัยได้พูดคุยด้วย ประสบกับความยากจนเนื่องจากถูกสามีทอดทิ้งไปมีภรรยาใหม่ บางคนบ่นว่าตนเองต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวตามลำพัง เพราะว่าสามีมุ่งอุทิศตัวเองให้กับศาสนาจนไม่รับผิดชอบชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว ผู้หญิงบางคนมีสามีที่กำลังอยู่ในคุกเพราะถูกจับกุมหรือพิพากษาให้มีความผิดในฐานะผู้ก่อความไม่สงบในพื้นที่ หลายคนสูญเสียสามี พี่ชาย หรือ น้องชายในเหตุการณ์ความรุนแรง นอกจากนั้น มีการให้ข้อมูลเรื่องการออกกฏระเบียบภายในหมู่บ้านบางหมู่บ้าน เพื่อควบคุมพฤติกรรมทางเพศของเยาวชนมีกฏที่เข้มงวดกับเสรีภาพในการไปไหนมาไหนของเยาวชนหญิง การห้ามไปเที่ยวกันตามลำพังสองต่อสองของเยาวชนที่เป็นเพศตรงข้ามกัน ถ้าหากมีเหตุการณ์นี้เกิดขึ้น พ่อแม่ก็จะจับให้แต่งงานกัน

เพื่อรักษาหน้าตาและชื่อเสียงของครอบครัว³⁹ ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจริงในหมู่บ้านที่ทำวิจัย แต่คนที่กดดันให้เยาวชนที่ละเมิดกฎของชุมชนต้องแต่งงานกัน คือ โต๊ะอิหม่าม ซึ่งไปกดดันให้พ่อแม่โดยเฉพาะฝ่ายหญิงต้องบีบบังคับให้ลูกต้องยอมแต่งงานกับฝ่ายผู้ชายทั้ง ๆ ที่พ่อแม่ก็ไม่ได้ต้องการบังคับใจลูกสาว⁴⁰

ในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีระบบยุติธรรมที่จะช่วยเข้ามาจัดการกับปัญหาข้อพิพาทระหว่างบุคคลอยู่ 3 ระบบสำคัญ คือ 1) ระบบสมัยใหม่ที่มีเพียงเจ้าหน้าที่รัฐรับผิดชอบ 2) ระบบลูกผสมที่มีทั้งผู้พิพากษาที่ใช้กฎหมายสมัยใหม่และผู้พิพากษาที่ใช้กฎหมายจารีตประเพณีในศาลเดียวกัน 3) ระบบที่ยึดตามกฎหมายศาสนาหรือชารีอะห์เท่านั้น จากการวิจัยเก็บข้อมูลในชุมชนพบว่า ผู้หญิงมุสลิมที่ประสบปัญหาถูกทำร้ายรุนแรงในครอบครัว หรือถูกละเมิดทางเพศ หรือถูกทำร้ายรุนแรงในกรณีอื่น ๆ น้อยรายมากที่เข้ามาพึ่งระบบยุติธรรมสมัยใหม่ และระบบยุติธรรมลูกผสม ส่วนผู้หญิงที่เข้ามาพึ่งระบบยุติธรรมทั้งสองลักษณะก็มักประสบปัญหาอุปสรรค ส่วนใหญ่พึ่งระบบยุติธรรมที่มีอยู่ในหมู่บ้าน คือ คณะกรรมการมัสยิดในหมู่บ้าน กรรมการบริหารหมู่บ้าน หรือบางรายอาจไปพึ่งคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด เนื้อหาในส่วนต่อไปเป็นการนำเสนอกรณีศึกษา 6 กรณี ผู้หญิงมุสลิมในชายแดนใต้ ที่มีประสบการณ์กับระบบยุติธรรมแบบต่าง ๆ กรณีศึกษามาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก เกณฑ์การเลือกผู้หญิงมาเป็นกรณีศึกษา เลือกตามประเด็นปัญหาที่แตกต่างกันออกไป

ทั้ง 6 กรณีศึกษา พบว่า สามกรณีแรก ประสบกับปัญหาถูกบังคับแต่งงาน ถูกสามีทำร้ายร่างกาย และต้องการหย่าร้างกับสามี ส่วนสามกรณีหลัง เป็นผู้หญิงที่แสวงหาความยุติธรรมที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ และเนื่องจากปัญหาการถูกทำร้ายรุนแรง บางเรื่องที่ผู้หญิงในชุมชนเผชิญเป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อน เช่น การถูกล่วงละเมิดทางเพศ ตัวผู้หญิงเองไม่ต้องการเปิดเผยหรือพูดคุยเรื่องนี้ เพราะเป็นการตอกย้ำความรู้สึกทุกข์ใจ ผู้วิจัยจึงไม่ได้สัมภาษณ์ผู้หญิงเหล่านั้นโดยตรง แต่ได้พูดคุยกับผู้หญิงแกนนำในชุมชน ทนายความ หรือ เจ้าหน้าที่มูลนิธิต่าง ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือผู้หญิงในพื้นที่ โดยบุคคลเหล่านั้นเคยให้คำปรึกษากับผู้หญิงที่ประสบปัญหาเหล่านั้น ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการแสวงหาความยุติธรรมของพวกเขา เพื่อให้มั่นใจได้ว่าผู้ให้ข้อมูลจะไม่ถูกระบุตัวบุคคล หนังสือเล่มนี้จึงใช้ชื่อสมมุติของผู้ให้ข้อมูลในการนำเสนอผลการศึกษา

³⁹ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับผู้หญิงที่เข้าร่วมกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านที่ทำวิจัย

⁴⁰ ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับผู้หญิงที่เข้าร่วมกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านที่ทำวิจัย

1. กรณีสามีทำร้ายร่างกาย ถูกบังคับแต่งงาน และการขอหย่า

ผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่ชายแดนใต้บอกกับผู้วิจัยว่า ประมาณร้อยละ 99 ของการหย่าร้างของคู่สมรสชาเลย์-มุสลิม ดำเนินการกันในระดับหมู่บ้าน โดยมีคณะกรรมการมัสยิดเป็นคนกลางเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย และโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้ที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้มีการหย่าร้างได้ การหย่าร้างเกือบทุกรายที่เกิดขึ้น มักจะมาจากฝ่ายภรรยาเป็นคนขอหย่าจากสามีก่อน⁴¹ มีบางรายที่ไปขอหย่าร้างกันที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ส่วนใหญ่มักเป็นคู่สมรสที่มีการศึกษา มีหน้าที่งานในสังคม หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจดีพอสมควร เพราะคู่สมรสกลุ่มนี้มักไปขอจดทะเบียนการสมรสแบบอิสลามกันที่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด เมื่อจะหย่าก็ต้องกลับไปหย่าในที่ที่ไปจดทะเบียนการสมรสกัน มีบ้างบางรายที่ไปฟ้องร้องต่อศาลในเขตอำนาจ/ศาลจังหวัด แผนกคดีแพ่ง หรือแผนกคดีเด็ก เยาวชน และครอบครัว⁴²

งานวิจัยนี้พบว่า ผู้หญิงมุสลิมในชายแดนใต้ประสบกับปัญหาความยุ่งยากในหลายระดับเมื่อต้องเข้าสู่กระบวนการขอหย่าสามีภายใต้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี หลายรายจึงตัดสินใจไม่พึ่งพาระบบดังกล่าว แต่ไปขอให้พ่อแม่ หรือญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ชายเข้าไปเจรจาทอรองกับสามีแทนตนเอง และผู้หญิงบางคนต้องจ่ายเงินจำนวนหนึ่งตามที่สามีต้องการให้แก่มามีเพื่อแลกกับการได้หย่าร้าง⁴³ ผู้นำศาสนามักไม่สนับสนุนให้คู่สมรสหย่าร้างกันได้โดยง่ายนัก กระนั้นก็ตามพบว่าในปัจจุบันนี้การหย่าร้างของคู่สมรสมุสลิมในชายแดนใต้เพิ่มจำนวนขึ้น ทำให้ผู้นำศาสนาที่มีจุดยืนแบบอนุรักษ์นิยมสุดโต่งเกิดความวิตก ส่งผลทำให้การทำหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งในครอบครัว จึงมักออกมาในทำนองที่ว่าให้ผู้หญิงรอมชอมและกลับไปอยู่กับสามีโดยไม่ต้องหย่าจากสามี ผู้นำศาสนา mong แคล้วคลำว่าการหย่าร้างเกิดขึ้นเพราะคู่สมรสไม่ปฏิบัติตามศาสนา หากปฏิบัติตามศาสนาก็จะไม่มีปัญหาการหย่าร้าง มีผู้นำศาสนาคนหนึ่งกล่าวในที่ประชุมของกระบวนการทำ CO-FPAR ว่า “ถ้าคู่สมรสมาพบผมเพื่อให้ทำการหย่าให้ ผมก็จะบอกให้ไปทำละหมาดบ่อยขึ้นกว่าเดิม” ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ของผู้หญิงที่ประสบกับความรุนแรงในครอบครัวหลุดพ้นจากปัญหาได้เลยเพราะฝ่ายชายมักเป็นคนละเลยหลักคำสอนในศาสนา

⁴¹ ข้อมูลจากการแสดงความคิดเห็นของตัวแทนของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจากชายแดนใต้ ในเวทีประชุมรับฟังสถานการณ์ปัญหาผู้หญิงและการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิง

⁴² สัมภาษณ์โต๊ะยุติธรรม เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2557

⁴³ ข้อมูลจากผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่วิจัยที่ดำเนินงานในโครงการ CO-FPAR

งานวิจัยนี้พบอีกว่า มีเงื่อนไขหลายประการที่ทำให้ผู้หญิงมุสลิมในชายแดนใต้ไม่เข้าไปพึ่งระบบยุติธรรมภายนอกชุมชน เช่น ระบบยุติธรรมของรัฐ หรือองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือด้านกฎหมาย หรือการช่วยเหลืออื่น ๆ จากเอ็นจีโอในพื้นที่ อุปสรรคเหล่านั้นได้แก่ จารีตประเพณี การต้องปฏิบัติตามข้อเสนอแนะในกฎหมายอิสลาม การไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับระบบยุติธรรมอื่นที่ตนมีสิทธิเข้าถึง ไม่รู้ว่ามีแหล่งให้ความช่วยเหลืออะไรบ้างและอยู่ที่ไหนบ้าง ความไม่เชื่อใจในระบบยุติธรรมของรัฐ รวมทั้งความกลัวที่จะถูกตีตราที่ต้องหย่าร้าง⁴⁴ นอกจากนี้ ปัญหาอุปสรรคยังอยู่ที่ผู้หญิงเองที่อาจไม่ตระหนักถึงการปกป้องสิทธิมนุษยชนของตนเองเท่าที่ควร ในส่วนต่อไปนำเสนอกรณีศึกษา ที่บอกเล่าว่าผู้หญิงมุสลิมมีประสบการณ์กับการแสวงหาความยุติธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการถูกทำ ความรุนแรงและการหย่าอย่างไรบ้าง

กรณีที่ 1: เยาะห์ อายุ 30 ปี เป็นเหยื่อความรุนแรงในครอบครัว เนื่องจากถูกอดีตสามีทุบตีและทำร้ายซ้ำซาก และเมื่อต้องการหย่ากับสามีเพื่อหนีออกจากวงจรการถูกทำ ความรุนแรงก็ประสบกับอุปสรรคยุ่งยากจากจารีตประเพณีของมุสลิม เยาะห์ต้องแต่งงานกับอดีตสามีคนนี้ด้วยสถานการณ์บีบบังคับ เพราะอดีตสามีข่มขืนเธอ และบีบบังคับให้เธอแต่งงานด้วย ในความสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน อดีตสามีของเยาะห์มีฐานะเป็นหัวหน้างานของเยาะห์เอง และเขามีภรรยาอยู่ก่อนแล้ว เยาะห์จึงมีฐานะเป็นภรรยาคนที่สองของเขา หลังจากแต่งงานกันเยาะห์ก็ต้องเผชิญกับการถูกสามีทำร้ายทุบตีบ่อยครั้ง ซึ่งเธอเล่าว่าเป็นการทำทารุณมากกว่าการทำร้ายธรรมดา มีทั้งเอาไฟพู่หรีจี้ตามร่างกาย ทุบตี จนกระทั่งเธอบาดเจ็บสาหัสต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล เยาะห์เล่าว่าทุกครั้งที่ถูกสามีทำร้ายเธอไม่กล้านำเรื่องนี้ไปพึ่งใคร รวมทั้งกับพ่อแม่เยาะห์ก็ไม่กล้าไปบอกกล่าวให้เข้ามาช่วยเหลือ

เยาะห์เล่าว่าในขณะนั้น การขึ้นไปสถานีตำรวจเพื่อไปแจ้งความก็ไม่เคยอยู่ในความคิดของเยาะห์เลย เพราะว่าเธอไม่ได้มีความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย อีกทั้งเธอก็ไม่มีข้อมูลว่ามีมูลนิธิหรือหน่วยงานอะไรบ้างในพื้นที่ที่เธออยู่ให้ความช่วยเหลือผู้หญิงที่ประสบปัญหาลักษณะนี้ อีกทั้งตัวของเยาะห์เองก็คิดว่าไม่มีใครสามารถช่วยเธอได้ เพราะสามีของเธอเป็นผู้มีอิทธิพลในพื้นที่ แต่ความอดทนของเธอถึงที่สุดเมื่อเธอบาดเจ็บสาหัสจากการถูกทำร้ายจนต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาล พ่อแม่ของเธอได้รับรู้ปัญหาและสนับสนุนให้เธอหย่ากับสามี ทำให้ในที่สุดเยาะห์มีความกล้าหาญพอที่จะยืนยันและเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการขอหย่ากับสามี เนื่องจากเธอทำสัญญาการสมรสกับสามีในแบบอิสลามที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดที่เธออยู่ เยาะห์จึงต้องไปเขียนคำร้องขอหย่าที่นี่

⁴⁴ ความเห็นของผู้หญิงมุสลิมที่เข้าร่วมกระบวนการ CO-FPAR ในหมู่บ้านที่ดำเนินการวิจัย เมื่อ 15 กันยายน 2557

เยาะให้ได้เลาถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่เธอขึ้นไปเขียนคำร้องการหย่าที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดว่า เธอได้รับการปฏิบัติที่ไม่ดีจากเจ้าหน้าที่ผู้ชายที่รับเรื่อง และเป็นคนซักถามเหตุผลของการขอหย่า เพราะใช้เสียงพูดที่ดังเกินกว่าเหตุ เจ้าหน้าที่พูดจาตำหนิว่าผู้หญิงที่ต้องการหย่ากับสามีเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี ซึ่งเยาะห์บอกว่าเหมือนเขาตั้งใจทำให้ผู้หญิงที่มาเขียนคำร้องขอหย่าต้องรู้สึกอับอาย พื้นที่ที่ให้บริการยื่นเรื่องหย่าก็ไม่มีมิตรกับผู้หญิง เพราะไม่จัดห้องบริการเฉพาะให้ แต่อยู่ในสำนักงานที่เปิดโล่ง การซักถามของเจ้าหน้าที่รับเรื่องจึงได้ยินไปถึงเจ้าหน้าที่คนอื่นที่ทำงานอยู่ รวมทั้งประชาชนที่มาใช้บริการในแผนกอีกด้วย

เธอเล่าว่า หลังจากสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดรับเรื่องขอหย่าของเธอแล้ว ก็ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อพิจารณาเรื่องหย่าให้เธอตามขั้นตอน โดยส่งจดหมายเรียกบุคคลที่เกี่ยวข้อง คือ ตัวเธอ สามีของเธอ และพยานที่รู้เห็นเหตุการณ์เพื่อมาให้อธิบาย และยืนยันว่าเธอถูกสามีทำร้ายจริง สอดคล้องกับเหตุผลที่นำมาอ้างเพื่อขอหย่า อย่างไรก็ตาม สามีของเธอปฏิเสธการมาให้ข้อมูล ทำให้การขอหย่าต้องใช้เวลาจนถึง 3 เดือนจึงหย่าได้สำเร็จ เยาะห์บอกว่า หลังการหย่าเธอไม่ได้รับเงินชดเชยและค่าเลี้ยงดูใด ๆ จากสามีแม้แต่บาทเดียว เพราะคณะกรรมการที่มาพิจารณาเรื่องหย่าให้เธอก็ไม่ได้ถามหรือให้ข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิของเธอในเรื่องนี้ โชคดีว่าเธอไม่ได้มีลูกกับสามี และเธอก็มีอาชีพของตัวเองชีวิตของเธอจึงไม่ได้อยู่ในภาวะลำบากอะไรมากนัก หลังการหย่า

กรณีที่ 2: เมาะห์ อายุ 29 ปี เมาะห์ถูกบีบบังคับให้แต่งงานกับผู้ชายในหมู่บ้านเดียวกับเธอ แต่เธอไม่รักผู้ชายคนนี้ โดยผู้ชายคนนี้ต้องการแต่งงานกับเธอแต่เธอปฏิเสธ เขาจึงใช้อุบายทำให้เธอถูกเข้าใจผิดว่าได้มีความสัมพันธ์ทางเพศกับเขาแล้ว ซึ่งเท่ากับว่าทำให้ชาวบ้านเข้าใจผิดว่าเธอทำผิดกฎของชุมชน และทำให้ผู้นำศาสนาต้องมากดดันให้เธอต้องยอมแต่งงานกับเขา แต่หลังจากการแต่งงานเมาะห์ตัดสินใจหนีออกจากหมู่บ้านไปอยู่ที่หมู่บ้านอื่น เมาะห์ปล่อยให้เวลาผ่านไประยะหนึ่งจึงกลับมาหาโต๊ะอิหม่ามเพื่อขอให้ช่วยเจรจาเรื่องการหย่า แต่โต๊ะอิหม่ามปฏิเสธที่จะช่วยเธอ กลับบอกให้เธอไปเจรจากับฝ่ายชายเอง เมื่อเธอไปเจรจากับฝ่ายชายก็ไม่ยินยอมหย่า เมาะห์จึงตัดสินใจไปยื่นคำร้องขอหย่าที่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

เมื่อเมาะห์ไปยื่นคำร้องขอหย่าที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดซึ่งตั้งอยู่ในเมือง ห่างออกไปจากหมู่บ้านที่เธออยู่ เธอก็ประสบกับเหตุการณ์คล้าย ๆ กับที่เยาะห์ (กรณีศึกษาที่ 1) ประสบมาคือ ความไม่เป็นมิตรของกระบวนการซักถามข้อมูลเกี่ยวกับเหตุแห่งการหย่าที่ตัดสินใจผู้หญิงและมีการปฏิบัติต่อผู้หญิงที่มาขอหย่าด้วยท่าทีที่ไม่เป็นมิตรของเจ้าหน้าที่ เธอถูกเจ้าหน้าที่ตั้งคำถามว่าทำไมขอหย่าเป็นเพราะว่าต้องการมีสามีใหม่ใช่หรือไม่ และจุดที่ให้บริการผู้หญิงเรื่องการขอหย่าก็ไม่มีพื้นที่ที่มีความเป็นส่วนตัว พูดอะไรไปก็มีคนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องได้ยิน

กันหมด คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งมาพิจารณาเรื่องหย่าของเธอ บอกให้เธอไปพาพ่อมาเป็นพยาน และให้สามีเธอมาด้วยเพื่อเจรจาตกลงเรื่องการหย่า แต่สามีของเธอปฏิเสธที่จะมาหย่า คณะกรรมการใช้เวลารอให้ฝ่ายชายมาเจรจาอยู่ประมาณสามเดือน เมื่อฝ่ายชายไม่มาคัดค้านใด ๆ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจึงได้ออกใบหย่าให้กับเมะห์

กรณีที่ 3: ยีห์ อายุ 26 ปี มีบุตร 2 คน แต่งงานอยู่กับสามีโดยพ่อซึ่งเป็นโต๊ะอิหม่ามเป็นคนแนะนำให้ ซึ่งเธอเองก็ยินยอมทั้ง ๆ ที่ไม่ได้รู้จักชอบพอรักใคร่กับสามีมาก่อน หลังจากแต่งงานมาระยะหนึ่ง สามีของเธอก็เริ่มไม่ทำงาน ไม่ออกไปหารายได้มาใช้จ่ายในครอบครัว และไม่นับถือศรัทธาครอบครัว ซึ่งเธอเห็นว่าไม่ยุติธรรมกับเธอ และเธอยังบอกว่าสามีของเธอมีความต้องการทางเพศสูง ต้องการมีเพศสัมพันธ์บ่อย และมักใช้กำลังบังคับขืนใจเธอเพื่อมีเพศสัมพันธ์ด้วยโดยที่เธอไม่สามารถขัดขืนได้ ยีห์เคยหนีไปอยู่บ้านเดิมของเธอ และไปปรึกษาพ่อของเธอซึ่งเป็นโต๊ะอิหม่ามอยู่ในหมู่บ้านที่เป็นบ้านเกิด เพื่อจะขอให้ช่วยเจรจาหย่าขาดจากสามี แต่พ่อของเธอไม่อนุญาตให้มีการหย่าเกิดขึ้น เธอจึงต้องกลับมาอยู่กับสามีอีกครั้ง เมื่อไม่มีทางออก ยีห์จึงจำต้องทนอยู่กับสามีต่อไป และเริ่มคิดอย่างยอมจำนนว่าสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกับเธอเป็นโชคชะตา และเป็นความประสงค์ของอัลเลาะห์ที่เธอไม่อาจหลีกเลี่ยงไปได้

จากกรณีศึกษาผู้หญิงมุสลิมทั้ง 3 คน คือ เยาะห์ เมะห์ และยีห์ พบว่า การขอหย่าจากสามีของผู้หญิงทำได้ไม่ง่าย ผู้หญิงต้องประสบกับอุปสรรคที่มีในหลายระดับอย่างไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุปสรรคที่มาจากคนเฝ้าประตู (gatekeeper) ของระบบยุติธรรมตามจารีตประเพณีด้านการแต่งงานและการหย่า ซึ่งก็คือผู้นำศาสนานั้นเอง ทำให้ระบบยุติธรรมที่อยู่ใกล้ตัวผู้หญิงมุสลิมมากที่สุด ที่ควรจะช่วยเหลือผู้หญิงในเรื่องนี้ได้ดีที่สุดแต่กลับสร้างความยุ่งยากและบีบคั้นให้ผู้หญิงต้องกลับไปทนอยู่กับความรุนแรงที่ได้รับ นอกจากนี้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณียังไม่สามารถบังคับให้ผู้ชายที่เป็นฝ่ายสามีปฏิบัติตามหลักจารีตของมุสลิมได้ และไม่มีมาตรการใดที่สามารถบังคับให้ผู้ชายต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูภรรยาและบุตรหลังการหย่าร้าง ทั้งหมดนี้ต้องให้ผู้ชายมีจิตสำนึกเองว่าจะปฏิบัติตามหลักศาสนาหรือไม่ ซึ่งทำให้ผู้หญิงมุสลิมที่หย่าร้างไปแล้วรู้สึกอึดอัดกับระบบยุติธรรมจารีตประเพณีที่ไม่สามารถช่วยเหลือพวกเธอได้

ข้อมูลที่รวบรวมจากภาคสนามทำให้ทราบว่า ผู้หญิงมุสลิมส่วนใหญ่ที่ประสบปัญหาชีวิตครอบครัวและต้องการเลิกกับสามี มักเกิดความลังเลใจที่จะเข้าไปขอความช่วยเหลือจากผู้นำศาสนาในหมู่บ้าน หลายรายบอกว่าพวกเขารอขอให้ผู้หญิงมาช่วยเหลือพวกเขามากกว่า แต่เนื่องจากระบบยุติธรรมจารีตประเพณีในชุมชนไม่มีผู้หญิงเข้าไปนั่งเป็นกรรมการเพราะว่ามีการกล่าวอ้างว่าหลักศาสนาไม่ได้อนุญาตไว้ จึงทำให้มีผู้หญิงที่ถูกสามีทำร้าย หรือมีสามีที่ปฏิบัติตนเป็นปฏิปักษ์ต่อการใช้ชีวิตคู่และการเป็นครอบครัวเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่เข้ามาพึ่งระบบยุติธรรมจารีตประเพณี หมายความว่าผู้หญิงกลุ่มนี้เข้าไม่ถึงระบบยุติธรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ นั่นเอง

2. การแสวงหาความยุติธรรมของหญิงที่สามีติดคุก/หญิงหม้าย

ในสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีผู้ชายได้รับผลกระทบจากการถูกใช้ความรุนแรง ถูกทำร้ายได้รับบาดเจ็บ สูญเสียชีวิต และถูกจับกุมดำเนินคดีโดยทางราชการ และเมื่อผู้ชายในครอบครัว เช่น สามี หรือลูกชาย ที่เสียชีวิตจากเหตุการณ์การใช้ความรุนแรงของทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายที่ก่อความไม่สงบ หรือ สามี หรือลูกชายที่ถูกจับกุมดำเนินคดีในข้อหาผิดกฎหมายที่กระทบต่อความมั่นคงของประเทศ ซึ่งทำให้ผู้หญิงในพื้นที่ต้องรับผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วย ดังนั้น ในสถานการณ์ดังกล่าว ผู้หญิงมุสลิมในชายแดนใต้ นอกจากจะต้องต่อสู้เพื่อความเสมอภาคทางเพศ ภายใต้ระบบวัฒนธรรมจารีตประเพณีที่เอื้อให้ผู้ชายกดขี่เอาเปรียบผู้หญิงแล้ว ในกรณีนี้ผู้หญิงยังต้องเป็นหลักในการแสวงหาความยุติธรรมภายใต้ระบบยุติธรรมของรัฐ ให้กับผู้ชายซึ่งเป็นสมาชิกในครอบครัวตนเองด้วย ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้หญิงที่มีประสบการณ์นี้ 3 ราย เพื่อทำเป็นกรณีศึกษาให้ทราบถึงวิธีการและปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1: นาเดีย ผู้หญิงมุสลิมวัยกลางคน มีลูก 2 คน สามีถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิตด้วยคดีความมั่นคงฯ ที่ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐเสียชีวิตเมื่อสิบกว่าปีก่อนหน้านั้น ทำให้นาเดียต้องใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านตามลำพังกับลูก และต้องหาเงินมาเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวด้วยตัวเอง ซึ่งฐานะเศรษฐกิจของครอบครัวก็ไม่ได้ ในขณะที่เดียวกันเธอก็ต้องให้ความสำคัญกับการแสวงหาความยุติธรรมให้สามี ในช่วงที่การดำเนินคดีของสามียังไม่สิ้นสุด นาเดียเล่าว่าเธอไม่มีความรู้ใด ๆ เกี่ยวกับกฎหมายและระบบยุติธรรมของราชการเลย ซึ่งเธอบอกว่าเป็นระบบที่ยุ่งยากซับซ้อน สดวียัยที่คนอย่างเธอซึ่งไม่ได้มีการศึกษาสูงแต่อย่างใดจะเข้าใจได้ ประกอบกับข้อจำกัดของเธอเองที่พูดภาษาไทยได้อย่างจำกัด ส่งผลให้การแสวงหาความยุติธรรมให้สามีของเธอในกระบวนการยุติธรรมด้านอาญาประสบกับความยุ่งยาก ต้องใช้เงินมาก ซึ่งเธอไม่มีเงิน และทำให้เธอเกิดความเครียดสูงมากในช่วงต้น ๆ ของการต่อสู้คดีของสามี นาเดียไม่มีความรู้เรื่องกฎหมายและไม่มีแหล่งช่วยเหลือใด ๆ เลย เธอจึงต้องพึ่งพาเพื่อน ๆ และญาติ ๆ เท่านั้น

เมื่อเหตุการณ์คดีดำเนินมาไประยะหนึ่งก็เริ่มมีหน่วยงานภาคประชาสังคมส่งนักกฎหมายมาให้ความช่วยเหลือด้านการต่อสู้คดี กระนั้นก็ตามนาเดียเล่าว่าเธอต้องใช้จ่ายเงินทองและเวลาทั้งหมดของชีวิตเธอในขณะนั้นหมดไปกับการช่วยสามีในการต่อสู้คดี เนื่องจากคดีที่สามีเธอเป็นจำเลยต้องไปขึ้นศาลในตัวจังหวัด และสามีต้องถูกนำตัวไปฝากขังในเรือนจำซึ่งอยู่ไกลจากบ้านเกิด นาเดียเล่าว่าเงินรายได้ที่เธอมีหมดไปกับ ค่ารถ ค่าเดินทาง ค่าสมนาคุณพยานที่มาให้ปากคำเพื่อยืนยันความบริสุทธิ์ของสามี และในกระบวนการพิจารณาคดี เธอก็รู้สึกได้ถึงอคติของผู้พิพากษาที่มีต่อจำเลยที่เป็นคนนับถือศาสนาอิสลามในคดีเกี่ยวกับความมั่นคงฯ นาเดียเชื่อว่า

อคติดังกล่าวของผู้พิพากษามีผลต่อการพิพากษาของศาล ซึ่งสามีของเธอถูกตัดสินให้มีความผิด และถูกลงโทษด้วยการจำคุกตลอดชีวิต แต่น่าเสียดายที่ไม่ล้มเลิกความพยายามที่แสวงหาความยุติธรรมให้กับสามีของเธอ โดยที่เธอคิดจะทำเรื่องถึงศาลอุทธรณ์ อย่างไรก็ตามเธอก็ไม่สามารถรวบรวมพยานหลักฐานใหม่ได้อย่างเพียงพอเพื่อต่อสู้คดีในศาลสูงได้

กรณีที่ 2: ฟาริดา อายุ 32 ปี เป็นหญิงหม้าย สามีถูกยิงเสียชีวิต ซึ่งเธอเชื่อว่าการตายของสามีเธอเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ไม่สงบในพื้นที่ ที่ผู้ก่อความไม่สงบมุ่งหมายเอาชีวิตประชาชนทั่วไปด้วย เธอเชื่อว่าสามีของเธอเป็นเหยื่อของการสร้างสถานการณ์ความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ แต่ตำรวจที่รับผิดชอบในท้องที่เกิดเหตุได้สรุปคดีว่าสามีของเธอถูกฆาตกรรมเพราะความขัดแย้งส่วนตัว สำหรับในกรณีนี้ครอบครัวของฟาริดา จึงไม่อยู่ในข่ายที่จะได้รับเงินจากกองทุนเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการก่อความไม่สงบในพื้นที่ชายแดนใต้จากรัฐบาล ทำให้ฟาริดาต้องร้องต่อศาลเพื่อให้ไต่สวนคดีถึงสาเหตุการตายของสามี โดยมีนักกฎหมายจิตอาสาจากองค์กรภาคประชาสังคมเข้ามาให้ความช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่ฟาริดาให้สัมภาษณ์พบว่าคดีของเธอยังไม่สิ้นสุด แต่เธอก็บอกว่า ความหวังที่เธอจะชนะคดีมีน้อย

กรณีที่ 3: สำหรับในกรณีศึกษาสุดท้ายนี้ ได้รับการบอกเล่าผ่านผู้หญิงแกนนำ และทนายความที่ทำงานช่วยเหลือสนับสนุนผู้หญิงมุสลิมในพื้นที่ให้ได้รับความเป็นธรรม เป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการเข้าถึงกองทุนเยียวยากรณีผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่าภรรยาของผู้เสียชีวิตบางรายที่เป็นข้าราชการและนับถือศาสนาอิสลามไม่ได้รับส่วนแบ่งของเงินเยียวยาดังกล่าว เนื่องจากไม่ได้จดทะเบียนสมรสกับสามีตามพระราชบัญญัติการจดทะเบียนสมรสของประเทศไทย ซึ่งอันที่จริงแล้วรัฐไทยให้การรับรองสิทธิประโยชน์และสวัสดิการที่ภรรยาของข้าราชการมุสลิมในชายแดนใต้ซึ่งแต่งงานถูกต้องตามจารีตอิสลามทุกคนสามารถดูได้จากประกาศของกรมบัญชีกลาง (ไม่เกิน 4 คน) (Muslim Attorney Center Foundation, 2558) แต่พบว่าพอต้องจ่ายเงินค่าเยียวยาจริง ๆ เฉพาะภรรยาคนแรกของข้าราชการมุสลิมที่เสียชีวิตเท่านั้นที่ได้รับเงินเยียวยา ส่วนภรรยาคนอื่น ๆ ไม่ได้รับเงินส่วนแบ่งของการเยียวยาดังกล่าว⁴⁵ ซึ่งต่อมาทางราชการได้ออกแนวปฏิบัติการจ่ายเงินเยียวยาสำหรับในกรณีที่ผู้เสียชีวิตมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน โดยหากตกลงกันเองไม่ได้ ก็ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดและประธานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเป็นผู้ตัดสินว่าภรรยาคันไหนควรจะได้ส่วนแบ่งจำนวนเท่าไร

⁴⁵ สัมภาษณ์ทนายความที่ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ผู้หญิงมุสลิมที่สามีเสียชีวิตจากเหตุการณ์ความไม่สงบในชายแดนใต้

ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมที่มีอยู่ในบริบทของพหุวัฒนธรรมชาตินิยม-มุสลิม

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงกลไกยุติธรรมที่มีอยู่ในบริบทของผู้หญิงชาติพันธุ์มาเลย์-มุสลิม ซึ่งได้จากการสังเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษา และการให้ข้อมูลของผู้หญิง ผู้นำในชุมชน ผู้นำศาสนาระดับหมู่บ้าน คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ผู้พิพากษาศาลชั้นต้น รวมทั้งดาโต๊ะยุติธรรมที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ ตลอดจนการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบทความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องระบบยุติธรรมซึ่งพบว่ากลไกยุติธรรมที่ผู้หญิงสามารถเข้ามาใช้ได้ มีดังนี้

1. กลไกยุติธรรมกลไกยุติธรรมของรัฐ

ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ของประเทศไทยมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้หญิงที่นับถือศาสนาพุทธในประเทศไทย เพราะไม่ได้ถูกรัฐจำกัดสิทธิ์ในการเข้ามาใช้ หรือมาพึ่งระบบยุติธรรมที่ภาครัฐจัดให้ ซึ่งหากเข้ามาพึ่งกลไกยุติธรรมของทางราชการ ก็จะต้องไปที่หน่วยงานรัฐเหล่านี้ ได้แก่ สถานีตำรวจ อัยการ ศาลทั้งในแผนกคดีแพ่ง และคดีอาญา รวมทั้งศาลแผนกคดีเกี่ยวกับเด็ก เยาวชน และครอบครัว หน่วยงานเหล่านี้ทำหน้าที่ตั้งแต่ต้นทางถึงปลายทางของกระบวนการยุติธรรม คือ รับแจ้งความ สอบสวน รวบรวมพยานหลักฐาน สอบพยาน ออกคำพิพากษา นำคนผิดไปลงโทษ และเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ ซึ่งศาลในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนใต้มีลักษณะเป็น ศาลลูกผสม (hybrid court) เพราะว่ามี ดาโต๊ะยุติธรรม ซึ่งถือเป็นผู้มีความรู้ในหลักกฎหมายอิสลามเป็นอย่างดี ร่วมเป็นองค์คณะศาลด้วยอีกหนึ่งคน โดยศาลลูกผสมนี้มีหน้าที่ชี้ขาดเฉพาะในคดีที่เกิดการพิพาทระหว่างบุคคลที่นับถือศาสนาอิสลามเท่านั้น ซึ่งต้องเป็นคดีแพ่ง รวมทั้งคดีเกี่ยวกับครอบครัว และมรดก

แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่าผู้หญิงมุสลิมที่ประสบปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ความรุนแรงทางเพศ หรือการหย่าร้าง มักไม่เข้ามาใช้บริการระบบยุติธรรมภายใต้กลไกเหล่านั้นด้วยเหตุผลหลายประการ ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่ประสบกับความรุนแรงทางเพศ หรือถูกล่วงละเมิดทางเพศ ผู้หญิงและญาติพี่น้องไม่ยอมให้เข้าแจ้งความกับตำรวจ เพราะไม่ต้องการให้ผู้ถูกกระทำได้รับความอับอายจากกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่ไม่มีความละเอียดอ่อนต่อผู้ถูกกระทำ เมื่อเกิดเหตุการณ์ล่วงละเมิดทางเพศขึ้นในชุมชน ก็มักเข้าไปสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยแบบที่ชุมชนจัดการเอง ที่อาจมีผู้นำศาสนา หรือผู้ใหญ่บ้านรับหน้าที่มาเป็นผู้ไกล่เกลี่ย และมักจบลงด้วยการให้ผู้หญิงที่เป็นผู้ถูกกระทำ และผู้กระทำแต่งงานกัน โดยที่ผู้หญิงที่ถูกกระทำอาจจะไม่ได้เต็มใจ หรือไม่ก็ผู้กระทำก็แค่ให้คำสัญญาว่าจะแต่งงานเพื่อให้จบเรื่อง แต่ก็ไม่ได้รับผิดชอบกับการกระทำผิดของตนเองอย่างจริงจัง ซึ่งกลไกยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการเหล่านั้นก็ไม่สามารถไปบังคับ หรือลงโทษผู้กระทำผิดได้จริง⁴⁶

⁴⁶ เป็นข้อมูลที่ได้จากการประชุมปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการ CO-FPAR โดยผู้เข้าร่วมประกอบด้วยแกนนำผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ผู้นำศาสนา และผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ชายมาเลย์-มุสลิม

นอกจากกลไกอำนวยความสะดวกที่เป็นทางการ ซึ่งมีขั้นตอนทางกฎหมายที่จะต้องดำเนินชัดเจนโดยตรงแล้ว ผู้หญิงมุสลิมที่ตกเป็นเหยื่อของความรุนแรงในครอบครัว หรือความรุนแรงทางเพศ ยังอาจเข้าไปขอความช่วยเหลือกับกลไกยุติธรรมทางอ้อม คือระบบบริการให้ความช่วยเหลืออื่น ๆ ที่รัฐจัดให้ ได้แก่ ศูนย์พึ่งได้ (OSCC) ที่มีอยู่ในโรงพยาบาลทั่วประเทศ มีทีมสหวิชาชีพให้ความช่วยเหลือ เช่น แพทย์ พยาบาล นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ ตำรวจ อัยการ ซึ่งสามารถส่งต่อผู้หญิงที่ถูกทำความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ ไปรับบริการได้ แพทย์ พยาบาล นอกจากจะให้การรักษาอาการบาดเจ็บแก่เหยื่อความรุนแรงแล้ว ยังไปเป็นพยานในศาลด้วย ถ้าหากผู้เสียหายต้องการฟ้องคดีเอาผู้กระทำผิดมาลงโทษ อย่างไรก็ตาม กลไกยุติธรรมของราชการเอง ก็ยังให้ความสำคัญกับกระบวนการสมานฉันท์เป็นอันดับต้น ถ้าหากเป็นกรณีของสามีทำความรุนแรงต่อภรรยา และเป็นการทำร้ายที่ไม่บาดเจ็บรุนแรง ก็มักจะให้ไกล่เกลี่ยไม่เอาโทษกัน และให้คืนดีกัน

บ้านพักฉุกเฉิน ซึ่งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์รับผิดชอบ เป็นกลไกยุติธรรมทางอ้อมอีกกลไกหนึ่งที่ผู้หญิงมุสลิมที่ประสบปัญหาถูกทำความรุนแรง สามารถขอความช่วยเหลือได้ แต่อย่างไรก็ตามบ้านพักฉุกเฉินที่เปิดดำเนินงานอยู่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ก็ยังไม่มีบริการที่คำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม และศาสนาของผู้หญิงที่เข้ามาใช้บริการ เช่น ไม่จัดที่ละหมาดให้กับผู้หญิงที่เป็นมุสลิม และไม่จัดอาหารที่เป็นอาหารมุสลิมหรืออาหารฮาลาลให้ผู้หญิงมุสลิมที่เข้ามาพัก เป็นต้น นอกจากนั้นผู้หญิงมุสลิมที่มีสามี หรือลูกชายเสียชีวิตจากเหตุการณ์ไม่สงบ อาจเข้าถึงความยุติธรรมได้โดยยื่นหลักฐานพิสูจน์ตามขั้นตอนของทางราชการผ่าน ศอบต. เพื่อขอรับเงินเยียวยาที่รัฐจัดสรรให้ได้ด้วย

2. กลไกยุติธรรมพิเศษที่รัฐจัดให้มีขึ้นและรัฐรับรอง

เพื่อให้พลเมืองไทยที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งนับถือศาสนาและยึดถือจารีตประเพณีที่แตกต่างออกไปจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ยังคงมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตตามหลักความเชื่อในศาสนา และจารีตประเพณีเฉพาะของตนได้ รัฐไทยได้ยอมรับเอามาตราจำนวน 230 มาตรา ที่มีอยู่ในกฎหมายอิสลามชาร์อีฮ์ (Shari'ah) ที่เกี่ยวข้องเฉพาะในกรณีที่เกิดข้อพิพาทคดีทางแพ่ง เรื่องครอบครัว มรดก การแต่งงาน และการหย่า ให้เป็นกฎหมายหลักอีกส่วนหนึ่งของประเทศ แต่ประกาศใช้เฉพาะกับพลเมืองไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม และที่อาศัยอยู่ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้เท่านั้น ได้แก่ สตูล ยะลา นราธิวาส และปัตตานี โดยให้ใช้แทนประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 5 และ บรรพ 6 ว่าด้วยเรื่องครอบครัวมาตั้งแต่ พ.ศ. 2489 โดยทำเป็นกฎหมาย คือ พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489

ในมาตรา 3 ของกฎหมายฉบับนี้ได้ระบุไว้ว่า “ในการวินิจฉัยชี้ขาด คดีแพ่งเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวและมรดกอิสลามศาสนิกชน ของศาลชั้นต้นในจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา สตูล ซึ่งอิสลามศาสนิกชนเป็นทั้งโจทก์ จำเลย หรือเป็นผู้เสนอคำขอในคดีที่ไม่มีข้อพิพาท ให้ใช้กฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดกบังคับแทนบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยการนั้น เว้นแต่บทบัญญัติว่าด้วยอายุความ ทั้งนี้ไม่ว่าคดีเกิดขึ้นก่อนหรือหลังวันใช้พระราชบัญญัตินี้” ข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ที่ควรกล่าวถึงไว้ในที่นี้ คือ กฎหมายนี้เคยประกาศใช้ไปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2444 แต่มาถูกยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. 2486 ด้วยเหตุผลทางการเมือง จนกระทั่ง พ.ศ. 2489 จึงนำมาประกาศใช้อีกครั้งหนึ่งจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ส่วนในยุคปัจจุบันเคยมีการเคลื่อนไหวจากชุมชนมุสลิม เพื่อเสนอให้รัฐบาลจัดตั้งศาลชารีอะห์ขึ้นมาโดยเฉพาะ โดยฝ่ายที่สนับสนุนการจัดตั้งศาลชารีอะห์ให้เหตุผลว่า ศาลชารีอะห์มีกระบวนการยุติธรรม รวดเร็ว ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย อีกทั้งยังเน้นกระบวนการยุติธรรมแบบสมานฉันท์มากกว่าการลงโทษผู้กระทำความผิด อย่างไรก็ตาม หากมองจากมุมมองเรื่องสิทธิผู้หญิง ศาลชารีอะห์อาจจะไม่ใช่ทางออกที่ดีที่สุดในการช่วยให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาครอบครัว ต้องการหย่าร้าง หรือผู้หญิงที่ถูกทำร้ายทางเพศได้เข้าถึงความยุติธรรม ในปัจจุบันนี้รัฐไทยได้จัดให้มีกลไกยุติธรรมที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นมา เพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมให้แก่พลเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งนี้ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489 โดยกลไกยุติธรรมพิเศษดังกล่าวประกอบด้วย 3 กลไกสำคัญ ได้แก่

2.1 ศาลลูกผสมในศาลชั้นต้น

ระบบศาลลูกผสมนี้นำไปใช้กับคดีแพ่งในศาลชั้นต้นแผนกคดีแพ่ง และแผนกคดีครอบครัวในศาลคดีเด็ก เยาวชนและครอบครัว การพิจารณาคดีในศาลชั้นต้นตามความในมาตรา 3 ให้ ดาโต๊ะยุติธรรม หนึ่งนายนั่งพิจารณาคดีพร้อมด้วยผู้พิพากษา และให้ดาโต๊ะยุติธรรมมีอำนาจหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดตามข้อกฎหมายอิสลาม และลงลายมือชื่อในคำพิพากษาที่พิจารณาตามคำวินิจฉัยชี้ขาดนั้น คำวินิจฉัยชี้ขาดของดาโต๊ะยุติธรรมในข้อกฎหมายอิสลามให้ถือเป็นอันเด็ดขาดในคดีนั้น ดาโต๊ะยุติธรรมเป็นชายที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในกฎหมายอิสลามเป็นอย่างดี โดยจะถูกคัดเลือกมาจากโต๊ะอิหม่าม และได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการตุลาการของกระทรวงยุติธรรม ดังนั้น ศาลชั้นต้นแผนกคดีแพ่ง ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้เมื่อต้องพิจารณาคดีแพ่งเกี่ยวกับครอบครัว และมรดก ก็จะมีลักษณะเป็นศาลลูกผสม (hybrid court) เพราะว่าในด้านหนึ่งก็มีการใช้หลักกฎหมายอิสลามในการตัดสินคดี โดยมีดาโต๊ะยุติธรรมเป็นผู้ตีความหรือชี้ขาดข้อกฎหมาย ในอีกด้านหนึ่งก็ยังใช้กระบวนการพิจารณาคดีแบบศาลทั่วไปที่มีผู้พิพากษาทั่วไปร่วมอยู่ในคณะผู้พิพากษาด้วย

ในอดีตองค์คณะศาลให้มีดาโต๊ะยุติธรรม 1 คน และผู้พิพากษาคดีทั่วไปอีก 1 คน แต่ปัจจุบันได้มีการปรับองค์คณะศาลให้เพิ่มผู้พิพากษาคดีทั่วไปเข้ามาอีก 1 คน รวมเป็น 2 คน ส่วนดาโต๊ะยุติธรรมยังมี 1 คน เท่าเดิม และในปัจจุบันได้ขยายกระบวนการนี้ไปใช้ในศาลเด็กเยาวชน และครอบครัว ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วยหากมีคดีระหว่างสามีมรณายาที่นับถืออิสลาม ทั้งคู่ ซึ่งโต้แย้งกันเกี่ยวกับสิทธิในการเป็นผู้ปกครองบุตรที่ยังเป็นผู้เยาว์ ในช่วงที่เก็บข้อมูลโครงการวิจัยนี้ มีรายงานว่าศาลชั้นต้นแบบผสมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีอยู่ 5 แห่งด้วยกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นคือการตีความหลักกฎหมายอิสลามของดาโต๊ะยุติธรรมแต่ละคนอาจไม่มีมาตรฐานเดียวกัน จึงมีความพยายามที่จะทำให้มีคู่มือการใช้กฎหมายอิสลาม เพื่อให้การพิพากษาคัดสินคดีความ เป็นมาตรฐานเดียวกัน

2.2 คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด เป็นหน่วยงานด้านการปกครองของประเทศไทย ที่รัฐจัดให้มีขึ้นในจังหวัดที่มีประชาชนมุสลิมอาศัยอยู่ในพื้นที่ โดยในอดีตจัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2491 ปัจจุบันได้มีการประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติฉบับเก่า และให้ใช้พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 แทน องค์กรศาสนาอิสลามตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ประกอบด้วย สำนักจุฬาราชมนตรี สำนักงานอิสลามประจำจังหวัด และคณะกรรมการมัสยิดประจำหมู่บ้าน และตามพระราชบัญญัติฉบับ พ.ศ. 2540 ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย มีจุฬาราชมนตรีเป็นประธานและมีกรรมการ ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่รัฐบาลด้านกิจการที่เกี่ยวกับอิสลามทั้งหมด

ในจังหวัดที่มีประชากรนับถือศาสนาอิสลาม และมีมัสยิดไม่น้อยกว่า 3 มัสยิด ซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยจดทะเบียนและมีฐานะเป็นนิติบุคคลอย่างถูกต้อง สามารถมีคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดได้ ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้กำหนดไว้ตรง ๆ ว่า คณะกรรมการขององค์กรอิสลามในระดับจังหวัดจะต้องเป็นผู้ชายทั้งหมด แต่ในทางปฏิบัติพบว่าองค์กรอิสลามทุกระดับและทุกแห่งมีบุคคลเพศชายเป็นองค์ประกอบของคณะกรรมการทั้งหมด เหตุผลเพราะว่าคณะกรรมการในองค์กรอิสลามในแต่ละระดับ ได้รับการคัดเลือกมาจากผู้นำศาสนา คือ อิหม่าม และผู้นำศาสนาอิสลามทั้งหมดล้วนเป็นผู้ชาย อย่างไรก็ตาม มีเพียงจังหวัดเดียวที่เคยมีผู้หญิงเป็นกรรมการอิสลามประจำจังหวัด

คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ประกอบด้วยโต๊ะอิหม่ามที่มีอิหม่ามประจำมัสยิดด้วยกันเป็นผู้เลือก ซึ่งคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ต้องทำงานภายใต้คำปรึกษาของคณะกรรมการกลางอิสลาม โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับกิจการอิสลามของผู้นำราชการจังหวัด

และติดตามตรวจสอบให้คำปรึกษาแก่คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดในจังหวัด นอกจากนี้ยังทำหน้าที่อำนวยความสะดวกธรรมข้อพิพาทระหว่างคนที่นับถืออิสลามด้วยกัน พิจารณา ประนีประนอม หรือชี้ขาดคำร้องทุกข์ของประชาชนในพื้นที่ รวมทั้งประนีประนอมข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวและมรดกให้เป็นไปตามบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม ซึ่งในที่นี้รวมทั้งการรับจดทะเบียนการสมรสจดทะเบียนหย่าเมื่อได้รับคำร้องจากประชาชน แหล่งข้อมูลจากสำนักงานอิสลามประจำจังหวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้บอกตัวเลขคร่าวๆ ว่า มีเพียงประมาณร้อยละ 15-20 ของประชาชนที่มีข้อพิพาทเกี่ยวกับการหย่าและมรดกซึ่งเข้ามาพึ่งกระบวนการยุติธรรมที่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดเพื่ออุทธรณ์

ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ อาจร้องขอให้คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดทำเรื่องการหย่าได้ แต่ต้องเข้าสู่กระบวนการเขียนคำร้องที่สำนักงานอิสลามประจำจังหวัด แผนกไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเรื่องครอบครัวและมรดก เมื่อได้รับคำร้องแล้วเจ้าพนักงานของสำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดที่ได้รับมอบหมายก็จะเชิญทั้งสองฝ่ายมาเจรจาไกล่เกลี่ยพร้อมกับมีพยานมายืนยันข้อเท็จจริงตามเหตุผลที่ขอหย่า แต่จะไม่ออกใบหย่าให้ทันที โดยทอดระยะเวลาห่างออกไปอีก 3 เดือน เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้พยายามมาอยู่ด้วยกันใหม่ ถ้าหากครบ 3 เดือนแล้วทั้งสองฝ่ายยืนยันที่จะหย่ากัน หรืออีกฝ่ายไม่ยินยอมมาร่วมเจรจาก็จะออกใบหย่าให้กับผู้ร้องขอ เหตุหย่าที่ผู้หญิงมุสลิมสามารถนำมาอ้างในการร้องขอหย่า ได้แก่ สามีทอดทิ้งไปและไม่ส่งเสียเลี้ยงดูเกิน 3 เดือน ทำร้ายร่างกาย ทำร้ายจิตใจ ไม่ส่งเสียเลี้ยงดูบุตร แต่ต้องมีหลักฐานหรือพยานมายืนยันข้อเท็จจริง ประชาชนที่มาเขียนคำร้องเพื่อให้ดำเนินการเรื่องการหย่าที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจะต้องเสียค่าธรรมเนียมเป็นเงินจำนวน 2,000 บาท

2.3 คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด

เป็นกลไกยุติธรรมหนึ่งที่ผู้หญิงในหมู่บ้านจะเข้าไปพึ่งเมื่อเกิดปัญหาในครอบครัวหรือถูกทำความรุนแรงทางเพศ ไม่ได้เป็นกลไกที่ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกโดยตรง แต่มีบทบาทในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหากสมาชิกในหมู่บ้านร้องขอ คณะกรรมการชุดนี้ถูกคัดเลือกมาจากสมาชิกที่นับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ในชุมชน แต่ได้รับการแต่งตั้งโดยคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ประธานกรรมการจะต้องเป็นอิหม่ามที่รู้หลักศาสนาอิสลามเป็นอย่างดี สามารถทำพิธีแต่งงาน และพิธีกรรมทางศาสนาอื่น ๆ ได้ อีกทั้งสามารถจัดการปัญหาข้อพิพาทในครอบครัวและมรดกได้ ชาวบ้านและกรรมการอิสลามประจำมัสยิดยืนยันว่า ร้อยละ 80 ของชาวบ้านที่มีข้อพิพาทเกี่ยวกับครอบครัว และการหย่าร้าง ได้ร้องขอให้อิหม่าม หรือคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดในหมู่บ้านของตนเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยตัดสินปัญหา ทั้งนี้เป็นเพราะความสะดวก และเชื่อมั่นว่าคณะกรรมการฯ อยู่ในหมู่บ้าน ย่อมรู้ข้อมูลเกี่ยวกับความเดือดร้อนของสมาชิกในหมู่บ้านเป็น

อย่างดี นอกจากนั้น คณะกรรมการฯ ยังเป็นบุคคลที่ชาวบ้านรู้จักคุ้นเคย และให้การยอมรับ อีกทั้งค่าธรรมเนียมในการร้องขอให้หม่อมมาไกลเกลี่ยเรื่องการหย่าที่ชาวบ้านจะต้องจ่ายก็ต่ำ คือ ประมาณ 600-1,000 บาท ในขณะที่ถ้าไปยื่นคำร้องที่สำนักงานคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ต้องเสียค่าธรรมเนียมถึง 2,000 บาท และยังมีค่าใช้จ่ายค่าเดินทางเข้าไปในเมือง และต้องใช้เวลานาน

3. คณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน

คณะกรรมการบริหารหมู่บ้านในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นโครงสร้างทั่วไปเหมือนกับที่มีอยู่ในหมู่บ้านอื่นทั่วประเทศไทย อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงมหาดไทย คณะกรรมการบริหารหมู่บ้านเน้นทำงานตามนโยบายการพัฒนาประเทศที่ส่งผ่านมาจากกระทรวงต่าง ๆ อีกด้วย อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในหมู่บ้านที่ประสบปัญหา เช่น ผู้หญิงมีปัญหาคบครอง ถูกสามีทุบตี ถูกข่มขืน หรือมีปัญหาอื่นที่จัดการเองไม่สำเร็จ ก็จะมาขอพึ่งผู้ใหญ่บ้าน หรือกรรมการหมู่บ้านให้ช่วยเจรจาไกล่เกลี่ย ถึงแม้ว่าคณะกรรมการบริหารหมู่บ้านไม่มีอำนาจในการตัดสินหรือลงโทษต่อผู้กระทำผิดก็ตาม

โดยทั่วไปแล้ว พบว่าปัญหาความรุนแรงในครอบครัว หรือการทุบตีภรรยา มักถูกจัดการโดยการไกล่เกลี่ยโดยกลไกยุติธรรมแบบไม่เป็นทางการ เช่น ครอบครัวของทั้งสองฝ่าย เข้ามาไกล่เกลี่ย หรือ ผู้นำหมู่บ้าน รวมทั้งผู้นำศาสนา เป็นผู้ไกล่เกลี่ย กรณีที่มีการใช้กลไกยุติธรรมเหล่านี้มาไกล่เกลี่ยคดีทางเพศ ก็มักใช้การแต่งงานของทั้งสองฝ่ายเป็นทางออก เพื่อรักษาชื่อเสียงของฝ่ายหญิงและครอบครัว อีกทั้งเพื่อช่วยเหลือไม่ให้ฝ่ายชายต้องรับโทษอาญาตามกฎหมายหลักของบ้านเมือง⁴⁷ ซึ่งในทัศนะของสตรีนิยม การใช้กลไกยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้ เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึงความยุติธรรม

มีกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่รายหนึ่ง ที่เด็กผู้หญิงอายุ 14 ปี ถูกข่มขืนโดยผู้ชายสูงอายุที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับเด็กผู้หญิง ยายของเด็กผู้หญิงได้นำเรื่องไปที่หลานถูกข่มขืนไปร้องเรียนกับผู้ใหญ่บ้าน ทั้ง ๆ ที่คดีนี้เป็นคดีอาญา แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ได้แนะนำให้ยายพาหลานเข้าแจ้งความกับตำรวจ ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ได้รายงานเรื่องนี้ต่อตำรวจเช่นเดียวกัน ไม่มีใครในหมู่บ้านเข้ามาจัดการเรื่องนี้ เช่น พาเด็กผู้หญิงไปตรวจร่างกายที่โรงพยาบาล เด็กผู้หญิงจึงไม่ได้รับการดูแลที่เหมาะสมจากบุคลากรทางการแพทย์ เช่น ยาป้องกันการตั้งครรภ์ชนิดฉุกเฉิน และยาป้องกันการติดเชื้อ

⁴⁷ ข้อมูลจากผู้หญิงที่เข้าร่วมกระบวนการ CO-FPAR

เอชไอวี ปรากฏว่าเด็กผู้หญิงคนนั้นโชคร้าย เพราะพบว่าเธอตั้งครรภ์จากการถูกข่มขืน ผู้ใหญ่บ้านได้เข้ามาแก้ไขปัญหาโดยการเจรจาให้ผู้ชายแต่งงานกับเด็กผู้หญิงเพื่อยุติปัญหา⁴⁸

อีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านที่เข้าไปเก็บข้อมูล คือ แม่หม้ายคนหนึ่งถูกเพื่อนบ้านข่มขืน โดยเธอนำเรื่องนี้ไปร้องเรียนกับผู้ใหญ่บ้าน มีการเรียกทั้งสองฝ่ายมาตกลงไกล่เกลี่ยกัน โดยผู้กระทำผิดเสนอว่าจะแต่งงานกับผู้หญิงที่เขาข่มขืน เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดและความยุ่งยากที่จะตามมาถ้าหากผู้หญิงนำเรื่องไปแจ้งความ ซึ่งฝ่ายผู้หญิงก็ถูกไกล่เกลี่ยให้ยินยอมที่จะรับการแต่งงานครั้งนี้ แต่พอถึงวันแต่งงานกลับพบว่าฝ่ายชายหนีหายไปจากหมู่บ้าน ผลที่เกิดขึ้นคือผู้หญิงหม้ายคนนั้นไม่ได้รับการชดเชยหรือเยียวยาใด ๆ ผู้ชายที่ข่มขืนเธอก็ลอยนวล โดยที่ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้ช่วยเหลืออะไรต่อไป เธอเองก็ไม่กล้าไปแจ้งความกับตำรวจ เพราะว่ายากจน และไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายเลย

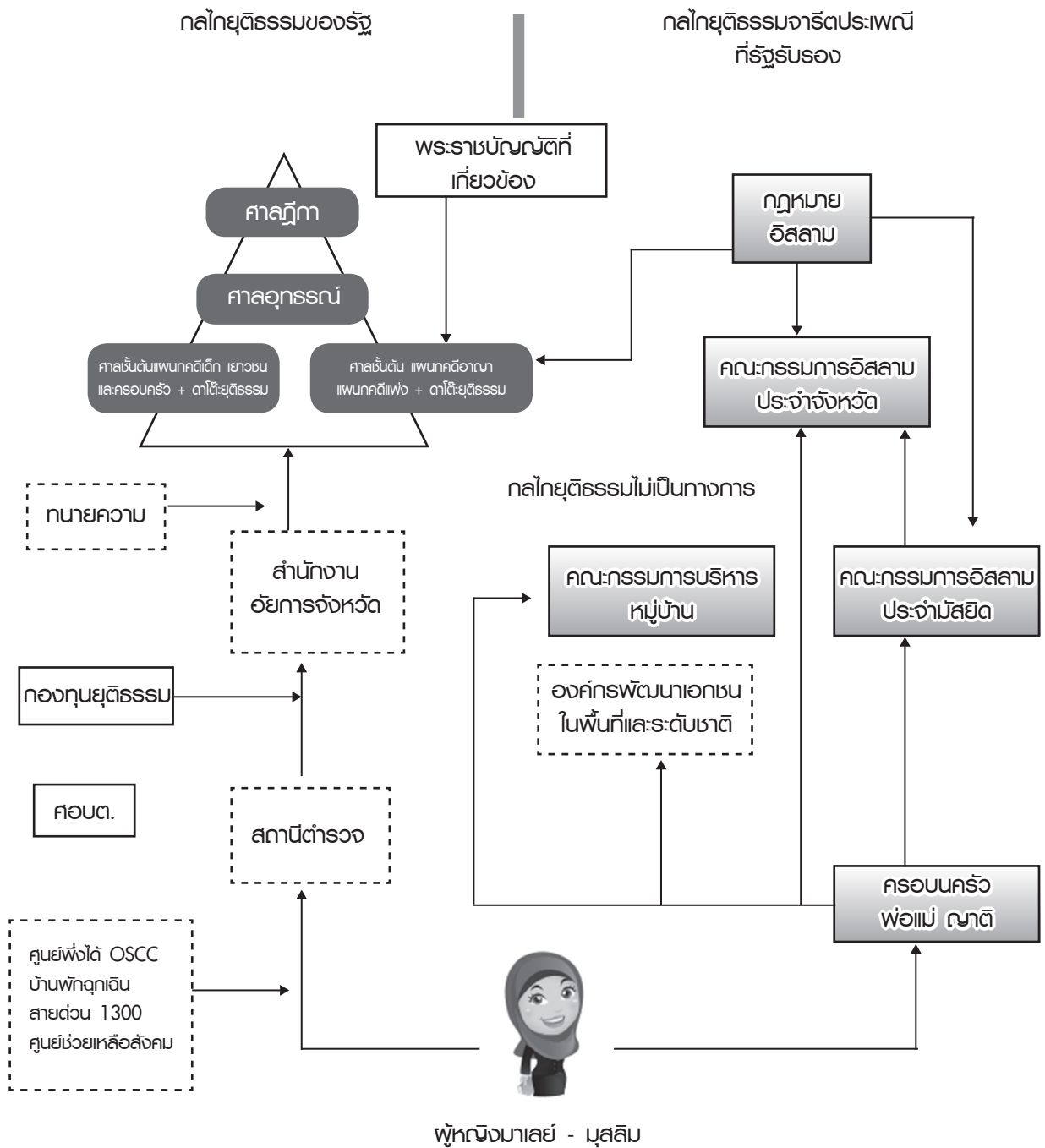
4. องค์กรอิสระและองค์กรพัฒนาเอกชน

ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ยังมีองค์กรอิสระ คือ สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้ลงไปทำงานในพื้นที่ค่อนข้างมาก เนื่องจากมีปัญหาเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนจากเหตุการณ์ความไม่สงบและความรุนแรง นอกจากนี้ ยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนด้านผู้หญิงหลายองค์กร เช่น มูลนิธิเพื่อนหญิง และมูลนิธิธีรนาถ กาญจนอักษร ทำงานให้ความช่วยเหลือผู้หญิงที่ประสบปัญหาชีวิต ความรุนแรงในครอบครัว ปัญหาหย่าร้าง และปัญหาความรุนแรงทางเพศ เพื่อให้เข้าถึงความยุติธรรม และยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนอื่น ๆ ที่ช่วยเหลือให้คำปรึกษาด้านกฎหมายโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแก่ประชาชน เช่น กลุ่มทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ มูลนิธิศูนย์ทนายความมุสลิม มูลนิธิผสวนวัฒนธรรม และมูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ ฯลฯ ซึ่งเกือบทุกองค์กรทำงานกับผู้หญิงที่สูญเสียสามี หรือบุตรในเหตุการณ์ความไม่สงบ เพื่อให้พวกเธอเข้าถึงกองทุนเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความรุนแรง อีกทั้งช่วยเหลือบุคคลที่ถูกดำเนินคดีข้อหาเป็นภัยต่อความมั่นคง ให้ได้รับความยุติธรรม ยังมีสมาคมยุวมุสลิมแห่งประเทศไทยที่ให้เงินช่วยเหลือและมีบทบาทเชื่อมประสานกับหน่วยงานของรัฐบาล เช่น ศอบต. เพื่อช่วยเหลือผู้หญิงและครอบครัวผู้สูญเสียในเหตุการณ์ความรุนแรงให้ได้รับการเยียวยา

⁴⁸ ข้อมูลจากผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ที่เข้าร่วมเวทีสัมมนาเรื่อง ผู้หญิงมุสลิมกับการเข้าถึงความยุติธรรม จัดโดยคณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย ระหว่างวันที่ 14-17 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 ที่จังหวัดปัตตานี

รูปที่ 3: ภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมในบริบทของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

บทที่ 5

การสรุปวิเคราะห์และข้อเสนอแนะ

การสรุปวิเคราะห์

ถึงแม้ว่ากฎหมายและระบบยุติธรรมของประเทศไทย ไม่ได้เป็นระบบยุติธรรมแบบพหุลักษณะอย่างโดดเด่นชัดเจน แต่พบว่ามีกรนำกลไกยุติธรรมตามจารีตประเพณี และศาสนา มาใช้ในประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชาติพันธุ์ กลไกดังกล่าวมีประชาชนบริหารจัดการกันเอง โดยมีผู้นำทางศาสนาในกรณีของชุมชนมุสลิม และมีผู้นำจิตวิญญาณ รวมทั้งผู้นำเผ่าตระกูลในกรณีของชุมชนชาติพันธุ์ม้ง นอกจากนั้น ผู้หญิงยังเข้าไปพึ่งผู้นำหมู่บ้าน และกรรมการบริหารหมู่บ้าน เพื่อเข้าถึงความยุติธรรมอีกด้วย ซึ่งกลไกนี้ไม่ได้เป็นกลไกในระบบยุติธรรมที่เป็นทางการของรัฐโดยตรง แต่เป็นกลไกด้านการปกครองส่วนท้องถิ่น ในขณะเดียวกัน รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ รวมทั้งกติกา ข้อตกลง และอนุสัญญาระหว่างประเทศ ก็ได้กำหนดให้รัฐบาลไทยต้องเคารพในสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองที่เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศ การปฏิบัติตามวัฒนธรรม และจารีตประเพณีของชาติพันธุ์ตนเอง ดังนั้น รัฐไทยจึงไม่ได้เข้าไปแทรกแซงกลไกและกระบวนการยุติธรรมที่ถือปฏิบัติกันอยู่อย่างยาวนานในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างไรก็ตามมีแนวคิดเกี่ยวกับระบบยุติธรรมตามประเพณีของชนชาติพันธุ์ที่ได้แย้งกันอยู่ 2 แนวคิด ดังนี้

แนวคิดแรก เน้นจุดแข็งของระบบและกลไกยุติธรรมแนวจารีตประเพณี โดยอธิบายว่า ระบบยุติธรรมแนวจารีตประเพณีส่วนใหญ่ ไม่ได้มุ่งไปที่การลงโทษผู้กระทำผิด แต่มุ่งใช้กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์หรือการไกล่เกลี่ยเป็นสำคัญเพื่อยุติข้อพิพาทอันเกิดขึ้นระหว่างสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความปรองดอง และสันติสุขภายในชุมชน อีกทั้งชี้ให้เห็นว่ากลไกกระบวนการยุติธรรมจารีตมีจุดแข็ง ดังต่อไปนี้ ความชอบธรรมในการช่วยยุติข้อพิพาทในชุมชนชาติพันธุ์เฉพาะ เนื่องจากผู้ที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดชาวบ้าน เพราะว่าอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันกับคู่กรณี จึงมีความเข้าใจภูมิหลัง ตลอดจนสภาพปัญหาของคู่กรณีอย่างดี เป็นบุคคลที่สมาชิกในชุมชนให้ความนับถือ และไว้วางใจ นอกจากนั้น ผู้ประสบปัญหาสามารถเข้าถึงได้ง่าย ไม่มีอุปสรรคเรื่องการสื่อสารเพราะพูดภาษาเดียวกับชาวบ้าน (UNICEF, 2009)

ผลการวิจัยในกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ม้งที่เคยมีประสบการณ์เข้าสู่กลไกยุติธรรมจารีตประเพณีว่าด้วยเรื่องการหย่าร้างก็ได้ยืนยันว่า กลไกยุติธรรมจารีตประเพณีมีข้อดีดังที่แนวคิดแรกกล่าวมาจริง เพราะพบว่าในหลาย ๆ กรณีผู้หญิงม้งก็พึงพอใจกับการเข้าไปใช้กลไกยุติธรรมนี้ เนื่องจากมีความยืดหยุ่น และได้รับความยุติธรรมจากการตัดสิน ตัวอย่างเช่น ผู้หญิงม้งที่เล่าว่าเธอสามารถเลือกวิธีการหย่าได้ว่าจะเลือกแบบไหน ระหว่างการหย่าสองแบบที่มีให้ในจารีตประเพณีม้ง คือ หย่าโดยการออกจากบ้านถือผีบรรพบุรุษในตระกูลแซ่ของฝ่ายอดีตสามีไปเลย หรือแค่หย่าในลักษณะ

ของการแยกกันอยู่ ซึ่งยังได้รับความยินยอมให้ร่วมพิธีกรรมและนับถือผีบรรพบุรุษของครอบครัว
อดีตสามีได้ ทำให้ผู้หญิงบางคนดังกล่าวไม่ต้องวิตกกังวลว่า หลังจากตนเองตายไปแล้ว จะไม่มีญาติ
มาจัดพิธีศพให้ แล้วจะทำให้วิญญาณไม่มีความสุข อันเป็นไปตามจักรวาลวิทยาหรือลัทธิการอธิบาย
แหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งของชาวม้ง

แนวทางที่สอง ให้ความสำคัญกับจุดอ่อนของระบบและกลไกยุติธรรมจารีตประเพณี
แนวทางนี้มีทัศนะว่าระบบยุติธรรมจารีตเป็นระบบยุติธรรมที่มักมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนของ
ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชากรที่มีอำนาจต่อรองในสังคมน้อย เช่น ประชากรผู้หญิงและเด็ก
ทั้งนี้เพราะไม่ได้อิงกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล (UNICEF, 2009) มีความเป็นไปได้ว่า บุคคล
ที่มีอำนาจตามประเพณีที่ไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยในโครงสร้างระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของ
ชุมชน อาจมีอคติทางชนชั้น วัยอคติ หรือมีอคติต่อผู้หญิงค่อนข้างสูง อีกทั้งผลการตัดสินอาจไม่มี
ผลบังคับจริงจัง ทำให้ผู้เสียหายไม่ได้รับความยุติธรรม ที่มีความสำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ ระบบยุติธรรม
จารีตที่มุ่งเรื่องการไกล่เกลี่ยปรองดอง อีกทั้งที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่
ขาดความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เพื่อยุติข้อพิพาทเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง และ
เด็กหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของการทำความรุนแรงในครอบครัวร้ายแรง รวมทั้งการทำให้
ความรุนแรงทางเพศ เช่น การข่มขืน เป็นต้น (United Nations, 2009)

ทั้งในสองชุมชนชาติพันธุ์ กลับมีแนวโน้มว่าโอกาสที่ผู้หญิงจะได้รับการเยียวยาที่
เหมาะสมจากกลไกยุติธรรมจารีตประเพณีมีน้อย อันที่จริงเมื่อเกิดกรณีพิพาทลักษณะนี้ขึ้นใน
ชุมชน ผู้นำชุมชนควรสนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าไปพึ่งระบบยุติธรรมของราชการมากกว่า เนื่องจาก
รัฐเองก็ไม่ได้ถือว่ากลไกยุติธรรมแนวจารีตประเพณี เป็นส่วนหนึ่งของกลไกที่อำนวยความสะดวก
ในคดีอาญาแต่อย่างใด แต่กลับพบว่ากลไกยุติธรรมตามจารีตประเพณีทั้งในชุมชนม้ง และชุมชน
มุสลิม ได้เข้าไปมีบทบาทในการไกล่เกลี่ยการพิพาทลักษณะดังกล่าวอยู่เนื่อง ๆ ถึงแม้ว่าจะมีข้อ
เท็จจริงว่าระบบยุติธรรมตามจารีตประเพณีไม่เป็นคุณต่อผู้หญิงนัก แต่พบว่าผู้หญิงชาติพันธุ์
ทั้งสองกลุ่มก็ยังต้องพึ่งพากลไกยุติธรรมจารีตประเพณีเสียส่วนมาก

เหตุผลที่สำคัญมากในการอธิบายเรื่องดังกล่าวก็คือ เนื่องจากผู้หญิงถูกอบรมสั่งสอน
ให้มีความเกรงกลัวต่อผลด้านลบที่จะตามมาหลังจากไม่ปฏิบัติตามจารีตประเพณี กรณีของผู้หญิงม้ง
ถูกบอกให้กลัวการลงโทษจากผีบรรพบุรุษ หรือไม่ก็กลัวว่าญาติ หรือเพื่อนบ้านจะด่าทอหรือตำหนิ
ส่วนในกรณีของผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม ความกลัวว่าจะตกศาสนา หรือเป็นบาปต่อตัวเองก็ยังมีสูง
ดังนั้นเมื่อเกิดข้อพิพาทกับสามี มีปัญหาต้องการหย่า หรือ ถูกทำความรุนแรงทางเพศ ผู้หญิงชาติพันธุ์
ก็มักเลือกเข้าไปพึ่งพิงระบบยุติธรรมตามประเพณีเป็นหลัก เท่ากับว่าจารีตประเพณีได้กดดันผู้หญิง
ไม่ให้เข้าไปใช้กระบวนการยุติธรรมของรัฐ และกระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ภายนอกชุมชนนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม พบว่าปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ยังเป็นกลไกที่ผู้หญิงหันหน้าไปพึ่งเป็นกลไกต้นๆ คือ เพราะว่าตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้าน ง่ายต่อการเข้าถึง อยู่ใกล้ชิดชีวิตประจำวัน รู้จักหรือคุ้นเคยกับองค์คณะของกลไกยุติธรรมนี้ ร้อยละ 80-90 ของผู้หญิงที่ประสบปัญหาถูกสามีทำร้าย ถูกทุบตี ต้องการหย่ากับสามี ถูกผู้ชายในชุมชนข่มขืน หรือละเมิดทางเพศ จึงนำเรื่องไปร้องเรียนขอความเป็นธรรมที่นี่ ผลการวิจัยนี้ชี้ว่า ส่วนมากแล้วผู้ที่มีบทบาทในกลไกยุติธรรมดั้งเดิม ซึ่งเป็นผู้ชายทั้งหมด มักไม่ได้ใส่ใจกับความทุกข์และผลกระทบทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ ที่ผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ถูกระงับกำลังเผชิญอยู่จากผลของการถูกทำ ความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ เพราะกลไกยุติธรรมดังกล่าว ให้ความสำคัญกับการยุติปัญหาหรือจบปัญหาไว้แค่ในหมู่บ้าน และมักให้ความสำคัญกับการสืบทอดจารีตประเพณีและศาสนาเท่านั้น จึงเน้นใช้วิธีการไกล่เกลี่ยและการปรองดองเป็นหลัก ดังนั้น คำถามที่ต้องพิจารณาและหาคำตอบกันต่อไป คือ “มันยุติธรรมหรือไม่ ถ้าหากจารีตประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อตามวิถีชีวิตดั้งเดิม สามารถต่อชีวิตไปได้อีกนาน โดยต้องทำให้ผู้หญิงสูญเสียสิทธิมนุษยชนของตนไป?”

การขัดกัน/เชื่อมโยงกันของระบบยุติธรรมพหุลักษณะในชุมชนชาติพันธุ์

1. กรณีผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง

งานวิจัยนี้พบว่าภูมิทัศน์ของกลไกการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงม้ง มีอยู่ทั้งในระบบยุติธรรมที่ไม่เป็นทางการ และ ระบบยุติธรรมแบบทางการ ระบบไม่เป็นทางการมี 2 ส่วน คือ ระบบยุติธรรมในส่วนที่เป็นจารีตประเพณี คือ สภาผู้อาวุโส และระบบยุติธรรมที่ไม่ได้เป็นจารีตประเพณี ในส่วนนี้เกี่ยวข้องกับหน่วยงานและบุคคลที่อยู่ในระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น คือ พ่อหลวง และคณะกรรมการหมู่บ้าน อีกส่วนหนึ่งคือองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ แต่ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านโดยตรง เช่น มูลนิธิต่าง ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือผู้หญิงชนเผ่า

กลไกยุติธรรมแนวจารีตประเพณีของคนม้ง เป็นระบบที่รัฐไทยไม่ได้ให้การสนับสนุนหรือรับรองอย่างเป็นทางการ แต่ก็ไม่ได้ห้าม หรือไม่ได้มีความพยายามที่จะให้คนม้งต้องยกเลิกกลไกนี้แต่อย่างใด แต่ในทางปฏิบัติพบว่าที่กลไกนี้ได้เข้าไปมีบทบาทไกล่เกลี่ยคดีอาญาที่เกี่ยวข้องคดีทางเพศอยู่บ่อยครั้งทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบยุติธรรมทางการ อันที่จริงแล้วภูมิทัศน์กลไกยุติธรรมของผู้หญิงม้งไม่ได้มีความสลับซับซ้อนหรือยุ่งยาก ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสามีและภรรยา รวมทั้งกรณีของความรุนแรงทางเพศที่เกิดขึ้นระหว่างคนม้งด้วยกัน มักใช้วิธีการไกล่เกลี่ยกันเองมาก่อนโดยมีครอบครัวหรือพ่อแม่เป็นผู้ไกล่เกลี่ย แต่ถ้าหากการเจรจากันเองไม่สามารถตกลงกันได้ ก็จะเข้ามาขอให้สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านเป็นผู้ไกล่เกลี่ย และหากเกิดสถานการณ์ที่สภาผู้อาวุโสยังไม่สามารถไกล่เกลี่ยให้ตกลงกันได้อีก สภาผู้อาวุโสก็ไม่ได้มีบทบาท

ต้องส่งเรื่องต่อไปให้ระบบยุติธรรมทางการเมืองแต่อย่างใด แต่ขึ้นอยู่กับว่าเจ้าของปัญหาต้องการแสวงหาความยุติธรรมต่อไปเองอีกหรือไม่ ดังนั้นกลไกยุติธรรมจารีตประเพณีของคนม้งจึงไม่ได้เชื่อมต่อกับกลไกยุติธรรมที่เป็นของรัฐ

ซึ่งในกรณีที่มีสภาผู้อาวุโสตัดสินคดีแล้ว แต่ผู้ร้องคิดว่าตนเองยังไม่ได้รับความยุติธรรม หรือคู่กรณีไม่ปฏิบัติตามที่ตกลงไว้ ผู้ร้องก็จะให้ผู้ใหญ่บ้านเข้ามาช่วยเจรจาต่อรองให้อีกครั้ง ในทางกลับกันถ้าไปหาผู้ใหญ่บ้านให้ช่วยเป็นอันดับแรกแล้ว ถ้าหากผู้ใหญ่บ้านเจรจาต่อรองไม่สำเร็จ ผู้ใหญ่บ้านอาจจะแนะนำให้กลับไปปรึกษาสภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านอีกก็ได้ พบว่าประมาณร้อยละ 90 ของกรณีพิพาทเรื่องครอบครัวและเรื่องเพศที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านม้ง ผู้หญิงที่เป็นผู้ร้องมักเข้าไปพึ่งสภาผู้อาวุโส หรือไม่ก็ผู้ใหญ่บ้านให้ช่วยจัดการปัญหา ส่วนใหญ่แล้วข้อพิพาทจะยุติได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของทั้งสองฝ่ายในเรื่องการต้องจ่ายค่าปรับ ซึ่งในชุมชนม้งสภาผู้อาวุโสได้ร่วมกันกำหนดอัตราค่าปรับสำหรับการละเมิดกฎหมายของชุมชนไว้ พบว่าถึงแม้ว่าผู้หญิงไม่ได้รับความพึงพอใจกับคำตัดสิน รวมทั้งวิธีการเยียวยาที่ได้รับจากการเจรจาตกลงกันในสภาผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน หรือเกิดกรณีฝ่ายชายไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงที่ให้ไว้ ผู้หญิงก็มักไม่ออกไปพึ่งกลไกยุติธรรมอื่นที่มีอยู่นอกหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นของกลไกยุติธรรมของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน ยกเว้นจะมีการสนับสนุนจากญาติพี่น้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพ่อแม่ ผู้หญิงจึงจะกล้าออกจากหมู่บ้านมาใช้กลไกยุติธรรมอื่น

ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องการหย่า การแบ่งสินสมรส และความรับผิดชอบต่อบุตร มักจะเจรจาไกล่เกลี่ยกันในหมู่บ้านดังที่อธิบายไปแล้ว โดยไม่ได้นำข้อพิพาทมาฟ้องศาล ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง คือ หนุ่มสาวในชุมชนม้งที่แต่งงานกันมักไม่ได้จดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมาย แต่ถึงแม้ว่าจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายก็ตาม คู่สมรสชาวม้งก็มักเลือกพึ่งสภาผู้อาวุโสในชุมชนเป็นอันดับแรกอยู่ดี อย่างไรก็ตามรัฐไทยคาดหวังให้ผู้ใหญ่บ้านคณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน รวมทั้งสภาผู้อาวุโส ทำบทบาทเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งในประเด็นเล็กน้อยที่ไม่ได้เป็นคดีอาญาร้ายแรง และทำบทบาทเป็นสะพานเชื่อมให้คนที่ประสบปัญหาข้อพิพาทในชุมชนได้เข้าไปใช้กลไกยุติธรรมของภาครัฐหากมีความจำเป็น ด้วยการวางสถานะกลไกดังกล่าวให้อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐกับประชาชนเช่นนี้ ทำให้เกิดช่องว่างหรือความคลุมเครือสำหรับในกรณีของปัญหาข้อพิพาทบางเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องครอบครัว การหย่า การแต่งงาน และเรื่องเพศ ความคลุมเครือนี้มักทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปิดความรับผิดชอบ ไม่รับแจ้งความ หรือไม่เข้าไปแทรกแซงกับการทำบทบาทที่เกินขอบเขตของกลไกยุติธรรมในชุมชน เช่น เข้าไปไกล่เกลี่ยคดีอาญาที่มีการอุทธรณ์ผู้หญิงไปข่มขืน รวมทั้งการทำร้ายร่างกายผู้หญิงที่เป็นภรรยา เป็นต้น

สองประเด็นสุดท้ายที่งานวิจัยนี้ค้นพบ คือ ประเด็นแรก พบว่าผู้หญิงมั่งที่ประสบปัญหาครอบครัว เช่น ถูกสามีทุบตี ต้องการหย่า หรือถูกล่วงละเมิดทางเพศ จำนวนหนึ่งใช้บริการการให้คำปรึกษาจากแกนนำผู้หญิงมั่ง ที่รวมตัวภายใต้เครือข่ายผู้หญิงมั่งแห่งประเทศไทย รวมทั้งเข้าปรึกษาเอ็นจีโอที่ลงไปทำงานในพื้นที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ในองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งแกนนำผู้หญิงมั่งเหล่านั้น ก็จะทำให้คำปรึกษาเบื้องต้น หากผู้หญิงต้องการเข้าถึงความยุติธรรมผ่านการใช้กลไกยุติธรรมของรัฐ ก็จะไปเป็นเพื่อนเมื่อไปแจ้งความที่สถานีตำรวจ พร้อมทั้งแนะนำส่งต่อไปยังทนายความเพื่อขอคำปรึกษาเกี่ยวกับการสู้คดี ประเด็นที่สองพบว่า กลไกยุติธรรมในชุมชนที่ผู้หญิงมั่งอาจจำเป็นต้องเข้าไปพึ่งพาเป็นอันดับแรก เป็นกลไกที่ไม่มีผู้หญิงเข้าไปนั่งเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการไกล่เกลี่ยไม่ว่าจะเป็นสภาผู้อาวุโส หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งอาจทำให้ความต้องการของผู้หญิงถูกละเลยและมีผลทำให้เข้าไม่ถึงความยุติธรรม และที่สำคัญกว่านั้นคือเป็นความยากลำบากสำหรับผู้หญิงมั่งที่จะเข้าไปใช้กลไกยุติธรรมภาคราชการ

2. กรณีผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

พบว่าการขัดกันหรือการเชื่อมกันของระบบยุติธรรมแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการในภูมิภาคชนบทของสตรีมาเลย์-มุสลิม มีความแตกต่างไปจากประสบการณ์ของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง มีความชัดเจนว่าระบบและกลไกยุติธรรมจารีตประเพณีของชุมชนมุสลิมถูกดึงให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบยุติธรรมทางการของรัฐภายใต้กฎหมายพิเศษสำหรับ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489 และพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540 ซึ่งกฎหมายทั้งสองฉบับอนุญาตให้ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ทำหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างสัปบุรุษประจำมัสยิดในเรื่องครอบครัวและมรดก⁴⁹ แต่ไม่ได้ให้อำนาจในการไกล่เกลี่ยคดีอาญา

อีกทั้งยังกำหนดให้มีการนำกฎหมายชารีอะห์มาใช้บังคับการตัดสินคดีพิพาทเกี่ยวกับครอบครัว และมรดกแทนบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเรื่องครอบครัวและมรดก โดยดำเนินการในศาลชั้นต้นแผนกคดีแพ่ง และปัจจุบันมีการขยายมาดำเนินการในแผนกคดีเด็ก เยาวชน และครอบครัวด้วย เมื่อมีกรณีพิพาทเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สิน การทอดทิ้งไม่ส่งเสียเลี้ยงดูรกรากและบุตร รวมทั้งการโต้แย้งในสิทธิการปกครองบุตรธิดา กฎหมายนี้ให้มีดาโต๊ะยุติธรรมจำนวน 1 คน มาร่วมอยู่ในองค์คณะผู้พิพากษาที่รับหน้าที่วินิจฉัยคดีนั้น

⁴⁹ ดูมาตรา 26 (3), 26 (11) และมาตรา 35 (7) ของพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรอิสลาม พ.ศ. 2540

โดยคำวินิจฉัยชี้ขาดของดาโต๊ะยุติธรรมในข้อกฎหมายอิสลามให้เป็นอันเด็ดขาดในคดีนั้น ไม่สามารถอุทธรณ์ แต่อายีนคัดค้านคำตัดสินของดาโต๊ะยุติธรรมได้โดยนำบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งว่าด้วยการคัดค้านผู้พิพากษามาใช้บังคับแก่การคัดค้านดาโต๊ะยุติธรรมโดยอนุโลม⁵⁰

ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นพบว่า บุคคลที่นับถือศาสนาอิสลามทั้งหญิงและชายในจังหวัดชายแดนใต้ จะเคร่งครัดเรื่องการรับเอาฮารีอะห์มาใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน และนำฮารีอะห์มาใช้เป็นแนวทางช่วยแก้ไขปัญหาคือพิพาทภายในครอบครัว โดยเชื่อว่าถ้าหากไม่ทำตาม แต่เข้าไปใช้กระบวนการตุลาการนอกศาสนาเพื่อมาจัดการปัญหาพิพาทเรื่องครอบครัว ก็จะถูกพิจารณาว่าบาป หรือ “ตกศาสนา” ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม เข้าไปใช้กระบวนการยุติธรรมของศาลแพ่งทั่วไปเมื่อต้องการฟ้องหย่าสามี หรือเมื่อมีความขัดแย้งเรื่องจัดการมรดก ถึงแม้ว่าพวกเขามีสิทธิ์ที่จะใช้กระบวนการยุติธรรมทางการได้ก็ตาม ระบบยุติธรรมแรกที่ผู้หญิงเหล่านั้นเข้าไปปรึกษาคือ พ่อแม่ ถัดมาก็เป็นผู้นำมัสยิดหรือโต๊ะอิหม่ามที่ตนเป็นศาสนิกชนอยู่ บางคนอาจไปพึ่งกระบวนการของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด หรือบางคนอาจไปฟ้องคดีในระบบตุลาการของทางราชการที่มีดาโต๊ะยุติธรรมร่วมวินิจฉัยคดีด้วย ซึ่งผู้หญิงมุสลิมที่แสวงหาความยุติธรรมให้กับตนเอง สามารถเลือกได้ว่าจะไปขอใช้บริการที่ไหน ขึ้นอยู่กับความสะดวก โดยไม่จำเป็นต้องไปตามลำดับชั้น ดังนั้นผู้หญิงมุสลิมในหมู่บ้านอาจไม่เลือกที่จะไปใช้บริการนี้จากคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด แต่อาจไปใช้บริการที่คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด หรือไปฟ้องคดีต่อศาลในเขตอำนาจเลยก็ได้

การฟ้องคดีต่อศาลในเขตอำนาจที่มีผู้พิพากษาและดาโต๊ะยุติธรรมด้วย เป็นศาลที่อยู่ในการกำกับและการควบคุมของรัฐ คดีที่มาศาลนี้มักเป็นคดีเกี่ยวกับการแย่งมรดกระหว่างคนในครอบครัวซึ่งในปีหนึ่ง ๆ มีประมาณ 200-300 คดี ส่วนคดีที่เกี่ยวข้องกับการฟ้องหย่า การเรียกค่าเลี้ยงดูบุตร การโต้แย้งเรื่องสิทธิในการเป็นผู้ปกครองบุตร มีค่อนข้างน้อย⁵¹ กรณีที่ผู้หญิงมุสลิมฟ้องสามี ส่วนใหญ่จะเป็นการฟ้องเพื่อเรียกค่าเลี้ยงดูบุตร และมักเป็นกรณีที่สามีรับราชการหรือทำงานมั่นคงในองค์กร หรือบริษัทเอกชน ส่วนใหญ่แล้วคำสั่งศาลมีผลบังคับให้สามีต้องปฏิบัติตามคำพิพากษาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับกลไกยุติธรรมจารีตในชุมชนหรือระดับจังหวัดที่ผู้หญิงมุสลิมเข้าไปใช้⁵²

⁵⁰ คุมตรา 3 มาตรา 4 และมาตรา 6 ของพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489

⁵¹ สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรม เมื่อ 18 เมษายน 2558

⁵² สัมภาษณ์ดาโต๊ะยุติธรรม เมื่อ 18 เมษายน 2558

ในประเทศไทยในปัจจุบันยังไม่มีการจัดตั้งศาลชาอริะห์ขึ้นมาโดยเฉพาะ ดังนั้น กระบวนการต่าง ๆ ในการฟ้องคดี รวมทั้งการพิจารณาไต่สวนคดี ต้องดำเนินการที่ศาลในเขตอำนาจ ซึ่งเดิมก่อนปี 2555 การวินิจฉัยคดีเกี่ยวกับครอบครัวและมรดกของประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ใน 4 จังหวัดชายแดนใต้ อยู่ในเขตอำนาจของศาลจังหวัด มีดาโต๊ะยุติธรรม ซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม มีอำนาจและหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลาม และลงลายมือชื่อในคำพิพากษาที่พิพากษาตามคำวินิจฉัยชี้ขาด โดยดาโต๊ะยุติธรรมต้องนั่งพิจารณาคดีพร้อมด้วยผู้พิพากษา แต่ตั้งแต่ ปี 2555 ได้มีการแต่งตั้งดาโต๊ะยุติธรรมขึ้นในศาลเยาวชนและครอบครัวของจังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย การวิจัยนี้ทำให้ทราบข้อมูลว่าศาลชาอริะห์แบบที่ดำเนินการอยู่มีจุดอ่อน คือ ประชาชนไม่สามารถอุทธรณ์หรือฎีกา คำชี้ขาดของดาโต๊ะยุติธรรมถือเป็นสิ้นสุด ถึงแม้จะยื่นคัดค้านคำวินิจฉัยของดาโต๊ะยุติธรรมได้ก็ตาม ซึ่งทำให้ผู้ที่รับคำตัดสินที่รู้สึกว่าจะยุติธรรมกับตนไม่มีทางเลือกเหลืออยู่ จึงอาจไม่ปฏิบัติตามคำพิพากษาได้ (Ramizah Wan Muhammad, 2011) นอกจากนั้น ยังเกิดปัญหาการไม่บังคับให้ปฏิบัติตามคำพิพากษาอย่างจริงจัง จึงทำให้ผู้หญิงไม่อยากเข้ามาใช้⁵³

เงื่อนไขของการเข้าถึงความยุติธรรม

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้หญิงที่มีประสบการณ์กับระบบและกลไกยุติธรรม ทั้งในกรณีผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม พบว่า ผู้หญิงส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับระบบยุติธรรมที่ดำรงอยู่ภายนอกหมู่บ้านจากเครือข่ายเพื่อน ในกรณีของผู้หญิงที่มีการศึกษาสูงกว่า และผู้หญิงที่มีทักษะที่เปิดกว้างต่อการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ มากกว่า มักแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งช่วยเหลือเพื่อให้สามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้ด้วยตัวเอง การได้รู้จักกับเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ มีส่วนอย่างมากในการส่งต่อผู้หญิงที่ประสบปัญหาให้ไปรับความช่วยเหลือด้านกฎหมายจากหน่วยงานเฉพาะทั้งในภาครัฐและเอ็นจีโอ สำหรับอุปสรรคที่เหมือนกันในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มที่ศึกษา มีดังนี้

ประการที่หนึ่ง การดำรงอยู่ของระบบยุติธรรมตามประเพณี ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถหลีกเลี่ยงระบบยุติธรรมนี้ได้ เพราะว่าวิถีชุมชน วิถีชีวิต ตลอดจนความเชื่อที่ถูกปลูกฝังในระบบความคิด รวมทั้งความศรัทธา ความกลัวต่อบาป ความกลัวต่ออำนาจเหนือธรรมชาติของผู้หญิงเอง ได้กีดกันผู้หญิงทั้งโดยตรงและโดยอ้อมให้ต้องเลือกใช้ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ทำให้ผู้หญิงกลุ่มนี้ไม่ตระหนักในสิทธิของตนเอง และไม่กล้าลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตน นอกจากนั้น การที่ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี เข้าไปทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย ข้อพิพาทเกี่ยวกับคดีข่มขืน และการละเมิด

⁵³ สัมภาษณ์ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นแกนนำ เมื่อ กันยายน 2557

ทางเพศด้วย ซึ่งเป็นการทำบาปบาปที่ไปก้าวล่วงบาปของระบบตุลาการของรัฐ ทำให้ผลที่ติดตามมาคือ ผู้หญิงที่เป็นเหยื่อของความรุนแรงทางเพศเข้าไม่ถึงกลไกยุติธรรมทางการ และการให้ความช่วยเหลือที่เหมาะสมต่อภาวะทางกาย และจิตใจของผู้เสียหาย ซึ่งถือว่าทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึงความยุติธรรม

ประการที่สอง บุคคลผู้ที่มีอำนาจและบาปตามจารีตประเพณีทำหน้าที่ใกล้เคียงข้อพิพาทในชุมชนยืนยันที่จะทำให้ความขัดแย้งกรณีการทำความรุนแรงต่อผู้หญิงทั้งความรุนแรงในครอบครัว และคดีทางเพศ ต้องได้รับการจัดการโดยชุมชนเอง โดยอิงกับความเชื่อและจารีตประเพณีดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมักปรากฏว่าภายใต้วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ผู้หญิงและผู้ชายมีอำนาจและอภิสิทธิ์ในสังคมไม่เท่ากัน ผู้หญิงซึ่งเป็นเหยื่อ/ผู้ถูกกระทำจึงมักเสียเปรียบผู้ชายที่เป็นผู้กระทำความรุนแรง ทำให้ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาค่าที่เหมาะสม เช่น การสนับสนุนวัฒนธรรมที่ดีตราผู้หญิงที่หย่าร้าง การทำให้การหย่าเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก รวมทั้งการสนับสนุนให้ผู้ชายที่ข่มขืนผู้หญิงพ้นความผิดทางอาญาบ้านเมืองโดยไม่ให้แต่งงานกับผู้หญิงที่ตนไปข่มขืน เป็นต้น

ประการที่สาม กฎจารีตประเพณี รวมทั้งกระบวนการยุติธรรมจารีตของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม มีการเลือกปฏิบัติและอคติต่อผู้หญิง เพราะผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปมีบทบาทเป็นองค์คณะของตุลาการจารีตประเพณี ส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมไม่มีความละเอียดอ่อน เช่น มีการใช้คำพูดที่ตำหนิตายผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงรู้สึกอับอาย และไม่ได้คำนึงถึงความต้องการของผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้เสียหาย

ประการที่สี่ การมีสถานะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ หรือชนกลุ่มน้อย ทำให้ผู้หญิงมั่ง และผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม เข้าไม่ถึงระบบยุติธรรมทางการที่มีรัฐเป็นผู้ดำเนินงาน ผู้หญิงชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกล มักไม่ได้รับการศึกษา ยากจน และมีปัญหาในการสื่อสารด้วยภาษาไทย ทำให้ขาดข้อมูลเกี่ยวกับระบบยุติธรรมแบบทางการที่อยู่ภายนอกชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เข้าถึงความยุติธรรมได้ การไม่มีความรู้เกี่ยวกับระบบยุติธรรมทางการ ตลอดจนขาดความเข้าใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรม ทำให้การเข้าไปใช้ระบบยุติธรรมนี้มีความยาก และสร้างความสับสนจนอาจทำให้ไม่ได้ทำบางขั้นตอนซึ่งส่งผลต่อการต่อสู้คดี นอกจากนั้น ยังพบว่าต้องมีค่าใช้จ่ายสูง ไม่มีเงินจ้างทนายความมาเป็นที่ปรึกษา และต้องต่อสู้กับอคติของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมที่มีต่อชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยด้วย

ประการที่ห้า ขาดตัวช่วยให้สามารถเข้าถึงระบบยุติธรรมของรัฐ พื้นที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่มักอยู่ห่างไกล ไม่ค่อยมีหน่วยงานด้านสิทธิมนุษยชน รวมทั้งเอ็นจีโอเข้าไปทำงานให้ความช่วยเหลือด้านกฎหมาย และไม่มีการช่วยเหลือเยียวยาผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรง

อีกทั้งไม่มีการรณรงค์เชิงนโยบาย และการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อยุติกระบวนการยุติธรรม
จารีตประเพณีบางเรื่องที่จะละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง

1. กรณีของผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง

พบว่าปัจจัยที่ส่งเสริมให้ผู้หญิงม้งเข้าถึงความยุติธรรม ประกอบด้วย การมีความรู้
มีข้อมูลเกี่ยวกับระบบยุติธรรมที่มีอยู่ภายนอกชุมชน การมีญาติเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ การได้มีเอ็นจีโอ
เข้าไปสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเครือข่ายผู้หญิงม้ง นอกจากนั้น พบว่าผู้หญิงม้งที่จดทะเบียน
สมรสกับสามีม้งตามกฎหมายการจดทะเบียนสมรสของราชการ สามารถเข้าถึงความยุติธรรม
ในเรื่องของการหย่า และการถูกทำความรุนแรงได้ง่ายกว่าผู้หญิงม้งที่ไม่จดทะเบียนสมรส เพราะ
สามารถเลือกว่าจะเข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยหรือไม่เข้าสู่กระบวนการไกล่เกลี่ยโดยระบบยุติธรรม
จารีต อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้พบว่าการที่ผู้หญิงม้งเข้าไม่ถึงความยุติธรรมมีสาเหตุหลักดังต่อไปนี้

1.1 ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและอุดมการณ์ปิตาธิปไตย

พบว่าวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ม้งที่ได้รับอิทธิพลของอุดมการณ์ปิตาธิปไตย
และลัทธิการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ เป็นอุปสรรคสำคัญที่สกัดกั้นผู้หญิงม้งไม่ให้ไปใช้ระบบ
ยุติธรรมทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จารีตเกี่ยวกับสถานภาพของลูกสาว การแต่งงาน ระบบสินสอด
ทัศนคติต่อเรื่องการหย่าร้าง การสืบมรดกทางลูกชาย การสืบสกุลทางฝ่ายบิดา และการจัดการ
ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ที่ให้ความสำคัญกับความปรองดองของเครือญาติ และความสมานฉันท์
ภายในชุมชนม้ง โดยการใช้การแต่งงานและใช้ผู้หญิงเป็นตัวเชื่อมร้อยพันธมิตรระหว่างเผ่า (ตระกูลแซ่)
ทั้งหมดถูกทำให้เป็นกิจวัตรของผู้นำตระกูล (clan) ที่ต้องควบคุมและจัดการให้เป็นไปตามจารีต
ประเพณีของตระกูล โดยใช้ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (ผีบรรพบุรุษ) มาเป็นตัวควบคุม
สมาชิกในตระกูลให้ต้องปฏิบัติตาม ทำให้ผู้หญิงเองก็ไม่กล้าที่จะเอาเรื่องความไม่ยุติธรรมที่ตน
ได้รับไปให้คนภายนอกชุมชนม้งเป็นคนช่วยคลี่คลาย ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงม้งก็เห็นว่า กฎเกณฑ์ใน
วัฒนธรรมม้งหลายเรื่องไม่ยุติธรรมกับตนเอง เช่น การไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการ
ต่อรองและไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเรื่องครอบครัว การแต่งงาน และการหย่า อีกทั้งปัญหาข้อตกลง
ที่เป็นผลจากการไกล่เกลี่ยไม่มีสภาพบังคับแบบเดียวกับกฎหมายของรัฐ

1.2 กฎจารีตประเพณีและคนที่มีอำนาจใช้กฎจารีต

สภาผู้อาวุโสของหมู่บ้านซึ่งมีบทบาทเป็นผู้นำกฎจารีตมาบังคับใช้ ยืนยันว่า
ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ควรได้รับการจัดการแก้ไขด้วยจารีตของม้ง การนำกฎจารีตมา
จัดการเรื่องปัญหาความรุนแรงต่อผู้หญิงเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงที่

ประสบปัญหา พบว่าการที่ผู้นำตระกูลแซ่ ซึ่งทำหน้าที่ผู้นำด้านจารีตประเพณีด้วย มักยึดแนวทางการเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อรักษาความปรองดองระหว่างเครือญาติต่างตระกูลแซ่ มากกว่าเน้นการแก้ไขปัญหให้กับผู้หญิงที่ถูกสามีทำทารุณแรง ทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับความเป็นธรรมเรื่องการขอยำ และหลังการขอยำ เช่น ขอยำกับสามีที่ใช้ความรุนแรง หรือไม่รับผิดชอบครอบครัวได้ยาก และเมื่อหลังขอยำแล้วอดีตสามีมักไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงที่จะส่งเสียเลี้ยงดูบุตร ไม่แบ่งทรัพย์สินให้ ถูกตัดออกจากพื้นที่พิธีกรรม เป็นต้น

1.3 กลัวเป็นสาเหตุของความแตกแยกในเครือญาติ

พบว่าการมุ่งเน้นที่จะรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างตระกูลแซ่ของตนไม่ให้ผู้หญิงมั่งออกไปพึ่งระบบยุติธรรมภายนอกชุมชน ซึ่งกรณีนี้มีที่มาจากข้อห้ามเรื่องการแต่งงานข้อหนึ่งของชาวม้ง ซึ่งไม่อนุญาตให้มีการแต่งงานในระหว่างหญิงชายที่ใช้แซ่เดียวกัน ดังนั้นการแต่งงานกันระหว่างเครือญาติที่ไม่ได้ใช้แซ่เดียวกันจึงมีความจำเป็น ถ้าหากผู้หญิงเป็นสาเหตุให้เครือญาติต่างตระกูลแซ่ต้องมีเรื่องบาดหมาง หรือโกรธเคืองกัน ก็จะมีการแก้แค้นเอาคืนกัน เช่น ไม่อนุญาตให้ลูกหลานรุ่นหลังไปแต่งงานกัน หรือถ้าหนุ่มสาวของสองตระกูลรักใคร่ชอบพอกัน และต้องการแต่งงานกัน พ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะเรียกค่าสินสอดที่สูง ดังนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้สองตระกูลที่ขัดแย้งกันต้องบานปลายกลายเป็นศัตรูกัน ชุมชนม้งจึงใช้ระบบยุติธรรมจารีตที่เน้นการไกล่เกลี่ยระหว่างคู่กรณี และให้ความสำคัญกับการจัดพิธีกรรมเพื่อลบล้างความขัดแย้งต่าง ๆ ระหว่างตระกูลได้ ซึ่งการปฏิบัติเหล่านี้กลายเป็นวิถีชีวิตของชาวม้ง เป็นเหตุผลให้เมื่อผู้หญิงถูกทำทารุณทางเพศ เช่น เกิดกรณีถูกขูดไปข่มขืน ฝ่ายหญิงก็ต้องยอมเข้าสู่ระบบยุติธรรมจารีตที่จัดให้มีการไกล่เกลี่ยก่อน เพราะว่าหากไม่ยอมรับก็เกรงว่าตนเองจะกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งจนกลายเป็นศัตรูกันระหว่างคนในสองตระกูล และอาจทำให้สมาชิกในตระกูลเดียวกับตน ต้องได้รับผลกระทบไปด้วย ซึ่งผู้หญิงม้งบอกว่าไม่ใช่เฉพาะคนรุ่นปัจจุบันเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบ ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ ไป ก็อาจจะได้รับผลกระทบนี้ด้วยเช่นกัน จนกว่าจะมีการปรองดองกันได้สำเร็จระหว่างสองตระกูล

1.4 สถานะชายขอบทับซ้อนและการปฏิบัติของรัฐไทย

ผู้หญิงม้งมีสถานภาพเป็นคนชายขอบทับซ้อน (intersecting marginality) เพราะนอกจากผู้หญิงกลุ่มนี้เป็นสมาชิกของชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย และถูกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่รัฐเสมือนเป็นพลเมืองชั้นสองแล้ว ความเป็นเพศยังทำให้ผู้หญิงม้งมีสภาพความเป็นคนชายขอบภายใต้สังคมชายเป็นใหญ่ของชุมชนม้งเองด้วย ผู้หญิงม้งวัยผู้ใหญ่อายุ 50 ขึ้นไป ในหมู่บ้านที่ทำวิจัย ไม่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงพูดและฟังภาษาไทยได้อย่างจำกัด ส่วนมาก

แต่งงานเร็ว ใช้ชีวิตทั้งชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน ทำงานในไร่ ทำหน้าที่ภรรยา และเลี้ยงดูบุตร ความเป็นชายขอบของผู้หญิงม้งยังเกี่ยวข้องกับการไม่ถูกยอมรับสถานะเป็นพลเมืองของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้หญิงม้งบางส่วนที่ยังมีปัญหาเรื่องไม่มีสัญชาติไทยก็ไม่กล้าเดินทางออกนอกหมู่บ้าน ไปพึ่งระบบยุติธรรมที่มีอยู่ภายนอกชุมชนเพราะกลัวถูกตำรวจจับที่ไม่มีบัตรประชาชนไทย

เมื่อผู้หญิงม้งไม่มีสัญชาติไทยถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน เช่น ถูกลักพาตัวไปข่มขืน หรือถูกทำร้ายร่างกาย ก็ยากลำบากที่จะเข้าถึงระบบยุติธรรมทางการ เคยมีกรณีที่ผู้หญิงม้งซึ่งไร้สัญชาติถูกทำความรุนแรงดังที่กล่าวมา เดินทางไปแจ้งความที่สถานีตำรวจ แต่เจ้าหน้าที่ไม่รับแจ้งความ โดยให้เหตุผลว่าเธอไม่ใช่คนไทย ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้วประมวลกฎหมายอาญาของไทย ให้การคุ้มครองคนทุกคนที่อาศัยอยู่บนแผ่นดินไทย ถึงแม้บุคคลนั้นจะไม่มีสัญชาติใดเลยก็ตาม นอกจากนั้น ยังมีกรณีเรื่องการช่วยเหลือผู้หญิงที่ถูกทำความรุนแรงจากสามี และต้องการเลิกกับสามี ขึ้นไปโรงพักเพื่อให้เจ้าหน้าที่ตำรวจช่วยเหลือไม่ให้สามีมายุ่งเกี่ยว ก็มักไม่ได้รับการช่วยเหลือ โดยเจ้าหน้าที่ให้เหตุผลว่า การแต่งงานแบบม้งนั้นไม่ได้มีการจดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมายไทยจึงไม่สามารถช่วยเหลือเรื่องการหย่าได้ เป็นต้น

2. กรณีผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม

พบว่าปัญหาการเข้าไม่ถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิมค่อนข้างมีความซับซ้อน เพราะว่าปัจจัยที่เป็นอุปสรรคหลายเรื่องซ้อนทับกันอยู่ อุปสรรคลำดับแรกซึ่งสำคัญที่สุดคือความศรัทธาที่ผู้หญิงมุสลิมเองมีต่อศาสนาอิสลามที่ตนเองนับถือ ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิมส่วนหนึ่งมีความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติตามอยู่ในกรอบของจารีตประเพณีอิสลามอย่างเคร่งครัด ในขณะที่ผู้หญิงอีกส่วนหนึ่งจำเป็นต้องปฏิบัติตามเพราะกลัวบาป หรือกลัวเป็นคนตกลศาสนา เป็นผลให้เกิดอุปสรรคตัวอื่น ๆ ตามมา เช่น ผู้หญิงเหล่านี้อาจจะไม่ตระหนักถึงผลกระทบเสียหายที่เกิดขึ้นจากความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ และการละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงที่ดำรงอยู่ในชุมชนมุสลิม อีกทั้งมีผู้หญิงอีกจำนวนหนึ่งในพื้นที่ชนบท ไม่ทราบสิทธิตนเอง และ/หรืออาจจะไม่สนใจว่าตนมีสิทธิเข้าไปใช้กระบวนการยุติธรรมที่รัฐไทยจัดให้แก่พลเมืองทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน⁵⁴ อุปสรรคสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้คือ ผู้หญิงมุสลิมส่วนหนึ่งไม่รู้ภาษาไทย หรืออาจไม่กล้าที่จะสื่อสารด้วยภาษาไทย เพราะความสามารถในภาษาไทยมีอยู่จำกัด ในส่วนถัดไปเป็นการขยายความปัญหาอุปสรรคที่ขัดขวางการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิมในประเด็นหลัก ๆ ได้แก่

⁵⁴ ข้อมูลจากพูดคุยกับแกนนำผู้หญิงมุสลิมในงานสัมมนาการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิม จัดโดยคณะอนุกรรมการปฏิรูปกฎหมายด้านความเสมอภาคทางเพศ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2556

2.1 อคติทางเพศและการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในชาว์ีอะห์บางข้อ

อคติทางเพศที่แฝงฝังอยู่ในการสอน และการปฏิบัติตามหลักศาสนา เป็นอุปสรรคสำคัญมากที่สุดที่มีผลทำให้ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้เข้าไม่ถึงความยุติธรรม ผู้หญิงมุสลิมหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่งกล่าวว่า บรรทัดฐานและจารีตประเพณีเกี่ยวกับเพศสภาพที่แปลมาจากกฎหมายชาว์ีอะห์ ไม่มีองค์ประกอบของความเท่าเทียมทางเพศอยู่ ผู้หญิงกลุ่มนี้ยังวิจารณ์ว่ากฎหมายชาว์ีอะห์ให้อำนาจ รวมทั้งสิทธิต่าง ๆ แก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในบริบทของครอบครัว มรดก การแต่งงาน และการหย่าร้าง พวกเขายืนยันว่าหลักชาว์ีอะห์ที่ว่าด้วยเรื่องบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย อาจจะมีเหมาะสมกับสังคมมุสลิมในอดีต แต่ในปัจจุบันพฤติกรรมของคนทั้งหญิงและชายในโลกมุสลิมได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ดังนั้น เพื่อการอยู่รอดในสังคมปัจจุบัน หลักในกฎหมายอิสลามว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเพศบทบาทเพศ และสถานภาพของหญิงชาย ควรได้รับการแก้ไข และปรับปรุงปรัวรตไปให้เหมาะสมกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของยุคสมัย ซึ่งพวกเขาอธิบายว่า การขอให้มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ไม่ได้หมายถึงการละทิ้งหลักการที่เป็นหัวใจด้านจิตวิญญาณของศาสนาอิสลามแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีผู้หญิงมุสลิมและผู้ชายมุสลิมอีกกลุ่มหนึ่ง ที่ออกมาโต้แย้งข้อเรียกร้องของสตรีมุสลิมหัวก้าวหน้าที่กำลังมาข้างต้น พวกเขาปกป้องจารีตประเพณีแบบอิสลามจากการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งจากภายในและจากภายนอกชุมชนมุสลิมเอง โดยโต้แย้งว่าหลักบรรทัดฐานและจารีตอิสลามที่ปรากฏในชาว์ีอะห์นั้นมาจากคำสอนของอัลเลาะห์ ซึ่งหมายความว่า เป็นความจริงสูงสุดที่ไม่อาจเห็นเป็นอย่างอื่นได้ กลุ่มปกป้องศาสนาบางคนยืนยันว่า เนื้อหาในกฎหมายชาว์ีอะห์ไม่ได้มีหลักการข้อใดเลยที่ละเมิดต่อสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง พวกเขามีความเชื่อว่า การที่ผู้หญิงประสบกับความยากลำบาก และมีปัญหาครอบครัวเพิ่มขึ้น เป็นเพราะว่าคนมุสลิมรุ่นใหม่ไม่ค่อยปฏิบัติตามหลักศาสนา การแสดงความเห็นในเชิงปกป้องชาว์ีอะห์ของกลุ่มนี้ ซึ่งมักประกาศตนว่าเป็นผู้รู้หลักศาสนาอิสลามมากกว่าผู้หญิงมุสลิมหัวก้าวหน้า ส่งผลให้ผู้หญิงมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ ไม่กล้าที่จะแสดงความเห็นโต้แย้ง หรือวิพากษ์วิจารณ์ความไม่ยุติธรรมในกฎหมายชาว์ีอะห์ที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิม ซึ่งทำให้การเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิในการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงมุสลิมไม่ได้รับความสนใจจากผู้หญิงมุสลิมส่วนใหญ่

2.2 ปัญหาการตีความเนื้อหาของกฎหมายชาว์ีอะห์

ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นแกนนำอีกส่วนหนึ่ง ไม่ได้กล่าวหาว่าหลักกฎหมายชาว์ีอะห์มีความลำเอียงทางเพศ แต่อธิบายว่าการตีความ และการนำกฎหมายชาว์ีอะห์มาใช้ในทางปฏิบัติ โดยผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้มีความรู้กฎหมายอิสลามมีความไม่คงเส้นคงวา กล่าวคือ ผู้รู้แต่ละคนสามารถ

ตีความแตกต่างกันออกไปได้ โดยไม่มีมาตรฐานเดียวกัน การตีความของผู้รับบางคน มีความลำเอียงต่อเพศหญิง เพราะว่าคนตีความยึดโยงอยู่กับทัศนคติที่มองว่าผู้หญิงอ่อนแอ พึ่งตนเองไม่ได้ และเป็นภาระของผู้ชาย ในขณะที่ผู้รับบางคนอาจมีทัศนคติที่ไม่ลำเอียงทางเพศ ก็สามารถตีความได้อีกแบบหนึ่งที่มีการเคารพสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงมากกว่า ปัญหานี้พบได้ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับสากล งานวิจัยนี้พบว่า ผู้นำศาสนาในระดับท้องถิ่น ที่มีบทบาทในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเรื่องครอบครัว มักมีทัศนคติตัดสินผู้หญิงที่มาร้องขอหย่าขาดจากสามี ตัวอย่างเช่น ในกรณีของเจ้าหน้าที่ซึ่งปฏิบัติงานในแผนกเกี่ยวกับครอบครัว และการหย่า ของสำนักงานอิสลามประจำจังหวัดแห่งหนึ่ง ใช้คำพูดไม่เหมาะสมกับผู้หญิงที่มายื่นเรื่องฟ้องหย่าสามี

ผู้นำศาสนาในระดับท้องถิ่นบางคน อาจมีความรู้เกี่ยวกับหลักการในชารีอะห์อย่างจำกัด ดังนั้นการตัดสินหรือการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเรื่องครอบครัว และมรดก ก็มักทำไปตามความเห็นและความเชื่อส่วนบุคคลมากกว่า แต่ก็ยังมีผู้นำศาสนาบางคนยึดการตีความแบบเดิมอย่างเคร่งครัด ไม่ยืดหยุ่น และไม่พิจารณาให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ๆ ทางสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งปัจจุบันพบว่าผู้หญิงกับผู้ชายในสังคมมุสลิมมีการสลับปรับเปลี่ยนบทบาท และความรับผิดชอบกันไปมากแล้ว กล่าวคือ ผู้หญิงมีบทบาทในการหารายได้เข้าสู่ครอบครัวมากขึ้นกว่าในอดีต นอกจากนั้น ผู้หญิงมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ ยังมีความกังวลว่า เมื่อตนเองเข้าไปใช้ระบบยุติธรรมทางการ คือ ศาลในเขตอำนาจ กรณีของมรดก การหย่า ทรัพย์สิน และสิทธิในการปกครองบุตร หากดาโต๊ะยุติธรรมวินิจฉัยออกมาอย่างไม่เป็นธรรม ตนก็ไม่สามารถยื่นอุทธรณ์คำวินิจฉัยได้

2.3 ไม่มีพื้นที่ให้ผู้หญิงในกลไกยุติธรรมจารีตประเพณี

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ยังมีลักษณะสังคมชายเป็นใหญ่ จึงไม่น่าแปลกใจที่องค์กรคณะและกรรมการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม และการบริหารองค์กรอิสลามระดับต่าง ๆ ไม่มีผู้หญิงร่วมเป็นคณะกรรมการอยู่ด้วย ซึ่งนับเป็นข้อท้าทายหรือช่องว่างสำคัญต่อผู้หญิงมุสลิมที่ต้องการแสวงหาความยุติธรรมภายใต้ระบบกลไกและกระบวนการยุติธรรมตามจารีตมุสลิมอย่างเคร่งครัด เพราะเกรงว่าจะเป็นการไปใช้ระบบยุติธรรมอื่นที่อยู่นอกศาสนา ผู้หญิงมุสลิมที่เป็นแกนนำในพื้นที่ให้ข้อมูลว่า เมื่อผู้หญิงประสบปัญหาถูกทำความรุนแรง หรือต้องการหย่าร้าง เข้าไปอยู่ในกระบวนการยุติธรรมตามจารีตอิสลาม พวกเธอก็มักเผชิญกับกระบวนการยุติธรรม ที่ไม่คำนึงถึงสภาพจิตใจอันบอบช้ำของผู้หญิง

แนวทางหลักที่ผู้นำศาสนาชายในระดับหมู่บ้านมักทำ คือ การเกลี้ยกล่อมให้ผู้หญิงกลับไปใช้ชีวิตร่วมกับสามีดังเดิม ผู้หญิงมุสลิมบางคนที่ต้องการหย่าร้างกับสามี แต่สามีไม่ยินยอมหย่าให้ จนผู้หญิงต้องใช้เงินซื้อใบหย่าจากสามีที่เรียกเงินจำนวนสูงจากภรรยาเพื่อแลกกับ

ใบหย่า ในกรณีของผู้หญิงมุสลิมที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ พวกเธอมักหลีกเลี่ยงการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นผู้นำศาสนาในชุมชน หรือแม้กระทั่งผู้นำหมู่บ้าน เพราะพวกเธอไม่ต้องการไปเล่าเรื่องราวเลวร้ายที่พวกเธอประสบมาให้ผู้นำศาสนา หรือผู้นำชุมชนฟัง ซึ่งการเล่าเรื่องราวการถูกล่วงละเมิดทางเพศให้ผู้ชายฟังเป็นเรื่องที่ผู้หญิงรู้สึกลำบากใจและอับอาย

ข้อเสนอแนะจากข้อค้นพบของการวิจัย

1. ส่งเสริมให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์มีความตระหนักในเรื่องสิทธิของตนเองที่จะเข้าถึงความยุติธรรมตลอดจนสิทธิที่จะได้รับการเยียวยาจากระบบยุติธรรมที่มีอยู่
2. ให้ความรู้และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ และขั้นตอนต่าง ๆ ของระบบยุติธรรมภาครัฐ โดยสื่อสารเป็นภาษาถิ่นของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ หรือใช้สื่อที่เป็นคนชาติพันธุ์ทำหน้าที่สื่อสาร เพื่อให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์ ได้เข้าถึงระบบยุติธรรมของภาครัฐมากขึ้น
3. รัฐสนับสนุนงบประมาณสำหรับภาคประชาสังคม หรือ เอ็นจีโอ ในการจัดตั้งศูนย์ให้คำแนะนำ และรับปรึกษาเกี่ยวกับขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ แก่ผู้หญิงชาติพันธุ์ ที่ต้องการพึ่งระบบยุติธรรมของรัฐ โดยควรจัดตั้งศูนย์ดังกล่าวในทุกตำบลที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่จำนวนมาก ไม่คิดค่าบริการใด ๆ จากผู้มาใช้บริการ ผู้ปฏิบัติงานในศูนย์สามารถสื่อสารภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ได้ โดยอาจฝึกฝนอาสาสมัครที่เป็นคนในชุมชนเองขึ้นมาก็ได้ แต่ควรผ่านการอบรมในหลักสูตรเกี่ยวกับความละเอียดอ่อนต่อเพศภาวะที่แตกต่างกันของผู้มารับบริการ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้หญิงชาติพันธุ์ที่ประสบปัญหาถูกกระทำความรุนแรงและต้องการใช้ระบบยุติธรรมของภาครัฐ สามารถมารับบริการคำแนะนำจากศูนย์นี้ได้
4. ส่งเสริมให้มีผู้หญิงเข้าไปเป็นกรรมการในระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เนื่องจากเป็นที่ประจักษ์ในหลายประเทศแล้วว่า การไม่มีผู้หญิงเข้าไปเป็นตัวแทนในองค์คณะของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีเลย ทำให้ผู้หญิงไม่มีความมั่นใจ หรือรู้สึกอับอายที่จะบอกเล่าเรื่องราวและข้อเท็จจริงทั้งหมดที่เกิดขึ้น และผู้หญิงยังรู้สึกไม่มีความปลอดภัยหากเข้าไปใช้ระบบยุติธรรมดังกล่าว นอกจากนั้นการมีอคติต่อผู้หญิงซึ่งฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรมดั้งเดิม ย่อมทำให้ผู้ชายที่เป็นผู้พิจารณาตัดสินคดีส่วนใหญ่ ยังคงอ้างอิงจารีตประเพณี หรือตีความหลักการต่าง ๆ ภายใต้อบรมคุณธรรมชายเป็นใหญ่ซึ่งทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับการเยียวยาที่เหมาะสมดังนั้นการส่งเสริมให้มีตัวแทนที่เป็นเพศหญิงร่วมเป็นองค์คณะในระบบยุติธรรมจารีตประเพณี ย่อมส่งเสริมให้ผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงระบบยุติธรรมและความยุติธรรมที่ดีขึ้น

5. ส่งเสริมการอบรมเพื่อสร้างจิตสำนึกของผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา และบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมของรัฐทุกระดับเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้ อาทิ สร้างความเข้าใจเรื่องความเท่าเทียมทางเพศตามพระราชบัญญัติส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 การเคารพสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีของผู้หญิง การรู้เท่าทันอคติทางเพศ และการไม่ใช้ทัศนคติแบบเหมารวม (stereotype) เมื่อต้องอำนวยความสะดวกยุติธรรมในกรณีที่มีผู้หญิงเป็นผู้เสียหาย เป็นต้น
6. กำหนดมาตรการที่ชัดเจนและมีสภาพบังคับทางกฎหมาย เพื่อห้ามไม่ให้ชุมชนชาติพันธุ์ นำระบบยุติธรรมจารีตประเพณี มาดำเนินการพิจารณาตัดสินกรณีพิพาททางอาญา ในกรณีของการทำความรุนแรงในครอบครัว การละเมิดทางเพศ และการข่มขืน ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการไกล่เกลี่ย และการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นการละเมิดต่อสิทธิของผู้หญิงที่เป็นผู้เสียหาย
7. กำหนดขอบเขตอำนาจและหน้าที่ของระบบยุติธรรมจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ให้ชัดเจนว่าสามารถดำเนินการในกรณีพิพาทอะไรได้บ้าง และควรทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ว่า กระบวนการยุติธรรมจารีตประเพณีที่นำมาใช้ในชุมชน ในกรณีของการหย่าร้าง จะต้องไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้หญิง
8. รัฐเพิ่มจำนวนบุคลากรเพศหญิงในระบบงานยุติธรรมให้เพียงพอ และได้สัดส่วนกับสถานการณ์ปัญหาทางกฎหมายที่เกิดขึ้นกับผู้หญิง อาทิ พนักงานสอบสวน อัยการ ผู้พิพากษา ทนายความ จิตอาสา ตัวแทนของผู้เสียหาย เจ้าหน้าที่ด้านการแพทย์ นักจิตวิทยา นักสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น
9. สนับสนุนให้ผู้หญิงที่เป็นผู้เสียหายและได้รับผลกระทบจากการทำความรุนแรงในครอบครัว หรือการละเมิดทางเพศ หรือผู้หญิงที่ประสบปัญหาเรื่องการหย่าร้าง หรือถูกทำความรุนแรงรูปแบบอื่น ๆ ได้เข้าถึงการให้คำแนะนำด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม ตลอดจนการช่วยเหลือเบื้องต้นต่าง ๆ ทั้งด้านจิตใจ สังคม และเศรษฐกิจ
10. รัฐให้การรับรองทางกฎหมายแก่รูปแบบการแต่งงานในระบบจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกับการแต่งงานตามระบบกฎหมายสมัยใหม่ ถึงแม้จะไม่มีการจัดทะเบียนสมรสเป็นหลักฐานก็ตาม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้หญิงสามารถใช้สิทธิตามกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิต่อไปได้ เช่น สิทธิการหย่าร้าง สิทธิในสินสมรส สิทธิในมรดก เป็นต้น
11. ในกรณีของชุมชนมุสลิม รัฐควรสนับสนุนให้จัดทำคู่มือการตีความด้วยบทในกฎหมายอิสลาม เพื่อให้การตีความเป็นมาตรฐานเดียวกัน ตลอดจนทำคู่มือมาตรฐานของกระบวนการต่าง ๆ ที่ใช้ในระบบยุติธรรมจารีตประเพณีมุสลิม โดยให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้หญิงมุสลิมในส่วนมาตรฐานการตีความที่เกี่ยวข้องกับสิทธิผู้หญิงด้วย

12. เพิ่มจำนวนสถานบริการบ้านพักชั่วคราว และศูนย์พึ่งได้ (OSCC) สำหรับผู้หญิงที่ประสบปัญหาถูกทำความรุนแรงในครอบครัวในพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่จำนวนมาก ทั้งนี้ศูนย์บริการเหล่านั้นต้องจัดบริการที่คำนึงถึงลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของผู้หญิงชาติพันธุ์ด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีที่เป็นผู้หญิงมุสลิมควรมีพื้นที่ให้ละหมาด และจัดอาหารฮาลาล เป็นต้น
13. ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับกระบวนการของศาลยุติธรรม ในกรณีเกี่ยวกับคดีแพ่งระหว่างประชาชนมุสลิมในจังหวัดชายแดนใต้ 4 จังหวัด ที่ผ่านการพิพากษาในศาลชั้นต้นที่มีดาโต๊ะยุติธรรมร่วมพิจารณาคดีด้วย ให้สามารถยื่นอุทธรณ์คำพิพากษาของศาลชั้นต้นได้ ถ้าหากศาลเห็นว่าการพบพยานหลักฐานใหม่ที่มีความน่าเชื่อถือ

บรรณานุกรม

หนังสือและรายงานวิจัย

- Angkhana Neelapaichit. (2009). Roles and Challenges for Muslim Women in the Restive Southern Border Province of Thailand. *Conference on Religious Activism & Women's Development in Southeast Asia: Highlighting Impediments, Exploring Opportunities*. Singapore.
- Cooper, R. G. (1983). Sexual Inequality among the Hmong. In McKinnon, J. & Bhruksasri, W.(eds.), *Highlanders of Thailand*. Oxford University Press, Kuala Lumpur.
- Cooper, R., Tapp, N., Lee, G. Y. & Schwoer-Kohl, G. (1991). *The Hmong*. Bangkok: Art Asia Press.
- Indigenous Women's Network of Thailand (IWNT) and the Centre for Multiculturalism and Education Policy, Faculty of Education, Chiang Mai University. (2010). Report on the Situation on the Rights of Ethnic Minority Women in Thailand.
- International Commission of Jurists. (2012). Women's Access to Justice: Identifying the Obstacles and Need for Change-Thailand. Geneva: International Commission of Jurists.
- Kinsey, D. (2010). *Owed Justice: Thai Women Trafficked into Debt Bondage in Japan*. New York: Human Rights Watch.
- Network of Women Civil Society. (2011). *Voice of Hope: Stories from Women for Peace Process in the Southern Border*. Bangkok.
- UN WOMEN. (2014). *Access to Justice for Women in Plural Legal Systems of Southeast Asia*. Bangkok: UN Women Regional Office for Asia and the Pacific.
- UNDP. (2005). *Programming for Justice: Access for All; A Practitioner's Guide to a Human Rights-based Approach to Access to Justice*, Bangkok: United Nations Development Programme.
- United Nations. (2009). *UN Handbook for Legislation on Violence against Women*. New York: United Nations.

บทความ

- Anlaya Smuseneto. (2013). Mental health of Thai-Muslim women after termination of marriage. *Thai Population Journal* 4 (1), 51-71.
- Baka, D. (1997). บทบาทด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ [The Social, Political and Economic Roles of Thai Muslim Women in the Southern Border Provinces of Thailand]. Pattani: Prince of Songkla University.
- Foley, R. (2004). Muslim Women's Challenges to Islamic Law: The Case of Malaysia. *International Feminist Journal of Politics*, no. 6, 53-84.
- Rawewan Chaumpluk. (1982). Roles of Thai-Muslim Women in Rusamilae Village (in Thai). *Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(1), 54-58.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- กระทรวงยุติธรรม. (2017). ยุทธศาสตร์กระทรวงยุติธรรมระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579). สืบค้นจาก http://www.moj.go.th/attachments/20170609141116_03707.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2556). คู่มือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจตามหลักสิทธิมนุษยชน. สืบค้นจาก <http://www.nhrc.or.th/getattachment/f1b158ba-839e-4576-a4e6-10afcec25942/.aspx>
- อารี จำปากลาง, ชีรนงค์ สกุลศรี, และอาซิส ประสิทธิหิมะ. (2555). มุสลิมในประเทศไทย: ชายขอบหรือเพียงแค่แตกต่าง?. ใน ประชากรและสังคม 2555: ประชากรชายขอบและความเป็นธรรมในสังคมไทย, กุลภา วจนสาร และกฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ), 87-104. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นจาก http://www2.ipsr.mahidol.ac.th/ConferenceVIII/Download/Article_Files/4-MuslimsThailand-Aree.pdf
- BARU, K. (2012, Mar 10). Thai-Muslim widows, spurned lovers flee to Malaysia. *New Straits Times*. Retrieved from <http://news.asiaone.com/print/News/AsiaOne%2BNews/Malaysia/Story/A1Story20120310-332647.html> (accessed January 10, 2017).
- CCPRCENTRE. (2017). Human Rights Committee by ICCPR. Retrieved from <http://www.ccprcentre.org/iccpr-and-hr-committee> (accessed October 10, 2018).

- CEDAW. (2017). Responses to the list of issues and questions for consideration of the combined fourth and fifth periodic report: Thailand. Retrieved from <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/34sess.htm> (accessed October 1, 2018).
- Claiming Human Rights. (2010). The Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from http://www.claiminghumanrights.org/udhr_article_8.html#at8 (accessed October 1, 2017).
- Feirul MaliqIntajalle, Luqman Haji Abdullah, Abdul Karim Ali & Mohd Roslan Mohd Nor. (2012). Islamic Inheritance Law among Muslim Minority Countries in Southeast Asia. Middle-East Journal of Scientific. Research 12, no. 1 (2012): 114-118, Retrieved from https://www.academia.edu/3019720/Islamic_Inheritance_Law_among_Muslim_Minority_Countries_in_Southeast_Asia (accessed November 1, 2017).
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2002). Case Study on Education Opportunities for Hill Tribes In Northern Thailand. Retrieved from http://www.fao.org/docrep/004/ak216e/ak216e04.htm#P168_27039 (accessed June 1, 2017).
- Human Development Report. (n.d.). Table 4: Gender Development Index (GDI). Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/table-5-gender-related-development-index-gdi> (accessed June 15, 2017).
- Jackson-Han, S. (2012). Development programs must engage informal justice systems, UN study says. Retrieved from <http://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2012/09/26/development-programmes-must-engage-informal-justice-systems-un-study-says.html> (accessed June 15, 2017).
- Lois Lamya' al Faruqi. (n.d.). Islamic Traditions and the Feminist Movement: Confrontation or Cooperation?. Retrieved from http://islamic-world.net/sister/islamic_traditions.htm (accessed June 30, 2017)
- Muslim Attorney Center Foundation. (2015). Retrieved from <http://th.macmuslim.com/?p=871> (accessed June 15, 2017).

- OHCHR. (1995). Fact Sheet No.23, Harmful Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children. Retrieved from <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet23en.pdf> (accessed October 11, 2017).
- OHCHR. (2017). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Retrieved from <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf> (accessed June 15, 2018).
- OHCHR. (2018). Thailand's Country Report on Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Retrieved from http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/AdvanceVersions/E-C-12-THA-1_en.doc (accessed January 15, 2019).
- Palash Ghosh. (2014). A Private Little War: Muslim Insurgency In Southern Thailand Rages, Ignored By Outside World. *International Business Times*. Retrieved from <http://www.ibtimes.com/private-little-war-muslim-insurgency-southern-thailand-rages-ignored-outside-world-1560930> (accessed June 15, 2017).
- Prathan Watanavanich. (2006). The Emergence of Victims' Rights in Thailand: Twenty Years after the U.N. Declaration of Basic principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Retrieved from http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No70/No70_05VE_Watanavanich.pdf (accessed July 15, 2017).
- Ramizah Wan Muhammad. (2011). The Dato' Yuthitham and the Administration of Islamic Law in Southern Thailand. Melbourne: Centre for Islamic Law and Society. Retrieved from http://www.law.unimelb.edu.au/files/dmfile/ramizah_web1.pdf (accessed June 15, 2017).
- Thailand Today. (2017). Economy Overview. Retrieved from <http://www.thailandtoday.in.th/economy/overview> (accessed June 15, 2017).
- UN General Assembly. (2006). Resolution adopted by the General Assembly on 15 March 2006: 60/251. Human Rights Council. Retrieved from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/66/PDF/N0550266.pdf?OpenElement> (accessed October 20, 2017).

- UN General Assembly. (1993). Vienna Declaration and Programme of Action. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39ec.html> (accessed October 20, 2017).
- UN General Assembly. (1976). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, 3 Retrieved from <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> (accessed June 30, 2017).
- United Nations, Department of Public Information. (2010). BEIJING AT 15: Gender Equality, Development and Peace. Retrieved from https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing15_Backgrounder_FINAL.pdf (accessed June 30, 2017).
- UN Women. (2006). Thailand country report CEDAW session 34: Responses to the list of issues and questions for consideration of the combined fourth and fifth periodic report. Retrieved from <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/34sess.htm> (accessed June 30, 2017).
- UN Women. (n.d.). Strengthen women's access to justice. Retrieved from <http://www.unwomen.org/en/news/in-focus/strengthening-womens-access-to-justice> (accessed June 30, 2017).
- UNDP, UNICEF & UN Women. (2013). Informal Justice Systems: Charting a Course for Human Rights-Based Engagement. Retrieved from http://www.unicef.org/protection/INFORMAL_JUSTICE_SYSTEMS.pdf (accessed June 30, 2017).
- UNDP. (2018). Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update; Briefing note for countries on the 2018 Statistical Update-Thailand. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/THA.pdf (accessed March 30, 2019).
- UNICEF. (2009). *'Traditional' Justice Systems in the Pacific, Indonesia and Timor-Leste*. Retrieved from <https://www.unicef.org/tdad/uniceftradpacificindonesiatimor09.doc> (accessed March 30, 2019).
- UNICEF. (2014). *The State of the World's Children 2014 In Numbers: Every Child Counts*. New York: United Nations Children's Fund. Retrieved from http://www.unicef.org/gambia/SOWC_report_2014.pdf (accessed October 1, 2017).

Wikipedia. (n.d.). List of countries by GDP (PPP) per capita. Retrieved from [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita) (accessed March 30, 2018).

Wikipedia. (n.d.). Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Optional_Protocol_to_the_Convention_on_the_Elimination_of_All_Forms_of_Discrimination_against_Women (accessed March 30, 2019).

Women and Children Legal Research Foundation. (2008). *Women's Access to Justice: Problems and Challenges*, Kabul: Women and Children Legal Research Foundation. Retrieved from <http://www.wclrf.org.af/wp-content/uploads/2013/09/Women-Access-To-Justice-Final.pdf> (accessed March 30, 2018).

World Economic Forum. (2013). *The Global Gender Gap Report 2013*. Geneva: World Economic Forum. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_Gender-Gap_Report_2013.pdf (accessed March 30, 2018).

World Health Organization. (2007). *WHO ethical and safety recommendations for researching, documenting and monitoring sexual violence in emergencies*. Geneva: WHO. Retrieved from https://www.who.int/gender/documents/OMS_Ethics&Safety10Aug07.pdf

ดัชนีค้นคำ

- ก -	
กฎหมายอิสลาม	6, 11, 46, 95-99, 104, 109-112, 116, 121-123, 128, 131
กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ	27, 54
กระบวนการยุติธรรมแบบสมานฉันท์	37, 111
กลไกยุติธรรม	7, 11, 32, 51, 56, 57, 59, 61, 77, 81, 84, 85, 87-90, 109-111, 113, 114, 116-122, 123, 124, 129
กลไกยุติธรรมแบบไม่เป็นทางการ	114
กองทุนยุติธรรม	51, 55, 56, 59, 86, 89, 116
การเข้าถึงความยุติธรรม	1, 3-5, 7, 13, 14, 16-27, 32, 33, 47, 49-51, 54, 61, 67, 78, 81, 82, 90, 101, 107, 119, 121, 123, 127, 128
การจัดการชุมชน	15, 16, 67
การแต่งงาน	2, 3, 6, 13, 28, 41, 42, 57, 62-64, 68-71, 73-76, 78, 81, 83, 84, 90, 93, 95, 96, 98, 101, 105, 106, 110, 114, 115, 120, 125-128
การทำความรุนแรงต่อผู้หญิง	3, 4, 8, 9, 12-14, 28-32, 50-53, 56, 58, 68, 87, 92, 124
การนับถือผีบรรพบุรุษ	63, 66, 74, 89, 117
การล่วงเกินทางเพศ	38, 39
การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	15
การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแนวสตรีนิยม	15
การสนทนากลุ่ม	20-23, 61, 68, 90
การสมรส	6, 34, 35, 41, 42, 45, 82, 94, 96, 97, 103, 104, 113
การสอบสวน	29, 31, 32, 35, 51, 52, 60, 84, 87

การหย่า	2, 3, 6, 12, 13, 17, 28, 32, 42, 43, 45, 57, 59, 62, 63, 66-68, 71-74, 78-80, 84, 85, 90, 93, 95-97, 101-106, 109-111, 113, 114, 117-121, 124-129, 131
การทำความรุนแรงบนฐานของความแตกต่างทางเพศ	6
- ข -	
ข้อตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	28
ข้อตกลงว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิในการเมือง	32
- ค -	
คณะกรรมการบริหารหมู่บ้าน	11, 86, 114, 120
คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมายด้านความเสมอภาคระหว่างเพศ	21, 22
ความรุนแรงทางเพศ	5, 13, 38, 51, 52, 54, 58-60, 68, 78, 81, 82, 84-86, 88, 92, 109, 110, 113, 115, 118, 119, 124, 126
ความรุนแรงในครอบครัว	2, 5, 6, 12, 13, 30, 32, 36, 37, 51-54, 56, 57, 59, 60, 67, 68, 74, 78, 84-88, 90, 92, 93, 99, 101-104, 109, 110, 114, 115, 118, 124, 125, 131, 132
ความรุนแรงบนฐานเพศ	7, 10, 13, 19, 21, 22
- ช -	
ชาร์อะห์	11, 46, 95, 97-100, 102, 110, 111, 121-123, 128, 129
- ด -	
ดาโต๊ะยุติธรรม	6, 22, 46, 93, 100, 109, 111, 112, 116, 121-123, 129, 132

- ต -	
ตะลึ่ค	96
โตะอิหม่าม	90, 96, 102, 103, 105, 106, 111, 112, 122
- ท -	
ทนายความ	1, 3, 22, 47, 51, 52, 54-56, 86, 89, 102, 108, 115, 116, 121, 124, 131
- น -	
นิกะห์	95
- ป -	
ปฎิญาและแผนปฏิบัติการปักกิ่ง	26, 48
ปฎิญาและแผนปฏิบัติการเวียนนา	26, 29, 48
ปฎิญาสิทธิมนุษยชนสากล	26
- ผ -	
ผู้หญิงชาติพันธุ์ม้ง	9, 12, 13, 61, 64, 78, 84, 89, 117, 119, 121, 123, 125
ผู้หญิงมาเลย์-มุสลิม	12-14, 16, 21, 90, 91, 98, 99, 116, 121-124, 127
แผนปฏิบัติการเวียนนา	26, 29, 48
- พ -	
พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558	33, 58, 131ข
พิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษ	65
พิธีสารเลือกรับว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงในทุกรูปแบบ	29
เพศภาวะ	4, 7-9, 11, 12, 16, 18, 20, 24, 28, 31, 33, 130
- ภ -	
ภาคประชาสังคม	11, 15, 23, 27, 30, 107, 108, 130

- ร -	
ระบบยุติธรรม	1-6, 9-13, 15, 20-22, 25-27, 42, 51, 57, 60, 62, 72, 73, 77, 78, 80, 81, 85-88, 102-104, 106, 107, 109, 116-127, 129-131
ระบบยุติธรรมของรัฐ	15, 27, 80, 85, 104, 107, 124, 130
ระบบยุติธรรมจารีตประเพณี	1, 3, 5-7, 9, 12, 13, 15, 20-22, 25, 78, 80, 103, 106, 118, 119, 123, 130, 131
ระบบยุติธรรมทางเลือก	11
ระบบยุติธรรมแบบทางการ	119, 124
ระบบยุติธรรมพหุลักษณะ	5, 12, 119
ระบบศาลยุติธรรมลูกผสม	5, 102, 109, 111
- ล -	
เลนส์เพศภาวะ	7, 9
- ว -	
วิจัยแบบมีส่วนร่วม	17
- ศ -	
ศาลยุติธรรม	6, 27, 32, 52, 53, 80, 123, 132
ศาลลูกผสม	109, 111
ศูนย์ปฏิบัติการเพื่อป้องกันการกระทำความรุนแรงในครอบครัว	53, 54, 56
ศูนย์พึ่งได้	54, 56, 89, 110, 116, 132
ศูนย์ยุติธรรมชุมชน	55, 56
- ส -	
สภาผู้อาวุโส	61, 62, 70-73, 77, 79-81, 84-87, 89, 119, 120, 121, 125
สัญญาการแต่งงาน	95, 96
สิทธิมนุษยชนของผู้หญิง	3, 12, 13, 16, 26-31, 33, 40, 57, 118, 125, 127-129, 131
สุหนี่	91

- ห -	
หลักการสิทธิมนุษยชนสากล	11, 30, 118
- อ -	
องค์กรอัยการ	47, 51
อนุสัญญาว่าด้วยการยุติการเลือกปฏิบัติ ต่อผู้หญิงทุกรูปแบบ	4
อัลกุรอาน	46, 95

ภาคผนวก

ภาคผนวก 1 เอกสารรับรองจริยธรรมการวิจัย

IPSR-Institutional Review Board (IPSR-IRB)

Established 1985

COA. No. 2013/1-1-49

Certificate of Ethical Approval

Title of Project: *Plural Legal Systems and Women's Access to Justice in Thailand: Focusing on Ethnic Hmong in the North and Malay-Muslim in the Deep South*

Principal Investigator (PI): *Assistant Professor Suchada Thaweesit*

PI's Institutional Affiliation: *Institute for Population and Social Research, Mahidol University*

Approval includes:

- 1) IPSR-IRB submission form
- 2) Research proposal
- 3) Focus group discussion guideline
- 4) In-depth interview guideline
- 5) Informed and Voluntary Consent to Participate in Research
- 6) Participant information sheet

IPSR-Institutional Review Board (IPSR-IRB) met on 26th December 2013 to review the above project. After reviewing the research proposal and other documents, the IPSR-IRB did not see any issues that may violate research ethics.

Signature

(Professor Pramote Prasartkul)

Chairman, IPSR-IRB

Date: ...December 26, 2013

Office of the IPSR- IRB, Institute for Population and Social Research, Mahidol University, Phuttamonthon 4 Rd., Salaya, Phuttamonthon district, Nakhon Pathom 73170. Tel (662) 441 0201-4 ext. 217, 518

ภาคผนวก 2 แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก

แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก	
คำถามหลัก	คำถามเจาะประเด็น (Probe)
1. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าประวัติชีวิตของตนเองตั้งแต่เกิด จนถึงปัจจุบันว่าเติบโตมาอย่างไรภายใต้สังคมวัฒนธรรม ประเพณี (แบบมุสลิมหรือม้ง)	1.1 ผู้ถูกสัมภาษณ์มีการศึกษาระดับใด (หากผู้ถูกสัมภาษณ์มีการศึกษาไม่สูงนัก อาจประสบความสำเร็จยากอะไรบ้างในการขอความช่วยเหลือทางกฎหมาย เช่น ความไม่เข้าใจเกี่ยวกับเอกสารราชการ ภาษากฎหมาย ควรติดต่อหน่วยงานไหน เป็นต้น)
2. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องที่ทำให้ตัวเองเข้าสู่ปัญหาเฉพาะ ซึ่งเชื่อมโยงกับการเข้าไม่ถึงความยุติธรรม	2.1 ผู้สัมภาษณ์อาจช่วยตั้งคำถามเจาะประเด็นตามความเหมาะสม ถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์คิดไม่ออกว่าจะเล่าอะไรบ้าง
3. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องที่ทำให้ตัวเองต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทั้งกระบวนการในภาครัฐ และกระบวนการยุติธรรมในชุมชน พร้อมทั้งเหตุผลที่ตัดสินใจเข้าสู่หรือไม่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม แต่ละแบบ	3.1 เหตุผลที่ตัดสินใจเข้าสู่ระบบยุติธรรมชุมชน หรือระบบยุติธรรมของรัฐคืออะไร 3.2 ครั้งแรกเริ่มต้นเคสของตนเองอย่างไร มีคนแนะนำให้ใช้กระบวนการทางกฎหมาย หรือตัดสินใจด้วยตัวเองที่จะเริ่มต้น (ไปแจ้งที่สถานีตำรวจด้วยตนเอง หรือปรึกษาคนใกล้ชิดและให้พาไปเป็นเพื่อน หรือติดต่อองค์กรพัฒนาเอกชน หรืออื่นๆ, ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าประสบการณ์ เหตุการณ์ และผลที่ได้รับทั้งดีและไม่ดี) 3.3 ในการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม มีหน่วยงานใดหรือใครให้ความช่วยเหลือบ้างหรือไม่ อย่างไร เช่น หน่วยงานของ พม. ศูนย์ประชาบดี บ้านพักฉุกเฉิน ฯลฯ 3.4 ครั้งแรกที่เริ่มคิดว่าจะขอความช่วยเหลือโดยผ่านทางกระบวนการยุติธรรมระบบใดระบบหนึ่ง หรือทั้งสองระบบนั้น มีความรู้สึกกลัวหรือกังวลใจอะไรบ้าง

แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก	
คำถามหลัก	คำถามเจาะประเด็น (Probe)
	3.5 ในการนำคดี/ความทุกข์ของตนเข้าพึ่งกฎหมายของรัฐ หรือระบบยุติธรรมในระบบประเพณี มีความรู้สึกอึดอัดใจหรือรู้สึกอายที่จะต้องบอกเล่าเรื่องราวของตัวเองหรือไม่ 3.6 การที่ต้องนำเรื่องของตนเข้าสู่กระบวนการทางกฎหมายของรัฐ หรือระบบจารีตประเพณี คนในครอบครัว ญาติพี่น้อง คนในชุมชน หรือเพื่อนบ้าน มีท่าทีหรือพูดจาอย่างไรบ้าง เคยมีใครตำหนิหรือไม่ว่าเรื่องแบบนี้เป็นเรื่องในครอบครัว ไม่ควรนำออกไปพูดหรือดำเนินคดี
4. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องประสบการณ์ที่เขาพบเจอในเส้นทางของการต่อสู้เพื่อให้ได้รับความยุติธรรมไม่ว่าจากระบบกฎหมายรัฐหรือกฎจารีต และผู้ถูกสัมภาษณ์ต้องต่อสู้ หรือ ตอบโต้กับระบบยุติธรรมที่ไม่ยุติธรรมทั้งในระบบกฎหมายหรือระบบจารีตประเพณีอย่างไรบ้าง ให้เล่าให้ละเอียด	4.1 เริ่มตั้งแต่ขั้นแจ้งความที่สถานีตำรวจ ไปจนถึงกระบวนการศาล (เจ้าหน้าที่ศาล ทนาย อัยการ ผู้พิพากษา) การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่แต่ละหน่วยงานเป็นอย่างไร (เจ้าหน้าที่ปฏิบัติต่อคดีของเราอย่างเต็มที่ ทำงานด้วยความใส่ใจหรือไม่, มีความรู้สึกที่ถูกเจ้าหน้าที่เลือกปฏิบัติเพราะความที่เราเป็นผู้หญิง หรือถูกมองว่าเป็นเรื่องในครอบครัวหรือไม่ (ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับท่าทีหรือพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่), มีคำพูดใดของเจ้าหน้าที่ที่ทำให้รู้สึกว่าเราถูกเลือกปฏิบัติ หรือมีการใช้คำพูดที่กระทบความรู้สึกเราหรือไม่) 4.2 ในกรณีพึ่งพากระบวนการยุติธรรมที่มีในจารีตประเพณี เช่น สภาผู้อาวุโส ผู้นำตระกูลแซ่ คณะกรรมการมัสยิด โต๊ะอิหม่าม ศาละยุติธรรม เป็นต้น 4.3 ขั้นตอนหรือกระบวนการต่าง ๆ นับตั้งแต่ขั้นแจ้งความ มีอะไรบ้างที่คิดว่าสร้างความยุ่งยากหรือไม่ ได้รับการอำนวยความสะดวกที่เพียงพอ ทำให้เราเข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเต็มที่นัก

แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก	
คำถามหลัก	คำถามเจาะประเด็น (Probe)
	4.4 มีเจ้าหน้าที่ที่เป็นผู้หญิงในทุกๆขั้นตอนของกระบวนการทางกฎหมาย/จารีตประเพณีหรือไม่ (เริ่มตั้งแต่สถานีตำรวจ จนถึงชั้นศาล) หากไม่มี รู้สึกอย่างไรที่มีเจ้าหน้าที่ชายคอยดูแลคดี หรือเคยร้องขอให้เปลี่ยนเป็นเจ้าหน้าที่หญิงหรือไม่ ถ้ามีเรา รู้สึกอย่างไรบ้าง เล่าความแตกต่างๆ) 4.5 หลังจากที่ถูกสัมภาษณ์ได้เข้าสู่กระบวนการดำเนินคดีต่อผู้ต้องหาแล้ว ยังสามารถอาศัยอยู่กับครอบครัวหรือในหมู่บ้านได้อย่างปกติเหมือนเดิมหรือไม่
5. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าว่า คดี/ความทุกข์ของเขายุติลงอย่างไร เขาได้รับความยุติธรรมหรือไม่ อย่างไร เช่น การยุติคดี หรือการตัดสินคดี, ความรู้สึกหลังจากการตัดสิน ผลกระทบที่เกิดขึ้นทันทีหลังตัดสินมีอะไรบ้าง และผลต่อเนื่องถึงปัจจุบันคืออะไรบ้าง เป็นต้น	5.1 โดยปกติ สภาพชุมชนหรือหมู่บ้านที่ถูกสัมภาษณ์อาศัยอยู่ มีทัศนคติอย่างไรถ้าหากผู้หญิงฟ้องคดีเมื่อถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว หรือคดีอื่นๆ ที่เกี่ยวกับทางเพศ (เช่น การข่มขืน)
6. ผู้ถูกสัมภาษณ์มีความเข้าใจในเรื่องสิทธิของตัวเองอย่างไรทั้งในกฎหมายที่เป็นทางการและกฎหมายจารีตประเพณี	6.1 ก่อนหน้านี้ได้ทราบเกี่ยวกับสิทธิของตนตามกฎหมายบ้างหรือไม่ 6.2 ในกรณีนี้ อะไรบ้างที่ผู้ถูกสัมภาษณ์เข้าใจว่าเป็นการละเมิดสิทธิของตน 6.3 เจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม/จารีตชุมชนอธิบายหรือให้ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนต่างๆ ตามกฎหมายได้ดีและชัดเจนหรือไม่รวมถึงสิทธิต่างๆ

แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึก	
คำถามหลัก	คำถามเจาะประเด็น (Probe)
7. ผู้ถูกสัมภาษณ์คิดว่าเมื่อเขาต้องการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมนั้น ในทางปฏิบัติมีอะไรบ้างที่เป็นความยุ่งยากสำหรับเขา หรือรู้สึกว่ายากขึ้นตอนในการดำเนินเรื่องซับซ้อน (ทุกๆขั้นตอน)	7.1 การเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมได้เพิ่มภาระค่าใช้จ่ายให้แก่ผู้ถูกสัมภาษณ์หรือไม่ และค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เกิดความท้อที่จะเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมหรือไม่ 7.2 ภาษากฎหมายทั้งคำพูดหรือภาษาที่ปรากฏอยู่ในเอกสารราชการที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่ศาล ทนาย ผู้พิพากษา หรืออัยการใช้สื่อสารกับผู้ถูกสัมภาษณ์นั้นเข้าใจง่ายหรือไม่ 7.3 ระยะทางจากบ้านของผู้ถูกสัมภาษณ์ถึงสถานีตำรวจ รวมถึงศาลทางไกลแค่ไหน มีผลต่อค่าใช้จ่ายมากน้อยเพียงใด 7.4 ตามปกติต้องรับภาระหลักในการดูแลลูก ทำงานบ้านหรือไม่ (การที่ต้องรับภาระดังกล่าวทำให้มีความยุ่งยากหรือเป็นอุปสรรคมากขึ้นในการเข้าถึงความช่วยเหลือทางกฎหมายหรือไม่) 7.5 ผู้ถูกสัมภาษณ์มีปัญหาทางด้านสุขภาพหรือไม่ (หากใช่ ปัญหาสุขภาพดังกล่าวกระทบต่อการเข้าถึงความช่วยเหลือทางกฎหมายหรือไม่ และปัญหาดังกล่าวทำให้เราต้องใช้จ่ายเงินในการรักษาสุขภาพและส่งผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีหรือไม่)
8. ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สรุปเชิงวิเคราะห์ด้วยตัวเองว่า เขาคิดว่ามีอะไรที่เป็นเหตุผลสำคัญๆ บ้าง ที่ทำให้ตนเองไม่ได้รับความยุติธรรม หรือ ได้รับความยุติธรรม และเขารู้สึกอย่างไรกับระบบยุติธรรมที่เขาต้องพึ่งพาทั้งระบบของรัฐ และระบบยุติธรรมตามจารีตประเพณี	8.1 ผู้สัมภาษณ์อาจช่วยตั้งคำถามเจาะประเด็นตามความเหมาะสม ถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์คิดไม่ออกว่าจะเล่าอะไรบ้าง แต่ไม่ต้องตั้งคำถามนำ

ภาคผนวก 3 แนวการสนทนากลุ่มด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อทราบบริบทชุมชน คุณลักษณะ และโครงสร้างระบบยุติธรรมไม่เป็นทางการในชุมชน
2. เพื่อทราบถึงกลไก กระบวนการ ขั้นตอน การปฏิบัติ และการตัดสินใจความขัดแย้งเรื่องมรดก การทำความรุนแรงในครอบครัว การทำความรุนแรงทางเพศ ด้วยระบบยุติธรรมไม่เป็นทางการที่มีอยู่

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มที่เชิญมาร่วมสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย

1. ผู้นำศาสนา (อิหม่าม คอเต็บ) ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) สภาผู้อาวุโส ผู้นำแซ่
2. ผู้หญิงที่เป็นแกนนำในชุมชน, นักเคลื่อนไหวสังคม, ผู้หญิงที่ทำงานในสังกัด NGO, ผู้หญิงชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน

แนวทางการสนทนา

- 1) ในความเข้าใจของพวกท่าน การเข้าถึงความยุติธรรมของผู้หญิงคืออะไรบ้าง
- 2) ผู้หญิงชาติพันธุ์ (มาเลย์-มุสลิม และม้ง) ประสบกับปัญหาการไม่ได้รับความเป็นธรรมด้านไหนบ้าง
- 3) ในความคิดของพวกท่าน “สิทธิของผู้หญิง” หมายถึงอะไร และ การละเมิดสิทธิผู้หญิงเป็นการกระทำแบบไหนบ้าง อธิบาย
- 4) ระบบยุติธรรมของชุมชนมีอยู่หรือไม่ มีระบบอะไรบ้าง (ระบบที่ของรัฐ/ระบบดั้งเดิมของชุมชน) ระบบนั้นมีชื่อว่าอะไร มีโครงสร้างและองค์ประกอบอะไรบ้างมีกลไกการทำงานอย่างไรและกลไกที่มีอยู่เชื่อมโยงกันอย่างไร
- 5) ปัจจุบันมีระบบช่วยเหลือเพื่อให้ผู้หญิงชาติพันธุ์ (มุสลิมและม้ง) เข้าถึงกระบวนการยุติธรรม และได้รับความเป็นธรรมดำรงอยู่หรือไม่ อะไรบ้าง (กรณีผู้หญิงประสบปัญหาไม่ได้รับความเป็นธรรมในกรณีต่าง ๆ เช่น การถูกทำความรุนแรงในครอบครัว การถูกละเมิดทางเพศ การไม่ได้รับความเป็นธรรมเรื่องมรดก ความรุนแรงอันเนื่องมาจากความขัดแย้งในกรณีภาคใต้)
- 6) คิดว่าระบบยุติธรรมชุมชนที่มีอยู่ในพื้นที่/ชุมชนของท่านมีจุดดีและจุดอ่อนอะไรบ้าง มีอะไรบ้างที่เป็นอุปสรรคทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึง หรือไม่ได้รับความเป็นธรรมยังมีจุดไหนบ้างที่จะต้องปรับปรุง และท่านมีข้อเสนอแนะอะไรเพื่อปรับปรุงให้ระบบเป็นมิตรกับผู้หญิงหรืออำนวยความสะดวกให้ กับผู้หญิงที่ประสบปัญหาได้มากขึ้น

ดาวน์โหลดหนังสือได้ที่

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (IPSR)

<http://www.ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/BookReport.aspx>

ราคา 200 บาท